

מורשת לח"י

ישראל אלדד, נתן ילין-מור
והמערכה על
הזהות, ההיסטוריה והזיכרון

יצחק פס

יצחק פס

מורשת לח"י

ישראל אלדד, נתן ילין-מור
והמערכה על
הזהות, ההיסטוריה והזיכרון

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

Itzhak Pass

**Lehi's Legacy:
Israel Eldad, Nathan Yalin-Mor
and the Battle for the Identity, History and Memory**

על העטיפה:
ישראל אלדד ונתן ילין-מור

נדפס בישראל, תשפ"א – 2021

©

מסת"ב: 978-965-92683-6-8 ISBN:

כל הזכויות שמורות ליצחק פס

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

תוכן עניינים

7	תודות.
9	פתח דבר
	חלק א' – לח"י
17	פרק ראשון: בית"ר פולין.
23	פרק שני: במרכז העצבים של המחתרת העברית.
43	פרק שלישי: בדרך הנפתלת ללגליות: רשימת הלוחמים.
	חלק ב' – ישראל אלדד נושא דגל חזון מלכות ישראל
75	פרק רביעי: סולם למחשבת מלכות ישראל.
	פרק חמישי: אלדד ותנועת המהפכה העברית –
93	בשולי החוק ומעבר לו.
	פרק שישי: אלדד ומקומו במחנה הימין לאחר
114	מלחמת ששת הימים.
	חלק ג' – נתן ילין-מור: לוחם לשלום – משלמות הארץ לחלוקתה
147	פרק שביעי: שנות מעבר.
155	פרק שמיני: הפעולה השמית.
	פרק תשיעי: ילין-מור ומקומו בשמאל הרדיקלי
183	לאחר מלחמת ששת הימים.
	חלק ד' – מורשת לח"י: העימות
217	פרק עשירי: הקרב על יאיר.
234	פרק אחד-עשר: ראשי לח"י כותבים על עצמם.
247	סוף דבר: מורשת לח"י – שלב ההכרעה.
257	ביבליוגרפיה.

לאבי דוד ז"ל ולאימי דליה
שליוו אותי לאורך כל הדרך

תודות

לספר זה שותפים רבים הראויים לתודות. בראש ובראשונה לרעייתי אוריה וילדינו רננה, נחלה, דוד, עמוס וכנה שמתמודדים בגבורה עם אבא היסטוריון על כל המשמעויות הנלוות מכך. למשפחתי הרחבה על התמיכה הרבה, האוון הקשבת והעצות המועילות. למורתי ורבתי פרופ' ג'ודי באומל-שוורץ על שנים של הדרכה מקצועית, ידידות אישית ולמעשה, על הכול. למחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן ולראשיה פרופ' קימי קפלן ופרופ' ירון הראל ולפרופ' יחיעם ויץ, אנציקלופדיה מהלכת בתולדות הפוליטיקה הישראלית שתרומתו לספר לא תסולא בפז.

תודתי הרבה נתונה למכון לחקר המחתרות באוניברסיטת בר-אילן ולעומד בראשו, פרופ' אליעזר טאובר, למכון ז'בוטינסקי ולעומדים בראשו, היו"ר מר יוסי אחימאיר, המנכ"ל, מר גדעון מיטשניק ומנהלת הארכיון, הגב' אמירה שטרן ולקרון קושיצקי, על תמיכתם הנדיבה.

לחברי העמותה להנצחת מורשת לח"י שעושים עבודת קודש בשימור ההיסטוריה של לח"י. ליו"ר העמותה מר יאיר שטרן ולמנכ"ל, הגב' רחל ברגר. תודה מיוחדת שלוחה גם לפרופ' אריה אלדד ולאלישע ילין-מור, בניהם של נשואי ספר זה, שפתחו בפני את ביתם ותובנותיהם.

לעובדי הארכיונים בהם ביליתי שעות אין ספור ושחלקם הפכו לביתי השני: למתן, אריאל, ומוריה מהספרייה הלאומית בירושלים, למיכאל, נטלי ואורנה מארכיון צה"ל, לאירנה ואולגה מארכיון מכון ז'בוטינסקי, ולשאיר העובדים והעובדות המסורים בארכיונים השונים.

לגב' עליזה היימן-אדלמן, מהארכיון לחקר הציונות הדתית, על שנים של חברות אמיצה, לידידותי הגב' מירי יהלום, ארכיונאית במכון ז'בוטינסקי, שהיא מאגר מידע אנושי בחקר המחתרות, על ידידות ארוכת שנים והפרייה הדדית ולפרופ' יעל שמש, ראש המרכז לחקר האישה ביהדות באוניברסיטת בר-אילן על תמיכתה ועצותיה.

כולם יבואו על הברכה והתודה.

פתח דבר

באחד מהערבים בתחילת מאי 1961 התכנסו יוצאי לח"י לחגוג אירוע מיוחד – סיום פרויקט כינוס ואיסוף כתבי לח"י והוצאתם לאור. לאחר הארוחה החגיגית עלו הנואמים זה אחר זה והדגישו את הנחיצות בהמשך הנצחת לח"י ופועלה. לפתע עלה יוסף הגלילי, מראשוני הראשונים של התנועה הלאומית, שהחל את קריירת המרד בכריטים עוד כחבר בברית הבריונים, וקרא לחבריו: "אל תתרפקו על זיכרונות העבר, חברים. המשיכו את המלחמה באימפריאליזם ולעצמאות העמים המשועבדים והמדוכאים בעולם!" הדברים לא נאמרו בחלל ריק. הגלילי היה ממקורביו של נתן ילין-מור, ממנהיגי לח"י בעבר, שבאותם ימים הנהיג עם אורי אבנרי את תנועת הפעולה השמית שהטיפה לרעיונות אלה. בהמשך האירוע עלתה הצעה לייסד הוצאת ספרים ולארגן עצרת גדולה לכבוד לח"י. ילין-מור, שלחשבונו נזקפו רבים מהכתבים וישב מעל בימת הכבוד באירוע, הוצע כחבר מרכזי בוועדה שתרכז את נושא ההנצחה. לשמע ההצעה החלה המולה גדולה באולם. ד"ר ישראל אלדד, אף הוא ממנהיגי הארגון בעבר, ששלל לחלוטין את דרכו החדשה של שותפו לשעבר, מחה בצעקות על הדברים: "מי שבוגד במורשת לח"י ויאיר ראוי לו שלא יישא את שמה הקדוש של לח"י על שפתי". גאולה כהן, המשורר אורי צבי גרינברג (אצ"ג) ואחרים ממקורביו תמכו בדבריו בקול רם. האירוע פוצץ.¹

1 "פיצוץ כינוס לח"י", הבוקר, 4.5.1961, עמ' 2, "דיפורטז'ה על מפגש עגום של אנשי לח"י", חרות, 5.5.1961, עמ' 5.

לא היה זה המקרה היחיד של פיצוץ בין חברי לח"י לשעבר על רקע חילוקי דעות אידיאולוגיים והתנגשויות פרסונליות. באירוע לציון 20 שנה להגליית חברי המחתרות לאפריקה, במהלך נאומו של מנחם בגין, התפרצה חבורה מיוצאי לח"י והתרעמה על כך שילין-מור לא הוזמן לאירוע. מקצת מיוצאי האצ"ל שישבו באולם ניסו להשתיקם תוך קריאות "קומוניסטים", ויוצאי לח"י אחרים הביעו דווקא תמיכה בבגין, ו"בשם לח"י" הפצירו בו לא לשים לב להפרעות. בסופו של דבר עזבו תומכיו של ילין-מור בצורה מופגנת את האולם כמחאה.²

אנקדוטות אלה חושפות עימות אידיאולוגי ואישי חריף בין שני פלגים בקרב יוצאי לח"י, הארגון הקטן והקיצוני מבין הארגונים שפעלו לעצמאות ישראל. בראש הפלג הימני, כפי שנהוג לכנותו, עמד ד"ר אלדד שנחשב כאידיאולוג והתועמלן של לח"י. בראש הפלג השני, השמאלי, עמד מנהיגה הפוליטי נתן ילין-מור. בניגוד לרוב חבריהם שפנו איש לביתו לאחר הקמת המדינה, כמו גם בניגוד לשותפם להנהגה יצחק שמיר שגויס למוסד, השניים בחרו בהמשך הפעילות הפוליטית והיו גורמים משמעותיים בהתפתחות התרבות הפוליטית הרדיקלית בישראל. שניהם ייצגו שני קטבים של פעילות רדיקלית חוץ-פרלמנטרית, שביקשה להציב אלטרנטיבות למסד תוך קביעת יחסי הגומלין ביניהם, גבולות גזרה ודפוסי פעולה – פעילות ששניהם טרחו להבליט את זיקתה ללח"י ושהציגה את הנרטיבים ההדדיים ביחס לזיכרון ההיסטורי של לח"י. אם נרצה לתמצת, זה היה עימות שסבב סביב שתי שאלות מרכזיות: מהי מורשת לח"י ומיהו ממשיך דרכה?

כיצד השפיע חוסר האחידות הרעיונית שאפף את לח"י במהלך שנות פעילותה ובעיקר בסופה, על השקפת עולמם ופעולתם הפוליטית של השניים בתקופת המדינה? האם פעילותם מהווה המשך לתפיסתם האידיאולוגית והפוליטית בלח"י או שמא מנוגדת לה, ומה ניתן ללמוד מכך על התהליכים האישיים, הרעיוניים והפוליטיים שאותם עברו שני האישים?

המושג 'מורשת' הוא מושג חמקמק. עם זאת ניתן להציגו כמכלול תרבותי של ערכים, סמלים ופרשנויות הבוחנים את העבר ומעצבים את ההווה. ההיסטוריון והגיאוגרף דייוויד לוונתל (Lowenthal) הגדיר אותה כפרקטיקה ש"מבהירה את קורות העבר כדי להטמיע את מטרות ההווה".³ זיכרון העבר ועיצוב ההווה הבונים את המורשת הם שני צירים המשיקים ומשפיעים זה

2 "שערוייה בין ותיקי אצ"ל ולח"י בכנס ה-251", ידיעות אחרונות, 21.12.1964, עמ' 1.

3 מצוטט אצל: "Heritage Pasts", p. 327.

על זה. הם מושפעים מתמורות חברתיות, מיחסי כוחות משתנים המעצבים אותם, ומנהלים דיאלוג מתמיד עם המציאות.⁴ ביחד הם מהווים חלק חשוב בהבניית זהות לאומית ופרטית.⁵ כיוון שהם מושפעים ממציאות משתנה הרי ממילא גם המושג 'זהות' מושפע, משתנה ומתעצב מחדש תדיר.⁶ אבחנה זו תסלול את הדרך להבנת העימות בין אלדד לילין-מור, את הרגשות והאוקטבות האפולוגטיות שלו ואת הנרטיבים האנכרוניסטיים שאותם הציגו ביחס לזהות לח"י, וכפועל יוצא מכך, גם ביחס לעצמם. הם אמנם הגדירו את לח"י אך לא פחות מכך, היא גם הגדירה אותם.

בניגוד לארגונים אחרים, ללח"י אין היסטוריוגרפיה מוסכמת. זו נמצאת במחלוקת ארוכת שנים ורבת-דעות ומושפעת לא מעט מנטיות לב, תפיסות רעיוניות ורגשות. עם זאת, זהו הבסיס שאפשר את התפתחות הפולמוס על מורשת לח"י ויצר את המצע לנרטיבים השונים ביחס להגדרות הבסיסיות ביותר ולמרכיבי הזהות של לח"י: מה היו היעדים שרצה הארגון להשיג? מה הייתה האסטרטגיה ומה הטקטיקה? מה הייתה השקפת עולמו של יאיר? לכל אחד מהם היו תשובות שונות לשאלות אלה שייצגו תפיסת עולם שונה, שיצרה דיוקן נרטיבי של לח"י 'שלו' תוך עימות עם הנרטיב שכנגד.

בדינמיקה של קונפליקטים אידיאולוגים ניתן למצוא מספר נקודות אפיון: בתחילה הגורם הדומיננטי מזהה את הגורמים שתפיסת עולמם מאיימת על תפיסת עולמו וערכיו. זיהוי זה מוביל אותו לרצות להגן על תפיסת עולמו באמצעות הפגנת היעדר סובלנות כלפי אלה ש"מפרים את עולמו". לשם כך, מפעיל הגורם הדומיננטי מנגנון עיבוד מידע מונע (Motivated Information Processing) הכולל התייחסות סלקטיבית, התעלמות מעובדות או סילוףן ויצירת מצג שמאשר ומתקף את נכונות עמדותיו ואמונותיו. עוצמת פרקטיקות ההגנה והאינטנסיביות שלהן מושפעת מרמת האיום שהוא חש על תפיסת עולמו.⁷

המקרה שלנו מתייחד בקונפליקט בעוצמה גבוהה בין שני שותפים שפעלו יחד מתוך תחושת שותפות גורל במציאות של חיים ומוות, מתוך אחריות על חיי רבים ובקבלת החלטות גורליות בעלות השפעה רחבה, אך דרכם נפרדה והם הפכו ליריבים. מחקר שבחן את הדינמיקה הקיימת בתהליך גירושין, חשף תופעה פסיכולוגית, שלפיה אחד מתוצרי הלוואי של

A Geography of Heritage, pp. 17-19, "Heritage Past", pp. 335-336. 4

A Geography of Heritage, pp. 40-41, 55-73. 5

"The Problem with Identity", pp. 250-265. 6

"The Ideological-Conflict", pp. 27-34. 7

התהליך הוא יצירת "שחזור שלילי" (Negative Reconstruction) ביחס לבן הזוג. במהלך תהליך זה נוצרים דימויים שליליים ותפיסה היסטורית שלילית וסלקטיבית לגבי אופיו ותפקודו של בן הזוג בחיי הנישואין. דימויים אלה כשהם מתנגשים עם תגובות הנגד, גורמים לגיבוש מחודש של הערכות שליליות "מדומיינות", שהופכות למקורות מידע אוטונומיים.⁸ כך קורה גם בקונפליקט אידיאולוגי בין שותפים לשעבר, מתוך הבנה שהוא משקף תהליך דומה לזה שעוברים בני זוג בהליך גירושין, וייתכן שאף באוקטבות רגשיות גבוהות יותר, שהרי מדובר באידיאולוגיה "מגדירה זהות" שעמדה גם בבסיס תדמיתם ההיסטורית של השותפים ומקומם בה. מאפיינים אלה יגדירו את המערכה בין השניים על מורשת לח".

ספרים ומחקרים לא מעטים נכתבו על קורותיה של לח"י ויוצאיה.⁹ עם זאת, המחקר שהתמקד בה מסתיים לכל המאוחר בקיץ 1951 לקראת הבחירות לכנסת השנייה, שסימלה את התפרקותה של רשימת הלוחמים, המפלגה שייסדה לח"י לאחר הקמת המדינה. זאת ועוד, פעילותם הפוליטית של יוצאי לח"י לאחר הקמת המדינה כמעט ולא נחקרה, במיוחד השקפתם ופעילותם של אלהדד ושל ילין-מור, שהמשיכו בפעילות עצמאית כחלק בלתי נפרד מהפסיפס שהרכיב את הזירה הפוליטית בישראל לאורך שנותיה, פעילות שיצרה שיח ודפוסי פעולה ייחודיים והובילה ליצירת תרבות רדיקלית חוץ-פרלמנטרית שהשפעתה מורגשת עד ימינו.

ספר זה מהווה מחקר חלוצי לגבי השניים וחשיבותו בכמה מישורים: הוא ממפה את מערכת התנועות והארגונים הרדיקליים מימין ומשמאל וממקם אותם בתוך מערכת פוליטית כוללת, תוך חשיפת קשרי הגומלין בינם לבין עצמם ובינם לבין המערכת הפוליטית. הוא בוחן תהליך גיבוש תפיסות רעיוניות מחד ופרקטיקות פוליטיות מאידך, כאלה שמהוות בסיס למחלוקות ופולמוסים אידיאולוגיים ופוליטיים עתידיים ושהשפעתן מגיעה עד לימינו. הוא בוחן את תהליך התפתחותן של דמויות רדיקליות ואת הזיקה ההדדית בינן לבין זרמים מרכזיים בישראל, ובכך מצביע על תהליכי עומק ושינויים ארוכי טווח שעברה החברה הישראלית בזירה הפוליטית והתקשורתית. לבסוף הוא מנתח את תהליך ההתפתחות התדמיתית והתודעתית שעברה לח"י, תהליך בעל חשיבות היסטוריוגרפית רבה, שעיקרו הבנת

8 *Impasses of Divorce*, pp. 61-67.

9 ראש וראשון הוא המחקר לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה. מחקרים נוספים הם: צבת ראשונה, "בין אידיאליזם לאופורטוניזם", תנועת מחתרת, Stern. ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות: מעשר ראשון, סמבטיון, לח"י, סיפורה של לוחמת.

הקשרים הרחבים של השפעת הזיכרון ההיסטורי על ההווה ולהיפך. ספר זה ייתן כלים אובייקטיביים לחקירת העבר, תוך התבססות על הדינמיקה הקיימת בהווה ובכך הוא יתרום תרומה חשובה למחלוקת רבת-השנים על זהותה של לח"י. ראוי להדגיש שאין הכוונה לכתוב ביוגרפיה מקיפה על השניים, אלא לתת מעין 'יומן מסע' שיבחן את המגמות שעמדו מאחורי פעילותם וינתח את התהליכים שעברו.

מקורות רבים שימשו אותי: אלפי המאמרים, הכתבות וטורי הדעה שכתבו השניים בעיתונים ובבמות רבות, כמו גם תכתובות אישיות רבות.¹⁰ חומר רב-ערך נמצא בארכיון ילין-מור, בארכיון לח"י הנמצא בתל השומר, בארכיון לח"י בבית יאיר בת"א ובארכיונים נוספים.¹¹ עיתוני התקופה המפלגתיים והכלליים, ריאיונות, יומנים אישיים, ספרים ביוגרפיים ואוטוביוגרפיים ומחקר ענף בנושאים שונים העניקו לי מבט מקיף על השניים כמו גם על התקופות שבהן פעלו.

הספר מחולק לארבעה חלקים: החלק הראשון בוחן את דרכם המשותפת של השניים בבית"ר בפולין, בלח"י וברשימת הלוחמים. חלק זה יהווה בסיס לבחינת פעילותם לאחר הקמת המדינה וליחסים האישיים ביניהם. החלק השני בוחן את השקפתו ופעילותו העצמאית של אלדד, תחילה בכתב-העת סלם ולאחר מכן בתנועות שונות שבחלקן עמד בראש, בחלקן היה שותף ובחלקן תמך כאוהד. סופה של התקופה הצביע על מהפכים בלתי מבוטלים בהשקפת עולמו וערעור על דוגמות רעיוניות שאפיינו אותו. החלק השלישי בוחן את דרכו הפוליטית של ילין-מור, החל מפרישתו הזמנית מהמערכת הפוליטית דרך חזרתו ופעילותו בפעולה השמית ובתנועה לשלום ולביטחון, ולבסוף את פעילותו העצמאית שאפיינה את העשור האחרון לחייו עד למותו בפברואר 1980. החלק הרביעי יתמקד בעימות על מורשת לח"י בין השניים כמייצגים את שני הפלגים של יוצאי לח"י – מורשת שעסקה בהגדרות של זהות, זיכרון היסטורי, מיתוסים ושל נרטיבים קוטביים ביחס לאופייה של לח"י, עימות שהתנהל בדרכים שונות ובזירות שונות. תוצאות העימות הצביעו בבירור על המנצח ועל המפסיד ובסיומו התקבעה דמותה ההיסטורית של לח"י.

הערה טכנית אך גם מהותית: בדומה לרבים מיוצאי לח"י, שני גיבורי

10 סדרה 2, ארכיון ילין-מור 1722 4* ARC, הספרייה הלאומית בירושלים (להלן: אי"מ). אלדד מכתבים.

11 ארכיונים: יד טבנקין, מזב"י, מפלגת העבודה, ההגנה, בן-גוריון, אורי אבנרי, אצ"ג, משה שמיר ועמוס קינן.

הספר החליפו את שמות משפחתם הגלותיים. ישראל שייב הפך לאלדד, זה היה כינויו המחתרתי, על-שמו של הנוסע הקדום אלדד הדני, שלפי המסורת חיפש את עשרת השבטים. נתן פרידמן-ילין השמיט משמו את השם הלועזי 'פרידמן' אך לא רצה להפסיד שם והוסיף את השם 'מור' כמחווה למשפחת אשתו, משפחת מורין שנספתה בשואה. זה היה גם אחד מכינויו במחתרת.¹² על מנת לשמור על עקביות ולהימנע מבלבול, בחרתי להשתמש בשמות אלה כבר מההתחלה.

ספר זה מקיף תקופת חיים שלמה ששזורה מפסיפס של אירועים, דמויות והתרחשויות שעיצבו ועדיין מעצבים את חיינו במדינת ישראל. זה סיפור של שני אנשים שמייצגים את דור המרד, שנטל על שכמו את עיצוב גורלו כמו ידיו. שני אנשים שלא פסקו להילחם כל חייהם גם כאשר היעד נראה בלתי מושג ונדמה היה שאין תקווה לשאיפתם. שניים שהלכו במודע נגד הזרם מתוך אמונה שלמה בצדקת דרכם, שכישרונותיהם ויכולותיהם יכלו בנקל להוליכם למסלול מקביל של חיים נוחים ומעמד ציבורי מכובד אך הם בחרו בדרך החתחתים מתוך תודעת שליחות ותחושת הקרבה, שהאידיאולוגיה הדריכה את עולמם והם דבקו בה כבלפיד אש המאיר את הדרך. שני אנשים שאדם אחד חיבר ביניהם והוליכם בנתיב דם ואש למסע ארוך לחרות ישראל.

12 נ"מ לטוביאס, 28.8.1974, סדרה 2 תיק 331, אי"מ.

חלק א'

לח"י

פרק ראשון:

בית"ר פולין

היכן הכול התחיל ומתי? היכן נטוו החוטים שקשרו בין אלדד לילין-מור והוליכו אותם להנהגת לח"י ולדפי ההיסטוריה? לשותפות עמוקה לדרך ולגורל שהפכה ליריבות מרה המתובלת ביותר מקורטוב של שנאה שהביאה ל'גירושין' מרים? לנקודת המוצא יש מועד מדויק ומיקום מדויק: הכינוס העולמי השלישי של בית"ר שהתקיים בוורשה בספטמבר 1938. שם התחברו הדמויות שהניעו את העלילה ושם גם התפרצה רוח התקופה שהשפעתה הפסיכולוגית האדירה על השניים הכשירה את הקרקע לכל מה שעמד להתרחש בעתיד.

כינוס זה התקבע בתודעה הרוויזיוניסטית כאירוע מכונן. הסוגיה המרכזית שעמדה אז על הפרק הייתה מערכת היחסים הרעועה בין בית"ר לבין האצ"ל, הזרוע הצבאית של התנועה הרוויזיוניסטית, ששניהם היו כפופים למרות אחת וקשורים באופן פורמלי זה לזה. למרות זאת, מתוך תחושת משבר קשה החלו לפעול בקיני בית"ר תאים חשאיים שהציעו פתרון חלקי לצעירים תאבי המעש בדמות אימונים צבאיים. בראשם עמד בית"ר בולט, אברהם אמפר.

פעילותם של התאים האלה קיבלה תנופה כשאברהם שטרן (להלן: "יאיר") הגיע לפולין בקיץ 1937 כנציג האצ"ל. יאיר, שסלד מדרכו הפוליטית ומחסור המעש של ראש בית"ר ז'בוטינסקי ובתנועתו ראה מאגר אנושי לארגון, עודד פעילות חתרנית בבית"ר. אחד האנשים הראשונים שגייס היה ילין-מור. ילין-מור נולד בשנת 1913 בעיר גרודנו. שם משפחתו הכפול, פרידמן-ילין, מקורו בשיטה שבה נקטו היהודים המקומיים לחמוק מחובת הגיוס לצבא. החוק הרוסי קבע שבן יחיד להוריו פטור משירות

צבאי ולכן יהודי בעל מספר בנים רשם כל אחד מהם כבן יחיד על-ידי
הוספת שם נוסף לשם המשפחה.¹

בהיותו ילד נפטר אביו שגויס לצבא בימי מלחמת העולם הראשונה,
והאם עברה להתגורר בבית הוריה בליפסק. בימי המלחמה עברה העיירה
פעמים רבות מיד ליד, וסבו, שהיה בעל חזות פנים יהודית מובהקת, נאלץ
להסתתר כדי להימנע מפגיעות אנטישמיות. ילין-מור נזכר שרק כשהגיע
הצבא האדום לא נאלצו היהודים להסתתר עוד, "ואולי בגלל זיכרון ילדות זה
קשה לי עד היום להוציא מילה של גנאי נגד הסובייטים".²

בגיל ארבע הוא החל ללמוד עברית ומאז, לפי זכרונו, לא יצאה מתחת
עטו שגיאה בעברית. כשבגר התגייס לבית"ר והתמנה לקצין נציבות. כשהבין
שזו לא העבודה בה חפץ, ניגש לבחינות הכניסה לפוליטכניון בוורשה מתוך
מחשבה לרכוש מקצוע שעשוי להיות נחוץ ומועיל בארץ ישראל. יהודים
מעטים הצליחו להתקבל למוסד היוקרתי, וילין-מור היה מהבודדים שסיימו
בהצלחה את הבחינות הקשות. במקביל, חל אצלו משבר ביחסו לבית"ר והוא
הפסיק את פעילותו.³

באחד מימי קיץ 1937 פנה אליו אברהם סטבסקי, "אברשה" בפי כול,
והזמינו לפגוש אורח מיוחד שהגיע מארץ ישראל. סטבסקי, שנידון למוות
בפרשת רצח ארלוזורוב, זוכה בערעור וחזר לפולין, ארגן באותם ימים עלייה
בלתי לגלית לארץ ישראל והכיר את כל המי ומי. לימים הוא נהרג על
סיפונה של אלטלנה. האורח שאותו רצה להכיר לילין-מור היה יאיר. חותם
הפגישה הראשונית לא נמחה מזיכרונו של ילין-מור גם כעבור שנים רבות:
כמה פעמים נפגש אדם באדם ובהיפרדו ממנו הוא מרגיש ויודע כי שוב אין
הוא אותו אדם? כי מעתה חייו יהיו מתנהלים במסלול אחר, שונה מזה שעד
עתה? כי מה שהיה עד כה לא היה אלא הכנה לקראת מה שיבוא?⁴ הפגישה
שינתה את מסלול חייו והוא דבק מאז ביאיר. לילי שטרסמן, אריסטוקרטית
יהודית-פולנית שיאיר גייס לפעילות ושכולם היו מבאי ביתה, סיפרה לימים
ש"נתן היה מעריצו (של יאיר, י.פ.) כאליל".⁵

בשליחות יאיר נסע ילין-מור ברחבי פולין וגייס פעילי ארגון בית"ר
לתאים החשאיים, ובהמלצתו הוא ייסד עם חברו שמואל מרלין עיתון בשם

1 שנות בטרם, עמ' 25.

2 עדות לזאב איבינסקי מיום 19.1.1978 ו-10.2.1978 (מס' משלוח 1128/2003 תיק מס' 219, ארכיון לח"י בתה"ש).

3 לח"י, עמ' 45-46, שנות בטרם, עמ' 17-18.

4 שנות בטרם, עמ' 11.

5 עדות שטרסמן לבנימין גפנר, 11.1.1954 ארכיון לח"י בת"א (לא מקוטלג).

די טאט (המעש). העיתון הופיע תחילה פעמיים בשבוע ואחר־כך הפך לעיתון יומי. תפוצתו הגיעה ל־30,000 עותקים. בין הכותבים היו אב"א אחימאיר ויהושע ייבין, והוא התאפיין בקו מיליטנטי־רדיקלי שהושפע מפעולות הנקם של האצ"ל בעקבות מאורעות הדמים בשנים 1936–1939. "במערכת די טאט מכינים את דיר־יאסין לעתיד לבוא. שם מלמדים את תורת הנקם", תיאר אותו לימים אלדד בלשונו הציורית.⁶ אברהם אמפר מונה כמנהל הרשמי של העיתון.

באוירה זו, שלובתה ברושם העז שעוררה עלייתו לגרדום של שלמה בן יוסף זמן קצר קודם לכן, נפתח כינוס בית"ר בנוכחות רבה. בפעם הראשונה בתולדות בית"ר קמו תלמידי ז'בוטינסקי וחלקו על רבם. הדובר הבולט שייצג את הקו האופוזיציוני היה נציב בית"ר בפולין, מנחם בגין, שיצא נגד ז'בוטינסקי וקרא ליצור ציונות צבאית. "אני רוצה שנתחיל כבר ליצור את הכוח הצבאי שלנו, שלא יהיה תלוי בחסד זרים", קבע. תגובתו של ז'בוטינסקי הייתה חריפה. הוא השווה את הדברים לדלת חורקת חסרת תועלת שצריך לדכא את חריקתה באכזריות. עלינו לחכות עד שכוחותינו יהיו חזקים דיים ונהפוך לרוב בארץ ישראל. לפני שזה יקרה אין לדבר על מרד, קבע בנחרצות.

דבריו של ז'בוטינסקי הדהימו והכעיסו את אחד הנוכחים, בית"רי ולאוו דווקא מהמוכרים שבהם, שעיקר עיסוקו עד אז היה בעבודה תרבותית וחינוכית, רחוק מהדמות שאותה ראה מקס נורדאו לנגד עיניו כשקרא את קריאתו המפורסמת ל"יהדות השרירים". הוא לא היה בקיא בנבכי הפוליטיקה הפנים־בית"רית והוזמן לכינוס על תקן ציר לענייני חינוך. שמו היה ד"ר ישראל שייב, לימים אלדד.

אלדד נולד בעיירה קטנה בגליציה המזרחית בשנת 1910, ואביו, שהכיר בכישרונותיו, הועיד אותו לגדלות. במהלך לימודיו בגימנסיות השונות, נמשך אלדד לתחומי הפילוסופיה והספרות וכבר מצעירותו ניכרו בו אותן תכונות העתידות ללוות אותו כל חייו: פתיחות אינטלקטואלית ונטייה לאפולוגטיות ומרדנות.

תחנותיו הבאות היו בית המדרש לרבנים בווינה ואוניברסיטת וינה שבה למד במקביל ובמסגרתה קיבל את התואר דוקטור לפילוסופיה. בתקופה זו חל המהפך המשמעותי הראשון בחייו כשנתקל בשיר של אצ"ג, "באווני ילד אספר", המתאר את המשיח עומד על סף הר הבית אך מגורש ממנו ומחמיץ

6 מעשר ראשון, עמ' ל"ז.

את שעת הגאולה. השיר הטביע חותם עמוק על אלדד ו"הכריע את הכף. אין עוד שני עולמות, עולם ההגות והספרות ועולם המדיניות... נמתח בדמי הגשר בין השיר והמשית..."⁷ זמן קצר אחר-כך נפגשו אלדד ואצ"ג פנים אל פנים ומאז הפך אלדד לתלמידו וראה בו נביא ובדבריו אורים ותומים.⁸ דמות נוספת שהשפיעה באותם ימים על אלדד היה ד"ר פנחס (פאול) הלר, אינטלקטואל ואיש תרבות משכמו ומעלה, שהיה מבקר תרבות בעיתוני וינה. הלר מאס בתורת ז'בוטינסקי ופיתח תפיסה מהפכנית שדגלה בחיסול הגולה באופן מידי וטוטלי ובמלחמה בשלטון הבריטי. את עיקרי השקפתו פרסם בספרון בגרמנית בשם **הציונות המהפכנית**. "הוא לימד אותי את תורת הציונות המהפכנית", העיד לימים אלדד וראה בו "אידיאולוג הציונות הרבולוציונרית". לאחר הקמת המדינה, היה הלר אחד הכותבים הבולטים בירחון **סלם** שייסד אלדד (להלן).⁹

ובחזרה לכינוס. אלדד התקשה להבליג כששמע את דברי ז'בוטינסקי וביקש את רשות הדיבור. כשעלה לדוכן הנואמים, הפנה אליו מאן דהו את תשומת ליבו של ז'בוטינסקי תוך חלוקת מחמאות לכישרונו הספרותי. בפתח דבריו "עקץ" אלדד את ז'בוטינסקי וטען שלחריקת דלת ישנה חשיבות במקרה שגנבים פורצים דרכה. ואכן, המשיך, לתנועה הרוויזיוניסטית חדרו גנבים. כניעה ואופורטוניזם. לשמע ההברקה פרצו רבים במחאות כפיים וראש בית"ר ביניהם. אולם כשהחל אלדד לדבר על התהום הפעורה בין ז'בוטינסקי איש המאה ה-19 לתלמידיו בני המאה ה-20 ועל ההבדלים המנטליים ביניהם, נטש ז'בוטינסקי בכעס את האולם. בסיום דבריו קרא אלדד לברך את "נביא המלכות והמרד", אצ"ג כמובן. ההצעה התקבלה בהתלהבות. כשסיים אלדד לנאום ניגש אליו ילין-מור, שאותו הכיר היכרות שטחית, והובילו לפגישה עם אדם מסתורי שחיכה לו באחד מחדרי הבניין. "הקשבת לנאומך והוא היה טוב", פתח האלמוני, "אך הוא גם מחייב. מה לדעתך צריך יהיה לעשות אם בית"ר תמשיך בדרך ההבלגה והאופוזיציה המילולית? האם יש לשמור לדעתך על נאמנות למסגרת?" אלדד ענה מה שענה ובסיום השיחה נפרד מהאלמוני. רק כעבור זמן רב, כשהגיע לארץ ישראל, התברר לאלדד שהאדם המסתורי היה יאיר.¹⁰

7 מעשר ראשון, עמ' ט"ז.

8 מעשר ראשון, עמ' רמ"ג-רמ"ד.

9 אלדד, "אידיאולוג הציונות הרבולוציונרית", **סלם** קנ"ו (תשרי תשכ"ד), עמ' 16, עדות

אלדד, מס' משלוח 1135/2003 תיק 190, ארכיון לח"י בתה"ש.

10 מעשר ראשון, עמ' כ"א-כ"ו.

גם לאחר הכינוס, המתח באגפיה השונים של התנועה הרוויזיוניסטית לא שכך אלא החרף. יאיר המשיך בפעולה עצמאית וז'בוטינסקי מצדו חשב על עליית 100,000 צעירים ועל תוכנית "ציון סים", הקמת פרלמנט שייצג את יהדות העולם. פעולות האצ"ל בארץ ישראל ליבו את תחושות הנוער הצמא למעש. ההעפלה הבלתי לגלית, "הספורט הלאומי" כהגדרתו המליצית של ז'בוטינסקי, התגברה ביתר שאת, התקיימו קורסים צבאיים והאווירה כולה שידרה מתח ודחיפות. ברקע עמדו ההתפתחויות הבינלאומיות שהולידו את מלחמת העולם השנייה שפרצה ב־1 בספטמבר 1939 והפכה סדרי בראשית.

מוורשה לירושלים דרך מוסקבה

כשלושה ימים לאחר פרוץ המלחמה, פרץ אצ"ג לנציבות בית"ר בוורשה ובהתרגשות רבה כדרכו צעק: "מה אתם עושים פה? להסתלק מיד, הכול גמור". מספר ימים נוספים חלפו עד שנפלה ההכרה שוורשה אבודה ופליטים יהודים רבים החלו במסע רווי תלאות לעבר וילנה בירת ליטא שעדיין הייתה ניטרלית. רבים מהיוצאים היו חניכי בית"ר ואצ"ל, ביניהם בגין ואשתו, אלדד ואשתו, ילין-מור שהתחתן ימים ספורים קודם לכן, אמפר ואחרים. כיבוש וילנה מחדש בידי הצבא האדום ב־15.6.1940 יצר מציאות חדשה. השלטונות הסובייטים אסרו על כל פעילות ציונית וראו בבית"ר ובאצ"ל תנועות קונטרה־מהפכניות הדורשות השגחה צמודה. מחשש ל"עין הרע" עקרו בגין ואלדד לכפר קטן אך בגין נעצר בספטמבר 1940 בעצם משחק שחמט סוער עם אלדד. ילין-מור, המתורגל יותר בפעילות חשאית, ירד למחתרת.

אירוע אחד חריג לתקופה וחריג למקום התרחש באותם ימים וחשיבותו רבה להמשך. כמענה לפליטים הרבים, הקימו השלטונות הסובייטים מחלקת הגירה וכל מי שרצה לצאת מחוץ לליטא היה מגיש בקשה, מתוחקר ביסודיות ומחכה לתשובה. באחד הימים נכנס למשרד יוסף גלזמן, נציב בית"ר בליטא וחברו הקרוב של ילין-מור. במקום הטקס הקבוע – "תחזור בעוד שבוע", הוא הוכנס לאחד החדרים הפנימיים, שם חיכו לו שני זרים. "נשלחנו הנה במיוחד על־ידי המיניסטריון הסובייטי לענייני פנים במוסקבה על מנת לנהל איתך את השיחה הזאת", פתחו והזהירו אותו שאם דבר השיחה ידלוף, גם גורלם וגם גורלו יהיה כבי רע כמיטב המסורת הסטליניסטית. "אנחנו יודעים שאתה אחראי על תאי האצ"ל, המחתרת העברית בפלשתינה", הטיחו בפניו. גלזמן נדהם אך להמשך הדברים הוא לא ציפה. "גם אנחנו יהודים כמוך ולהערכתנו גרמניה הנאצית עתידה לפלוש לברה"מ. תפרוץ מלחמה איומה

שלעומתה המלחמה במערב היא משחק ילדים. המלחמה תהיה לחיים ולמוות. אנו נהיה מעוניינים אז שכל אירופה הכבושה תהיה חזית לגרמנים. שהם יותקפו יומם ולילה בידי גדודי פרטיזנים", ואז הוטלה הפצצה. הם הציעו לו להקים גדודי פרטיזנים מקרב חברי בית"ר ואצ"ל, ולא עוד, אלא שהיו מוכנים להשלים עם האופי ה'ציוני' שלהם. גלזמן ההמום רץ להתייעץ עם ילין-מור ובעידודו ביקש ארכה של מספר ימים והצליח לבסוף להתחמק מתשובה מפורשת.¹¹ הסיפור ההיסטורי יצוץ עשרות שנים מאוחר יותר, וישמש כלי נשק בפולמוס, אך אין להקדים את המאוחר.

לבסוף נמצא פתח ליציאה מליטא. בדרך לא דרך, תוך שימוש באישורים מזויפים יותר ומזויפים פחות, שהולידו לעיתים אנקדוטות משעשעות, כמו הזיוף הלא מוצלח של חותמת הקונסוליה האנגלית שהאריות שהיו מוטבעים בה דמו יותר לחתולים, הצליחו קבוצות מאנשי בית"ר ואצ"ל לצאת מווילנה לכיוון ארץ ישראל, ביניהם היו ילין-מור, אלדד, אמפר ורבים אחרים. בדרך הם עצרו במוסקבה למספר ימים ורישומה של העיר השתמרה בזיכרונם עשרות שנים לאחר מכן.¹² מאוחר יותר, כשלח"י הואשמה כסוכנת של מוסקבה, עלה בזיכרוננו של אלדד הביקור בעיר, והוא הצטדק וטען ש"אני נוסע מירושלים לירושלים, ואם הדרך מובילה דרך מוסקבה – אדרבה, ללא היסוסים".¹³

ממוסקבה הם הגיעו לאודסה ולאיסטנבול ומשם לארץ ישראל. ילין-מור ב-8.1.1941 ואילו אלדד כשלושה חודשים מאוחר יותר, סמוך לערב פסח תש"א. בבואם הם נקלעו למציאות מורכבת. לא מכבר התפלג יאיר מהתנועה והקים את האצ"ל בישראל, לימים לח"י. הפילוג יצר קרע עמוק בין התנועות והשניים, כרבים מחברי האצ"ל, נאלצו לבחור בין הצדדים. לשניהם היה ברור: ממשיכים עם יאיר.

11 שנות בטרם, עמ' 182-187.

12 מעשר ראשון, עמ' נ"א-נ"ד, שנות בטרם, עמ' 208-213.

13 מעשר ראשון, עמ' ש"ג.

פרק שני:

במרכז העצבים של המחתרת העברית

בראשית היה הפילוג, נהג יאיר להזכיר לחברי הארגון כשניסה לעשות נפשות לתנועתו החדשה, ורמז על התהליך האבולוציוני זרוע הפילוגים שעמד בבסיסה. העילה הרשמית הייתה כידוע סביב סוגיית הפסקת המלחמה בבריטים בעקבות פרוץ מלחמת העולם השנייה, החלטה שדוד רזיאל, מפקד האצ"ל, קיבל לבדו ועורר עליו את חמתם של יאיר ושל חברי המפקדה.

קורות האצ"ל בישראל היו רצופים כישלונות. ניסיונותיהם לשדוד כספים למימון קיומו נכשלו ברובם ואף נהרגו בהם עובדי אורח. רבים מחברי הארגון נאסרו והוא עמד על סף כיליון. הצילו את המצב חברי "הקבוצה הפולנית" שהצליחו בינתיים להגיע לארץ ולא היו ידועים למשטרה. חברי הקבוצה השתלבו בתפקידי מפתח בלח"י. ילין-מור התמנה לעוזרו האישי של יאיר ושהה עימו רוב שעות היום, ואילו אלדד לא נשא בתפקיד מוגדר וניהל בעיקר שיחות רעיוניות עם יאיר ומדי פעם עסק בעבודות עריכה. במקביל הוא כתב לתותן הרוויזיוניסטי המשקיף ועבד כמורה בגימנסיה העברית בתל אביב.¹

כדי להצדיק את פרישתם מהאצ"ל, פיתחו יאיר ותלמידיו משנה רעיונית חדשה שפורסמה כמניפסט רעיוני בשם "עיקרי התחייה", והייתה מנותקת מהשקפת העולם הרוויזיוניסטית. היעד אליו חתרו היה 'מלכות ישראל', מושג רווח בטרמינולוגיה של הימין הרדיקלי דאז. מבחינת יאיר העיקרים היו טוטליים ובלתי ניתנים לערעור. לאחר דיונים ארוכים שכללו נוסחאות

1 מעשר ראשון, עמ' ע"א-ע"ב.

שונות ופסילת מונחים כמו "לשון התורה", "נבואה", "המלכות השלישית" ו"שטח מחיה", שהיו בעלי קונוטציות שליליות, גובשו י"ח עיקרים.

העיקרים נחלקים לשלושה חלקים: מבוא אידיאי, תפקידי הארגון בתקופת המלחמה ותפקידי הארגון בתקופת האדנות והגאולה. בעיקרים אלה ביסס יאיר תפיסה חדשה שעמדה במנותק וכנגד התנועה הציונית: בעוד הציונות קמה כדי לפתור את בעיית היהודים וראתה בארץ ישראל "בית יתומים" שנועד לשמש פתרון, יאיר ראה בלח"י תנועת שחרור לאומית חיובית, שמקורה ברצון ולא בכורח, ומטרתה לשחרר את הארץ שאליה היא קשורה בקשר טבעי, לא ככלי אלא כמהות. במילים אחרות, לא הארץ מצילה את העם אלא העם משחרר את מולדתו.

אלדד בכישרונו המיוחד לפשט את הדברים סיכם זאת במשפט קולע: "הם הודו שיש להילחם כדי להיות חופשיים והוא (יאיר, י.פ.). אמר שיש להילחם מכיוון שאנו חופשיים".² ביטוי נוסף להשקפת העולם הילידית הייתה היעדר מוחלט של מושגי מפתח בפילוסופיה הציונית: "אנטישמיות", "ציונות", "יהודים" ואפילו "בריטניה" בשמם המפורש לא הוזכרו. נאמן לתורת המקסימליזם הטריטוריאלי מבית מדרשו של אצ"ג, הוא קבע את גבולות הארץ כגבולות ההבטחה המקראית, מהפרת ועד הנילוס. את הגבולות שבהם דגלה התנועה הרוויזיוניסטית – "שתי גדות לירדן" שלל מכול וכול כיוון שהם חופפים לגבולות המנדט, כלומר נקבעו בידי גורם זר, דבר שלא יכול היה לקבל. והיפוך הדברים, דווקא בשל כך קידש ז'בוטינסקי, הפורמליסט האדוק, מפה זו כיוון שהיא מהווה מעין גושפנקה והכרה בינלאומית בתביעות העם היהודי, חוק בליעבור מבחינתו. באופן אירוני, שלילת הציונות ומתן הבכורה לממד הטריטוריאלי הובילו לבסוף לחדירת רעיונות זרים ללח"י שהשפעתם על הפולמוס העתידי תהיה מכרעת.

שלושה עיקרים עמדו בבסיס הפולמוס העתידי: עיקר י"ב בעל הגוון הסוציאליסטי, שדיבר על משטר צדק שבו לא יהיה רעב ומובטל. עיקר י"ד בעל הגוון הלאומני, שדיבר על חילופי אוכלוסין והעיקר האחרון בעל הגוון המיסטי-משיחי: "הבית – בניין הבית השלישי כסמל לתור הגאולה השלמה".³ לצערו של יאיר, קמו עוררין על אחדים מהעיקרים והוא נאלץ להסבירם מעל דפי עיתונות המחותרת. להדיח פעילים מטעמי דת, מצפון

2 מעשר ראשון, עמ' ע"ג.

3 לח"י כתבים א', עמ' 27-28.

או חוסר התאמה הוא לא יכול היה וגם לא רצה. מצב הארגון לא אפשר את הפריווילגיה הזאת.

מה היה חלקם של אלדד ונתן ילין-מור בגיבוש העיקרים? לאמיתו של דבר, עיקר הגיבוש הרעיוני החל עוד לפני בואם והוא התנהל בעיקר בין יאיר לסגנו חנוך קלעי. רק לקראת סיום גיבוש העיקרים, פנה יאיר לילין-מור, אז כבר עוזרו, ושאל לדעתו. לרוב העיקרים הוא הסכים אך לגבי כמה מהם הוא הביע הסתייגות שלעיתים התקבלה ולעיתים לא.⁴ "למרות ההסתייגויות שהעלית מבקש אני ממך לכתוב פירוש יסודי לעיקרים", ביקשו יאיר אך ילין-מור, שלא היה שלם עם כלל המשנה האידיאולוגית, סירב להצעה. "מציג אני שתפנה לד"ר אלדד. הוא האדם המתאים למלאכה", השיב. אלדד קיבל ברצון את המשימה וכתב 'בנשימה אחת' פירוש ארוך, פילוסופי משהו ורווי פאתוס. יאיר לא אהב את התוצר הסופי. הוא רצה ניתוח קר ושקול ולא אש מתפרצת. "אתה חסיד גליצאי וכתבת בלהט חסידי. אני ליטבק (ליטאי, י.פ.) ולכן הייתי כותב זאת אחרת", אמר לו באכזבה. ליוצא לח"י עמנואל כץ נדמה היה שיאיר פסל את הדברים כיוון שראה בעודף הלהט של אלדד תכונה רוויזיוניסטית, אולי אפילו גלותית, שהתנגשה עם התכונות המרוסנות והשקולות של ילידי הארץ.⁵

לימים, במהלך המערכה עקובת הדיו ביניהם, נזכר ילין-מור בסיפור והפך אותו למעין אילוסטרציה ליחסו של יאיר לאלדד: הוא לא התלהב מכישרון כתיבתו של אלדד ופסל את מאמריו מלהופיע בעיתונות המחתרת אך ראה בו כוח חיוני ולא רצה להרחיקו מפעילות.⁶ בניגוד אליו, חנוך קלעי, סגנו של יאיר באותם ימים, הסתייג גם מתוכן הדברים והציב אולטימטום: "או אני – או הוא".⁷ ובחזרה למציאות: בסוף שנת 1940, בעיצומה של המלחמה, פיתח יאיר דוקטרינה שהבחינה בין 'צורר' ל'אויב'. לטעמו, גרמניה הנאצית היא בגדר 'צורר', שההיסטוריה היהודית ראתה רבים כמותו. לעומת זאת, האימפריה הבריטית המהווה שליט הזר במולדת נחשבת 'אויב', שהמלחמה בו עומדת בסדר עדיפות גבוה יותר. ההשלכה העקרונית מהדוקטרינה הייתה שניתן להשתמש בצורר כבעל ברית פוטנציאלי במלחמה עם האויב. בבחינת "האויב של אויבי הוא ידידי".⁸ נאמן לתפיסתו הוא שלח פעיל בכיר בשם נפתלי

4 לח"י, עמ' 60-61.

5 עדות כץ לנאדל, מס' משלוח 1135/2003 תיק 192, ארכיון לח"י בתה"ש.

6 לח"י, עמ' 139-140, מעשר ראשון, עמ' ע"ד.

7 צבת ראשונה, עמ' 401-403.

8 לח"י, עמ' 73, לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 133.

לובינצ'יק, אינטלקטואל מהמדרגה הראשונה שהתהדר בשפם עבות, בשליטה במספר שפות ושבאופן כללי עורר רושם עז, לנציג משרד החוץ הגרמני בביירות במטרה לפתוח במגעים לשיתוף פעולה. הפגישה בין השניים לא הניבה תוצאות ולובינצ'יק נעצר בידי הבריטים ונכלא בעכו.

הכישלון הוביל את יאיר לשלוח את ילין-מור לארצות הבלקן. אם כדי לנסות ולהציל יהודים כפי שהוא עצמו ניסה לטעון לימים ואם לנסות ולפתוח במו"מ עם הגרמנים. בסוף שנת 1941 הוא יצא לסוריה כעובד בחברה קבלנית אך נאסר סמוך לחלב. במהלך החקירה הוא התבשר על מות יאיר, כמו גם על מאסר אשתו ולבסוף הובא למחנה המעצר מזרע, שם היו מרוכזים אסירי הארגון.⁹ לפרשה היו השלכות היסטוריוגרפיות לא מבוטלות. אם יש נקודה שחורה בביוגרפיה של יאיר הרי שהיה זה הניסיון לשיתוף הפעולה עם גרמניה הנאצית. הפרשה גם הפכה לנקודת התורפה העיקרית ולאחד הטיעונים המרכזיים נגד לח"י, שאיתו נאלצו להתמודד אלדד וילין-מור, כמו גם יוצאי לח"י אחרים.

ניצול קונפליקטים בקנה מידה עולמי כדי למנף שאיפות לעצמאות לא היה נחלתו הבלעדית של יאיר. בימי מלחמת העולם הראשונה, המשורר והמהפכן האירי רוג'ר קייסמנט (Casement) ניסה לשתף פעולה עם גרמניה, כשל, נתפס והוצא להורג בעוון בגידה, ובמלחמת העולם השנייה, היה זה הלאומן ההודי סאבאס צ'אנדרה בוס (Bose), שניסה גם הוא לשתף פעולה עם גרמניה הנאצית ואפילו נפגש עם היטלר. הוא נהרג בהתרסקות מטוס לפני באוגוסט 1945 והשאיר אחריו מורשת בעייתית.

ובחזרה נוספת למציאות: חורף 1942 היה חורף הדמים של האצ"ל בישראל. חברה היו מבודדים ומוקעים והואשמו כ"גיס חמישי". לוחות המודעות היו מעוטרות במודעות "מבוקש" עם תמונותיהם ופרס כספי גדול הובטח למי שיסגיר למשטרה. הטבעת התהדקה סביב יאיר שידע שסופו קרב. כידוע, התגלה לבסוף מקום מחבואו והוא נורה ונהרג במקום. רוב המפקדים היו כלואים זה מכבר והנותרים שטרם נתפשו הסגירו עצמם באקט של ייאוש. לאחר מותו של יאיר נותרו פעילים בודדים. הבולט בהם היה צעיר כבן 18, יהושע כהן, שסירב להניח את נשקו והסתתר בפרדסים. כחלק מהניסיון להמשיך בפעילות המחתרנית הוא הזמין את אלדד וגייסו לפעילות הסברתית. בתחילה עסק אלדד בכתיבת כרוזים והחל להוציא מחדש את הביטאון במחתרת. הוא גם לא היסס לנצל את עבודתו כמורה בתיכון על

9 על השליחות: לח"י, עמ' 23-32, 77-84, לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 134-135.

מנת 'לעשות נפשות' וניסה להשפיע אידיאולוגית על חברים בתנועת נוער בשם הבונים, שמרכזה שכן בגימנסיה התל אביבית שבה לימד. החשיבות ההיסטורית של אפיזודה זו הייתה שאחד מחברי התנועה היה דני מס, מפקד שיירת הל"ה, ואילו תלמידה נוספת שאפילו התגייסה ללח"י לתקופה קצרה הייתה מירה בן ארי, ששמה זכור מפרשת נפילת קיבוץ ניצנים במלחמת העצמאות ומהספר שכתב רם אורן על הפרשה ועליה.¹⁰ שמו של כהן נצרב בהיסטוריוגרפיה של לח"י כ'שומר הגחלת'.

הרנסנס

המפנה הגדול בקורות לח"י התרחש בקיץ 1942. בכירי הארגון יצחק שמיר (יזרניצקי) ואליהו גלעדי הצליחו להימלט ממחנה המעצר מזרע. בטרם הבריחה, הזהיר ילין-מור את שמיר באשר לאופיו של שותפו לבריחה, יצר ההרפתקנות וחוסר המעצורים המוסרי שלו. זמן קצר אחר-כך התברר שהאזהרה הייתה במקומה. גלעדי השתלט על הארגון, התייחס באלומות לחבריה וניסה להוציא לפועל פעולות הרסניות שהיו עלולות לגרום לכיליונה. ילין-מור שהתעדכן בהתרחשות שלח לשמיר מכתב ארוך ובו המליץ לו לחסל את הסכנה תוך הסכמה לחלוק עמו את האחריות לכל פעולה שיבחר. בדיעבד התברר שעוד טרם קבלת המכתב, החליט שמיר לחסל את גלעדי למען הצלת הארגון.

לאחר החיסול הפך שמיר למנהיג יחיד והחל בשיקום הארגון. אחת מפעולותיו הראשונות הייתה השימוש בשם "לוחמי חרות ישראל" והקמת מרכז – מפקדה בת מספר חברים. "עדיפה הנהגה רחבה על פני הנהגת יחיד שעלול להיאסר או חלילה להיהרג ואז יש סיכון להמשך קיום הארגון", חשב. כשמשווים החלטה זו להנהגתו הבלעדית של בגין את האצ"ל, עולים יתרונות וחסרונות של שתי השיטות. על היתרון העיקרי כבר עמדנו. מנגד, נקודת התורפה בטרימווירט (השלטון המשולש), הוא חוסר האחידות הרעיונית ויחסי הגומלין הפנימיים הא-סימטריים לעיתים ביניהם. העתיד הוכיח זאת במדויק: בהקמת המדינה חברי האצ"ל עמדו כמעט כאיש אחד לצד מנהיגם כשהקים את תנועת החרות, בעוד שבלח"י התרחש פילוג שנבע מתפיסות העולם השונות של ראשיה.

בהמלצת ילין-מור, צירף שמיר את אלדד למרכז. זה היה כורח המציאות שנבע מהפקת הלקחים שבין מסקנותיה עמד הצורך לביסוס רעיוני ופיתוח

10 מעשר ראשון, עמ' פ"א-פ"ג. עדות רינה תדמור-אורבון, תיק 37.28 ארכיון ההגנה.

מדיום תעמולתי. בפגישות המחתרניות ביניהם התנהל ויכוח פרדוקסלי: אלדד איש־הרוח דחף לפעולות ומהר ואילו שמיר איש הביצוע ניסה לרסן את שותפו והדגיש את נחיצות התעמולה. ידו הייתה על העליונה ובקיץ 1943 נוסד עיתון לח"י החזית שהיה בעל רמה אינטלקטואלית גבוהה.¹¹ גולת הכותרת הייתה מאמר ראשון בסדרת מאמרים בשם "אבני יסוד", שבה ניתח אלדד בעמקות יתרה את משבר הציונות והציב מולו את האלטרנטיבה שהציעה לח"י. "הציונות הפכה מגעגועים משיחיים למלכות בית דוד לבעיה של פליטים", וזהו שורש כישלונה, סבר. עוף החול הרעיוני של לח"י פרש כנפיים ועלה מן האפר.¹²

עיתון החזית הגיע גם לילין-מור, שישב במעצר ועורר שמחה בליבו. הוא התרשם מהרמה הגבוהה והצלחה להבריח מכתב לאלדד ובו מספר הצעות לשיפור: הקדשת מקום לנושאים גיאופוליטיים אזוריים, ליחסים בין המעצמות ולסוגיית העמים המשועבדים בידי האימפריה. הוא ביקש ממנו להדגיש את העובדה ש"אין אנו תנועה ציונית. הציונות התרוקנה מכל תוכן ואינה מחייבת יותר לכלום. אנו תנועת חרות ישראלית – ארץ ישראלית. לדידנו הציונות מתה..." (ההדגשים במקור, י.פ.).¹³ זו הייתה הסנונית הראשונה בתהליך הטרונספורמציה שעברה לח"י.

תקופת השיקום שהחלה בבריחת שמיר ורחשה בפעילות מתחת לפני השטח, הסתיימה בנובמבר 1943, בבריחה נועזת מלטרון. בכיר הבורחים היה ילין-מור שצורף מיד למרכז. לכאורה אך טבעי שהוא תפס מקום מרכזי בהנהגה שהרי היה עוזרו הקרוב של יאיר, אך לא כך היה הדבר. אופי פעולתו היה אינטימי, הוא לא היה חבר מפקדה ולא היה מופר בין השורות למעט מספר מצומצם של אנשים. גם כשהגיע למחנה המעצר, הוא היה דמות אנונימית כמעט לחלוטין ולעדוּתו שלו רק אדם אחד הכירו. יעקב גלבוע, בכיר במפקדת יאיר, סיפר שילין-מור נראה בתחילה כמו עולה חדש שנקלע במקרה למחנה והשמועה סיפרה שהוא אוהד לח"י ותו לא.¹⁴ אם כן, כיצד הוא הגיע ממעמד כמעט אנונימי לכס ההנהגה?

"מנהיגות היא התופעה הנצפית ביותר והמובנת פחות עלי אדמות", קבע הסוציולוג ג'יימס ברנס (Burns) – ככל הנראה המשפט המזוהה ביותר עם

11 Stern, p. 151.

12 לח"י כתבים א', עמ' 130.

13 המכתב נמצא במס' משלוח 1128/2003 תיק מס' 13, ארכיון לח"י בתה"ש.

14 לח"י, עמ' 35, בלכתך בשדות אימה, עמ' 115-116.

חקר המנהיגות.¹⁵ מנהיגותו של ילין-מור צמחה בכור ההיתוך של המאסר. לחברי הארגון שלא נטשו את הדרך נקרתה שם ההזדמנות לחשבון נפש ולהפקת לקחים עתידיים. רוחב השכלתו, כושר הניתוח האנליטי שלו, יחסי האנוש החמים שהפגין ושפיינו אותו ונכונותו לקחת אחריות ולהכריע הכרעות קשות הפכוהו לדמות דומיננטית במחנה. אפילו שמיר, שאיננו אדם שקל להרשימו, סיפר שבעקבות ההיכרות העמוקה שהתפתחה ביניהם, הוא החל להתייחס אליו בכבוד ובהערצה ולמד לסמוך על רוחב ושיקול דעתו. תרמה לכך גם ההתפתחות הפנימית באשר לגלעדי ונכונותו של ילין-מור לחלוק עם שמיר את האחריות לחיסולו. במחנה המשיך ילין-מור לבסס את מנהיגותו באיטיות. לא בנקל עלה הדבר בידו, אך בסבלנות רבה הוא הצליח לטוות סביבו את רוב אסירי לח"י, לא את כולם יש להדגיש,¹⁶ וניהל את הבריחה המוצלחת.¹⁷ תרמה לכך ללא צל של ספק העובדה שפעילים בכירים אחרים כמו לובינצ'יק, שראה עצמו מנהיג בפוטנציה, היו כלואים בעכו ומנוטרלים ממוקדי ההשפעה.¹⁸

ומה הייתה תרומתו הייחודית של אלדד? כפי שראינו, צירופו להנהגה נבע מהצורך החיוני בתעמולה פומבית ברורה וברמה גבוהה. לשמיר התברר גם די מהר שכישורו של אלדד לא מתבטא אך ורק ביכולת כתיבה פנומנלית ובהירות מחשבתית אלא גם במבט רחב אופקים ובכישרון פולמוסי חד. מאמריו והרצאותיו בכתב ובעל־פה הלהיטו את החברים. "הוא הפנט אותנו, הרגליים שלנו הפכו לאבנים אבל זה היה קסום. הרגשנו שאנחנו כבר לא בעולם הזה", סיפר אחד מהם.¹⁹ שני סיפר ש"הוא כותב תעמולה כמו שמוצארט הלחין מוזיקה... אם תשים אותו על כן הוא יהיה מסוגל לדבר עשר שעות בלי בעיה..."²⁰ אך כטבעה של נפש האדם על חוזקותיה וחולשותיה, הלהט והאימפולסיביות שבהם התאפיין, נדמו לעיתים בלתי רציונליים ומזיקים והיו בעוכריהם בהמשך הדרך.

מה היה תהליך קבלת ההחלטות בלח"י? האם היו דיונים? פולמוסים? היררכיה ברורה? תלוי את מי שואלים. אלדד מצידו נטה להדגיש את

Leadership, p. 2. 15

לדוגמה, בנימין זרעוני שכתב עליו דברים חריפים ודימהו לטיפוס חלקלק ולנחש ארסי (גאון ונדיב, עמ' 164-165). 16

בלכתך בשדות אימה, עמ' 116-117, 124-126. 17

עדות יצחק צלניק, מס' משלוח 1135/2003 תיק 196, ארכיון לח"י בתה"ש. 18

Stern, p. 151, 153. 19

ברוך נאדל מצוטט בתוך: A Death, p. 92. 20

העובדה שבלח"י לא היה מנהיג ושלושת ראשיו היו שווי זכויות.²¹ עם זאת, הוא לא יכול היה להימנע מלרמוז שהיו חריקות בעיקר מכיוונו של ילין-מור החמקמק והמתוחכם, ושלעיתים הוא נאלץ להסביר מעשים שלא הסכים להם בגלל האחריות הקולקטיבית.²² ילין-מור היה גלוי יותר והצביע על אופיו העצבני והסוער של אלדד, שלא היה אדם מעשי ולא הבין תמיד את מגבלות המציאות. מסיבה זו, החליט ילין-מור בסופו של דבר שלא ליידע את אלדד על מרבית התוכניות. הוא גם קָבַל על יצר ההתנצחות של אלדד ועל תפיסתו הביקורתית יתר על המידה, שלעיתים גרמה נזק ללח"י, ולכן פיקח על הדברים שאלדד כתב. לחיזוק דעתו ה'לא מחמיאה' על אלדד, ציין ילין-מור את מערכת היחסים ההדוקה בינו לשמיר ואת העובדה ששניהם חשבו והגיבו באופן דומה.²³

מבחינה היררכית, עד למאסרו היה שמיר הראשון מבין שווים. הוא אמנם לא היה אישיות פוליטית או אידיאולוג גדול כשני חבריו, אבל הוא החזיק את הקלפים צמוד לחזה וקבע במידה רבה את הכיוון שאליו פנה הארגון. משנאסר שמיר, הפך ילין-מור לדמות הבכירה כשלצידו מספר חברים שמינה לתפקידי מפתח. אלדד נחשב כמובן כחלק מהמרכז אך לא היה מעורב בצדדים המעשיים ובפעילות היומיומית. הוא בעיקר כתב מאמרים, העביר קורסים אידיאולוגיים וניהל פגישות עם גורמים פוליטיים שונים ומשונים.²⁴ אולם, חשוב לציין, לפחות עד החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר, הוא מעולם לא ערער על תפיסות העולם של שותפו להנהגה. יתרה מזו, לעיתים היה קיצוני הרבה יותר בעמדותיו מאלה של ילין-מור, וקיבל על עצמו בצורה מחייבת את ההתפתחויות שחלו בהשקפת עולמו של הארגון.

האוריינטציה המדינית של לח"י

בחורף 1948 שלח אלדד מכתב חסר תקדים לנציג לח"י בארה"ב, בנימין גפנר, ובו הנחה אותו לפתוח במתקפות טרור על אדמת ארה"ב, במקרה שתפרוץ מלחמת עולם שלישית. המכתב היה פרו-סובייטי כל כך, וגפנר שחשש שמא ייתפס, השמידו באופן מיידי.²⁵

21 מעשר ראשון, עמ' רל"ט-רמ"ב.

22 מעשר ראשון, עמ' קצ"ו.

23 לח"י, עמ' 140, 339-340. בכתב היד הוא כינה את אלדד "פקעת עצבים".

24 תנועת מחתרת, עמ' 226-227.

25 הדברים נכתבו בכתב ידו של גפנר על גבי מכתב אחר ששלח אלדד לגפנר. מכתב אלדד לגפנר ג' כסלו (תש"ח), תיקי גפנר, ארכיון לח"י, תל אביב (לא מקוטלג).

מכתב זה מבטא שיא של תהליך פוליטי-מדיני שאותו עברה לח"י. תהליך "השמאלה", כפי שהוא מכונה. שלושה מרכיבים שהזינו זה את זה עמדו ביסודו: אוריינטציה מדינית בכיוון ברה"מ, שלאחר מלחמת העולם התייצבה ככוח עולמי המצוי בניגוד אינטרסים מובהק עם האימפריה הבריטית, אוריינטציה רעיונית בכיוון סוציאליסטי ואוריינטציה חברתית פנים-יישובית לכיוון תנועות הפועלים.²⁶

המרכיב הדומיננטי בתהליך היה הממד המדיני. לח"י בגלגולה החדש הייתה צריכה לגבש השקפת עולם מחודשת שהושפעה מהתמורות החיצוניות והפנימיות שהתחוללו בארץ ישראל ובעולם. שני עקרונות יסוד שנקבעו בידי יאיר בעיקרי התחייה הנחו אותה: המלחמה בכובש הזר וחיפוש בעל ברית פוליטי. עקרונות אלה הובילו את לח"י למסע ממושך לגיבוש אוריינטציה מדינית ופוליטית, שתוצריו היו טרנספורמציה אידיאולוגית ותהליך השמאלה שהלך וגבר. סוף המסע הצביע על משבר עמוק שממנו לא התאוששה. במידה לא מבוטלת השתלבה לח"י באקלים הכלל-יישובי של אהדה לברה"מ, שקיבל צורות שונות וגבר בזכות העמידה ההרואית שלה נגד גרמניה הנאצית במלחמת העולם. לא בכדי, הספר **אנשי פנפילוב** שסיפר את סיפור ההקרבה של יחידה סובייטית בקרב על מוסקבה, הפך לרב-מכר ולמקור הראה בפלמ"ח והגיע גם ללח"י.

בהשפעת האוריינטציה החדשה, כמו גם מתוך מבט גיאופוליטי אלטרנטיבי, החל להשתנות השיח בלח"י. במקום המונח 'שלטון זר' נעשה שימוש במונח 'האימפריאליזם הבריטי'. השינוי היה דרמטי ובעל משמעויות אידיאולוגיות ואופרטיביות. ברמה העקרונית היה בכך ביטוי להשקפת עולם שונה וחלק מפזילה לעבר ברה"מ, שעקרון יסוד שלה היה המאבק האנטי אימפריאליסטי, לאור תפיסתו של משיח המהפכה הקומוניסטית לנין ש"האימפריאליזם הוא השלב העליון של הקפיטליזם". משהחלה לח"י להשתמש בטרמינולוגיה זו, ביקשה להציג עצמה כחלק ממערך עולמי של עמים מדוכאים ותנועות שחרור לאומיות הלוחמות להגדרה עצמית, כהודו, יוון וקפריסין, והדגישה שמלחמת הבריטים נגד תנועות השחרור השונות בארצות השונות, כמו גם בארץ ישראל, היא מערכה אחת לשימור האימפריאליזם.²⁷ "רצינו להוות מודל לשאר העמים המשועבדים וליצור חזית משותפת נגד בריטניה", יטען ילין-מור

26 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 180-184, 201-206, 222-225, 352-358.

27 לדוגמה, לח"י כתבים ב', עמ' 257-259.

כשיתבקש להסביר את השילוב בין המאבק באימפריאליזם לבין מאבק השחרור הלאומי.²⁸

התפתחותה המדינית של לח"י לא נעצרה רק באוריינטציה כלפי ברה"מ. הסדר העולמי החדש וצל המלחמה הקרה הובילו את לח"י לגבש אסטרטגיה חדשה, התוכנית ל"ניטרליזציה של המזרח התיכון". זו התבססה על סילוק הבריטים מהמרחב היס-תיכוני והשגת עצמאות עברית, תוך שמירה על ניטרליות בין-גושית. נטרול המזרח התיכון מאימת המלחמה הקרה מהווה אינטרס ברור לשני הצדדים היריבים, שהרי כל אחת מהמעצמות תשמור על האינטרסים הנחוצים לה במרחב: האינטרס הכלכלי לארה"ב והאסטרטגי-ביטחוני לברה"מ.

בתוכנית זו היה חידוש מהותי ברמה הגיאופוליטית המקומית. לח"י ראתה בסילוק הבריטים ובניטרליזציה המקווה בסיס למבנה אזורי חדש, שיכלול את עמי האזור המשוועדים ופתרון לסכסוך היהודי-ערבי. בבסיס השקפתה האנטי אימפריאליסטית עמדה תפיסה שראתה בסכסוך דבר מלאכותי ובבריטים גורם מסכסך, שפועל בשיטת 'הפרד ומשול' במטרה לשמר את שלטונו. כמענה לכך, העצמאות העברית תהווה אבן פינה לגיבוש כוח אזורי שישתחרר מעול האימפריאליזם הבריטי, וידאג לפתח בכוחותיו הוא את האזור. בשלב מאוחר יותר דובר על הקמת פדרציה אזורית של עמי המזרח התיכון, שתכלול ברית הגנה אזורית וסיוע הדדי בפיתוח כלכלי של האזור.²⁹

תפיסה כלל-מרחבית זו השפיעה במישורין גם על היחס לערביי ארץ ישראל: בעוד שלח"י בגלגולה הראשון ראתה בהם 'זרים' ודגלה בפתרון חילופי אוכלוסין, הרי שכעת הם הפכו 'יריבים' ולבסוף הוכרו כבעלי ברית פוטנציאליים. תפיסה זו הייתה יותר בגדר משאלת לב מאשר התבססה על ניתוח מציאותי, וסברה שלאחר מהפכה חברתית, כלכלית ומדינית, יקום עולם ערבי שיכיר בתנועה הלאומית היהודית וישתף עמה פעולה. עם זאת, לח"י לא ראתה בערביי ארץ ישראל אומה נפרדת ושללה לחלוטין כל לאומיות פלשתינאית וכל זכות להגדרה עצמית. מה שכן, היא דגלה במתן זכויות אזרחיות, תרבותיות וכלכליות, אך לא פוליטיות. משנת לח"י התפתחה גם ביחס לשאלות המעמדיות, לסוציאליזם, להתיישבות ולמעמד הפועלים. גרמה לכך ההבנה שכדי להוות גורם משפיע

28 ריאיון נ"מ במדור לתיעוד בע"פ (ריאיון מס' 23-b50).

29 לח"י כתבים ב', עמ' 157-158, 341-360.

יש להתעסק בבעיות משטר וחברה שתפסו מקום לא מבוטל בהווה הציבורית. גם האוריינטציה המדינית הובילה אותה להזדהות גוברת והולכת עם המשטר הסוציאליסטי.

לח"י בין ימין לאומי לשמאל חברתי

הורתה של לח"י היה כידוע בחיק התנועה הרוויזיוניסטית על השקפותיה הימניות. עם זאת, יאיר, שלא רצה להקים כנגדו את תנועות השמאל ואף ראה בהן יעד לגיוס, לא ראה בסוציאליזם אויב שיש להילחם נגדו,³⁰ תפיסה שקיבלה ביטוי גם בעיקרי התחייה. כיוון שמדובר היה בסוגיה מהותית, אלדד ולין-מור נדרשו איש בדרכו להציג את משנת לח"י בסוגיה זו.

אלדד כדרכו העמיק בסוגיה וקבע שאין סתירה בין מלחמת החרות לסוציאליזם כהשקפת עולם כלכלית. עם זאת, למרות שעקרונית הסוציאליזם מייצג תפיסה מוסרית עליונה, לח"י נלחמת לשחרור לאומי ולא למלחמת מעמדות. לכן לח"י מעולם לא הצהירה על עצמה באופן רשמי כתנועה סוציאליסטית, אפילו שהדבר פגע ביכולתה לגייס תמיכה מהשמאל.³¹ השקפתו של ילין-מור הייתה שונה במעט. לדעתו המלחמה הלאומית והמעמדית משולבות זו בזו אך הוא נתן קדימות למלחמה הלאומית, שמקפלת לדעתו גם את הפתרון לזו הסוציאליסטית. את דעתו על המשטר הרצוי ביטא לאור הנוסחה הקומוניסטית המפורסמת: "אנו רוצים שבמולדתנו כל אחד ייתן לאומה כמיטב כישרונותיו ויכולתו ויקבל ככל שנחוץ לו".³² מאוחר יותר, בתזכיר לוועדת אונסקו"פ שנכתב בקיץ 1947, הוא כבר קבע את אופי המדינה המיועדת כ"דמוקרטיה עממית" בסגנון הדמוקרטיות העממיות במזרח אירופה שהיו תחת כנפיה הלוחצות של ברה"מ.³³

האידיאולוגיה המחודשת של לח"י השפיעה גם על הקשרים הפנים-יישוביים. ילין-מור זה מכבר נשא עיניו לעבר השמאל היישובי ונפגש לעיתים עם אליהו גולומב, מנהיגה הבלתי מעורער של ההגנה עד מותו באביב 1945. "הוא היה נמוך קומה ומוצק גוף... היה רושם שעומד לפניך אילן רב שורשים... אפו ושפתיו הרחבות העידו כי מטבעו הוא טוב מזג", תיאר אותו ילין-מור ברגשנות.³⁴ שיאם של היחסים היה בהקמת תנועת

30 לח"י, עמ' 48.

31 לח"י כתבים א', עמ' 901-906, לח"י כתבים ב', עמ' 617-622.

32 לח"י כתבים א', עמ' 293-300, לח"י כתבים ב', עמ' 915-916.

33 לחי כתבים ב', עמ' 535-586.

34 לח"י, עמ' 148-150, 233-245.

המרי, כשלח"י מתווכת בין המחתרות וילין-מור מוכן אפילו לפרק את לח"י ולהתאחד עם הארגון הממוסד.³⁵

לעומתו, אלדד פנה דווקא לאצ"ל, שהמלחמה באויב המשותף טשטשה את ההבדלים וקירבה בין שתי התנועות וקיים מספר פעמים מגעים לאיחוד. הוא גם חשב על שם משותף – "אלח"י", היוצר את ראשי התיבות "ארגון לוחמי/לאומי חרות ישראל". למגינת ליבו ילין-מור התייחס בחוסר רצינות למפגשים האלה. "בוא נקבע לנו מדי שנה שבוע ימים לשיחות איחוד עם אצ"ל", קרץ לעברו ודאג לבלום את ניסיונות האיחוד.³⁶ תחושותיו שלו ביחס לאצ"ל היו שונות לגמרי משל אלדד והוא חזר מהפגישות עייף ועצוב. היכרותו רבת-השנים עם בגין לימדה אותו לא לסמוך עליו. "הוא מעריך מאוד את כושר השיפוט של עצמו", כתב עליו בספרו.³⁷ בכתב היד שלא פורסם הדברים היו חריפים יותר: ... במקרים כאלה נוטה בגין גם להתעטף באצטלה של מטיף מוסר ומוכית. הוא מדמה עצמו ניצב על גבעה נישאה נושא משאו אל היושבים למרגלותיה הזוקפים אליו עיניים. אם תלוי בו מבט של התלהבות והערצה ילטף את בעל המבט... מי שעניני מביעות תמיהה או פקפוק... שוב אין הוא ידידו... ולרוב אויבו יחשב...³⁸ ההשוואה לדברים שכתב על גולומב מתבקשת. גם הצלע השלישית במרכז, יצחק שמיר, השיב בשלילה להצעת בגין לאיחוד כוחות, והסכים אך ורק לעדכונים הדדיים של פעולות האמורות להתבצע.³⁹

הטרנספורמציה הרעיונית שעברה לח"י השפיעה גם על הריבוד החברתי שלה. בעוד שבשנותיה הראשונות הקאדר האנושי בא משורות התנועה הרוויזיוניסטית ומבית"ר, הרי שמשנת 1945 לערך התחילה המגמה להשתנות ומגויסים רבים הגיעו מתנועות השמאל, מהכנעניים ואפילו מהשומר הצעיר.⁴⁰ אחד הבולטים שבהם היה עמוס קינן (1927-2009) שנולד בת"א בשם עמוס לוין, היה פעיל בתנועת הכנעניים והתלבט אם להצטרף ללח"י. "הנוער העברי יגובש במלחמה", טען לעומתו המגייס מלח"י והכריע את

35 "ההיסטוריוגרפיה", עמ' 101-103, המרד, עמ' 260.

36 במהלך התקופה היו מספר ניסיונות לאיחוד. בשנת 1944, באביב 1946, באביב 1947 וסמוך להקמת המדינה. מעשר ראשון, עמ' רפ"ה-רצ"א. לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 206-209, 306-312.

37 לח"י, 178-181.

38 כתב היד לספר לוחמי חרות ישראל, סדרה 3.3 תיקים 105-106, אי"מ.

39 ר' מכתב בגין לשמיר, 4.9.1944, תיק כ"ד 4/9, מזב"י.

40 תנועת מחתרת, עמ' 273-286.

הכף.⁴¹ ידידו בועז עברון (נולד בשם בועז המבורגר, 1927-2018), בוגר ההגנה ומשטרת היישובים שעבר ללח"י, נמשך דווקא לתפיסות האנטי ציוניות של לח"י, לשחרור מהעבר ה'יהודי' הגלותי המכביד ולרעיונות השיתוף עם הערבים.⁴² שניהם יהיו מהבולטים שבפלג השמאלי בפולמוס העתידי. היו גם כאלה שבמהלך פעילותם בלח"י "החליפו צד" מימין לשמאל – פנחס גינוסר, לדוגמה, שעוד ידובר בו.

תהליך ההתפתחות שעברה לח"י מהרוויזיוניזם להשקפת עולם מסוננת בין שמאל לימין, 'נציונל-בולשביזם', כפי שכינה אותה חוקר לח"י יוסף הלר ועורר עליו את זעם יוצאיה, היה דיאלקטי מדי ולא מגובש דיו. תרמו לכך ללא צל של ספק דעותיהם השונות של מנהיגיה, שהגדירו כל אחד לפי השקפתו את הטקטיקה והאסטרטגיה, את הפוליטיקה והאידיאולוגיה. לא הרי אלדד שיחסו לברה"מ היה אינסטרומנטלי ונבע בראש ובראשונה מנקודת מוצא לאומית, כהרי ילין-מור, שיחסו אליה היה אידיאולוגי יותר. גם הרצון להצטייר כתנועה רציונלית בעלת יעדים ריאליים ולא כתנועה מיסטי-משיחית, כמו גם רצון ליצור מכנה משותף רחב, תרם לכך והוביל לעמעום רעיוני. לא עוד דיבורים על תפקיד התנועה בעת הגאולה או בניין בית המקדש אלא על גירוש הכובש הזר כתנאי לעצמאות. בחלוף הזמן ועם ההתפתחות האידיאולוגית על תמורותיה, השתנתה התמונה. כפי שראינו בפן הטרימינולוגי החליף המושג 'אנטי אימפריאליזם' את המושג 'מלכות ישראל', חיפוש בעל ברית הפך ליסוד פוליטי ואפילו הגדרת הגבולות החלה להשתנות.⁴³ כללו של דבר, עקרונותיו האידיאולוגיים של יאיר זננחו בעוד עקרונותיו הפוליטיים התקבלו.⁴⁴ התוצר של התהליך היה אחד: משבר.

המשבר

בין כ"ט בנובמבר ועד הכרזת העצמאות בה' באייר תש"ח נכנסה לח"י לתקופת דמדומים שהתאפיינה בדינמיות סוערת. למרות שחרתה על דגלה את גירוש הבריטים, היא לא נערכה כלל לכך ונאלצה להתמודד עם המציאות החדשה ולבחון שורה רחבה של תפיסות שהתגבשו במהלך השנים. הדילמה הגדולה מבחינתה נגעה בשאלה מהו אפיק הפעולה הרצוי מעתה ואילך: האם להמשיך לפעול בצורה עצמאית כמחתרת? כתנועה פוליטית? האם

41 על דעת עצמו, עמ' 120-121.

42 לח"י, עמ' 363-364.

43 לח"י כתבים ב', עמ' 575.

44 סיפורה של לוחמת, 270.

להתפרק? הקושי גבר בעקבות הכאוס שהתפרץ לאחר החלטת האו"ם ושבעקבותיו נאלצו מנהיגיה לבחון מחדש את השקפת עולמם בסוגיות כמו היחס לאוריינטציה המדינית והפוליטית, הסוגיה הערבית שהתפרצה לפתע ולעלייה מהמחותרת לכיוון הקמת תנועה לגלית. תקופת מבוכה זו חשפה קרע שהחל להיפער בצמרת התנועה. קרע שהלך והחריף בחלוף הזמן והושפע מהאירועים הדרמטיים ששיאם בהכרזת העצמאות.

החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר גרמה לתגובות שונות ביישוב היהודי. בעוד שרוב רובו של היישוב חגג את העצמאות הקרבה, היה מי שהבין את ההשלכות הקרבות ובאות. אחד מהם היה ילין-מור, שתיאר את תחושותיו באותו הלילה:

אך הודיע היו"ר את תוצאות ההצבעה ואל אזני הגיעו קולות העם ברעו. רבבות שהצטופפו בכיכר מוגרבי פרצו בשאגה אדירה שתחילתה שירת ההמנון הלאומי והמשכה התפרצויות שמחה... תגובתי האישית הייתה שונה. ברגע שהחלו ההמונים מריעים אחזה צמרמורת בכל גופי. שיני נקשו זו בזו. הרגשתי שחום גופי עולה... שעות אחדות שכבתי כך... הבנתי כי התרגשותי נובעת מהתפוגגות המתח של העבר ומהתגבשותו של מתח חדש שבא ותופס את מקומו באשר לעתיד... במעומעם אך בבהירות של הווה, ראיתי את הדם הרב שעתיד להציף את הארץ... אחוז עצבות חזרתי למיטתי.⁴⁵

בניגוד לראייה המעשית של ילין-מור, התייחס שותפו האידיאולוגי למתח העצום שנפרק באותו לילה. "ליל ההתפרקות", ציטט את אצ"ג, שדימה את ריקודי השמחה באותו לילה לריקודי העם החוטא סביב עגל הזהב המקראי. עצם ההחלטה על גורל העם והארץ שהתקבלה בידי אחרים עמדה בניגוד גמור ל'רצון לעוצמה' העומד באופי האומה העברית, עקרון יסוד ששאב מהגותו של ניטשה. מחשבה זו הביאה את אלדד, בניגוד לילין-מור שישב עם דף ועיפרון וחישוב את תוצאות ההצבעה, ללגלג עליה בסרקזם מריר. כשסיכם את הלילה הדרמטי הוא ראה בעיקר שני מאפיינים שליליים: "התפרקות והתבטלות".⁴⁶

פומבית, לח"י לא יכלה להסכים לעקרון החלוקה שהרי דגלה במקסימליות טריטוריאלית ויצאה נגדה. היא הצהירה שתמשיך במלחמתה על אחדות המולדת "באמצעים ההולמים את מסיבות המקום והזמן".⁴⁷ באלו אמצעים? זאת לא פירטה.

45 ילין-מור, לח"י, עמ' 430-432.

46 מעשר ראשון, עמ' שי"ג-שי"ז, "2 בנובמבר – כ"ה כסלו", סלם ח' (כסלו תש"י), עמ' 1.

47 לח"י כתבים ב', עמ' 821-822. נכתב ע"י אלדד וילין-מור במשותף.

לאמיתו של דבר ראשי הארגון היו במבוכה שהרי המולדת כולה טרם השתחררה והיעד לא הושג. הכיוון באשר לעתיד היה מעורפל. חברי השורה שהרגישו בכך לא יכלו שלא להעלות את תמיהותיהם בפני המנהיגים. אלה מצידם ניסו לתת מענה ולהסביר לאן פני הארגון מועדות. לכאורה הכיוון היה ברור. בתחומי המדינה התכוונה לח"י לפעול כמפלגה לגלית, ובירושלים, שלפי הסכם החלוקה הייתה אמורה להיות עיר תחת שלטון בינלאומי, היא התכוונה להמשיך לפעול כארגון מחתרת. היא גם הצהירה, ביומרות יש לומר, שתמשיך להילחם באימפריאליזם הבריטי והודיעה שלא תסכים להישארות צבא זר. בפועל לאף אחד לא היה ברור מהי הדרך ליישם זאת.⁴⁸ דו"ח 'סודי מאוד' של הש"י דיווח בהקשר זה שישנם ויכוחים רבים בין חברי לח"י בשאלת ההגדרה הפוליטית והדרך העתידית שבה צריך ללכת הארגון. זו הסיבה, ציין "טנא", כפי שכונה מטה הש"י, שהוחלט להשהות את פירוק הארגון ואת ההכרעה בסוגיות הבערות.⁴⁹

לאחר החלטת האו"ם החליט "מאיר", יהושע זטלר, לעלות לעיר וליטול את הפיקוד על כוחות לח"י בעיר. זטלר, מקריח ומשופם, בעל מבנה גוף מוצק שהצדיק את הכינוי 'פלאח' שהודבק לו בראשית דרכו בארגון על שם מוצאו החקלאי הכפר-סבאי, היה מראשוני לח"י. הוא עוד הספיק להיות חבר במפקדה של יאיר לפני שנעצר וישב שנים ארוכות בכלא. הוא ברח בפריצה המפורסמת מכלא עכו ומונה למפקד הפעולות. לא חלף זמן רב ונוצר סכסוך בינו ובין ילין-מור. זטלר, שבעברו פיקד על שמיר, לא קיבל את ההיררכיה שהתגבשה בלח"י, מה גם שהיה יליד הארץ, לא קיבל את סמכות ה'פולנים' וראה עצמו כראוי להנהגה. זו נמצאה לו בירושלים, שם כוח לח"י היה דל והפיקוד בה לא התאפיין ברמה מבצעית גבוהה.

עם הגיעו לירושלים הוא החל לגבש סביבו את הכוחות ופתח מיד בפעולות תגובה כנגד הערבים, שהביאו למפנה אסטרטגי במצבה של ירושלים המערבית. מעל דפי עיתונות המחתרת שלח אלדד ברכה ללוחמים ובסיומה קרא: "כבוד ללוחמי החרות בירושלים הבירה".⁵⁰ כחלק מהמערכה בירושלים הותקף באפריל 1948 הכפר דיר-יאסין, והחלו לצוץ שמועות על אודות טבח ביושביו. התגובות ביישוב היו חריפות. גם ילין-מור שהיה בתהליך הבראה מדלקת ריאות חריפה והוא טרח להבליט עובדה זו בספרו,

48 ר' גם דו"ח של הש"י מיום 5.1.1948, תיק 15/185/1 ארכיון יד טבנקין, מעשר ראשון, עמ' שי"ח-שכ"א.

49 דו"ח מיום 29.3.1948, תיקי ש"י פורשים חטיבה 112, תיק 239, ארכיון ההגנה.

50 לח"י כתבים ב', עמ' 937-938.

זעם על היבטים שונים באירוע למרות שהכיר בחשיבותו המבצעית. את סלידתו ביטא כששלח מכתב נזעם לזטלר ובו הוקיע את הפעולה מחשש לפגיעה בקשרים עם ברה"מ. נחמה פורתא הוא מצא בשמועה שגם אלדד גינה פעולה זו, שמועה שאלדד טרח להפריך.⁵¹ מבחינתו, הפרשה חידדה את תחושותיו ומסקנתו הייתה שאמנם באופן רשמי קיים מרכז אחד ללח"י, אך בפועל שני כיוונים שונים בתכלית השינוי מצויים בו.⁵²

פרשת דיר-יאסין שיקפה מחלוקת שהתנהלה מתחת לרדאר בהנהגת לח"י ביחס לבעיה הערבית. "אנחנו חייבים להקצות כוחות ונשק לחזית הערבית", קרא אלדד מספר חודשים קודם לכן באחת מהשיבות אך דרישתו נתקבלה בסירוב מוחלט מצד ילין-מור, שסבר שמדובר אך ורק בהתקפות של המון מוסת בהשראת הבריטים. לכן הוא סירב למלחמה כוללת ודגל רק בהגנה עצמית ובענישה נקודתית של הפורעים הערביים.⁵³

אלדד לא קיבל גישה זו. הוא חשב ששותפו שבוי בקונספציה המפרשת את ה'ניטרליות' שלח"י דגלה בה אך ורק בכריתת ברית עם הערבים נגד האימפריאליזם ולכן אינו רואה נכוחה את המציאות. למרות שגם הוא, אלדד, עוד האמין שניתן לכרות ברית אנטי אימפריאליסטית אזורית הוא לא הסתנוור מכך וסבר שיש פרשנויות נוספות ל'ניטרליות', כריתת ברית עם מיעוטים לא מוסלמים וניצול התחרות בין האימפריות, למשל. לימים הודה במבט מפוקח, שהתפיסה האידיאולוגית של לח"י שהייתה נכונה ומחויבת באופן עקרוני, הייתה לבסוף בעוכריה.⁵⁴

הדינמיקה העכורה בין השניים התפרצה אמנם רק אחרי פרשת דיר-יאסין אך שורשיה מוקדמים יותר, אי-שם בחורף 1948, בפגישה בין אלדד לאצ"ג, פגישה ראשונה לאחר נתק ממושך בן חמש שנים של מחתרת ומלחמה: אני נכנס אליו כבא לתוך הענן... ועוד טרם הספקתי לתת שלום ולקבל שלום... וכבר אני בעובי עבות הענן... והנה הוא רועם רעמיו על ירושלים אשר בגדו בה בבוגדים, והנה הוא כבר יורד עמי לתוך תוככי המעיים של מחתרת לח"י ונוגע באזמל מבטו בנקודת התורפה כאילו היה בפנים... הוא מריח אורי צבי את נקודת הרקב אשר בלח"י... הוא צופה שחורות, שחורות מאוד ללח"י.⁵⁵ בהמשך, תיאר אלדד כיצד פרש אצ"ג את כף ידו והסביר לו

51 לח"י, עמ' 470-473.

52 מעשר ראשון, עמ' של"ד-של"ו.

53 לח"י, עמ' 434.

54 מעשר ראשון, עמ' שכ"א-שכ"ב, לח"י כתבים ב', עמ' 985-986.

55 מעשר ראשון, עמ' שכ"ט.

שחלק מלח"י ילך לתנועות השמאל, חלק יתנוון ורק מעטים יישארו נאמנים לרעיון. הוא לא הסתפק בכך וניתח לו את יחסי לח"י-ברה"מ ואת הסכנות הטמונות באוריינטציה זו, וכסיכומו של אלדד: הוא האיר לי מתוך הענן הכבד והשחור שלו. והחלתי שוב לראות ברורות מבעד לערפל אשר ירד עלינו... ושוב אני עומד על רגליי מבלי צלוע, כי הכובד הוחזר ושיווי המשקל.⁵⁶

מאז אותה פגישה נפקחו עיניו של אלדד והוא החל להבין רטרופקטיבית מקצת מהתנהגותו של ילין-מור ואת הסטייה האידיאולוגית של לח"י מתורתו של יאיר, שבלהט המלחמה לא הבין את המשמעות שלה. מנקודה זו גברה נטייתו הלאומית של אלדד וקיבלה ביטוי מוחשי בעיקר באוריינטציה על ירושלים כבסיס לחזרתו לאידיאולוגיה הישנה-חדשה של⁵⁷ ובכתיבתו שהפכה לרוויית פאתוס לאומי-משיחי-מיסטי. האמביוולנטיות שנוצרה בהנהגת לח"י, ובמיוחד על הרקע הסוער של התקופה והשפעתה, הובילו באופן דטרמיניסטי לכיוון אחד שהלך והתבהר. סופו הצביע על פילוג.

פרוטו-לגליות

עם החלטת האו"ם נערכה לח"י לעלייה מהמחתרת והחלה לעשות צעדים ראשונים בכיוון זה. "מהי הדרך לקבל מעמד לגלי, ולו גם חלקי", שאלו עצמם ראשי לח"י ומצאו פתרון: הוצאת יומן בשם מברק בשיתוף גורמים ניטריים ומקובלים ציבורית. לשם כך הם חברו לאנשי תנועת העם שהוקמה עוד ב-1944 בידי יגאל הורוביץ מנהלל (לימים שר האוצר בממשלת בגין) וד"ר בנימין לובוצקי (אליאב), פעיל רוויזיוניסטי בולט בעברו ועיתונאי בכיר ודיפלומט בעתידו. לובוצקי נתמנה לעורך העיתון. בפועל ה'שידוך' קרס מהר מאוד בגלל חילוקי דעות בין הקבוצות. תרמה לכך פרשת חיסול יהודה לוי ("שמואל"), ראש המחלקה הטכנית בלח"י, שרצה לערוק להגנה עם נוסחת חומר נפץ איכותי שפיתח, ואשר חוסל בידי חבריו, פרשה המסמלת יותר מכול את המשבר שעבר הארגון.⁵⁸ לאחר פרישת חברי תנועת העם מונה אליהו עמיקם לעורך העיתון. עמיקם היה מוותיקי לח"י, אינטלקטואל ברמ"ח אבריו ששלט בכתיסר שפות עתיקות ומודרניות. סדנת העריכה של מברק הוכיחה את עצמה ולימים הוא הפך לאחד מבכירי העיתונאים בידיעות אחרונות ובכלל.

56 מעשר ראשון, עמ' של"א.

57 לדוגמה: לח"י כתבים ב', עמ' 969-970, "להעביר את מטה צה"ל לירושלים", מברק, 17.8.1948, עמ' 2.

58 זיכרונות, עמ' 167-180.

מברק, שהיה עיתון בעל אופי אינפורמטיבי-פובליציסטי, שיקף את עמדותיהם של אלדד וילין-מור, שכתבו בו את רוב המאמרים בשמות עט שונים ומשונים. מאמר המערכת שנכתב בידי שניהם לסירוגין, נחתם בשם מ. ברק (מברק), ושיקף את הפרעת הזהות הדיסוציאטיבית שעברה לח"י, את נקודות הציון הרעיוניות שלהם ואת קווי המתאר של הפולמוס שניצנו החלו להיחשף: בעוד אלדד הטיף לתפיסה לאומית צרופה על-פי תורת אצ"ג וקרא להקים את בית המקדש, ביטא ילין-מור עמדות שמאליות-סוציאליות. הוא הביע תמיכה בגורמים קומוניסטיים שונים, העלה על נס תנועות שחרור ברחבי העולם וניסה להתוות דרכים לשיתוף פעולה עם הערבים. משקמה המדינה, תפסו העניינים הדרמטיים שליוו את הקמתה את תשומת הלב הפובליציסטית של הכותבים - בעיקר סוגיית הגבולות והדאגה לירושלים, שהייתה משותפת לאלדד וילין-מור כאחד.⁵⁹ סוגיה זו גרמה להם לתקוף בחמת זעם את מתווך האו"ם, הרוון פולקה ברנדוט, על רצונו לפגוע בירושלים.⁶⁰

במקביל, כבר בדצמבר 1947 החלה לח"י להיערך לבחירות העתידיות ומנהיגיה ניסו ליצור קואליציות שונות על בסיס הכוחות האקטיביסטיים ביישוב. ילין-מור פנה למשה סנה, שכמותו נחשב לאקטיביסט ובעל אוריינטציה כלפי ברה"מ, בהצעה לאיחוד כוחות פוליטי שיכלול אותו, את לח"י ואת אצ"ל. ההצעה עלתה בקנה אחד עם רעיון שסנה עצמו התלבט בו, להקים אופוזיציה שתאחד את כל הגופים הלוחמים באימפריאליזם.⁶¹ אלדד מצידו פנה ליצחק שדה האקטיביסט בהצעה דומה. למען האמת, ילין-מור לא היה בטוח במאת האחוזים בצעד שנקט וחשש מהאגף הימני בלח"י שלדעתו טרם היה בשל למהפך האידיאולוגי והפוליטי השמאלי. לבסוף גם סנה וגם שדה התנגדו למהלך והוא ירד מהפרק.⁶²

לקראת העלייה מהמחתרת, החלו מגעים בין לח"י, כמו גם האצ"ל, לבין ראשי ההגנה לגבי התפרקות והצטרפות לצה"ל שעמד לקום. אלדד שדגל בגיוס אינדיווידואלי אך נאלץ לקבל את דעת חבריו להתגייס במרוכז, נרגע

59 לדוגמה: ט. רמידור, "סולמות בעיר העתיקה", מברק, 19.5.1948, מ. ברק, "ירושלים לא תפורז", שם, 9.7.1948, עמ' 4.

60 אין כמעט גיליון אחד מהרגע שברנדוט התחיל לפעול שאין בו התייחסות לאיש ולתוכניותיו.

61 דו"ח מודיעין האצ"ל, 1.9.1948 תיק כ-4 12/1/31, מזב"י.

62 מעשר ראשון, עמ' שמ"ז-שמ"ט, לח"י, עמ' 457-459, ר' גם דו"ח הש"י, מ-29.3.1948 בנושא חוסר רצונו של ילין-מור להזדהות עם השמאל מחשש לתגובת האגף הימני בלח"י (תיק 15/185/2 ארכיון יד טבנקין).

במקצת כשיצחק שדה פנה אליו בבקשה לשלוח את חברי לח"י לחטיבה חדשה שהקים. "החטיבה שלי מיועדת להילחם בירושלים", הבטיחו. בשלב זה לכולם היה ברור שלח"י תמשיך בפעולה עצמאית בירושלים.⁶³

הגיוס בפועל חל כשבועיים לאחר הקמת המדינה. קדם לו מסדר פומבי שנערך ב-27 במאי, באותו יום שבו נפלה ירושלים העתיקה. מאות חברי לח"י עמדו שכם אל שכם במחנה "רמת יאיר", היא שייך' מוניס, הכפר הגדול בפאתי תל אביב שלח"י כבשה מספר חודשים לפני כן, ושרו את המנון המחתרת "חיילים אלמוניים". שלושת חברי המרכז הופיעו בגלוי בפעם הראשונה בפני פקודיהם. אלדד היה ראשון הדוברים ונאם בפאתוס האופייני לו על האש הגדולה של יאיר, שתיקד בבית המקדש השלישי בלב מלכות ישראל. אחריו עלה ילין-מור וקרא את דבר המרכז אל הלוחמים שסיכם את דרכה של המחתרת והדגיש ש"נוכח כי לא למען מדינה מקוצצת שפכו לוחמינו את דמם. הם הלכו לאורה של שמש החזון, למלחמה על חרותה של המולדת השלמה... החזון הזה לא ידע תמורה עד אם יוגשם..."⁶⁴ שמיר, שזה מקרוב חזר ארצה לאחר שברח מגלותו במחנות באפריקה, סייר לנאום. בתום הטקס התגייסו החברים לצבא. למרות גודל המעמד היו גם כאלה שלא התרגשו יותר מדי. אברהם ורד, חבר מחתרת ותיק, תיאר בלקוניות: "הליכה לשייך' מוניס... יחס גרוע מצד אנשל [שפילמן, מבכירי לח"י]. מיפקד. שירת המנון ללא רגש. במרחק טסים אווירונים. נאומיהם של גרא ואלדד. שעות בשמש..."⁶⁵

לימים תיאר אלו אלדד וילין-מור את תחושותיהם לגבי האירוע, וההבדלים ביניהם מצביעים על דרכם העתידית: ילין-מור ראה במסדר אירוע חד-פעמי שסיכם את שנות המחתרת הארוכות והתייחס בעיקר למה שהושג. התרגשותו הייתה רבה ובגאווה קבע ש"זה המחנה אשר חולל את המהפכה הגדולה ביותר בחיינו מאז מרד בר כוכבא..."⁶⁶ לעומתו, אלדד חש בעיקר תחושת החמצה וחשב על העתיד. מבחינתו המחתרת כשלה במטרותיה. אמנם הבריטים גורשו אך המולדת ובעיקר ירושלים לא משוחררות. תחושותיו היו קשות ובפרפרזה למילותיו המרגשות של יאיר על בוא יום

63 מעשר ראשון, עמ' שמ"ג-שמ"ט.

64 לח"י כתבים ב', עמ' 1061-1062.

65 מס' משלוח 2003/1128 תיק 177, ארכיון לח"י בתה"ש.

66 לח"י, עמ' 483.

הגאולה, "הוא יבוא, בוא יבוא הגדול בימים, ארגמן מלוכה – כתפיו...", כתב אלדד: "הוא בא היום, אך גדול לא היה ולא ארגמן מלוכה על כתפיו..."⁶⁷ המסדר הפומבי, הראשון והאחרון בתולדותיה, היה ציון דרך בתהליך עליית לח"י מהמחתרת. התהליך הדואלי, מחד הבחירה באפיק הפרלמנטרי כאפיק פעולה מתבקש ומאידך, המשך הפעילות בירושלים, יצר חוסר איזון שהוביל למציאות שברירית שבאה לידי ביטוי בשורת אירועים ועימותים עם הממשלה הזמנית. בסופם ולא מעט בהשפעתם, מצאה עצמה לח"י מתמודדת מוכה וחבולה בבחירות לכנסת הראשונה.

פרק שלישי:

בדרך הנפתלת ללגליות: רשימת הלוחמים

בוגדים קרא ד"ר שייב לפרידמן-ילין ויצא. הפילוג למפלגת (הטעות במקור) הלוחמים נהיה לעובדה – קבוצת שייב תוציא עיתון.¹ ידיעה זו בישרה על סיומו של תהליך שפילג את רשימת הלוחמים, גלגולה הפוליטי של לח"י. הארגון, שכוחות חיצוניים לא הצליחו להכניעו ושחרת על דגלו את הסיסמה "משורה משחרר רק המוות", נכנע למחלוקת פנימית והתפרק.

שאלות העוסקות בבעייתיות הכרוכה ביציאה מאפלת המחתרת לאור הזירה הפוליטית הגלויה, ובתהליכים המאפיינים את התנהגותה של מחתרת פוליטית בשלב זה – נותרו פתוחות למחקר... תהליך היציאה מחיי המחתרת אפופי הסוד לעולם הגלוי והלגלי הוא תהליך קשה – לעיתים מלא תקווה ולעיתים תכופות ארוך ומכאיב... מעטות המחתרות שלא הפכו למפלגות שלטון, שהצליחו לבצע מעבר זה בשלום...² קבע שלומי רזניק והציב את קואורדינטות הכישלון המיועד.

תהליך עליית לח"י מהמחתרת היה דינמי ופתלתל, לעיתים בדרך של ניסוי וטעייה ולעיתים של תגובה ותגובת נגד. תהליך שהתאפיין בדינמיות חריפה, לעיתים חסרת שליטה, מלווה בפולמוסים פנימיים ובקושי להיפרד מהאופי המחתרתי. תהליך שתחילתו בימי המבוכה ובסופו עמדה לח"י מוכה וחבולה במציאות של ריבונות עצמאית.

ארבעה שלבים הרכיבו את התהליך: השלב הראשון תחילתו במסדר

1 מעריב, 29.4.1949, עמ' 1.

2 "חבלי הפרישה", עמ' 13.

הסיום בשייך' מוניס וסופו בחיסול ברנדוט. בשלב זה פעלה לח"י בשני מוקדים: ב"הר", הכינוי לירושלים בסלנג המחתרתית, שבה פעלה בצורה עצמאית וב"שפלה", שבה החלה לפעול בצורה לגלית מתוך דיאלוג עם הרשויות. השלב השני החל בחיסול ברנדוט וסופו בבחירות לכנסת הראשונה ב-25 בינואר 1949. שלב זה התאפיין בעימות חריף עם הממשלה הזמנית ושאלת הלגליות עלתה בכל חריפותה. השלב השלישי מתוחם בפרק הזמן שבין הבחירות עד לפרישתו של אלדד מהמפלגה אי-שם בסוף אפריל/תחילת מאי של אותה שנה. נקודת ציון עיקרית היא ועידת הלוחמים שבה התעמתו שני הפלגים בלח"י בפומבי זה עם זה וההכרעה בין השניים הולידה את הפולמוס על המורשת. השלב הרביעי הוא שלב פעילות המפלגה שהתאפיין בעימות פנימי וחיצוני. סופו, כמו גם סופה של המפלגה, היה לפני הבחירות לכנסת השנייה.

החשיבות הרבה בהבנת סוגיית רשימת הלוחמים היא כפולה: מעצם היותה המשך ללח"י, לכל הפחות כרונולוגית ובסוגיית הרציפות אדון בהמשך, ועמידתה בסוף ציר הזמן שתחילתו אי-שם בשנות השלושים של המאה ה-20, הרי שחייבים לדון בה כחלק אינטגרלי מהדיון בלח"י. בנוסף, היא גם מהווה שלב מוצא לפעילותם העתידית של אלדד וילין-מור ולפולמוס העז ביניהם.

היסטורית, סימל הפילוג את סוף לח"י (למרות שפרפורי הגסיסה שלה נמשכו עוד זמן), אולם במקום בו נגמרת ההיסטוריה, מתחילות ההיסטוריוגרפיה וההיסטוריוסופיה על נפתוליהן והקואורדינטות שאותן הן מבקשות למקם. לכן ניתן לראות בפילוג נקודת פתיחה פומבית למחלוקת שהקיפה מכלול נושאים הקשורים בסוגיות הליבה של לח"י ושהגדירו, רטרואקטיבית למרבה האירוניה, את זהותה. וכהגדרתו של אלדד, "מי ומה היו יאיר ולח"³.

תהליך העלייה מהמחתרת לא היה ייחודי ללח"י. תנועות מחתרת רבות ברחבי העולם עברו תהליך מעין זה, בניואנסים שונים כמובן. לא פעם התהליך היה מורכב ויצר קונפליקטים, לעיתים אלימים, בינן לבין תנועות אחרות שפעלו באותו מרחב ולעיתים אף בתוך המחתרת עצמה. לדוגמה **צבא השחרור היווני – א.ל.א.ס (E.L.A.S)**, המחתרת הקומוניסטית היוונית

3 כך קרא למאמרו הקנוני בסלם, שבו ניתח את קורות לח"י. אלדד, "מי ומה היו יאיר ולח", סלם קמ"ה-קמ"ו (טבת-שבט תשכ"ב), (להלן: "מי ומה היו יאיר ולח"י").

במלחמת העולם השנייה וה-I.R.A. האירית, שתהליך עלייתן מהמחתרת גרם למלחמת אזרחים עקובה מדם.

גם בזירה המקומית, האצ"ל, ובמידה רבה גם הפלמ"ח, נאלצו להתמודד עם הנסיבות החדשות שחייבו הערכה מחדש ורה"אורגניזציה, שלוו בקונפליקטים פנימיים וחיזוניים. אלה הושפעו מהזירות השונות שניתבו את המצב באותם ימים: מערכה מדינית וצבאית קשה, מעורבות בינלאומית באזור והתגבשות סדרי השלטון. כל אלה יצרו תהליך דינמי, דיאלקטי ומורכב שהיה בעל השפעות דרמטיות עבור לח"י.

לח"י בין ההר והשפלה: בין הכנה לבחירות לפעילות נפרדת

נאמנת להצהרתה, החלה לח"י בפעילות דו-ראשית. בתחומי המדינה כתנועה לגלית, ובירושלים כמחתרת. למעשה, לא הייתה באמת הפרדה מוחלטת בין המרחב והמקום השונים, והאגפים השונים בלח"י כשאר הגורמים שהרכיבו את המערכת הביטחונית, המדינית והפוליטית התערבבו אלה באלה. ערבוביה זו שהתחזקה בקונפליקטים מול הרשויות, מול החברים בצבא ומול המציאות בירושלים, חייבו את לח"י לקבל החלטות באשר להמשך הדרך: מה היחס הראוי בין ירושלים לשפלה? בין לגליות לאי-לגליות? בין לאומנות רדיקלית למחשבה פוליטית שמאלית? ובראש ובראשונה, מהי האידיאולוגיה ומהם היעדים לאור ההתפתחויות.

הניסיון למצוא דרך רעיונית מחודשת הוביל לכתיבת מצע שאמור היה להוות התשתית האידיאולוגית של הארגון. המצע חובר בידי מתניהו גהתיה ("בית-הלחמי") בשיתוף אלדד וילין-מור. גהתיה שנולד בפולין בשם תיאודור גיזונטהייט, היה מורה בעל השכלה רחבה שגויס ללח"י והפך לאחד ממעצביה האידיאולוגיים. במקביל הוא היה חבר הנהלת הציונים הכלליים וניהל את סניף הנוער הציוני בחיפה. דו"ח של הש"י הגדיר אותו כ"אדם מוכשר מאוד, יודע הרבה מאוד, בקי גדול בהיסטוריה... קרייריסט מושבע".⁴ המצע היה סינתזה של השקפות ימניות ושמאליות, שניסה להכיל את התפיסות השונות. מחד, הוגדרה לח"י כתנועה הלוחמת להקמת "מלכות ישראל", שבין מטרותיה "שחרור ארץ ישראל בגבולותיה ההיסטוריים" ו"קיום האדנות של העם", טרמינולוגיה לאומית נוסח עיקרי התחייה. מנגד, סעיפים רבים נצבעו בצבע סוציאליסטי. כך לדוגמה, אחת המטרות הייתה "הקמת משטר של בעלות לאומית... למניעת ניצול אדם באדם" והבטחת

4 דו"ח מ-4.5.1948, תיקי ש"י פורשים, חטיבה 112 תיק 239, ארכיון ההגנה.

עבודה לכל אזורח.⁵ פתרון בעיית הערבים חזר להיות בחילופי אוכלוסין וגם ילין-מור דגל בכך ולמעשה חזר לתפיסותיו המקוריות של יאיר תוך שלילה מוחלטת של הקמת מדינה דו-לאומית. "סיסמא מופשטת שאינה פותרת את בעיית ארץ ישראל ואף לא את בעיית העם העברי", כדבריו.⁶

ובעוד ההכנות להקמת המפלגה מתנהלות בעצליים, בירושלים המצב היה שונה לחלוטין. בחטיבה הירושלמית התרכזו הגרעין הקשה הלאומי[נ]י בלח"י שסירב להצטרף למפלגה המתגבשת או להתגייס לצבא. רבים מהם ימשיכו גם בשנים הבאות בפעילות מחתרית ויהיו את הגרעין לטרור הפנימי בשנות ה-50. השורות הורחבו במתגייסים נוספים, הוקמו מחנות חדשים ונמשכו הפעולות כנגד הערבים. השיא היה כאשר לח"י השתתפה ביחד עם כוחות ההגנה ואצ"ל בניסיון הבקעת חומות העיר העתיקה, ניסיון שכשל. לפי אחת השמועות, זטלר תכנן לפוצץ את המסגדים בהר הבית לאחר כיבוש העיר העתיקה.⁷

עם כניסת ההפוגה הראשונה (11.6.1948-1.7.1948), ופתיחת דרך בורמה נוצר קשר ישיר בין לח"י בירושלים ובין הבסיסים שבשפלה, קשר שהיה רעוע בגלל המצור על ירושלים. מהר מאוד הפך הבסיס בשייך' מוניס לבסיס האספקה העורפי של החטיבה הירושלמית, ומזון ואמצעי לחימה הועברו מהשפלה להר. במהלך ההפוגה ירד זטלר לתל אביב והשתתף עם אלדד בכינוס הראשון הפומבי שערכה לח"י תחת הכותרת "לחרות ירושלים", וקרא לחבריו, "אני מפציר בכם לעלות לירושלים ולהילחם עליה".⁸

בעצם ההפוגה התחוללה פרשת 'אלטלנה'. לח"י ראתה בפרשה הוכחה לכך שמדינת ישראל החליטה לחסל את המחתרות הפורשות ובבוקר יום הטבעת אלטלנה התכנסה ההנהגה לדיון במצב ובדרכי התגובה. בין המשתתפים היו בכירי לח"י בצבא, יעקב בנאי ויעקב גרנק, הוא "דב הבלונדיני הגבוה" שהפך למיתוס בלח"י. בשיבה קרא אלדד: "על לוחמי לח"י בצבא לערוק כאיש אחד ולעלות לירושלים להילחם עליה". בזיכרונותיו טען שההצעה התקבלה פה אחד אך למרות זאת חברי לח"י לא הסכימו לערוק מהצבא למעט בודדים. מבחינתו זו הייתה הוכחה לכישלון הארגון והוא האשים את חבריו בהפקרת ירושלים.⁹

5 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 428-434, "מפלגה", עמ' 414-416.

6 לח"י כתבים ב', עמ' 582.

7 מבצע "קדם", 17.7.1948. לוחם חרות ירושלים, עמ' 153.

8 מעשר ראשון, עמ' שס"ט-ש"ע, לוחם חרות ירושלים, עמ' 151.

9 מעשר ראשון, עמ' שס"ה-שס"ח.

יעקב בנאי, מפקד החטיבה הלוחמת של לח"י בעברו ועוזרו האישי של יצחק שדה, מפקד חטיבה 8 שאלה סופחו רוב חברי לח"י, נפגע מההאשמות¹⁰ והגיב שהישיבה לא הייתה אופרטיבית ולא ניתנה פקודה לערוק. גם אילו הייתה ניתנת פקודה כזו, לא היה סיכוי לעריקה המונית מהצבא ובוודאי שלא היה סיכוי לכבוש את ירושלים.¹¹ גם אברהם ורד, ממקורבי אלדד, הסכים עם בנאי והאשים את ילין-מור בכך שטשטש את ההחלטה כיוון שרצה ללכת לכיוון הפוליטי וחשש מעימות ישיר עם הרשויות.

ובינתיים בירושלים נכנס זטלר למשבר משלו. על הפרק עמדה האפשרות שריחפה בחלל, שהרשויות ידרשו מהחטיבה הירושלמית להתפרק מנשקה. זטלר פחד לקחת את האחריות לכך והפנה את הדילמה להנהגה:

כיום נוצר מצב משונה בתנועה. ההבדל בין השפלה וההר הוא עצום. אין קו אחיד. כל איש קורא מהרהורי ליבו... לדעתנו כאן אסור להבדיל בין ההר והשפלה וההבדלה הזאת... נתנה ונותנת את אותותיה בלבות בחורינו באשר הם שם, וכל איש שואל ומרגיש בפסיחה על שני הסעיפים. בסיום המכתב ביקש מאלדד להגיע בכל דרך לירושלים ולסייע לו בקבלת ההחלטות.¹²

ובסוף יולי אלדד אכן הגיע לירושלים. זמן קצר לפני צאתו הוא התראיין במשותף עם ילין-מור לעיתונאי אמריקאי ושניהם הצהירו שלא יהססו לרדת שוב למחתרת על מנת "לעשות את ירושלים כתל אביב". ילין-מור עוד הספיק לקרוא לעבר אלדד: "אני סומך עליך ישראל, ירושלים תהיה שלנו".¹³ לאחר שהתחפש לעיתונאי חוץ והצליח לתעתע בחברי הפלמ"ח שניסו למנוע מעבר של חברי לח"י לעיר, הצליח אלדד להגיע אליה ובדיוק בזמן.

למרות החלטת האו"ם בדבר בינאום ירושלים, החליטה הממשלה הזמנית בתחילת אוגוסט 1948 להגדיר את ירושלים כ"שטח מוחזק", כלומר, עיר תחת שלטון צבאי ישראלי. לח"י, שבסיס הלגיטימיות שלה נבע מהגדרת העיר כבינלאומית, נאלצה לעשות חושבים מחדש. בתחילה הם סברו שהחלטת הממשלה היא תכסיס שנועד לפרק את כוחותיהם בעיר ואז להפוך את העיר לבינלאומית. זטלר, שלא רצה לקחת על עצמו החלטה על דרכי התגובה, פנה להנהגה בשאלה מה עליו לעשות במקרה כזה: האם להתנגד בנשק? האם להסכים למראית עין לפירוק אך להעמיק את המחתרת ולהכין את הכוחות למקרה שהעיר תהפוך לבינלאומית? האם במקרה של עימות

10 מצוטט בתוך: סמבטיון, עמ' 145.

11 ישראל עושה חיל, עמ' 290.

12 המכתב נמצא בתיקי עו"ד זליגמן, תיק ח-13 8/48/3, ארכיון מזב"י והוצג כראיה במשפט.

13 "כשרתוק מדבר נוסח לח"י", מברק, 7.8.1948, עמ' 2.

מזוין בין לח"י לבין הצבא, יצטרפו לוחמי לח"י בצבא לעזרת חבריהם ויאחזו גם הם בנשק?

לאחר שהתברר שסיפוח ירושלים הוא רציני, הושג הסכם עם הרשויות לחיסול הפעולה העצמאית ולגיוס לצבא. בעקבות ההסכם נאלץ אלדד ה'אוטוריטה' לשכנע את הגרעין הקשה בירושלים, שלא האמין בכוונות הממשלה וסירב להניח את נשקו, לקבל את ההסכם.¹⁴ מבחינתו, והדבר חשוב להמשך, היה בכך קבלה בעירבון מוגבל של מרות המדינה כשזו פעלה בצורה הנכונה לדעתו.

עולה מכך שבשלב זה אלדד היה עדיין נטוע כולו באווירה המפלגתית הלגלית, היה חלק אינטגרלי מההנהגה ונשלח לירושלים מטעמה. זאת בניגוד גמור לדברים שכתב בזיכרונותיו, שההתעסקות בהקמת המפלגה נמאסה עליו ולכן החליט לברוח בריחה גואלת לירושלים, לח"י המקורית והלוחמת. מנגד, גם ילין-מור טרם השתחרר מדפוסי החשיבה המחתרתיים, ולמרות שדגל בהקמת מפלגה לגלית לא נטש לגמרי את הדרך המהפכנית. לפי דו"ח מפורט במיוחד של הש"י, ילין-מור חשב שהמפלגה הלגלית היא רק זרוע אחת של לח"י. הזרוע האחרת תבוא לידי ביטוי בפעילות מחתרתית בחו"ל, אך אם לא יינתן לח"י לפעול כמפלגה, היא תתחיל לפעול כמחתרת גם בתחומי ישראל.¹⁵ דו"ח אחר, שנכתב כחודש לאחר הקמת המדינה, ציין אותו כגורם פוטנציאלי שעלול להישאר במחתרת.¹⁶ הדברים מקבלים משנה תוקף גם ממאמרים שכתב במברק והובאו כמוצגי התביעה במשפט רצח ברנדוט, וגם ממכתב שכתב לפעילי לח"י בארה"ב כשבועיים אחרי הקמת המדינה וביקש מהם לשלוח נשק.¹⁷

בינתיים המשיך ברנדוט בניסיונותיו להשיג הסכם בין ישראל לבין הערבים ושיקד על תוכנית שבמסגרתה נקבע מעמד ירושלים כעיר בינלאומית. לח"י ראתה בברנדוט את האויב הגדול ביותר לגורל ירושלים העברית ולא יכלה לשתוק.¹⁸ מעל דפי מברק נשמעו קריאות "לחסל את ברנדוט" והשיא היה כשחברי לח"י הפגינו מולו תוך הנפת שלטים עם הכיתוב "שטוקהולם שלך – ירושלים שלנו". בשידור רדיו לאחר ההפגנה, רמז אלדד לברנדוט שסופו יהיה כסופו של הלורד מוין.¹⁹ הכתובת הייתה על הקיר.

14 עדות נאדל במשפט ברנדוט, עמ' מס' 1097-1127 של הפרוטוקול.

15 דו"ח מ-10.6.1948, תיקי ש"י פורשים, חטיבה 112, תיק 239, ארכיון ההגנה.

16 מצוטט בתוך: הנני מתיהו, עמ' 246.

17 מכתב נ"מ לגפנר, 1.6.1948, ארכיון לח"י בתל אביב (לא מקוטלג).

18 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 454.

19 "לחסל את ברנדוט", מברק, 5.7.1948, עמ' 4.

פרשת ברנדוט

ביום שישי ה-17 לספטמבר 1948, אחרי הצהריים, במעלה הכביש מהמושבה הגרמנית בירושלים לקטמון התנהלה לאיטה שיירת מכוניות קטנה של האו"ם. כשעברה ברחוב הפלמ"ח של ימינו, נחסמה בידי ג'יפ שמתוכו קפצו שלושה חמושים. אחד מהם ניגש לאחת המכוניות שבה ישב ברנדוט וירה בו. ארגון בלתי מוכר בשם חזית המולדת נטל את האחריות לחיסול. לכולם היה ברור שהמבצעים באו משורות לח"י.

פרשת ברנדוט, החיסול והמשפט שהתנהל בעקבותיו, היו בעלי השלכות מרחיקות לכת עבור לח"י והתפתחותה כמפלגה לגלית, והיא מייצגת את הדינמיות הדיאלקטית המאפיינת במקרים רבים את תהליך המעבר ממחתרת למפלגה, דינמיות שבה אירוע אחד מוביל לסחרור שטורף תהליכי התפתחות דטרמיניסטיים. קצרה היריעה מלעסוק בכל ההיבטים בפרשה שנשארה מסתורית עשרות שנים והניבה ספרות רבה, ולכן אתמקד אך ורק בהשפעתה על תהליך העלייה של לח"י מהמחתרת ועל יחסיהם של אלדד וילין-מור.

"ההחלטה להתנקש בברנדוט גמלה בליבו של יהושע זטלר בתחילת ספטמבר", ציין עופר רגב, הביוגרף של זטלר.²⁰ בגלל ההשלכות הצפויות, הוא התייעץ עם אלדד שהיה בירושלים באותה עת. אלדד שחשש גם הוא לקחת את האחריות הכבדה, הציע להתייעץ עם ילין-מור ששהה בחיפה. הדיון נגע בהיבטים המבצעיים ולא בשאלה העקרונית על עצם המעשה. זטלר טען שלח"י צריכה לקחת אחריות רשמית. ילין-מור סירב והציע שארגון שיתכנה חזית המולדת, כשם מחתרת בולגרית קומוניסטית שפעלה במלחמת העולם השנייה, ייקח אחריות. שמיר לא נכח בפגישה עצמה.²¹

לימים, במשפט שנערך לו בעקבות הרצח, הכחיש ילין-מור תחת שבועה שהיה שותף להתייעצויות שנגעו בהחלטה על הרצח.²² בגרסה זו הוא דבק עד אחרון ימיו. אלדד מצידו זכר שאי-שם בשנת 1950, הם נפגשו לשיחה בבית קפה. פתאום אמר לו ילין-מור, "אלדד, אני לא זוכר שהחלטנו על ברנדוט". גם לאחר דין ודברים המשיך ילין-מור להכחיש שמרכז לח"י החליט על החיסול, ובשלב זה, סיפר אלדד, "יצאתי מבית הקפה ומאז לא אמרתי לו שלום..."²³ הנתק נמשך כל ימי חייהם.

20 נסיך ירושלים, עמ' 161.

21 זו גרסת רגב המסתמך על זטלר. ישנן גרסאות נוספות.

22 פרוטוקול משפט ברנדוט, עמ' 447-448.

23 נסיך ירושלים, עמ' 162. דן מרגלית העיד ששמיר תמך בגרסת אלדד (ישראל היום, מוסף ישראל השבוע, 13.2.2015, עמ' 3).

למרות שלכאורה ארגון בלתי מופר קיבל עליו את האחריות להתנקשות, הכתובת הייתה ברורה והתגובה שנקטה הממשלה הזמנית הייתה דרסטית. זה מכבר, תהליך הלגליזציה של לח"י נתקל בספקנות רבה. החשש היה שמאחורי הכסות הלגלית, לח"י מבקשת להמשיך לפעול בצורה קונספירטיבית.²⁴ רצח ברנדוט יצר עבור השלטונות את ההזדמנות לחיסול לח"י ובאגרסיביות רבה הם החלו לפעול נגדה תוך שחוקקו את החוק למניעת טרור. מאות מחברי לח"י נעצרו אך הממשלה התקשתה לעמוד בפני האסירים שהיו מנוסים בחיי בית הכלא. לאחר סדרת מאבקים עיקשת ולחץ ציבורי שוחררו האסירים. בן-גוריון והממונה על שירותי הביטחון, איסר הראל, ראו בפרשה כישלון חרוץ.²⁵

במקביל נעשו מאמצים גדולים לתפוס את מנהיגי לח"י שירדו למחתרת לאחר ההתנקשות. לבסוף נלכד ילין-מור בחיפה בחברתו של "צור", הוא מתתיהו שמואלביץ, שנידון למוות בימי המאבק וקיבל חנינה. אשתו של ילין-מור, פרידה, נעצרה גם היא בפעם השנייה בחייה. אלדד לא נתפס ונותר חופשי. ילין-מור ושמואלביץ, שהואשמו על-פי החוק למניעת טרור, הועמדו למשפט באופן חריג בבית דין צבאי. כתב האישום לא הזכיר את חיסול ברנדוט. פסק הדין שניתן ב-10.2.1949, כשבועיים לאחר הבחירות הראשונות לכנסת, הרשיע את השניים בפעילות ובחברות בארגון טרור וגזר עליהם עונשי מאסר.

את המשפט שארך כחודשיים והשתרע על פני למעלה מ-1,500 דפי פרוטוקול, ניהלו הנאשמים כמשפט פלילי רגיל, הגם שבחלקים גדולים ממנו הנושאים היו עקרוניים ועסקו בהשקפת הארגון ובצידוקים לקיומו. לימים התרעם אלדד על אופן ניהול המשפט. הוא חשב שהשניים היו צריכים לכפור בסמכות בית המשפט, כפי שעשו חברי הארגון במשפטים הפוליטיים שניהלו נגדם הבריטים, ולנצל את ההזדמנות לתקוף את הממשלה.²⁶ ניתן לשער שאז הבין אלדד באופן סופי, שהלהט המהפכני עזב את שותפו והתנהלותו במשפט הייתה אותנטית ולא תכסיסית. למען האמת, ילין-מור התחבט בשאלה זו. "מלחמה קשה ואכזרית הייתה נטושה בליבי בטרם הופעתי בפני בית דין זה", טען בעדותו במשפט.²⁷ לבסוף החליט ממספר

24 יומן מלחמה, עמ' 645. דו"ח מודיעין מ-27.5.1948, תיקי ש"י פורשים, חטיבה 112, תיק 1187 א', ארכיון ההגנה.

25 ישיבה לענייני ביטחון פנימי מיום 22.11.1948, יומן מלחמה ג', עמ' 838-839.

26 בצאת לח"י, עמ' 107-108.

27 פרוטוקול משפט ברנדוט, עמ' 218, "מפלגה", עמ' 443-447.

טעמים להשתתף במשפט וראה את עצמו כמגן על לח"י כולה. מאוחר יותר, כתגובה לטענותיו של אלדד כלפיו, הוא טען בתמימות מעושה, שאם היה מקבל פקודה כיצד לנהל את המשפט, היה נענה לה.²⁸

תגובתה הדרסטית של הממשלה שהחזירה למעשה את לח"י למחתרת, הובילה לדיון פנימי מחודש באשר לעתידה הפוליטי. הדיון התקיים במקביל במספר פורומים. בין כותלי הכלא²⁹ ומחוצה לו. על הפרק עמדו ארבע ברירות: פירוק התנועה, פעילות לגלית, ירידה למחתרת או פעילות כפולה. כלומר, בגלוי כמפלגה ובסתר כמחתרת. בסופו של דבר לאחר דיונים רבים הוחלט שלא לפעול במחתרת בתחומי מדינת ישראל אלא להקים מפלגה. בדיון, שכמו צפה את הפילוג העתידי, הוצגו דעותיו הלאומיות של אלדד ומנגד את דעות הפלג השמאלי בלח"י, שאותו ייצג פנחס גינסור המרקסיסט. אחת ההחלטות הייתה להעמיד במקומות הראשונים את שני הנאשמים ובכך להביא לשחרורם, אם ייבחרו לכנסת. הצעתו של אלדד ללכת לבחירות ברשימה משותפת עם האצ"ל, נדחתה.³⁰

הקמת המפלגה נתקלה בקשיים רבים. רבים מפעילי לח"י היו עדיין בבתי הכלא והמעטים שנותרו בחוץ היו מבוקשים בידי המשטרה וירדו למחתרת. במסגרת ההכנות החלה לח"י, שבחרה לעצמה את השם **רשימת הלוחמים**, להיפגש עם גורמים פוליטיים שונים, כדי לבחון את האפשרות לריצה משותפת. ביניהם היו הקומוניסטים העבריים, קבוצה אינטלקטואלית קטנה ששילבה לאומיות עם קומוניזם וניהלה יחסי איחוד ופרישה עם מק"י. מהפגישות האלה לא יצא דבר אך למגעים היה אפילו עגום עבור הקומוניסטים העבריים. לאחר הבחירות התרחש שוד בנק בתל אביב והתברר שאחד מהשודדים שנתפס היה אחד מאנשיה. ועדת חקירה של המפלגה חקרה את נסיבות האירוע וחשפה את הקשרים שלה עם לח"י. המסקנה הייתה שהקומוניסטים העבריים היו שתולים מטעם לח"י במק"י והם סולקו מהמפלגה.³¹

לבסוף לח"י החליטה להתמודד לבדה בבחירות ונאלצה, בתנאים כמעט בלתי אפשריים, לנהל את הקמפיין. היא הקימה מטות לניהול הבחירות, ערכה עצרות עם מרובות משתתפים, השמיעה שידורים ופרסמה חומרי

28 ההתנצחות ביניהם נערכה בוועידת הלוחמים. **בצאת לח"י**, עמ' 107-108 ו-114-115. כנראה שגם שמיר היה שותף לביקורת (סמבטיון, עמ' 158).

29 ר' מס' משלוח 1133/2003 תיק מס' 35, ארכיון לח"י בתה"ש. לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 467-471.

30 **בצאת לח"י**, עמ' 32.

31 **בצאת לח"י**, עמ' 36 הערה 49, **אדומים**, עמ' 513-516.

תעמולה. בין השאר פורסם מכתב של ילין-מור ממקום מאסרו ובו קריאה להצביע למפלגה. הקמפיין היה צבוע בצבעים של מפלגה נרדפת שחבריה במאסר ובחירה בה תהווה תשובה ברורה לממסד העוין והרודף. גם תמונתו של יאיר לא נפקדה כמובן. בסיום ההצבעה התברר שהמפלגה קיבלה 5,363 קולות, שהקנו לה מנדט אחד. באופן אירוני, ילין-מור הוזמן להשתתף באספה לפתיחת הכנסת הראשונה בערב שלפני פסק הדין במשפטו.³² יום לאחר פסק הדין שוחררו כל אסירי לח"י בחנינה הכללית שנתנה מועצת המדינה הזמנית בישיבתה האחרונה.

כאשר משווים את תהליך הלגליזציה שעברה לח"י לעומת זה של האצ"ל, עולה תמונה מרתקת, שאותה ציירה ענת שטרן שבחנה את תהליך הקמת רשימת הלוחמים: בעוד ששתי התנועות, שהיו בעברן מחתרות וכעת עמדו בתהליכי פירוק, עברו תהליך דומה למדי של חיבוטים וחיפושי דרך, הרי שתגובת השלטונות אליהן הייתה שונה לגמרי. בניגוד ליחסה של הממשלה כלפי האצ"ל, הממשלה סירבה לאפשר ללח"י, למרות שלא היוותה איום פוליטי כמו האצ"ל, את תהליך ההסתגלות הנדרש במעבר חיים לגללים ופעלה בדורסנות כלפיה. עצם הגדרתה כארגון טרור ומעצר כל אנשיה, מהלך שמתח מאוד את הגבולות החוקתיים הראויים למשטרים דמוקרטיים, מראה שהמטרה הייתה חיסול לח"י, זאת בשל החשש המובן מקיצוניותם הרבה.³³ בסופו של דבר לא הצליחו השלטונות לחסל את לח"י והיא הפכה למפלגה לגלית. אולם את מה שלא הצליחו השלטונות לעשות, הצליחה לעשות הדינמיקה הפנימית שבתוך הארגון, וקורותיה של רשימת הלוחמים היו רצופות זעזועים וזעזועי משנה שהובילו לפירוקה.

לאחר הבחירות: ועידת הלוחמים

לאחר הבחירות החלה המפלגה הטרייה להתארגן. מצבה המיוחד אילץ אותה להתחיל הכול מהתחלה: להקים סניפים, למנות אחראים, להתארגן מבחינה כלכלית ולהוציא עיתון. באופן פורמלי הם שלחו לממונה על מחוז תל אביב הצהרה על ייסוד אגודה (מקביל להקמת עמותה בימינו), שעליה חתמו ילין-מור כיו"ר, ושמיר, אלדד ושמואלביץ כחברי הנהלה. מטרות האגודה היו: "פעילות מדינית, הסברתית וארגונית למען החופש המלא של עם ישראל כולו במולדתו השלמה".³⁴

32 הצופה, 10.2.1949, עמ' 1.

33 "מפלגה", עמ' 437-439.

34 המכתב נשלח ב-13.2.1949 (מס' משלוח 2003/1133 תיק 12, ארכיון לח"י בתה"ש).

במצב שנוצר הם כבר לא יכלו להתעלם מהשאלות אידאולוגיות שנדחקו לקרן זוית בלחץ האירועים, וב-24.2.1949 (כ"ה בשבט תש"ט, יום השנה השביעי לרצח יאיר), כחודש לאחר הבחירות, נערך כינוס מקדים שמטרתו הייתה להכין את ועידת המפלגה הראשונה. כבר משמות ההרצאות שאותן העבירו ילין-מור – "על בעיות המשטר והחברה", ואלדד – "סולמו של יעקב אבינו – יסודות הלאומיות שלנו", ניתן לראות את ההבדלים בתפיסות העולם של השניים, למרות ששניהם ראו עדיין במצע הזמני בסיס רעיוני משותף שבכוחו לשמור על איחוד השורות.

בהרצאתו התווה ילין-מור בפעם הראשונה בפומבי את הדרך היעודה: המטרה הלאומית והשחרור החברתי משלימים בהכרח זה את זה בדומה לאדם העומד על שתי רגליים המעניקות לו יציבות. המטרה, טען, היא לגבש את הגורמים במדינה שמחפשים דרך ברורה. הוא לא שכח גם להסתייע באב המייסד, ששלל לדבריו את הגישה האנטי-סוציאלית ותקף את הרוויזיוניזם שיצר הפרדה מלאכותית בין לאומיות לסוציאליזם. אלדד בהרצאתו לא הכחיש את חילוקי הדעות בין ילין-מור ה"קומוניסט" ובינו ה"פשיסט", אך נטה למעט בערכם והודה שגם הוא סבור שאין ניגוד בין השחרור הלאומי לשחרור החברתי. "נקודת המחלוקת בינינו היא אחת", טען. נקודת המוצא הרעיונית שממנה מסתעפות התפיסות השונות, גם זו הסוציאליסטית, היא מסורת ישראל ומורשתו, לא מרקס ודומיו. סמל לתפיסה זו הוא ראה בסולם יעקב המקראי, אשר בסיסו, הכולל בנוסף ליסודות החומריים גם את צורת המשטר, הביטחון והצדק החברתי, נעוץ בארץ. אולם הבסיס אינו המטרה, אלא רק כלי לעלות בסולם. בסיום הרצאתו פסק: "תנועתנו היא תנועת שחרור לאומית".³⁵

בתום הכינוס נערכה הצבעה לבחירת הצירים לוועידה. העשירייה הראשונה ייצגה את מערך הכוחות הפנימי. ילין-מור, שמיר ואלדד תפסו את המקומות הראשונים. שאר העשירייה כללה שלושה מתומכי ילין-מור, תומך נוסף של אלדד ושלושה מאנשי המבצעים שהיו ניטרליים. גאולה כהן הגיעה למקום ה-11. במקום ה-188 נבחר נער צעיר, דמות שולית שהצטרפה זה מקרוב ללח"י – מקסים גולדנהירש שמו. לימים שינה את שמו למקסים גילן ונודע כפעיל רדיקלי וגולה פוליטי. שמו יצוץ בהמשך בהקשרים שונים, מחתרתיים ופוליטיים.³⁶ התקבלו גם מספר החלטות שכללו שלילת ויתורים

35 מס' משלוח 2003/1133 תיק 4, ארכיון לח"י בתה"ש. לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 487-483.

36 מס' משלוח 2003/1133 תיק 5 ארכיון לח"י בתה"ש.

טריטוריאליים, הבליטו את חשיבות ירושלים, בירכו את הגורמים שתמכו במדינת ישראל במלחמתה, בדגש על ברה"מ והדמוקרטיות העממית והביעו תמיכה בניטרליות המוצהרת של ישראל.³⁷

כחודש לאחר מכן, בין ה-20.3 ל-27.3, התקיימה הוועידה הראשונה של המפלגה. התרבות הפוליטית, בעיקר זו השמאלית, נותנת חשיבות רבה לכינוסים וועידות מפלגתיות, ובמקרים רבים הן היו מקור לוויכוחים, לפילוגים ולהכרעות הרות גורל. גם כעת הוועידה הייתה ציון דרך משמעותי בקורות המפלגה:

בעיקרה, עסקה הוועידה בפרוגרמות של אלדד וילין-מור אך הוויכוחים חרגו מהתפיסות הצרות, והקיפו מעגל שלם של נושאים פוליטיים, אידיאולוגיים ואופרטיביים שעסקו בעבר ובעתיד. אחד הנושאים הבולטים נגע למקומה של ההנהגה במשבר. אנשל שפילמן, מבכירי לח"י, קבל לדוגמה על כך ששיטת הארגון שדגלה בקבוצה קטנה וסגורה הייתה בעוכריהם, יצא נגד מעורבותו המזיקה של אלדד בעניינים ארגוניים ונגד יחסה של לח"י לחברי התנועה שהתגייסו לצה"ל. "ההנהגה שזנחה במכוון את תורת 'יאיר' היא האשמה במשבר", קרא מנגד דובר אחר.³⁸ היה גם מי שיצא נגד התפיסה שראתה באצ"ג מורה דרך,³⁹ ורובם ככולם דנו במשבר שעברה התנועה, בגורמים לו ובכיוון העתידי. מגוון הדעות היה קוטבי. מהעבר האחד דובר על הקמת בית מקדש בירושלים ומהעבר השני על שיתוף אינטרסים עם העם הערבי וביצוע מהפכות במדינות השכנות. רוב הדוברים דגלו בתמהיל ששילב לאומיות עם סוציאליזם בנוסחאות שונות. האווירה הסוערת ששררה בדיונים והוויכוחים החריפים שיקפו פגיעה ברעיונות שזנחה המחתרת הארוכות, בהזדהות המלאה עם התנועה ובסולידריות בין חבריה. הבוטה ביותר היה ה'סבא' שניאורסון מוותיקי הוותיקים, שקרא לעבר חבריו – "את אחי אני מבקש", כלומר, מבחינתו הם נטשו את דרך לח"י ויאיר. קריאתו עוררה זעם רב. אנשל שפילמן הטיח לעברו: "תמהני שהאדם הקורא לעצמו 'סבא' של התנועה, התייחס באופן כה מחפיר ל'נכדים' שלו". אפילו שמיר הרגוע בדרך כלל שנחרד מהפגיעה ב'משפחה', הגיב בחריפות וקרא לעברו: "אתה נטע זר בקרבנו".⁴⁰

לבסוף הובאו להצבעה שתי הצעות: הצעת הרוב שדגלה במפלגה

37 מס' משלוח 2003/1133 תיק 4, ארכיון לח"י בתה"ש.

38 **בצאת לח"י**, עמ' 86 ו-83 בהתאמה.

39 **בצאת לח"י**, עמ' 91-92.

40 **בצאת לח"י**, עמ' 85 ו-90-91.

שמטרותיה שחרור הארץ ומלחמה למען מעמד הפועלים, והצעת המיעוט של אלדד שקרא להקים מפלגה חינוכית-מדינית ברוח עקרונות לח"י, מתוך הבנה שטרם הגיעה השעה להפוך למפלגת המונים. לכאורה מדובר היה בחילוקי דעות טקטיים: האם במצב הנתון יש סיכוי למפלגת פועלים נוספת או שמא יש לפעול בדרכים אחרות, אך במשפט אחד של אלדד טמון ההבדל: "במצעינו כתוב המונח 'מלכות ישראל'. בהצעה שכנגד הושמט מונח זה..."⁴¹ משמעות הדבר עבור אלדד הייתה דרמטית, שהרי הוא ראה במלכות ישראל כחד-נס האידאולוגי של תורת אצ"ג ויאיר והשמטתו פירושה רעידת אדמה רעיונית.

בסיום ההצבעה התקבלה ההכרעה בעד הצעת הרוב ונגד הצעת אלדד, בעיקר בזכות תמיכתו של שמיר שהיה מקובל מאוד על החברים. בתגובה הצהיר אלדד שתוצאות ההצבעה הן טשטוש מהות התנועה ויעדיה והוא הודיע על הימנעות קבוצתו מפעילות בתנועה. עם זאת הוא הדגיש שימשיך להילחם על שלמות התנועה במסגרת המועצה. בפועל, זה לא קרה.

הפילוג

תוצאות הוועידה הובילו לכך שהמפלגה פעלה בשני ראשים. קבוצת אלדד החלה לייסד ביטאון להפצת משנתם הרעיונית-חינוכית, כשברור להם שהוצאתו תביא לקרע במפלגה.⁴² הגיליון הראשון של הביטאון שנקרא **סֶלֶם למחשבת חרות ישראל** (להלן: "סלם"), יצא לאור בסוף חודש ניסן תש"ט (28.4.1949) ועורר סערה בגלל מגמת הפרישה הברורה שהסתמנה מהכתובים והחשיפה הפומבית של המשבר שעבר הארגון.

מנגד, קבוצת הרוב רצתה לרתום את הפרולטריון, אך כיוון שכבר היו שתי מפלגות פועלים גדולות, **מפא"י** ו**מפ"ם**, היא נאלצה לפנות לכיוון השמאל הקומוניסטי. "בין מפ"ם לקומוניסטים", כהגדרת אחד מהחברים.⁴³ משכך, הם היו חייבים לחגוג את הראשון במאי. הדבר קומם רבים מחברי המפלגה שהיו ימניים אך לא הזדהו עם אלדד והם פרשו.⁴⁴ סמיכות האירועים הנפיצה, בין הוצאת **סלם** לחגיגות הראשון במאי, יכלה להוביל רק לתוצאה אחת.

41 **בצאת לח"י**, עמ' 130.

42 ילין-מור טען שהודיע מפורשות לאלדד שהוצאת העיתון תוביל להרחקתו מהמפלגה (לחבר, סיון תש"ט [גיליון ד'], עמ' 2).

43 "מתיחות והתרוצצות בוועידת הלוחמים", על המשמר, 21.3.1949, עמ' 1.

44 **חזית המרכז**, עמ' 431.

הפילוג התרחש כאשר באספת המפלגה, שהתקיימה ביום יציאת סלם, סירב היו"ר לתת לאלדד את זכות התגובה לנאומו של ילין-מור. לאחר דין ודברים, יצא אלדד בסערה מהאולם תוך צעקות "בוגדים", שכוונו לילין-מור ותומכיו. הפילוג הפך לבלתי נמנע. התנהגותו של אלדד הובילה את המפלגה להעמיד אותו ואת תומכיו למשפט פנימי בעוון "פרסום דברי פוס בניגוד להחלטת המרכז, חבלה באינטרסים של התנועה... [ו]חתירה תחת שלמות התנועה".⁴⁵ הם לא טרחו כלל להגיע למשפט.

לדברי ברוס טוקמן (Tuckman), מהבולטים בחקר קבוצות, השלב האחרון במחזור החיים של קבוצה הוא: "סיום/נעילה" (Adjourning).⁴⁶ הסוציולוג ג'ארלאט פ' בנסון הגדיר את חוויית הסיום כ"מעין מוות שחברים רבים יחו אותו כמעבר של פרק זמן מסוים בחייהם". הוא גם קבע, שחברי הקבוצה חווים מעין הלם נפשי שהשלכותיו באות לידי ביטוי במגוון רחב של תופעות שליליות. אחד מהפתרונות לדעתו, הוא ליצור סיום הולם לקבוצה. מסיבת פרידה, טקס וכדומה.⁴⁷ קשה שלא לתהות כיצד היו מתפתחים העניינים אילו לח"י הייתה פועלת לפי עצתו ומתפרקת רשמית במסדר בשייך' מוניס.

באבולוציה של תנועות שמור מקום נכבד לפילוגים, ודומה שאין ולו תנועה אחת שתופעה זו פסחה עליה, תנועות פוליטיות, דתיות, שחרור, מחאה ועוד. התופעה לא פסחה כמובן על הפוליטיקה היישובית לפני ואחרי הקמת המדינה. גם הפילוג ברשימת הלוחמים מבטא שלב אבולוציוני בתהליך רצוף פילוגים ופרישות: פרישת ז'בוטינסקי מההסתדרות הציונית, פרישת תהומי מההגנה, פרישת מפקדי האצ"ל מתהומי כשחזר להגנה, פרישת יאיר והקמת לח"י. סדרתיות זו גרמה לכך שדבק בחברי לח"י דימוי של תנועה מפלגת ומתפלגת. הגדיל לעשות ידיעות אחרונות שדיווח לקוראיו, בלגלוג כמובן, על פילוג נוסף והפעם בין 'פרידמן' ל'ילין',⁴⁸ שם משפחתו המקורי של ילין-מור.

כיצד ניתן להבין את הדינמיקה האידיאולוגית והחברתית שעברה לח"י, שהובילה לפילוג ולבסוף לכישלון ולקריסה? לכאורה התשובה פשוטה, המטרה איחדה את חברי הארגון שהיו בעלי דעות שונות ומגוונות. משזו

45 מכתב המרכז למשפט החברים, 3.5.1949, מס' משלוח 1133/2003 תיק 12, ארכיון לח"י בתה"ש.

46 "Small-Group", 419-427.

47 יצירות בעבודה, עמ' 144-152. הציטוט מעמ' 148.

48 ידיעות אחרונות, 15.5.1949, עמ' 2.

הושגה, המכנה המשותף נעלם וצצו חילוקי הדעות. אולם לא ניתן להתעלם מחלקה הבולט של ההנהגה בכישלון או כהגדרת חוקרים, "הצד האפל של המנהיגות",⁴⁹ ששגתה בזיהוי התהליכים ובמציאת פתרונות להם ובעיקר בהגדרת הארגון. בעוד ההנהגה ראתה בו ארגון פוליטי בעל זרוע צבאית,⁵⁰ חברים רבים ראו אותו כארגון שמטרתו אך ורק מלחמה בבריטים. וכך התבטא דוד שומרון, מבכירי לח"י ולימים בכיר במוסד:

"מימי לא הייתי איש מפלגה כלשהי, ולמען האמת, הפולמוס הפוליטי הפנימי לא העסיק אותי יתר על המידה. חונכתי והלכתי בדרך אחת: מלחמה לסילוק הבריטים, שחרור הארץ, מדינה עברית, עצמאות לעם היהודי במולדתו. לא הטרידה אותי השאלה מה יהיה אופי המשטר במדינה שתקום..."⁵¹ הוא ביטא את דעתם של רבים.

ביטוי קיצוני למשבר ההנהגה בא בצורת מכתב פומבי שנכתב בעילום שם בידי אחד מוותיקי לח"י, שמתח ביקורת חסרת תקדים על מנהיגיה, והאשים אותם בכישלון הנחרץ לאחר כ"ט בנובמבר ובאחריות לחיסול ברנדוט. הוא לא נמנע אפילו מלקרוא להעמדתם לדין פנימי על שהולילו את התנועה בדרך "תועה ומטעה".⁵² שנה קודם לכן מעשה מעין זה היה עלול לעלות לו בחייו.

תהליך ההתפרקות שעברה לח"י מעלה את השאלה המתבקשת, מדוע תהליך דומה לא עבר גם על האצ"ל שהפכה לתנועת החרות? לדברי יחיעם ויץ, שתי תשובות לכך: האצ"ל היה ארגון הומוגני בניגוד ללח"י שהיו בו יסודות שונים ואף מנוגדים, ובלח"י בניגוד לאצ"ל לא התפתח פולחן של מנהיג.⁵³ ניתן לומר גם שבניגוד ללח"י שבה הוויכוח היה פנימי ומפלג, לאצ"ל נמצא גורם מאחד בדמות יריב שהתחרה על ההגמוניה במחנה הימין ועל מורשת ז'בוטינסקי – הצה"ר.

האם הפילוג היה מוכרח ולא ניתן היה למונעו? מבחינת אלדד הפילוג הרשמי היה מעין גושפנקה למצב קיים והוא לא ראה מכנה משותף בין הפלגים השונים. מבחינתו הנסיבות היו דומות לאלה שבגינן פרש יאיר מהאצ"ל והוא עשה כמעשה רבו. בדיעבד הוא הצטער שכבר בוועידה לא הודיע על פרישתו, אלא משך את העניין כמה שבועות. שלא לציטוט אמר,

49 "Dark Side", pp. 44-55.

50 לח"י כתבים ב', עמ' 947.

51 שומרון, מחתרת מאונס, עמ' 171-172.

52 "לוחמים! למען מה אנו לוחמים?", מס' משלוח 1133/2003 תיק 29, ארכיון לח"י בתה"ש.

53 ויץ, ממחתרת לוחמת, עמ' 33.

שמחנה ילין-מור נשאר עם רכוש רב אבל הוא וקבוצתו שמאחוריהם עומדים אצ"ג וייבין "נשארו עם הרוח ונראה מי יתמיד יותר".⁵⁴ מנגד, ילין-מור ושמיר רצו לשמור על שלמות התנועה ופנו למקורבי אלדד בבקשה שישפיעו עליו שלא לגרום לפילוג.⁵⁵ סביר להניח שזו הסיבה שבנאומו בוועידה, העלה ילין-מור על נס את חשיבותו ותרומתו של אלדד לארגון, ציין את החברות רבת-השנים ביניהם והדגיש שהוא בטוח שגם בהמשך הם יעבדו בשיתוף פעולה כבעבר.⁵⁶ הניסיונות לא צלחו. כיצד השפיע הפילוג על המפלגה?

מפלגה בצל פילוג: שקיעת רשימת הלוחמים

"בבחירות 25 בינואר 1949, קבלה קבוצה זו 2.1 אחוז מן הקולות", סיכם הסופר היהודי ארתור קסטלר את מצב רשימת הלוחמים וניבא שסיכוייה לעתיד אינם טובים מאלה. וספק מועט הוא, שאע"פ שהיא תמשיך זמן מה ככת בלתי חשובה, הרי בסופו של דבר היא תיעלם בעקבות התחזקות יציבותה הפוליטית של המדינה החדשה.⁵⁷

כיצד יש לראות את דבריו? האם כתחזית אובייקטיבית על סמך ניתוח פוליטי? כמשאלת לב של אדם אמביוולנטי לארגון? כניסוח של סופר חובב דרמות? ובמילים אחרות, האם הכתובת הייתה על הקיר? לאחר הפילוג וסילוק הגורמים המפריעים, החלה המפלגה בפעילות. הייתה לה נציגות בכנסת, סניפים ברחבי הארץ וחבריה היו מוכנים להגשמת היעדים הלאומיים והחברתיים שהציבו לעצמם. כראוי לתנועה שראתה עצמה כאוונגרד חלוצי, פעלה המפלגה בכמה זירות: בזירה הפנימית-מפלגתית ניתן ביטוי רב להשקפותיה החברתיות-שמאליות והיא יזמה כניסה קולקטיבית להסתדרות העובדים הכללית והצטרפה לליגה לידידות עם ברה"מ.⁵⁸ בזירה הוולונטרית, היא פעלה למען רווחת תושבי שכונות מצוקה, עולים חדשים וזכויות הפועלים.⁵⁹ אבל עיקר פעולתה היה בזירה הפרלמנטרית וההתיישבותית.

הצלחתה, יש שיגידו כישלונה, לזכות במנדט אחד בבחירות הציבה

54 מצוטט בתוך: סמבטיון, עמ' 164.
55 "דו"ח על המצב המדיני", לחבר, סיון תש"ט (גיליון ג'), עמ' 1-2.
56 בצאת לח"י, עמ' 113.
57 הבטחה והגשמה, עמ' 328.
58 ר' מכתב המזכירות לסניפים, 9.5.1949, מס' משלוח 1133/2003 תיק 12, ארכיון לח"י בתה"ש. לחבר, ניסן תש"ט (גיליון א'), עמ' 7.
59 לדוגמה, לחבר, תמוז תש"ט (גיליון ה'), עמ' 2-3.

כאמור, את ילין-מור כח"כ מטעמה וכמעט מיד עם שחרורו מהכלא החל את דרכו בכנסת. כשהגיע לשיבת הכנסת הראשונה עטו עליו הקהל הרב וצלמי העיתונות, והתברר לו להפתעתו שהוא אחת האטרקציות המרכזיות באירוע. בניגוד לגודל השעה, הוא די השתעמם בשיבות אך התנחם במפגש עם כל ה'גדולים' וגם בזה שאצ"ג בחר לשבת דווקא לידו.⁶⁰

פעילותו הפרלמנטרית שיקפה את שתי המגמות שעליהן נשענה המפלגה. בסוגיות הפנים הוא פעל למען זכויות נכי המחתרת ומשפחות החללים, למען העולים החדשים, יצא כנגד תכנון העלייה, דגל בהפחתת מיסים ובהפניית כספים ליעדים לאומיים וקרא ליצור תוכנית כלכלית ממלכתית. מאידך, ביקר בחריפות את מדיניות החוץ שלא עמדה על בסיס שלמות הארץ, תמך באוריינטציה כלפי ברה"מ, יצא כנגד הסכמי שביתת הנשק עם מצרים וירדן, התנגד לחזרת הפליטים הערבים, תבע את שחרור כל חלקי המולדת והצהיר על נאמנותו לירושלים. בזירה התרבותית הוא קרא להעמיד את השפה העברית כשפה הרשמית במדינה, לצמצם את הפערים בקרב העולים החדשים בעזרת לימוד השפה וצמצום העיתונים הלועזיים. הוא גם הטיף למען חינוך מעצב לדור העברי החדש לאור ערכי אהבת המולדת.⁶¹

מבחינה אובייקטיבית הוא לא הטביע חותם ניכר בזירה הפרלמנטרית. הוא היה חבר בוועדה לענייני פנים ולא התבלט בה יתר על המידה. על מעמדה השולי של המפלגה ניתן ללמוד מההתעלמות שלה זכתה בדו"ח סודי של משרד החוץ הסובייטי, שסקר את מערך המפלגות בישראל.⁶² עם זאת, הוא קנה לעצמו יוקרה, מעמד וקשרים, נכנס לתוך הקונצנזוס הציבורי והפך לאישיות מקובלת ואף מוערכת בקרב מגזרים וגורמים שונים.

בניגוד ליכולותיה הפרלמנטריות הדלות, בתחום ההתיישבות דווקא גילתה המפלגה הצלחה יחסית וראתה בה את גולת הכותרת של פעילותה. לאור התמורות בהשקפתה, ביקשה המפלגה להצטרף גם היא למפת ההתיישבות החלוצית ולהקים יישוב באזור ספר. היוזמה יצאה מחברי לח"י יוצאי גדוד 89 שלחמו באזור הנגב, וביסודה עמדו מניעים אידיאולוגיים, פסיכולוגיים-נפשיים ומעשיים גם יחד.⁶³ היוזמה התקבלה בחיוב בקרב המוסדות המיישבים והמפלגה החליטה לפרוס את כנפיה על המהלך. זה היה

60 ני"מ לאשתו, ט"ז שבט תש"ט, סדרה 2, תיק 850, אי"מ.

61 ספר לח"י ה', עמ' 441-497.

62 Documents, pp. 535-538, דו"ח מ-29.9.1949.

63 שלם, לנגב, עמ' 13-14.

ביטוי ממשי להחלטות הוועידה שראתה בהתיישבות באזורי הספר תפקיד חלוצי,⁶⁴ אך גם ניסיון לזכות באהדה ציבורית ובהכרה ותמיכה ציבוריים.⁶⁵ העלייה לקרקע נעשתה בצנעה בסוף יוני 1949 וחודש וחצי לאחר מכן נערך הטקס הרשמי. השם הנבחר היה 'נווה יאיר', לזכר האב המייסד. לטקס הוזמנו חברי לח"י, קציני צבא ובראשם יצחק שדה ואנשי ציבור מהמוסדות המיישבים. לאורך במת הכבוד התנוססה כתובת שנלקחה משיר של אצ"ג: "ורק ההולך אחרי התותח בשדה, זוכה כן ללכת אחרי מחרשתו הטובה על זה השדה שנכבש". אלדד שלא הוזמן לטקס שיגר מכתב חריף לחברי הגרעין ותקף אותם על יחס הנחיתות כלפי השמאל היישובי. התפיסה הרואה בהגשמה ההתיישבותית אידיאולוגיה, מנוגדת לחלוטין לדרך לח"י ויאיר שבשמו השתמשו, טען כלפיהם.⁶⁶ התגובה לא איחרה לבוא. בביתאון המפלגה פורסם מכתב פיקטיבי, שנועד כביכול לחבר 'נווה יאיר', אך כוון מפורשות נגד אלדד. הכותב שחתם בשם 'לוחם', כנראה ילין-מור עצמו, יצא נגד אלדד שנשא את שם יאיר לשווא וניכס לעצמו את לח"י ודרכה. אדרבה, קרא לעבר אותו חבר פיקטיבי, "אילו ראה יאיר אותך ואת חבריך, בלכתכם אחרי המחרשה ובלילות עם הרובה על השכם, היה מברך את פועלכם והיה מתגאה בכם..."⁶⁷

המיני-פולמוס שהתנהל סביב 'נווה יאיר' היה המשך הפולמוס על מורשת יאיר ולח"י, שמאז פרישת אלדד עמד במוקד מערכת היחסים בין הקבוצות. בהתאם למסורת המחתרנית, הוציאה המפלגה בטאון פנימי בשם לחבר. הוא שימש במה לבריור דרך התנועה, לעדכוני, לשמירת קשר עם החברים בצבא ולסגירת חשבונות עם המתנגדים לה. יצא גם עיתון לציבור בשם המעש, כשם עיתון לח"י בשעתו, שפורסמו בו כתבות, טורים וניתוחים על לח"י, פעולותיה ואנשיה. המספר הסידורי של העיתון ושנת ההוצאה תאמו את המשך גיליונות המעש שפורסמו בתקופת המחתרת,⁶⁸ כדי לסמל שהיא ממשיכת לח"י לאחר שאלדד וקבוצתו האשימו אותה בבגידה במורשת, ושמטו את בסיס הלגיטימיות שלה.

פרישתם של אלדד וקבוצתו והביקורת החריפה שהטיח במפלגה, לא יכלו לעבור בשתיקה והוא הואשם בפומבי כאחראי לפילוג. במאמרים

64 בצאת לח"י, עמ' 135.

65 סלמן לחברי לח"י בארה"ב ב-1949 (ללא תאריך מדויק), תיק פ 4/27, ארכיון מזב"י.

66 אלדד לחברי נווה יאיר, י"א באב תש"ט (6.8.1949), אלדד מכתבים עמ' 99-101.

67 "להולך אחרי המחרשה", המעש, 25.8.1949 (גיליון ט"ז [צ"ח]), עמ' 6.

68 למעש החדש היו שני מספרים סידוריים. המספר הראשון התחיל ממס' 1 וציין את הסדרה החדשה ובסוגריים צוין המספר הסידורי כהמשך למעש שפורסם בלח"י.

רבים הסבירו ראשיה את הקו האידיאולוגי של המפלגה והראו כיצד הוא ממשיך את התפיסות שהתגבשו בלח"י, שגם אלדד הזדהה איתן ואף סייע בגיבושן.⁶⁹ הם גם תקפו ישירות את אלדד על כך שהוא תיאורטיקן-סלון שפעולתו היחידה היא פטפוט מהפכני חסר-ערך⁷⁰ וקבלו על ההתנשאות הכאילו-אינטלקטואלית שאפיינה אותו, לדעתם, ועל חוסר הרלוונטיות שלו במציאות האמיתית.⁷¹ הטקטיקה האגרסיבית שנקטו כלפיו מעידה על גודל האיום שחשו כלפיו כגורם 'מפר עולם' וכאיום ישיר על המפלגה. אך הייתה מטרה נוספת בהתקפות חסרות הפרופורציה על אלדד. המפלגה שלא הצליחה להשיג את תמיכת ההמונים וכשלה פוליטית, פחדה מביקורת פנימית ונקטה בטקטיקה הידועה של מציאת אויב חיצוני שאליו ניתן להסיט את אש הביקורת. אלדד היה הפתרון המושלם.

דינמיקה של הרס עצמי: קריסתה של המפלגה

הפולמוס האידיאולוגי שקרע את התנועה לא היה הפולמוס היחיד. רשימת הלוחמים ירשה סכומי כסף גדולים מלח"י ועם הפילוג דרש אלדד את חלקו היחסי ברכוש. כטבעם של דברים המאבק על הירושה היה סוער ויצרי לא פחות מהמאבק האידיאולוגי. לאחר שדרישתו סורבה הוא הסתפק בחדר בבניין סנסור במרכז ירושלים שהפך למקום מושבה של מערכת סלם. אולם בעוד שהמערכה על הרכוש דעכה בין היריבים, קמו גורמים חדשים שליבו מחדש את האש.

בחנוכה תש"י (דצמבר 1949) הוקמה **אגודת אנשי לח"י לשעבר** בירושלים. בין מקימיה נמנו רופא המחתרות ד"ר הפנר, דמות מוערכת מאוד; רומק גרינברג, איש מודיעין של לח"י בירושלים, כבד גוף ובעל חזות צבאית ששמו נקשר למספר פרשות מפוקפקות, אדם כול-יכול שקשריו בחברה העילית בעיר כמו גם בעולם התחתון שימשו רבות את המחתרת; מלכיאל גרינוולד, העיתונאי הירושלמי התימהוני שלא ברורים קשריו ללח"י ובמהרה יניע את גלגלי פרשת קסטנר; ויהושע זטלר. מטרת הגוף החדש הייתה לסייע בשיקום אנשי לח"י לשעבר ובתמיכה במשפחות הנופלים. הקמת גוף חדש הנושא את שם לח"י עורר חשש מובן במפלגה שסברה שמדובר בגוף

69 לדוגמה, ילין-מור, "לאחר הוועידה", לחבר, אייר תש"ט (גיליון ב'), עמ' 4-1, יצחק שמיר, "שלמות הרעיון והמעשה", שם, סיון תש"ט (גיליון ג'), עמ' 5-1, ועוד ועוד.

70 פנחס גינוסר, "לחיסול המשבר", עמ' 14-15, מס' משלוח 1133/2003 תיק 29, ארכיון לח"י בתה"ש.

71 "סקירה על שכונת התקווה ממרומי הסולם", המעש, 15.9.1949, (גיליון י"ט [ק"א]), עמ' 6.

שמזוהה עם אלדד. ראשי האגודה החדשה הבהירו שמדובר באגודה ניטרלית שמטרתה לשים סוף לפילוגים והרגיעו את החברים שאלדד לא הגיע לטקס ההקמה.⁷²

בחלוף הזמן התברר שהחשש היה מוצדק. האגודה שראתה עצמה כזכאית לרכוש שהשאירה לח"י ושלטענתה נלקח שלא כדין בידי המפלגה, פרסמה מודעה בחרות שבה הזהירה את הציבור מקניית נכסי לח"י שיוצעו למכירה תוך הדגשה שהיא בעליו החוקי של הרכוש.⁷³ המפלגה מצידה ראתה בהם גורמים עוינים הנתמכים בידי אלדד והרוצים ברעת המפלגה, וקראה לחבריה שלא לתת יד לאגודה שמכתימה את שם לח"י.⁷⁴ הפיצוץ הצפוי אירע באחד מאירועי האגודה שבו השתתפו נציגי כל הפלגים. מהר מאוד הטונים הוחפרו. אנשל שפילמן מראשי רשימת הלוחמים תקף בבטות את אלדד ה"פשיסט". אלדד שנעלב יצא במופגן מהדלת הראשית אך חזר במהירות דרך האחורית והחזיר לו שהוא "בוגד ושקרן". גם חברי האגודה הצטרפו לצעקות ורבה הבוקה והמבולקה.⁷⁵

המתח החריף כאשר גובר לח"י לשעבר, שלמה יעקובי, אדם בעל יושרה קיצונית אך גם חמום-מוח, פרסם מכתב פומבי שהאשים את ראשי המפלגה, שמיר וילין-מור, במעילה בכספי לח"י שנועדו לשיקום פצועי המחתרת ולתמיכה במשפחות החללים. ראשי המפלגה זעמו ושלחו שליח שאיים עליו במרומז שאם הדבר היה מתרחש בימי המחתרת, היו "דופקים אותו", מוציאים אותו להורג בעגת המחתרת. הפרסום הפומבי חייב את ילין-מור להכחיש את הטענות נגדו אך העימות כבר זכה לפרסום תקשורתי פומבי שליבה את הסכסוך.⁷⁶

זה היה קדימון לאירועים שהתרחשו לאחר מכן. בתחילת יוני 1950, לפנות בוקר, הוצתו דלתות בתיהם של שמיר וילין-מור.⁷⁷ החשד המיידי הוטל על אנשי סלם. ילין-מור לא היסס וניגש למשטרה להגיש תלונה.

72 הודעה לממונה על מחוז ירושלים על ייסוד העמותה מיום 15.12.1949, מכתבי רומק (כונה "אלחנן") לשמיר, י"ח כסלו תש"י, ר"ב' טבת תש"י, מס' משלוח 1133/2003 תיק 14 ותיק 39, ארכיון לח"י בתה"ש.

73 חרות, 3.2.1950, עמ' 7. הדברים צוטטו אח"כ גם בדבר.

74 לחבר, הוצאה מיוחדת ליום רצח יאיר, עמ' 8.

75 הריב מסביב לירושת לח"י, על המשמר, 19.2.1950, עמ' 2.

76 "פרידמן-ילין: לא היו מעילות בכספי לח"י", ידיעות אחרונות, 8.2.1950, עמ' 1, "גזבר לח"י לשעבר מכחיש דברי פרידמן-ילין", דבר, 13.2.1950, עמ' 2, יעקובי לני"מ, 1.7.1974, סדרה 2 תיק 355, אי"מ.

77 "שריפה בדירת י. יורניצקי (שמיר)", חרות, 2.6.1950, עמ' 8, ני"מ ליעקובי (בו האשימו במעשה), 7.7.1974, סדרה 2 תיק 355, אי"מ.

לשאלת החוקרים האם עלה בו החשד כלפי מישהו, ענה וציין את שמותיהם של חבר סלם, אליהו עמיקם ושל זטלר. עמיקם שהודעו מההאשמות כלפיו הגיב במכתב לשמיר וציין שלסלם אין עניין ברכוש לח"י ושאלם הם אחראים למעשה. הכעיסה אותו ביותר ההלשנה לשלטונות והעלילה שהעליל כלפיו וכלפי זטלר 'גיבור ירושלים'. "זו דרכו של האיש לחזור לחיק הישוב", טען במרירות. הוא גם איים לנדות את המלשינים והבטיח "להשתדל לפרסם את דבר הנבלה שעשה [ילין-מור] בין בוחריו בכנסת".⁷⁸ אין מילים שיכולות היו לתאר את המצב, כמו אלה של קסטלר (שנאמרו בהקשר אחר): "...עתה חוזרת שוב ההיסטוריה על שביליה העגומים, שלפיהם מוכרח להיות גורלם של רוצחי מלכים כגורל קורבנותיהם..."⁷⁹.

האווירה המורעלת בקרב יוצאי לח"י העמיקה את המשבר במפלגה ובניגוד למחשבה הסוברת שמול איום חיצוני השורות מתלכדות, לא כך היו פני הדברים: כחצי שנה בלבד לאחר סילוקו/פרישתו של אלדד, קמה אופוזיציה פנימית בדמותו של אברשה סלמן, מבכירי המפלגה. אי הצלחתה למשוך אליה את ההמונים ותסכולו מכך שהצעותיו בסוגיות שונות לא התקבלו, הובילו אותו לצאת נגד ההנהגה. בעיקר כוונתו חיצוני נגד ילין-מור והוא האשים אותו בכישלון פוליטי ומוסרי, תוך שהטיח בו ש"לא היו לך כל תוכניות פוליטיות, לא היה לך כל קו פוליטי".⁸⁰ הוא גם קבע שלהחלטה להוציא את אלדד ותומכיו מהמפלגה אין כל תוקף מוסרי. לאחר שלא קיבל תגובה, פרש מהמפלגה.

גם בן-גוריון, יריב מר ללח"י, ניסה להבין את הרציונל מאחורי הקמת המפלגה. בפגישה בכנסת עם ילין-מור, וזו הייתה הפעם הראשונה שהוא נפגש עם גורם בהנהגת לח"י, הוא שאלו מדוע צריך להקים עוד מפלגה? ילין-מור ענה בפשטות "כי אין מפלגה אשר תבטא אותנו", והסביר שתנועת החרות איננה סוציאליסטית כמותם, ומפ"ם אינה לאומית כמותם. לחיזוק ההתבדלות הרעיונית מתנועת החרות הסביר ילין שעבורם ז'בוטינסקי הוא מנהיג ככל המנהיגים, והודה בהגינות שהם לא באמת חלק מתנועה הפועלים. המשך השיחה עסקה בנושא שהעסיק את בן-גוריון יותר מכול לאור ניסיון העבר, שאלת הטרור. "אתם הסתלקתם מטרור?" שאל. "כן, לחלוטין", השיב ילין-מור כגורם המוסמך. אפילו קבוצתו של אלדד, בכוחם אולי להקים במה רעיונית, אך אין ספק שלא ימשיכו לעסוק בטרור, המשיך

78 עמיקם לשמיר, מס' משלוח 1128/2003 תיק 909, ארכיון לח"י בתה"ש, ללא תאריך.

79 הבטחה והגשמה, עמ' 299.

80 סלמן לני"מ, 13.11.1949, מס' משלוח 1133/2003 תיק 14, ארכיון לח"י בתה"ש.

ילין-מור להרגיע את בן-גוריון. הוא לא שכח לציין שהמטרה מבחינתם היא להשפיע על המדינה ובאמצעים של המדינה להרחיב את הגבולות לשני עברי הירדן.⁸¹ עמדתו הייתה מגובה גם במעשים, "יש מדינה – אין מחתרות. הכול גלוי ודמוקרטי", צינן את התלהבותם של מי מנערי לח"י שפנטזו על המשך הקריירה המחתרתית.

זמן לא רב לאחר פרישתו של סלמן, הגיע תורם של המרקסיסטים. זה מכבר התרחבו הפערים בינם לבין השמאל המתון במפלגה ולאחר שנשלל המרקסיזם כתפיסת עולם המחייבת את המפלגה, הודיעו פנחס גינוסר ושלמה אידלשטיין (לימים העיתונאי חגי אשד) על פרישתם שלוותה בהצהרה שאין הם רואים טעם לקיום המפלגה.⁸² השניים הצטרפו למק"י, מעבר שהיה טבעי עבורם כיוון שהיווה תוצאה ישירה של ביקורתה של לח"י על הציונות.⁸³ בתגובה השווה ילין-מור את פרישתם לפרישתו של אלדד ומצא קווים משותפים לשתי ה'סטיות', הימנית והשמאלית.⁸⁴

כיצד הגיבו ראשי המפלגה לפרישות אלה? במידה רבה של הכחשה הם השוו את המצב לתקופות משבר שעברה לח"י בעבר. באופטימיות שקשה להבין את מקורה, טען ילין-מור שכמו שלח"י התמודדה עם משברים ויצאה מחוזקת מהם, כך יקרה גם עכשיו. במקביל, הוא קיבל סמכויות בלתי מוגבלות לשיקום המפלגה,⁸⁵ אך בפועל לא הייתה לה תקומה. בתוך זמן קצר חדלו עיתוניה מלהופיע, 'נווה יאיר' התפרק מסיבות שונות וילין-מור נותר ח"כ ללא מפלגה. בבחירות לכנסת השנייה שנערכו ביולי 1951 הוא בחר שלא להתמודד.

הדינמיקה הפנים-מפלגתית שעברה המפלגה, שהתאפיינה באופוזיציות פנימיות, חילוקי דעות, משברים אידיאולוגיים, פרישות ופילוגים, מזכירה במאפיינים רבים תהליכים שעברו על מפלגות אחרות באותן שנים. מפ"ם לדוגמה, סבלה רבות מחילוקי דעות וממתחים פנימיים בין זרועותיה השונות עד שהתפלגה בשנת 1954. גם תנועת החרות סבלה מפרישת ח"כים מהמפלגה ומאופוזיציה שהלכה וגדלה והגיעה לשיאה בהקמת סיעת למרחב בידי הלל קוק, שמואל מרלין, ערי ז'בוטינסקי ושמואל תמיר.⁸⁶

-
81	סיכום הפגישה מיום 7.4.1949, חטיבה 18-1 תיק 608 (מס' פריט 254768), אב"ג.
82	גינסר ואידלשטיין למרכז המפלגה, 22.1.1950, מס' משלוח 1133/2003 תיק 14, ארכיון לח"י בתה"ש.
83	ריאיון פנחס גינוסר במדור לתיעוד בע"פ (ריאיון מס' 20-33).
84	חזית המרכז, עמ' 431-432.
85	החלטות הוועידה החמישית שהתכנסה באמצע פברואר 1950, הוצאה מיוחדת של לחבר.
86	הצעד הראשון, עמ' 60-64, 68-76.

מהן הסיבות להתרסקותה של המפלגה? האם הכישלון היה צפוי מראש? הלא טען שמספר גורמים עמדו ביסוד הכישלון שהיה בהחלט צפוי מראש: הניסיון להקים מפלגה נציונל-בולשביקית היה חדשני מדי, חסידי המפלגה היו מעטים ונתונים ללחצים מצד מפלגות אחרות והנסיבות ההיסטוריות לא התאימו לאידיאולוגיה זו.⁸⁷ אולם בנוסף לתפיסות האידיאולוגיות אי אפשר להתעלם מהגורמים הסוציולוגיים. בראש ובראשונה, היחס לאלדד וקבוצתו, שהיו איום מורלי ותדמיתי על עצם קיום המפלגה, ובמקום לפעול במלוא הכוח למימוש היעדים שאותם הציבה, ניהלה המפלגה קרב מאסף נגד אלדד.⁸⁸ בנוסף, המפלגה הייתה מפלגת יחיד אופוזיציונית, מוסדותיה לא היו מגובשים, והיא חסרה את הלהט המהפכני שאפיין את לח"י. לאור הנסיבות המורכבות של שנות המדינה הראשונות, היא הייתה חסרת השפעה כמעט לחלוטין, בדומה לתנועת החרות שכשלה בבחירות לכנסת השנייה. תחזיתו של אלדד שבמערך המפלגות הנוכחי אין לה מקום, התגשמה במלואה. לימים, רבים מתומכיו של ילין-מור הודו שלמרות שהתייחסו אל אלדד כאל מיסטיקן ותיאורטיקן, דווקא ראיית המציאות שלו הייתה הנכונה והם הכו על חטא.⁸⁹ הגדיל לעשות אנשל שפילמן, מבכירי המפלגה, שביקר את אלדד וטען שאלמלא פרישתו הייתה המפלגה גוברת על הכוחות השמאליים שבה.⁹⁰ לדברים אין שחר. מדוע אם כן הלך הרוב עם ילין-מור? מה גם שרבים מהם הגיעו לימים לתנועת החרות. אלדד עצמו ענה על כך: הייתה נאמנות להנהגה ובעיקר לשמיר משקם הארגון ועמוד התווך שלה. יתר על כן, הם הלכו עם מי שהציע להם עשייה, דבר שאלדד לא יכול היה להציע. למען האמת, בראייה רטרופקטיבית אלדד לא ראה ברשימת הלוחמים המשך לח"י. לדעתו היה ראוי לקבוע שהיא התפרקה בכ"ט בנובמבר ולכל המאוחר במסדר הפירוק בשייך' מוניס, אך למזלה אירעה פרשת ברנדוט והיא מתה מות גיבורים בטרם "תמות מעצמה מוות לא מכובד".⁹¹ כך גם סבר עמנואל כץ שהלך עם אלדד, ובנאומו בוועידת הלוחמים, מתוך הבנת חשיבות שאלת הרציפות, קבע ש"לח"י מתה כמות שמשון. היא עלתה

87 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 508.

88 חזית המרכז, עמ' 431.

89 לדוגמה: נחמיה בן תור (מצוטט בתוך: חזית המרכז, עמ' 431) ויעקב בנאי (מצוטט בתוך: סמבטיון, עמ' 165).

90 ריאיון אלדד עם איבינסקי, מס' משלוח 1128/2003 תיק 475, ארכיון לח"י בתה"ש וכן דברי אלדד בהמשך.

91 "מי ומה היו יאיר ולח"י", עמ' 49.

בסערה עם עניין ברנדוט... וטוב כך...⁹² הניסיון של אלדד לנתק את הקשר בין לח"י למפלגה ולמחוק את תהליך הלגליזציה כשלב מובנה בקורותיה, בניגוד למהלך העניינים שבו הוא עצמו היה שותף, היה אנכרוניסטי, חטא לאמת ונבע מהצורך לראות בנטייה שמאלה סטייה מהדרך האוטנטית, גישה שהייתה מקובלת בפלג הימני.

מנגד, גינוסר ראה במפלגה ובצדק המשך ישיר לארגון וקבע שסופה (וממילא גם זה של לח"י) היה בסוף שנת 1949, כאשר הוא פרש.⁹³ גם הלר מציגו ראה במפלגה המשך ללח"י.⁹⁴ הדברים לא נעמו לאוזניו של צבי פרנק, מיוצאי הפלג הימני, שראה במחקרו של הלר "ספרות שבנוסח 'הפרוטוקולים של זקני ציון'", והאשים את השניים בניסיון מלאכותי למתוח את תקופת לח"י לרשימת הלוחמים, במטרה להצדיק את תפיסותיהם בנוגע למעבר לח"י מימין לשמאל.⁹⁵ ילין-מור עצמו סיים את ספרו במסדר הפירוק בשייך' מוניס ולא התייחס כלל למפלגה, סביר להניח כיוון שהיא לא הייתה הפרק המפואר בחייו.

כשבאים לסכם את התפתחותה הרעיונית של לח"י שהתגלגלה לרשימת הלוחמים ואת מקומם של אלדד וילין-מור בתהליך זה, עולה תמונה של קו אידיאולוגי המתפתח בצורה אחידה כלפי חוץ, אך מורכב למעשה משני קווים ומשתי תפיסות סמויות, שבשלב מסוים מתחילות להיחשף עד שהן באות לידי ביטוי בשבר טקטוני בלתי ניתן לאיחוי. עם כישלון רשימת הלוחמים נותר אלדד היחידי מבין ראשי לח"י בחזית הציבורית והוא המשיך להפיץ את משנתו האידיאולוגית בכתב העת סלם. מה היו ההשקפות שאותן הפיץ? האם הן היו המשך להשקפתה של לח"י? האם הוא נחל הצלחה והצליח למצב את עצמו כבעל מעמד והשפעה ציבוריים? כיצד התמודד עם המציאות בישראל ומה היו יחסי הגומלין בינו ובין מוסדות השלטון והחוק?

92 גינוסר, בצאת לח"י, עמ' 81.

93 בצאת לח"י, עמ' 33.

94 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 525.

95 לח"י מאין ולאן, עמ' 11-16, 59-60, הציטוט מעמ' 11.

אסיפת עם של לח"י באולם הבימה תחת הכותרת "לחירות ירושלים" (26.6.1948).
(התמונה באדיבות העמותה להנצחת מורשת לח"י)

"דומק" גרינברג וגאולה כהן במפגש עם השיר' אבר-גוש.

(התמונה באדיבות העמותה להנצחת מורשת לה"י)

נתן ילין-מור ומתניהו שמואלביץ משתתפים מהמאסר לאחר חיטול ברדוס לרגל החגיגה הכללית.
(התמונה באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי בישראל)

שלושת מנהיגי לח"י עם יאיר שטרן הבן באזכרה השנתית לזכר מייסד לח"י, אברהם (יאיר) שטרן, בשנת 1949.

(התמונה באדיבות העמותה להנצחת מורשת לח"י)

מתווה לקריקטורה שנמצאה בעיזבוננו של יוצא לח"י, הקריקטוריסט הפוליטי דוש
(קריאל גרדוש) המתארת את הפילוג ברשימת הלוחמים.

(באדיבות משפחתו)

הלוחמים

בתי סוהר ללוחמי חרות אינם שוברים את הלוחמים -

הם שוברים את החרות!
טו - הצביע בעד - טו

דוד סגל עיצב וצייר

תעמולת בחירות של רשימת הלוחמים.

חלק ב'

ישראל אלדד

נושא דגל

חזון מלכות ישראל

לאחר מות אלדד בינואר 1996, הספידו בנימין נתניהו, יו"ר תנועת הליכוד דאז במילים נרגשות: ישראל אלדד היה קודם כול הוגה דעות גדול, מחנך גדול ואיש רוח כביר שמקורותיו ורעיונותיו לא הידלדלו מעולם. בימי מסה ומריבה, ימי מבוכה ונסיגה, נשמע קולו של אלדד כקול השופר שהזעיק את עמנו להגנת עצמאותנו...*

אלדד היה תופעה ייחודית בנוף הפוליטי בישראל. עד אחרון ימיו הוא ליווה את המערכת הפוליטית והתרבותית בישראל וניהל עימה דיאלוג, לעיתים מונוולוג, ושאל לעצב אותה לפי השקפת עולמו. אלדד לא פעל בזירה אחת אלא דיילג בין כמה וכמה זירות מצויד בעט חדה ובראייה מפוקחת המתובלת בקורטוב של ציניות, הומור ושנינות שהיו סוד קסמו. כשניסה להגדיר את עצמו בחר לומר שהוא "כמהלך בין הכיסאות. למה? כי אני קצת היסטוריון וקצת פובליציסט, קצת פוליטיקאי וקצת סופר, קצת איש מקרא וקצת איש פילוסופיה..."** אולם למרות ריבוי הפנים והגוונים שאפיינו את אישיותו הוא היה ממוקד במטרה אחת: חזון מלכות ישראל.

קיימים שני חלקים כרונולוגיים בפעילותו של אלדד. החלק הראשון מתמקד בתקופה שלפני מלחמת ששת הימים, שבה התבלט אלדד כמייצג תפיסה ימנית-רדיקלית שערערה על המוסכמות, יצרה שיח חריף נגד השלטון והטיפה לפתרונות רדיקליים לבעיותיה של מדינת ישראל. החלק השני מתמקד בתקופה ממלחמת ששת הימים ועד מותו. תקופה שבה נאלץ לבחון את עקרונותיו ואמונותיו מול פני מציאות מתהווה ומתפתחת, שבה התקבע כדמות ציבורית לגיטימית תוך יצירת זיקה לגורמים שהרכיבו את החברה בישראל והפך לדובר בולט בשיח הציבורי והתקשורתי בישראל.

שני צירים אידיאולוגיים הרכיבו את השקפת עולמו והשפיעו על יחסיו עם המערכות הציבוריות השונות ועל תדמיתו. הראשון סובב סביב הסוגיה הטריטוריאלית שתפסה את המקום המרכזי במשנתו והייתה העוגן האידיאולוגי שלה. השני הוא יחסו ומחויבותו לתורת המדינה המודרנית, כלומר, למשטר הדמוקרטי ולשלטון החוק. שני צירים אלה יהוו אבני יסוד לבחינת דרכו לאורך התקופה.

* "קולו של אלדד", ידיעות אחרונות (מוסף 24 שעות), 23.1.1996, עמ' 3.

** "כמהלך בין הכיסאות", עמ' 75.

פרק רביעי:

סולם למחשבת מלכות ישראל

השנים המעצבות של ישראל דמו לזירת קרב כשגורמים שונים ומשונים ניסו לעצב את פניה. מפלגות השלטון ומפלגות האופוזיציה, פרו-קומוניסטים ופסבדו-פשיסטים, גורמי תרבות כמו הכנעניים והעולם הזה, אינטלקטואלים מטעם ואינטלקטואלים מנגד. חלקם בחרו לנהל את הקרבות בזירה הפרלמנטרית וחלקם בחרו בזירות אלטרנטיביות, בעיקר באמצעות כתבי עת אידיאולוגיים. אלדד נמנה עם הקבוצה השנייה שנלחמה את מלחמתה בעזרת העט, ושדה הקרב שלו היה הירחון **סלם**.

כששקל את צעדיו הפוליטיים בזמן הפילוג, נזכר אלדד בפגישתו הראשונה עם יאיר כשהלה היה מבוקש וללא קורת גג מעל ראשו. באותה פגישה למרבה פליאתו, דיבר יאיר על הנחיצות בייסוד הוצאת ספרים.¹ כעת הוא החליט לממש את צוואתו הבלתי כתובה של יאיר ולהקים במה רעיונית לאומית. מבחינה אישית, זו הייתה בחירה טבעית עבורו. כיוון שהושפע רבות מהמהפכנים הרוסיים בתחילת המאה ה-20, הוא הכיר בנחיצות החינוך האידיאולוגי כבסיס לפרקסיס המהפכני וכבר בבית"ר פעל בתחום זה. לצערו אז, חניכי בית"ר לא התלהבו בלשון המעטה כשלימד תנ"ך ואת שירי אצ"ג. החינוך הצבאי שקיבלו עניין אותם יותר.²

מנגד, מדוע הוא לא ניסה להקים תנועה פוליטית או לכל הפחות להצטרף לתנועות החרות בדומה לרבו אצ"ג? התשובה על כך פשוטה והיא ליוותה את אלדד כחוט השני בכל פעילותו הפוליטית: "אין לי שום כישרון ארגוני

1 ריאיון שגיאי עם אלדד, 8.12.1993 ו-26.12.1993, ארכיון המדינה.

2 מעשר ראשון, עמ' י"ד.

או אמביציה מנהיגותית", הודה לימים והצביע על נקודת התורפה העיקרית שלו. גם הלר נדרש לשאלה זו. תשובתו הייתה שאם אלדד היה מצטרף לתנועת החרות, היה בכך הודאה בכישלון, שהרי היה חוזר לתנועה שממנה פרש ולא־דיאלוגיה שאותה זנח.³ אין ספק שיחסיו המורכבים מאוד עם בגין תרמו גם הם את חלקם להחלטה זו, שהרי אם היה מצטרף אליהם היה בכך הכרה בבכירותו של בגין כראש המחנה הלאומי, דבר שבאותם ימים אלדד לא יכול היה לקבל והדברים יידונו בהרחבה. בנוסף לכך, הרי בוועידת הלוחמים הוא שלל פעילות פרלמנטרית ואם היה מצטרף למערכת הפוליטית היה שומט את הצידוק לפרישתו.

סביר להניח שגם בגין, שכידוע טרח להרחיק אינטלקטואלים מתנועת החרות מחשש שיאפילו עליו, לא היה שָׁש להכניס למפלגתו את אלדד האינטלקטואל והעצמאי יתר על המידה. "בגין רצה להיות האידיאלוג בה' הידיעה...", קטרג עליו אלדד וסיפר שהוא פנה לבגין כשהתחיל לכתוב את ספרו המרד בבקשה לקרוא את כתב היד. "אתה נואם יותר טוב ממני ואני כותב יותר טוב ממך. תן לי שאעבור על זה", טען לעומתו. בגין סירב ולא סלח לו על האמירה הזו.⁴

סביב סלם התרכזו חוג אינטלקטואלי שנפגש לעיתים קרובות ועסק בבירורים וויכוחים אידיאולוגיים, שאותו הוביל אלדד, הדמות המרכזית בהם. הוא גם כתב את מרבית המאמרים כשלידו עוסקים במלאכה מהבולטים באנשי הרוח וההוגים של הימין הרדיקלי, רובם חבריו בלח"י. ביניהם בלטו יהושע ייבין (1891-1970), פנחס הלר (?-1963), מרדכי שלו (1926-2014), אליהו עמיקם (1915-1995), שבתי בן דב (1924-1978), גאולה כהן (1925-2019) ועמנואל כץ (1915-1978).

מה הייתה מטרת הירחון? סלם לא היה כתב עת אינפורמטיבי אלא 'פובליציסטי-פורמטיבי', כזה שמטרתו לעצב דעות ורעיונות ולייצר תודעה אלטרנטיבית.⁵ זאת כהכנה להקמת תנועת מהפכה עברית, שתממש את היעדים שבהם דגל אלדד. במינוח סוציולוגי, סלם וחוג סלם היו 'תנועת טרנספורמציה' (Transformative movement), תנועה החותרת לשינוי המבנה החברתי והפוליטי מיסודו, לעיתים תוך אימוץ שיטות רדיקליות ותוך הטחת ביקורת נוקבת.

3 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 520.

4 ריאיון שגיא עם אלדד, 8.12.1993, ו-26.12.1993, ארכיון המדינה.

5 "כמהלך בין הכיסאות", עמ' 75.

סלם: קווים כלליים ומאפיינים ייחודיים

הגיליון הראשון של **סלם** יצא לאור בסוף אפריל 1949 והיווה כאמור גט כריתות בין אלדד והקבוצה שהתאגדה סביבו לבין רשימת הלוחמים. בפתח הגיליון הועלו שמות חללי לח"י ביבניאל, "שני אליהו" שנתלו בקהיר וברזני ופיינשטיין שפוצצו עצמם זמן קצר בטרם עלו לגרדום בכלא המרכזי בירושלים, "שלבי נפש יקרים בסולם לחרות ירושלים".⁶ המאמר הראשון שפתח את הירחון הציב את **סלם** כחוליה נוספת בעיתונות המחתרת אחרי החזית, המעש ומברק, כביטוי לרציפות רעיונית.⁷ בסלם יצר אלדד תמהיל שכמו נוצק בדמותו: פובליציסטיקה פוליטית ויצירה ספרותית שביקשה ליצור ז'אנר ספרותי חדש.

השם **סלם** נקבע כשם העיתון לאחר שנבחר על פני השם 'גלעד', המדגיש את הזיקה המחייבת לחבלי ארץ ישראל שממזרח לירדן ולא לחינם התווספו המילים "למחשבת חרות ישראל" לשם הירחון. אלדד שנודע בכישרונו לתמצת רעיונות במילים ספורות, הצליח להכניס בשלוש המילים האלה שני יסודות מהותיים: ראשי התיבות שלהן יוצרות את המילה לח"י, ובנוסף, מובלטות בהן גם המילים 'חרות ישראל'. בכך הוא ביקש להדגיש שהוא ממשיך דרך לח"י וגם להראות שלמרות הקמת המדינה, המטרה טרם הושגה וצריך לפעול למימושה. זו ההצדקה והכורח בהקמת **סלם** וזהו מקור סמכותו והלגיטימציה שלו.

במובנים אחרים, שנותיה הראשונות של ישראל התאפיינו בגיבוש זהויות וארגון מחדש של תנועות וארגונים שונים. בין אלה בלטו המחתרות, שעם הקמת המדינה נאלצו למצוא צידוק לקיומן, כלפי פנים וכלפי חוץ, לאחר שמטרתן הושגה לכאורה, ומצד שני למצוא את מקומן במסגרת הריבונית החדשה. כתוצאה מכך נאלצו חברי **סלם** ובמיוחד אלדד להבליט את ייחודיותם באמצעות הטפה לאידיאולוגיה לאומית-רדיקלית מהפכנית, בלתי מתפשרת, ומנגד התקיפו בחריפות את יריביהם הפוליטיים. התחמושת שלהם כללה כישרון אינטלקטואלי ופובליציסטי יוצא דופן אך גם אפוקליפטי בצורה מוגזמת, מחשבה רעיונית מקיפה, כתיבה שנונה ובמקרים רבים גם ארסית וספרות מגויסת.

חברי **סלם** לא היו כמובן היחידים שהתנגדו למדיניות הממשלה ושביקרו אותה על מעשיה. גורמים שונים, משמאל ומימין, מהמגרש הפרלמנטרי

6 **סלם** א' (אייר תש"ט), עמ' 2.

7 "חזית-המעש-מברק-סלם", **סלם** א' (אייר תש"ט), עמ' 3.

ומחוצה לו, היו שותפים לביקורת זו, 'ביקורת פסימית' הנובעת מתפיסות משיחיות ואוטופיות, כפי שהגדיר זאת יעקב שביט.⁸ אולם לפחות בשנים הראשונות כתיבתם ובמיוחד זו של אלדד שתפסה נפח משמעותי בירחון, התאפיינה בקו ייחודי למדי בתרבות הפוליטית. דומה שלא היה גוף כה אנטי ממסדי, שתפיסתו הייתה כל כך חד-ממדית ושהשתמש בדמגוגיה מתסיסה וממרידה יותר ממנו, כשביטוי כמו "מדוע המדינה מכוערת כל כך?"⁹ לא היה חריג במיוחד עבורו. נטייתו לרטוריקה קיצונית עוררה השראה בקרב גורמים רדיקליים ועוררה אותם לפעולה, בעוד שהוא, באופן פרדוקסלי, נמנע מלקדם בעצמו את הרעיונות שלהם הטיפי כי הכיר במגבלותיו הארגוניות.

גישה זו, המציעה אלטרנטיבה אך לא פועלת למימושה, לא התקבלה בצורה יפה ועוררה תרעומת ואנטגוניזם. במכתב שנשלח לאלדד קבל פלוני שהגדיר עצמו כ"קורא בקביעות את ירחוןך", על כך שחברי סלם ראו באצ"ג, "המשורר המקצועי" ששירתו היוותה רק "שיר ערש" למלחמת החרות, את מורה הדרך ולא ביאיר איש הספרא אך גם הסיפא, שהעמיד את שירתו למבחן ומסר נפשו בעדה. כלומר, במקום להתוות דרך פעולה אקטיבית למימוש החזון ולהובילה בפועל כמייסד לח"י בשעתו, הרי שהוא פוסע בדרכי אצ"ג שמטיפ לאידיאולוגיה מהפכנית 'גבוהה' אך לא מלכלך ידיו במציאות העכורה. לדברי אותו כותב, הוא ייצג רבים מלוחמי המחתרת שמרגישים שתפקידם טרם הסתיים, "אך לא קיבלו עדיין את התשובה לשאלות: כיצד ואיך?"¹⁰ הביקורת על אצ"ג כדמות מופת וכמורה דרך נגעה בנימים הדקים של סלם, שרוחו של אצ"ג ריחפה תדיר מעליו והיא הורידה את שירתו לפסים פוליטיים ותרבותיים. אך זו לא הייתה ביקורת חדשה. עוד בימי לח"י היה מי שהתרעם על עמידתו מנגד בעוד המלחמה לחרות שלה הטיפ מתנהלת במלוא עוזו. אז אלדד נחלץ להגנתו של אצ"ג, וטען שחשיבותו הרבה של אצ"ג היא אך ורק בשירתו ואילו היה מצטרף למערכה ונופל בה היה חוטא חטא גדול לתפקידו ההיסטורי. ביקורת דומה השמיע גם קלמן כצנלסון, פובליציסט רוויזיוניסטי ותיק שהגדיר את התנהגותו של אצ"ג "פחדנות חולנית העומדת בסתירה משוועת הן לתורתו והן לקהל אליו פנה ואותו ביקש לייצג".¹¹ חוסר המעש היה אחת הסיבות העיקריות לכך שאלדד וחבורתו לא

8 "משיחיות בשנות החמישים", עמ' 56-78.

9 שייב, "אשכול גנבים או מדוע המדינה מכוערת כל כך", סלם ל'-ל"א (אלול תשי"א-תשרי תשי"ב), עמ' 12-17. (להלן: אלדד, "אשכול גנבים").

10 נחמיה עבר לאלדד, ט"ו בשבט תשי"ב, מס' משלוח 2003/1128 תיק מס' 465, ארכיון לח"י בתה"ש.

11 לח"י כתבים ב', עמ' 429-432, מעשר ראשון, עמ' קמ"ב, כובשים במצוקה, עמ' 50.

הצליחו להגדיל את שורותיהם ולהוות גורם משפיע מבחינה ציבורית.¹² קשה עד בלתי אפשרי לסחוף המונים בכוח רעיון בלבד, מבלי לשוות לו ביטוי מעשי. אפילו תנועה קטנה בכמותה וחדשנית בתפיסותיה הרדיקליות כברית הבריונים הצליחה לסחוף אחריה רבים בזכות הפעולות האקטיביות שביצעה. גם לח"י, בעלת האידיאולוגיה הרדיקלית והאופרציה הטרוריסטית שלה, זכתה באהדה ציבורית לא מעטה למרות התנגדות הממסד. בניגוד להם, סלם שהתקבעה בקצה הימני של הספקטרום הפוליטי, לא הצליחה להוות גורם בעל משקל ומעמד.

תפוצת העיתון הגיעה בימיו הטובים ל-1,300 עותקים בחודש. כמחצית מהם חולקו למנויים ושאר העותקים נמכרו בקיוסקים וברחובות ולעיתים אף ניתנו חינם אין כסף, העיקר להפיץ את תורת מלכות ישראל. מאחורי סלם לא עמד גוף רשמי. לא הייתה לה מערכת גבייה מסודרת והיא הסתמכה בעיקר על מתנדבים ותרומות. הכסף אף פעם לא הספיק ותעיד על כך האכזריות הירודה של הנייר שעליו הודפס העיתון. פעם בשנה נכרכו גיליונות אותה שנה לכדי שנתון שהיה ניתן לרכישה.¹³

סלם: אידיאולוגיה

כאידיאולוג נון-קונפורמיסט בחר אלדד להפיץ משנה אלטרנטיבית, שניקה ממחשבתו האידיאולוגית של אצ"ג ומהמחשבה הפוליטית של יאיר. בבסיסה עמדה החתירה למלכות ישראל והאמונה בגדולת האומה ומבחינה מעשית, הרחבה טריטוריאלית עד לגבולות ההבטחה מהפרת ועד לנילוס. תפיסה זו התעמתה עם תפיסת העולם הציונית הקלאסית ועם האקסיומות של המדינה המתפתחת, והיא התבססה על האתוסים שנוצרו בבית המדרש של הציונות המשיחית ובראשם 'מלכות ישראל' כיעד והשאיפה למהפכה עברית שסופה גאולה. זה היה המנוע האידיאולוגי שהנחה את דרכו.

מה משמעותו של מושג זה? 'מלכות ישראל' היה אחד המושגים הרווחים והפרוגרמטיים בטרמינולוגיה הימנית-רדיקלית, בעיקר אצל אלה שהיו סמוכים על שולחנו של אצ"ג. הוא היה מקובל גם בצד השמאלי של המפה אולם שם פירשו אותו כמטפורה סימבולית המבטאת ריבונות ישראלית,¹⁴ מנגד, בחוגי הימין הוא קיבל תוקף מחייב והוגדר כיעד פוליטי קונקרטי

12 אלדד ביחס לחוסר המעש ר' "שלוש שנים 'סלם'", סלם ל"ו (ניסן תשי"ב), עמ' 5. התשובות שם אינן משכנעות.

13 סלם, עמ' 116-127.

14 סלם, עמ' 12 הערה 27.

בר-מימוש. מקורו כמושג פוליטי היה בשירת אצ"ג, אולם יאיר הוריד אותו ממרום האולימפוס האצ"גי המטא-פיזי וקבע אותו כיעד אופרטיבי. "האצ"ל חי ולוחם בנשק להקמתה של מלכות ישראל בגבולותיה ההיסטוריים", קבע יאיר בהודעת הפרישה שלו מהאצ"ל וכמו הטביע על לח"י חותם משיחי.¹⁵ למלכות ישראל ניתנו במהלך השנים הגדרות ופרשנויות שונות¹⁶ אך בפשטות ניתן להגדירה כמעצמה יהודית בגבולות ההבטחה שתהיה מושתתת על בסיס ערכי היהדות המקוריים ושבה ירוכו העם היהודי.¹⁷

מעל דפי סלם המשיך אלדד להתוות את הקו הרעיוני שיצר פער בין מלכות ישראל לבין המדינה החדשה. כבר בפירושו לעיקרי התחייה, פירוש שכוכר יאיר לא קיבל, הוא ראה ב'מדינה' פונקציה חומרית מבית היוצר של תרבות אירופה הזרה לעומת ה'מלכות' הנטועה בהווה הישראלית, יונקת מהמקורות ומבטאת את נשמת האומה ותרבותה.¹⁸ מעין כמות מול איכות. דיכטומיה זו קיבלה ביטוי גם בסדרת המאמרים "אבני יסוד", שבה שלל אלדד את התפיסה הציונית הקלאסית בכללותה.

החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר הכניסה כאמור את לח"י למשבר. היא הרי התנגדה לחלוקת הארץ אך בכל זאת עתידה לקום מדינה ריבונית וצריך להחליט כיצד מתייחסים אליה. בחוברת בסיווג "פנימי בהחלט" פרש אלדד את עמדתו בסוגיה:

"ה'מדינה', כמובן במירכאות כי 'מדינה' העומדת לקום, לא זו בלבד שהיא לא נכללה אף פעם בניסוח אידיאולוגי שלנו ואשר אף הסתייגנו ממנה בפירוש בהסתייגותנו מהציונות... מדינה זו הלוואי ותפתור את בעיות הנדחים במחנות. רחוקה היא מלפתור את בעיות היהודים... היא לא תעמוד בבחינת קיומה לאורך ימים... אולם ראייה זו של הגיחוך והזמני שב'מדינה' זו, אסור לה שתמנע אותנו מלראות בה מציאות חדשה שיש להשתמש בה כבסיס ומכשיר להמשכת המלחמה...¹⁹

באיזה אופן? על כך לא הייתה לו תשובה וברגע של גילוי לב הודה: "אורק כשהחלו לשאול כיצד??? התחלתי לגמגם..."²⁰

15 לח"י כתבים א', עמ' 17-18.

16 לדוגמה, אניטה שפירא ראתה בה "ישות מדינית לאומית שהיא מעבר למדינה סתם... ישות המגשרת בין עבר והווה, שמעוגנת בהיסטוריה היהודית ואשר הוא (אצ"ג) מייחס לה מעמד של קדושה" (חרב היונה, עמ' 207).

17 גבולותינו, עמ' 3.

18 מס' משלוח 1128/2003 תיק 466, ארכיון לח"י בתה"ש.

19 לח"י כתבים ב', עמ' 843-845, מעשר ראשון, עמ' שי"ט.

20 מעשר ראשון, עמ' שי"ט.

בסלם הגמגום הפך לתפיסת עולם מגובשת. מעל דפיו, ביסס אלדד את השקפתו על מהות המדינה. ובבסיסה עמדה התפיסה שייעוד המדינה להיות "ראש גשר למלכות ישראל" והזכות לקיומה תלוי ביכולתה לקדם את החזון.²¹

בהשתמשו בביטוי 'ראש גשר' כיוון אלדד לנקודה נוספת. 'ראש גשר' כמושג צבאי מתאר שטח אויב כבוש המשמש בסיס להמשך המבצע ולהתקדמות נוספת. בפרפרזה לכך תפס אלדד שהבסיס להצדקת קיום המדינה הוא בהיותה נקודת מאחז אסטרטגית ומנוף להמשך כיבוש הארץ לגבולותיה הרחבים, תוך הפניית כל המשאבים למען מטרה זו. עם זאת מעצם הגדרתו, 'ראש גשר' הוא דינמי, לא יכול להתקיים לאורך זמן וחשיבותו הוא בהיותו צעד ראשון להמשך המשימה. באנלוגיה של אלדד פירוש הדבר הוא שמדינת ישראל תפעל להרחבת גבולותיה או שתתפרק. הברירה היא טוטלית, סיכם בדואליות אפוקליפטית: או מלכות או חורבן. זו הייתה אקסיומה שמקורותיה סינתזה של צידוקים דוגמטיים בשילוב ריאליזם גיאופוליטי.²² אולם האם המדינה מימשה את ייעודה, לדעתו?

סלם: פוליטיקה

...מדינה זו נולדה על ברכיים טמאות... האם אשר מרחמה יצאה אותה בריה לעולם, אינה אלא נושאת הזנות הלאומית, הסוציאלית, הדתית זה עשרות בשנים. זה דור מדבר, דור גלות, דור כוזב, דור סיר הבשר ודור עגל הזהב... כי אם המדינה הזו מכוערת ואבסורדית היא, הרי זה מפני שמכוער ואבסורד הוא שמדינה זו מקימים אותה ושולטים בה כל היסודות האנטי ממלכתיים משלשום, משתפי פעולה עם הבולשת מאתמול... (ההדגשה במקור, י.פ.)²³

כבר מפסקה קצרה זו ניתן לראות בבירור את יחסו של אלדד למדינה כפי שהיא משתקפת בפרצופה של מפא"י שאנשיה היו שנואים עליו. יחס זה קיבל ביטוי רב בסלם ואין כמעט ולו גיליון אחד, למעט אלה שהיו מוקדשים לנושאים רעיוניים או לדמויות מפתח בפנתיאון הימני-רדיקלי, שבו לא הוטחה אש וגופרית על הכת השלטת ועל דרכה. עבור אלדד זו הייתה מלחמה של בני האור בבני החושך.

הביקורת נגעה בשלושת התחומים העיקריים: חוץ, פנים וביטחון.

21 מדינת ישראל, עמ' 2.

22 לימים הודה אלדד שטעה בתפיסתו זו (הגיונות ישראל, עמ' 8).

23 אלדד, "אשכול גנבים", עמ' 14.

הקמת מדינת ישראל שינתה מהותית, אסטרטגית וגיאופוליטית את מפת המזרח התיכון. הסכמי שביתת הנשק שנחתמו בין ישראל ומדינות ערב עם תום מלחמת השחרור לא היוו סוף פסוק אלא בישרו על תחילת מערכה חדשה על מקומה, מעמדה וביטחונה של ישראל.

באותן שנים היה המזרח התיכון במוקד ההתעניינות והפעילות הבינלאומית (תוכנית אלפא – סוף 1954, ברית בגדד – 1955, ועסקת הנשק הצ'כית-מצרית – 1955). גם האו"ם תרם את חלקו לאירועים כשדרש מישראל לוותר ויתורים מפליגים למען הסדר שלום. המדיניות הישראלית שניסתה לתמרן בסבך האינטרסים הזרים נתקלה בתגובה חריפה מבית היוצר של אלדד ושות', שדגלו בריאליזם מדיני מובהק. הם זעמו בעיקר על כך שישאל איננה מופיעה בזירה הבינלאומית ככוח פוליטי דומיננטי היודע לנצל את יתרונותיו האסטרטגיים להשגת הישגים. הם גם האשימו את ישראל שהיא איננה מנסה לחפש שותפות בעלות אינטרסים משותפים כמו טורקיה, צרפת ואפילו הוותיקן!²⁴ ושאיננה מנצלת שעות כושר שונות, רצח המלך עבדאללה לדוגמה, לשינוי המצב הגיאופוליטי באזור לטובתה. במיוחד חרו להם ההצהרות האנטי-לוחמניות של הממשלה הפוגעות ביכולתה להשיג עמדת כוח משמעותית תוך ניצול המציאות הדינמית ויחסי הכוחות הגיאופוליטיים במרחב.²⁵

מבחינה ביטחונית ישראל הייתה נתונה באותן שנים תחת איום כפול. איום אסטרטגי מכיוון מדינות ערב שנערכו לסיבוב השני של הלחימה ואיום שוטף מפעילות הגרילה של המסתננים שפגע פגיעה אנושה ברקמת החיים ביישובי הספר. התגובה הישראלית שבאה בדמות פעולות תגמול הכעיסה למרבה הפרדוקס את חברי סלם האקטיביסטים, שראו בה חזרה על דרכי התגובה בימי מאורעות 1936-1939, תגובה שנעה בין הבלגה למאבק צמוד ושאינן בכוחה להרתיע.²⁶

כדרכו, אלדד בחן את הדברים לעומקם ותקף את הדוקטרינה עצמה. שורש הבעיה מבחינתו נעוץ בהוספת המילה 'ההגנה' לצה"ל, אותה מילה "מלאה התסביכים, אכולת מורשת רקובה ואנטי ממלכתית" הניצבת "בין המושג הברור החד משמעי והחזק 'צבא', ובין המושג הגדול והקדוש

24 ש. אבינועם (שם עט של אלדד), "לאפשרות של מפנה במדיניות הוואטיקן", סלם פ"ה-פ"ו (אייר-סיון תשט"ז), עמ' 21-23.

25 אלדד, "המוצא: ממשלת חירום, מלחמת שחרור, ניטרליות פוליטית", סלם פ' (כסלו תשט"ז), עמ' 4-9.

26 אלדד, "צבא ההבלגה לישראל", סלם י"ט (חשון, תשי"א), עמ' 2-4.

‘ישראל’²⁷. מילה המגלמת לדעתו את התפיסה שאפיינה את ההנהגה הציונית: התמקדות בשמירה על היש הקיים וחוסר רצון ליזום מהלכים משני מציאות.

בזירה הפנימית נגעה הביקורת בסלם במכלול הסוגיות: קליטת עלייה, חינוך, התיישבות, בריאות ועוד. עם זאת סוגיות אלה היו הזירה השולית מבחינתם והיא תפסה מקום זניח למדי בירחון.²⁸ המשותף למדיניות בשלושה תחומים אלה, טענו חברי סלם, הוא תפיסה אנטי ממלכתית והיצמדות לדפוסי הפעילות הפוליטיים בימים שלפני קום המדינה שחוזרים על עצמם פעם אחר פעם.

התקפותיו של אלדד, שהיו לעיתים חסרות רסן, לא כוונו רק כלפי מפא"י אלא גם כלפי תנועת החרות ומנהיגה בגין. "הוא היה אפיזודה היסטורית עגומה וכמעט טרגית", סיכם אלדד כעבור זמן.²⁹ היחסים בין השניים שהחלו כזכור עוד בפולין, היו מורכבים, ידעו עליות ומורדות, הושפעו לא מעט מקשרים אישיים, חברתיים וארגוניים, מרקע תרבותי שונה, מהרבה אגו ועוד יותר, מאמוציות. כיוון שעמדו על משבצת רעיונית דומה³⁰ וכיוון שבאופן ברור תנועת החרות נתפסה כדומיננטית וכמייצגת את המחנה הלאומי, סלם ניסתה לפעול בצורה שתיתן הצדקה לקיומה היא. הטקטיקה הייתה ברורה: שלילת דרכה של תנועת החרות, מתיחת הפערים האידיאולוגיים ביניהן עד למקסימום והדגשת היסודות המפרידים בין התנועות. הביקורת אם כן הייתה מכוונת לשורה ארוכה של נושאים היסטוריוגרפיים, אידיאולוגיים ופוליטיים, בראש ובראשונה נגד נכונותה של תנועת החרות לקבל את הפורמליזם הדמוקרטי ולהיות כפופה לחוקי המשחק שלו, בגידה בתנועת השחרור הלאומית לפי אלדד וחבריו ונטישת הדרך המשותפת. "בגין קידש את הפתק [פתק הבוחר. י.פ.] מכיוון שהעיק עליו העניין שהייתה לו תדמית של טרוריסט...", ניסה אלדד לימים לחדור לנבכי נפשו של בגין.³¹

גישה זו הובילה את אלדד וקבוצתו להבליט את עליונותם האידיאולוגית באופנים שונים: בפן אחד הם תקפו את עקרונות היסוד של בגין ותנועתו, היותה ממשיכת דרכו של ז'בוטינסקי והגורם שסילק את הבריטים. ברמה האישית הם הצביעו על ההבדלים המהותיים בין ז'בוטינסקי לבין מי

27 "כוחותינו חזרו לבסיסים", סלם ע"ז-ע"ח (אלול תשט"ו-תשרי תשט"ז), עמ' 8.

28 ר' לדוגמה עמוד השער של סלם צ"ה-צ"ו (אדר א'-אדר ב' תשי"ז), יהושע ייבין, "רודנות אנרכית ודו-מדינות בישראל", סלם כ' (כסלו תשי"א), עמ' 12-18.

29 ריאיון ישראל הראל עם אלדד, מוניטין 13 (ספטמבר 1979), עמ' 61.

30 ממחתרת לוחמת, עמ' 60.

31 ריאיון שגיא עם אלדד, 26.12.1993, ארכיון המדינה.

שהתיימר לטעון שהוא יורשו, בגין כמובן. "הוא היה דמגוג גדול והאופק הרוחני שלו היה הרבה יותר צר משל ז'בוטינסקי..."³², הבהיר לימים אלדד.³² ברמה ההיסטורית-אידאולוגית הם העלו על נס את דמותו של יאיר "אבי המרד", הראשון שפתח במרד חסר סיכוי לכאורה נגד הבריטים. מרד שאליו הצטרף האצ"ל רק בשלב השני ובאיחור ניכר.

בפן השני הם הדגישו את הטונספורמציה האידאולוגית שאותה עברה לדעתם תנועת החרות "מתנועה בעלת חד-נס לאומי הפכת לתנועה ליברלית המדגישה את חרות הפרט שאיננה נלחמת במשטר הישן והרקוב אלא הופכת להיות חלק ממנו", הטיחו בהם. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא בדברי הברכה לאצ"ג, לאחר שלא נכלל ברשימת תנועת החרות לכנסת השנייה:

אנו מברכים את אורי צבי גרינברג על אי הופעתו לבחירות... אנו מברכים אותו על שאין עוד באפשרותם של סוטים מחזון המהפכה העברית להסתיר את פניהם האמיתיים מאחורי שמו שהוא סמל החזון... מעתה גלוי וידוע מהי רשימה זו אשר "חרות" שמה: ללא כתר חזון, ללא מעשה.³³

העימות עם תנועת החרות, והפגיעה, כך טענו אנשי סלם, במושג המקודש "חרות", הובילה לכך שלקראת השנה השביעית לקיום הירחון שינה אלדד בהמלצת אצ"ג את השם לסלם למחשבת מלכות ישראל כדי להצביע במדויק על היעד ועל החזון.³⁴

בפן השלישי אנשי סלם ניסו להשפיע ולהתערב בדינמיקה הפנימית בתנועת החרות. בירחון פורסמו פולמוסים וויכוחים שונים שהתרחשו במפלגה והיא נתנה במה לביקורת פנימית של חברי תנועת החרות שצונזרה בבמות הרשמיות שלה.³⁵ אופירה גראוויס-קובלסקי, שבחנה את הזיקה בין שתי התנועות, טענה בהקשר זה ש"בין השנים 1952-1955 תפקד הביטאון כבמה פנים תנועתית של תנועת החרות", והפך למעין אופוזיציה פנימית מתוך כוונה לעצב את דרכה של התנועה המתחרה לכיוון רדיקלי יותר. הבחירות לכנסת השלישית בסוף יולי 1955, שבהן זכתה תנועת החרות בהישג בלתי מבוטל מבחינה, גרמה להתנתקותם של אלדד וחבריו בסלם מבגין וממפלגתו ולהתמקדות בהפצת חזון מלכות ישראל כמתבקש משמו

32 ריאיון שגיא עם אלדד, 8.12.1993, ארכיון המדינה.

33 "ברכה לאורי צבי גרינברג", סלם כ"ח (תמוז תשי"א), עמ' 3.

34 החל מגיליון ע"ב (ניסן תשט"ו).

35 לדוגמה: יעקב לוטן (דן), "תנועת חרות במבחן השילומים", סלם מ"א (אלול תשי"ב), עמ' 6-10.

החדש של הירחון.³⁶ בפן המעשי, נעשה גם ניסיון קצרי-ימים להקים תנועת נוער עצמאית כתחליף לבית"ר ועל קורותיה אעמוד בהמשך.

כיצד הגיבו בגין ותנועת החרות למתקפות? בתגובה טקטית חכמה, בגין כמעט ולא התייחס אליהן. כאשר נדרשה התייחסות ספציפית, הם הוגדרו כקבוצה "הנושאת את שמו של ירחון"³⁷ ללא ציון השם המפורש. בתגובה התנצחותית אחרת סירבה מערכת חרות לפרסם מודעות פרסומיות בתשלום של סלם ופסלה מאמר הערכה של אב"א אחימאיר עליו.³⁸ בפן האישי הם דאגו להחרים את אלדד ולא הזמינו אותו לאירועים בעלי משמעות לאומית. כך לדוגמה, באוקטובר 1955 התקיים כנס לוחמי האצ"ל לשעבר שנערך לרגל 75 שנים להולדת ז'בוטינסקי. היה מי שהציע להזמין את אלדד לשאת ברכה בכנס ובכך לגשר בין הצדדים. "מי שמשמיץ את התנועה לא ישתתף באירועים שלה", פסק בגין בנחרצות.³⁹ כך גם קרה כשגופתו של ישראל אפשטיין איש אצ"ל שנהרג באיטליה בשליחות הארגון, הובאה לקבורה בישראל. אלדד שהיה ידיד נפש שלו ביקש להספידו אך בגין מנע את הדבר. "זה אחד הדברים שלא סלחתי לבגין", הגיב במרירות.⁴⁰ דרכי התגובה שננקטו כלפיו השיגו את מטרתם, תנועת החרות הוציאה את אלדד מחוץ לגדר והפכה אותו לבלתי רלוונטי בשיח הפנימי.

אלדד שבאופן אירוני שם עצמו בצד המותקף ונפגע מהיחס שאליו זכה, הגיב בחריפות והאשים את בכירי תנועת החרות בעלילת דם כלפיו בדומה לעלילת הדם לאחר רצח ארלוזורוב. בביקורת כלפיהם וכלפי תנועתם הוא ראה סוג של ביקורת מאהבה וניסיון להחזירם לתלם האידיאולוגי מתוך הכרה בחשיבותם ובנחיצותם הפוליטית ומאמונה שבכוחם להחליף את שלטון מפא"י.

קהל היעד, קרי, הציבור הלאומי, שראה בשתי התנועות אחיות ופועלות למען מטרה משותפת, הסתייג מהעימותים ביניהן והביע על כך תרעומת נחרצת.⁴¹ אלדד שניסה להצטדק הסביר פעם אחר פעם "מדוע אנחנו מתקיפים את תנועת החרות"⁴² אך הסבריו לא עלו יפה. אחד מקוראי סלם

36 "על הוכחה מאהבה", הציטוט מעמ' 96.

37 חרות, 31.5.1957, עמ' 2.

38 "על מוסר עיתונאי של חרות", סלם, ק"א-ק"ב (אב-אלול תשי"ז), עמ' 31-32. ללא שם כותב.

39 יש"י (שם עט של אלדד), "מר בגין רוצה אחדות", סלם פ' (כסלו תשט"ז), עמ' 20-22.

40 ריאיון שגי'א עם אלדד, 8.12.1993, ארכיון המדינה.

41 ר' טרבליק לעורך חרות 2.10.1957 וקמפיאס לנ"ל 22.9.1958 תיק ל-4/4-14 מזב"י.

42 אלדד, "מדוע אנחנו מתקיפים את תנועת החרות", סלם מ"ו (שבט תשי"ג), עמ' 5.

הנאמנים שהזדהה במקביל גם עם הרעיונות של תנועת החרות קבל כלפיו וטען בצדק לא מבוטל ש"ככל מה שסלם ירכך את חיציו שמרביתם באים אלא להקניט, תגבר השפעתו ופופולריותו תהיה בעלייה"⁴³. דומה שאותו אדם מאפיין קבוצה לא מבוטלת שתמכה בתנועת החרות אך לא הסתייגה גם מאלדד וקבוצתו. המתקפות ההדדיות יצרו מצב שנדרשה בחירה בין שתי התנועות וממילא הבחירה הטבעית נטתה לטובת המפלגה הפרלמנטרית והמבוססת.

בפרפרזה לספר הקטרוג והאמונה, ספר השירה הפוליטית הבולט ביותר ובעל ההשפעה של אצ"ג, סלם היה ירחון הקטרוג והאמונה. כיאה לתנועות מהפכה שראתה עצמה אוונגרד רעיוני, אלדד וקבוצתו לא הסתפקו רק בהטחת ביקורת אלא ביקשו להציע אלטרנטיבה כוללת. אלטרנטיבה רדיקלית שכמתבקש משמה, לא התכוונה לתקן סדרי עולם אלא לשנותם מהשורש.

סלם: האלטרנטיבה

בלוז משנתה הרעיונית של סלם עמדה ההתנגדות לעצם השיטה הדמוקרטית. ההתנגדות הזאת לא הייתה חדשה. כבר בלח"י העלה אלדד את הצידוק שבעניינים עקרוניים וערכיים הכרעת הרוב איננה תופסת: "רעיון הקמת מלכות ישראל... מחייב את המיעוט להגשמה בכל התנאים... מבלי להתחשב ברוב מסכים, דעת ציבור מסכימה או דוחה וכדומה..."⁴⁴ תפיסה זו הובילה את אלדד להטיף ליסוד שלטון דיקטטורי לאומי שיחליף את השלטון שנבחר ברוב דמוקרטי. למרות האנלוגיה הסמנטית למשטר טוטליטרי שבראשו דיקטטור, הוא לא התכוון לשלטון מונרכי אלא לשלטון המורכב מחבר אנשים בעלי חזון, החפים ממניעים אישיים ומפלגתיים והפועלים למען האינטרסים הלאומיים, לעיתים בניגוד ובהתנגשות עם העמדות והתפיסות המקובלות.⁴⁵ לא לחינם נוצרה לאלדד תדמית של פשיסט, שלמען האמת לא הפריעה לו אך בוודאי שלא תרמה לסיכויי להנחיל את רעיונותיו ברבים. מבחינה מדינית, סלם לא ביקשה לחדש דבר אלא להתאים למציאות המתהווה את עקרונותיה של תנועת המהפכה העברית (כך ראו את עצמם), שנוסחו וגובשו בידי אצ"ג ויאיר. במישור המדיני, הם ביקשו להמשיך את הקו

43 יצחק חיי לאלדד, 26.6.1957, מס' משלוח 2003 / 1128 תיק מס' 465, ארכיון לח"י בתה"ש.

44 לח"י כתבים א', עמ' 200.

45 אלדד, "איזו דיקטטורה דרושה לנו", סלם ל"ב (חשון תשי"ב), עמ' 5-8.

שננקט בלח"י והטיפו ל"ניטרליזציה של המזרח התיכון", שראתה בבריטים גורם מפריע במרחב וביקשה להחליפם במשטרים הדוגלים בניטרליות בין הגושים. רק מציאות כזאת תשחרר את המזרח התיכון מאיזמי המלחמה הקרה ומהתחרות הבין-גושית, סברו.

לדעתם, נכון שתוכנית הניטרליזציה עודנה אקטואלית ובכוחה לספק מענה לקשיים המדיניים של ישראל, אך קיים תנאי הכרחי לכך שהמזרח התיכון ייהפך לניטרלי – הפיכתה של ישראל למעצמה אזורית. הם גם מצאו את הנוסחה לכך: כיבוש השטח האסטרטגי הנרחב ממזרח לירדן, והם הטיפו בעקביות להרחבת הגבולות.⁴⁶ בכך הם שימרו את אחד מעקרונותיו של יאיר, שקבע כיצד את "האדרת העם העברי להיותו גורם צבאי, מדיני, תרבותי וכלכלי ראשון במעלה במזרח ובחופי הים התיכון".⁴⁷

למרות שהשטח הרצוי מבחינתם התפרס מהפרת ועד הגילוס, יחידה טריטוריאלית אורגנית אחת מבחינתם, הם כיוונו את התעמולה רק לכיוון כיבוש ירדן, שהייתה מבחינתם פיקציה מדינית שנשלטה בידי האימפריאליזם הבריטי שעדיין נותר גורם מכריע במרחב.⁴⁸ כיבוש ירדן יהווה את הניצחון המלא על הבריטים, כך חשבו. מעבר לכך הם ראו בשטחים שממזרח לירדן חיוניים מבחינה כלכלית, ביטחונית, גיאוגרפית והתיישבותית להפיכתה של ישראל למעצמה אזורית. "השולט בירדן – ישלוט בארץ", קבעו כסיסמה.⁴⁹ מנגד הם ראו במצרים, עד לשלב מסוים לפחות, מדינה בעלת נקודות ממשק רבות עם ישראל: מדינה בעלת גבולות מוגדרים, לאום מצרי בעל מסורת ורצון להשתחרר מעול האימפריאליזם הבריטי ושכוחה להפוך לבעלת ברית של ישראל. אלדד גם טען שבין ישראל ומצרים אין סכסוך טריטוריאלי, כי הגבול ביניהן הוא טבעי מאז ומתמיד.⁵⁰ כיצד טענה זו מסתדרת עם השאיפה לחזרה לגבולות ההבטחה? לאלוהים ולאלדד הפתרונים...

במודע או שלא, בקריאתם "בכל כוחות הנפש והגוף – מזרחה"⁵¹ הם הלכו בעקבות אצ"ג, שהרבה לקרוא בשיריו למסע כיבוש עד "נהר אברהם" או "נהר אבינו הקדמון", נהר הפרת כמובן. בהשקפתו הדטרמיניסטית-משיחית

46 עמיקם, "ניטרליות עיקר", סלם כ"ה (ניסן תשי"א), עמ' 15-17 (א'), סלם כ"ו (אייר תשי"א), עמ' 19-21 (ב').

47 עיקר ט"ז בעיקרי התחייה, לח"י כתבים א', עמ' 27-28.

48 מעשר ראשון, עמ' ש"י-ש"ב.

49 "השולט בירדן ישלוט בארץ", סלם צ"א (חשון תשי"ז), עמ' 2-4.

50 אלדד, "אוריינטציה על האויב", סלם י"ב (ניסן תשי"א), עמ' 8-10, ריאיון עם אלדד בהעולם הזה, 9.2.1956.

51 סלם צ"ב (כסלו תשי"ז), עמ' 10.

של אצ"ג, השיבה לנהר הפרת מסמלת סגירת מעגל היסטורית שראשיתה בברית בין הבתרים ובהבטחת האל לאברהם (אברם בלשוננו) את הארץ. לדעתו החיבור הסימבולי אך גם הפיזי של חיילי ישראל עם אברהם אבינו בנהר הפרת מבטא בשלמות את מוטיב האדנות ואת הוצאתם לפועל של הכוחות הגלומים בתמצית באבי האומה.⁵²

גם במישור הביטחוני ראו חברי סלם בהרחבת גבולות ישראל את הפתרון הבלעדי למצוקות הביטחוניות והטיפו לפתיחת "הסיבוב השני" בהקדם ולמסע כיבוש צבאי שבסופו ישראל תעמוד כמעצמה הבולטת במרחב. הרצון "בסיבוב שני" מהיר השתלב גם עם תעמולת תנועת החרות כפי שביטא זאת חיים לנדאו: "רק שלמות המולדת, שחרור חלקיה הכבושים, היא הערובה לביטחון חיינו, לעתידנו ולשלומנו",⁵³ ובקריאה ליוזם "מבצעי שחרור בשעות כושר" להרחבת גבולות המדינה במטרה ליצור מציאות ביטחונית וגיאופוליטית חדשה באזור.⁵⁴

מלחמת סיני שפרצה בסוף אוקטובר 1956 הכניסה את ישראל לאופוריה. זכורה מכול אמירתו של בן-גוריון שנסחף באווירת הניצחון והתבטא ש"יוטבת... תשוב להיות חלק ממלכות ישראל השלישית". אווירה זו לא החזיקה מעמד זמן רב. ברה"מ וארה"ב הציבו אולטימטום לפינוי השטח הכבוש וישראל נסוגה מהם במרץ 1957.

כמו הציבור, גם אלדד וחבריו נסחפו בגלי האופוריה שהשתלבו גם בדוקטרינה האידאולוגית שלהם. כיבוש סיני הוא מבחינתם שלב חדש בסולם למלכות ישראל וצעד ראשון למסע כיבוש כולל. הגיליון לאחר המלחמה הוקדש כולו למאורע שהוכיח את צדקת דרכה של סלם שאפילו בן-גוריון נאלץ להודות בו, ע"ע הציטוט למעלה. גם מקום הנביא אצ"ג לא נפקד כמובן ובמאמר מיוחד שהוקדש "לאורי צבי גרינברג, שצבא גבורות ישראל הולם בקצב שירתו" הועלתה דמותו על נס תוך הקביעה ששירתו מבשרת את "החוק האלוהי" המנווט את המציאות.⁵⁵

אולם בהתאמה לגודל השעה והמעמד כך הייתה תחושת ההחמצה והאכזבה שהתלוו לנסיגה הישראלית. במהלך החודשים שחלפו מהמלחמה ועד לנסיגה, תקפו חברי סלם בשצף קצף את ההחלטה ואת מקבליה.

52 ר' אצ"ג – כל כתביו ז', עמ' 64-67, 126, 129-130, 176-177 ועוד.

53 מצוטט בתוך: הצעד הראשון, עמ' 143.

54 א"י השלמה, עמ' 99.

55 גאולה כהן, "מה השעה", סלם צ"ב (כסלו תשי"ז), עמ' 16-17.

התקפות שבאו בדרכים שונות, בצורת ניתוח מדיני וניתוח רעיוני עקרוני. חלקם פנו אל השכל וחלקם אל הרגש.⁵⁶ ככל שחלפו הימים והדיונים על הנסיגה התקדמו והחרפה הרטוריקה. נאצר שבעבר הם ראו בו מודל להתנהלות מדינית נכונה, הושווה להיטלר, לחץ המעצמות לנסיגה תואר כהתקפה גלובלית להשמדת ישראל והם ראו בכל ויתור ישראלי ככזה שיוביל רק למקום אחד: לאושוויץ בארץ ישראל.⁵⁷

מלחמת סיני הייתה קו פרשת מים בהוויית המדינה הצעירה. אימת הסיבוב השני נמוגה, המצב הביטחוני השתפר והכלכלה התייצבה. גם הסוגיה הטריטוריאלית הושפעה מהמציאות החדשה ונדחקה לקרן זווית או התמתנה במידה רבה אצל המקסימליסטים כמו **תנועת החרות**⁵⁸ וטבנקין וחסידיו.⁵⁹ האם גם השקפת עולמו של אלדד וחבריו שנשאו את דגל המקסימליזם הטריטוריאלי הושפעה מהמלחמה?

סלם: התפכחות

למרות שנסוגה מהשטחים שכבשה זכתה ישראל להישגים משמעותיים ומעמדה הבינלאומי התחזק. גם בתחומי הפנים, הכלכלה וקליטת העלייה חל שיפור משמעותי. כל אלה לא השפיעו על אלדד. כאוונגרד רעיוני וכנציג המהפכה העברית, הוא המשיך להטיף למקסימליזם טריטוריאלי, העיקרון המקודש והעוגן האידיאולוגי של משנתו. עצם העובדה שבניגוד לתחזיות הזעם שלו המצב השתפר, חייבה אותו להגביר ביתר שאת את האינדוקטרינציה ה"סולמית" האלטרנטיבית. מכאן ואילך רבו המאמרים האידיאולוגיים והפילוסופיים **בסלם**. הבולט שבהם נכתב לרגל יום השנה העשירי לישראל וסיכם את השקפת עולמה של **סלם** תחת הכותרת "מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל".⁶⁰ נקודת ציון נוספת הייתה הגיליון החגיגי מס' 100 של **סלם**, שבראשו התנוססה הכותרת "נהר הכיסופים וכל כבישי ההיגיון הולכים ל'מלכות ישראל' מן הפרת ליאור ומקדש אלוהים בהר המור".⁶¹

עם זאת, ניתן לזהות תהליך התפכחות גם אצל אלדד. בעוד שבשנים הראשונות הוא ראה בהרחבת הגבולות יעד אופרטיבי ופתרון קסם לבעיות

56 לדוגמה, "מה אגיד לתלמיד?" **סלם** צ"ד (שבט תשי"ז), עמ' 9.

57 יהושע ייבין, "ישוב כבימי היטלר", **סלם** צ"ה-צ"ו (אדר א'-אדר ב' תשי"ז), עמ' 12-14.

58 "מנחם בגין", עמ' 110.

59 **א"י השלמה**, עמ' 104-122. טבנקין היה אבי המושג **א"י השלמה**.

60 **סלם** ק"ט (סיון תשי"ח), עמ' 10-23.

61 **סלם** ק' (תמוז תשי"ז), עמוד השער.

שניצבו בפני ישראל, כעת החל אצלו תהליך פרגמטיזם שהליך והתגבר. הוא הבין ששעת הכושר למימוש החזון חלפה מהעולם והמציאות שנוצרה הפכה אותו לבלתי ישים באקלים הנוכחי. הוא אמנם המשיך להטיף לרעיון וראה בו דבר הכרחי, אך דומה שראה את תפקידו כמצפן אידיאולוגי המכוון ליעד הרצוי אך יודע שאין בכוחו לממש אותו. במקביל וכחלק מהתהליך, למרות המשך הביקורת על המדיניות הרשמית, חלה התמתנות מובהקת ברטוריקה שלו וביטויים מתריסים ופרובוקטיביים דוגמת אלה שבהם הִרְפָּה להשתמש בשנים הראשונות, כבר לא נשמעו.

בחלוף הזמן, התהליך התגבר ולימים יכונה "ירידה בשלבי הסולם".⁶² זו הובילה אותו להפנים שגם ההטפה לחזון המלכות אינה רלוונטית במציאות הנוכחית, ובמיוחד שהגוון המיסטי שעוטף אותו אינו תורם לקידומו אלא להיפך. התוצאה הייתה הימנעות כמעט מוחלטת מכתובה מפורשת על החזון האוטופי אלא התמקדות בהקשרים הפוליטיים שלו ובכתיבה "לא חינוכית" כדבריו. את האשמה בכישלון נשא על כתפיו ובחשבון נפש פנימי הרהר שמא "אין בי עצמי די מספירה זו של מלכות".⁶³

הצד השני בתהליך ההתפכחות נגע ביחסו למדינה. בעוד שבשנים הראשונות מבטו היה נוקשה וחד-ממדי, שלא השכיל להבין את המורכבות שאיתה נאלצה להתמודד המדינה הצעירה והוא ראה בה כלי אינסטרומנטלי שנמדד ביחס לתרומתו לחזון המלכות, בחלוף השנים השתנתה נקודת מבטו באופן מוחלט. קו פרשת המים היה משפט אייכמן.

עבור אלדד, לכידת אייכמן במאי 1960 והעמדתו למשפט בישראל לא הייתה רק סגירת מעגל היסטורית, שבה רב-המרצחים הנאצי עומד לדין בידי אחי קורבנותיו, אלא היא ביטאה שינוי מהותי דרמטי. כדרכו הוא התייחס לפרשה בפרספקטיבה מקיפה והעמיק לבחון את מהלכו ההיסטורי של עם ישראל מראשיתו ואת מקומה של מדינת ישראל בו. "לא אייכמן בלבד בידינו, לא השמדת המשמיד בלבד בידינו. גם השמדת תנאי ההשמדה בידינו. והיא הגאולה הגדולה...", קבע.⁶⁴ מדינת ישראל היא הערובה לכך שהשואה לא תחזור על עצמה, היא מימוש ציפיית הדורות לגאולה והביטוי הגדול לעצמאות האמיתית. מעתה ואילך, למרות שכמובן לא זנח את חזון המלכות, ראה במדינת ישראל מהות קדושה וקרא להפיכת יום העצמאות ל"יום מקרא

62 יומן אלדד, ה' תשרי תשד"מ.

63 יומן אלדד א' תמוז תש"כ, (רשימות תשי"ט-תש"כ, 1959-1960).

64 הגיונות ישראל, עמ' 112.

קודש" מחייב, שיכלול סימני פולחן דתיים כמו הדלקת נרות, קידוש, קריאת התורה ואמירת הלל בשם ומלכות.⁶⁵

שינוי הגישה ביחס למדינה מהווה שינוי דרמטי ואולי אף אירוני בהשקפתו של אלדד: משלילת הציונות במובנה הקלאסי כפתרון לבעיית היהודים, שהייתה הבסיס להשקפתו בלח"י, הפך אלדד לנושא הציונות המקסימליסטית-טוטלית במובנה העמוק ביותר, כתנועת גאולה משיחית. בדיאלקטיקה נפתלת הפכה הציונות למעין בבואה של רעיון מלכות ישראל, כנושאת דגל תנועת המהפכה העברית שאליה שאף ומדינת ישראל בממד האידאי שלה (ולאו דווקא המעשי), כמבטאת את מימושה. הוא אף יצר נוסחה משלו: "ארץ – ציונות – יהדות (במובנה התרבותי)", וקבע כחוק ש"אין נסיגה מהציונות".⁶⁶

התהליך שאותו עבר אלדד השתלב גם בתהליך לגיטימציה. בשנים הראשונות נחשב אלדד כגורם מתסיס ומטריד ופעל בשוליים. עד כדי כך שכאשר פנתה אליו הברונית ון-ליר בשנת 1951 בבקשה שיערוך את כתב העת דברי הימים שסקר את ההיסטוריה היהודית בלשון עכשווית ואקטואלית, הציבה לו תנאי ששמו לא יוזכר כעורך. אלדד הסכים למרבה הפלא, אות לחשיבות הרבה של הפרויקט בעיניו. לא חלפו שנים אחדות ואלדד נתבקש לכתוב בהבוקר, עיתון הציונים הכלליים. "אני מקווה שאינך מוצא בזה פגם אף כי הבעלי בתים של האכסניה אינם חביבים עלינו ביותר", פנה אלדד לאצ"ג.⁶⁷ לא חלף זמן רב ותפוצת העיתון החלה לגדול בעקבות הכותב החדש. במשך שש שנים, עד לסגירת העיתון, כתב אלדד טור שבועי והביע את דעתו על אירועי השעה. הבוקר היה עיתון שונה בתכלית מסלם. קהל היעד היה שונה, ומעמדו של אלדד היה שונה. מסיבה זו, למרות שלא הצניע את עיקרי אמונתו, הרטוריקה שבה השתמש הייתה עדינה הרבה יותר מאשר בסלם. כך לדוגמה, בעוד שבסלם נעשה שימוש רב בשם המפורש "גבולותינו מהפרת ועד ליאור" הרי שבהבוקר הוא החל להשתמש בביטויים עדינים יותר, "הארץ כולה" או "ארץ ישראל השלמה".⁶⁸ "ב'סולם' עוד קוראים אותי אנשים הרוצים לשמוע מה אני אומר, בהבוקר קוראים אותי אנשים ש[מתעניינים?] בעיקר איך אני כותב" (ההדגשים במקור, י.פ.),⁶⁹ סיכם.

65 אלדד, "חג עצמאות שני של גלויות", הבוקר, 17.4.1964, עמ' 3.

66 מעשר ראשון, עמ' שצ"ח (נספח למהדורה השלישית).

67 אלדד לאצ"ג, ערב ר"ה תש"כ (2.10.1959), אלדד מכתבים, עמ' 143.

68 אלדד, "מי מפחד מבורגינה השועל", הבוקר, 30.4.1965, עמ' 3.

69 יומן אלדד, א' אלול (כנראה שנת תשי"ט).

במשך כ־14 שנים ו־157 גיליונות התמיד אלדד בהוצאת **סלם** עד שכשל כוחו. במהלך התקופה נטשו אותו רבים מהכותבים, חדשים מיאנו להצטרף והוא לא הצליח לפרוץ את מעגל הקוראים. אפילו איש רוח לאומי בולט כפרופ' קלוזנר לא שש לתרום מפי עטו ל**סלם**: "אלמלא החרם על **סלם** שגם אדוני מטיל אותו הייתי ברצון מעל דפי **סלם** מפרסם דברים לרגל החג שהוחג זה מקרוב לכבוד אדוני", מחה כלפיו אלדד המאוכזב ונקם בפרופסור שחגג באותה עת את יום הולדתו בשורת כיבודים וחגיגות (ההדגשים במקור, י.פ.).⁷⁰

בשעת הדחק, כשלא היה חומר לירחון, פנה אלדד לאצ"ג, כותב מושך קהל באותם ימים, בבקשה שיתרום משיריו והתלונן שמחסור ברירה הוא נאלץ להכניס מאמרים שאינם מתאימים לאופי הירחון. באחד מרגעי המשבר הקשים הוא אף ביקש ממנו שיחליפו כעורך, דבר שהיה ממנף את **סלם** ומעניק לו יוקרה רבה. התשובה הייתה שלילית,⁷¹ למרות שאצ"ג הפציר באלדד להמשיך ולהוציא את הירחון. לא פעם עברו על אלדד הרהורי כפירה וכך לדוגמה כתב בייאוש: "מכתב מארה"ב על ביקורת איומה שהופיעה נגד הגיונות (ספרו הגיונות מקרא, י.פ.). ואולי היא צודקת... באמת לא כלום ורק הברקות מספר? ואולי גם 'סולם' כן?"⁷²

בניגוד לתקוות שתלה בו אלדד, **סלם** לא הצליח לממש את ייעודו הפוליטי, בניגוד להשפעתו התרבותית־ספרותית. מעל דפיו בוטאה תפיסה חד־ממדית שעסקה בתחום צר של סוגיות, שלא נתנה דעתה למכלול הבעיות שאיתן התמודדה ישראל.⁷³ הוא הציג תפיסה רדיקלית שהתבררה לימים כשגויה ודאג לבדל את עצמו מכל גורם אחר בזירה הפוליטית, תוך ביקורת חסרת רסן שהרחיקה קהלי יעד פוטנציאליים. עם זאת אלדד ו**סלם** תפסו את הבמה ואת מקומם ההיסטורי כבית היוצר לטרור הפנימי שהוליד רגעי דרמה לא מעטים בעשור הראשון למדינת ישראל.

70 אלדד לפרופ' קלוזנר, כ' באלול תשי"ז (16.10.1957), אלדד מכתבים, עמ' 134-135.
71 אלדד לאצ"ג, ה' חול המועד פסח תשט"ז (1.4.1956), אלדד – מכתבים, עמ' 122-123.
הוא גם הרבה להתלונן על איכות הכותבים.
72 יומן אלדד, ט' חשון (ככל הנראה תשי"ט).
73 *Radical Right*, pp. 32-34.

פרק חמישי:

אלדד ותנועת המהפכה העברית – בשולי החוק ומעבר לו

מספר ימים לאחר ההתנקשות בד"ר ישראל (רז'ו) קסטנר במרץ 1957, נערכה ישיבת ממשלה שפרטיה היו אסורים לפרסום עשרות שנים, שדנה בפרשה. במהלכה חשף הממונה על שירותי הביטחון איסר הראל, שחברי ההתארגנות שנעצרו מיד לאחר ההתנקשות קשורים "באופן אידיאולוגי ובהשפעה רוחנית עם ד"ר שייב". ראש הממשלה בן-גוריון התערב והעיר "איני יודע אם חברי הממשלה קוראים השבועון 'סולם'. אני קורא כל חוברת, איני יודע רק איך מופיע במדינה שבועון המטיף בגלוי לטרור... הוא היה להבדיל אחד העם של לח"י". הראל הגיב לדברים וטען שכאשר אלדד מחליט שצריך לבצע פעולה נגד אובייקט מסוים "זו אינה פקודה, הוא מחדיר את הרעיון דרך 'סולם'".¹

רצח קסטנר היה שיא הטרור הפנימי בעשור הראשון למדינת ישראל, שהיה משופע בהתנגשויות בין המשטר לקבוצות שונות שביקשו לאתגר. חלקן פעלו בעצימות נמוכה והסתפקו בהפגנות ומחאות וחלקן פעלו בעצימות גבוהה ולא בחלו בדפוסי פעולה של טרור. מבין האחרונים, חלקם של יוצאי לח"י היה הדומיננטי ביותר והשילוב של אידיאולוגיה רדיקלית, מורשת טרוריסטית, תדמית הרואית, נגישות לאמצעי לחימה וידע מקצועי, יצר כר פורה למי שבחרו להתעמת, להגיב ולהשפיע באמצעות נשק הטרור. עימותים והתנגשויות בין השלטון לגורמים המבקשים לערער מלווים את המערכת הפוליטית בכללה ובפרט בחברה מתהווה, לאורך ההיסטוריה

1 הפרוטוקול פורסם בהארץ ביום 1.11.2015.

המודרנית. לא תהיה זו הפרזה לטעון שהדרך להבניית חברה מתוקנת המושתתת על יסודות פורמליסטיים תלויה ביחסים בין המשטר למתנגדיו. משכך, בכוחם של יחסים אלה לא רק להצביע על מסוכנותם של מתנגדי השלטון, אלא גם לשמש מדד לחוסן המשטר.

למרות שכלי הביטוי המרכזי שלו באותם ימים היה סלם והוא ניצל אותו עד תום לכתובה רדיקלית ומתסיסה, לא הסתפק אלדד רק בו וניסה לפעול גם באמצעים אופרטיביים למימוש חזון המהפכה שאליו שאף וניסה להקים מסגרות שונות לקידומו. בשולי אותן מסגרות לגליות התנהלה פעילות חשאית, סמויה מהעין, לעיתים גם מעינו של אלדד, שיצרה שורת התארגנויות מחתרניות שהסעירו את החברה הישראלית. במידה רבה נוצרה עמימות בין הפעילות הלגלית למחתרתית וזו השפיעה על מעמדו ותדמיתו של אלדד ועל היחס לו זכה מצד הרשויות.

מה היה יחסו של אלדד לשלטון החוק לאור האידיאולוגיה שלה הטיף? האם הוא הסית באופן מפורש לפעולה וכיצד הוא נתפס בעיני הממסד הפוליטי והביטחוני לאור העבר הרדיקלי-טרוריסטי שלו?

ברית איתני"ם

הורתו של הטרור הפנימי מבית מדרשה של לח"י היה בימי המבוכה שעבר הארגון לאחר כ"ט בנובמבר. בתקופה זו התאפיינה לח"י באצבע קלה על ההדק ולזכותה נוקפו לא מעט חיסולים, חלקם הגדול לא מחויבי המציאות בלשון המעטה. בירושלים, שבה פעלה לח"י גם אחרי הקמת המדינה, מדיניות החיסולים נמשכה.²

מדיניות זו יצרה פגיעה תדמיתית ועוינות רבה כנגד לח"י. "אכן, ירד עד אפס ערכם של חיי אדם בעיני אנשי האגרוף הללו", התרעם הצופה הדתי. הארץ המשיך: בחדרי חדרים יושבת קבוצת אנשים שמינתה את עצמה לשופטים על חיהם ועל מותם של אחיהם היהודים. היא החליטה לפי ראות עיניה. היא אינה נותנת לציבור דין על מעשיה. היא אינה מודה לעולם שגם היא עלולה לטעות... מצב כזה אין שוב לסבול אותו.³ הסוגיה עלתה גם במלוא חריפותה במשפט ברנדוט.⁴

הפעילות העצמאית בירושלים והתגובה הדרסטית של הרשויות נגד לח"י, שיקפו במידה רבה את הכיוון העתידי שאליו ילכו הצדדים. לא לחינם

2 "צעירה הוצאה להורג בידי לח"י בירושלים", המשקיף, 9.7.1948, עמ' 6.

3 "מיום ליום", הארץ, 9.2.1948, עמ' 2.

4 ר' עמ' 85-86 של פסק הדין במשפט, תיק ח3/48/13, מזב"י.

רבים מהשמות שעיתרו את כותרות העיתונים ואת תאי הכלא בהקשר של הטרור הפנימי בשנות ה-50 היו חלק מהגרעין הירושלמי הקשה. גם שמו של אלדד לא נפקד. "המשפיע [הוא] ד"ר ישראל שייב",⁵ קבע בן-גוריון שחשש באותם ימים מעימות בין אנשי לח"י לצה"ל. העימות חיכה מספר שנים. לאחר הקמת המדינה ובמקביל לעריכת סלם, החל אלדד, כרבים מיוצאי המחתרת, לחפש תעסוקה. הכיוון הברור היה בהוראה. במהלך חיפושיו נשאל אלדד האם הוא מוכן להבטיח שלא יכניס את לח"י לשיעורי התנ"ך. התשובה הייתה אופיינית לאלדד: "התנ"ך הכניס אותי ללח"י ואפילו את הטרור למדתי מהתנ"ך ומי גדול לנו ממשה רבינו שהתחיל את הקריירה שלו בהריגת המצריים..."⁶ לאחר חיפושים, נמצאה לו משרה בבית ספר תיכון בתל אביב. לא חלף זמן רב והוא פוטר ממשרתו בהוראת ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון באשמה שהוא מטיף להשתמש בנשק נגד צה"ל והממשלה.⁷ בחוות דעת 'סודית ביותר' שנשאה את הכותרת "הפורש שלא קיפל את הדגל (קווים לדמותו של ד"ר ישראל שייב)" תואר אלדד כדמות שהשפעתה חורגת מתפקיד עורך עיתון שולי, ושבעיני יוצאי המחתרות הממורמרים הוא נתפס כשומר גחלת המרד והם רואים בו את מורם ורבים. צוין שגם הוא טרם התייאש מלהקים את המחתרת לתחייה. סוף המסמך נשא את ההנחיה "קרא והשמד".⁸

אלדד החליט לנסות ולבטל את רוע הגזרה אך כשל ופנה לבית המשפט העליון בבקשת סעד. באופן חסר תקדים באותם ימים, קיבל בית המשפט את טענתו וקבע שהפיטורין היו בניגוד לחוק. בית המשפט ניצל את ההזדמנות וביקר את משרד החינוך וגם את אלדד עצמו, ביקורת שממנה נוטים להתעלם, ולפיה אסור לאנשי חינוך לעסוק בפוליטיקה. "חינוך ילדינו קודש הוא ועל מזבחיו אין להקריב אש זרה", קבע השופט חשין וייחל ליום שבו הכנסת תחוקק חוק שיאסור זאת.⁹ בג"ץ זה נחשב כאחד המפורסמים בתחום דיני העבודה ונלמד עד היום בפקולטות למשפטים. למרות הפסיקה לא נמצא מי שיקבל את אלדד לעבודה בניגוד לדעת ראש הממשלה הכול-יכול באותם ימים, והוא נאלץ להסתמך על עבודתה של אשתו כעובדת סוציאלית שפרנסה את הבית.¹⁰

5 יומן בן-גוריון, 11.8.1948, אב"ג.

6 מצוטט בתוך: סמבטיון, עמ' 177.

7 צילום המכתב הובא בשער גיליון סלם כ"ג (אדר א' תשי"א).

8 מסמך מ-26.11.1950, חטיבה 1-18, תיק מס' 593, (מס' פריט 254752) אב"ג.

9 "אושר צו על תנאי בעניין ד"ר שייב", הארץ, 9.2.1951, עמ' 6.

10 סמבטיון, עמ' 177-180, מעשר ראשון, עמ' שפ"ד-שפ"ה (נספח למהדורה השלישית).

באותה תקופה עמד אלדד שוב בפני בית משפט והפעם כנאשם. העילה הייתה מאמר קצר שכתב בסלם שבו תקף את ספרו של אורי אבנרי **הצד השני של המטבע**, שהוציא את דיבת חיילי צה"ל. "מרגל הוא צדיק גמור ביחס לאבנרי", כתב ורמז לחיילי צה"ל שהוצגו בספר כמפלצות להיפרע מאבנרי.¹¹ בעקבות הדברים נתבע אלדד בידי אדם שלא היה קשור כלל לאבנרי ואפילו לא הכירו, בעוון הסתה לפגיעה. המשפט עורר עניין ציבורי ומהלכיו פורסמו בעיתונים ובסופו הורשע אלדד ונקנס בסכום כסף לא גדול. למרות הפן האנקדוטי של הפרשה חשובים הדברים שנשא מעל דוכן העדים: "אסור להרשות לאדם אפילו במדינה דמוקרטית שינבל פיו על חיילים וקצינים של צה"ל שמסרו את חייהם על הגנת המולדת", נימק את הסיבה שבעטיה כתב את שכתב.¹²

בינתיים אלדד חסר התעסוקה ניצל את ההזדמנות ופתח בתל אביב את מועדון **סלם** שבו התרכזו פעילות שכללה שיעורים, הרצאות ומסיבות עבור חברי **סלם**.¹³ לא חלפו מספר חודשים והוא החליט להרחיב את הפעילות והקים את תנועת **ברית אית"נים** (ברית ארץ-ישראלית נאמני מלכות). אספת היסוד של התנועה התקיימה ביום הראשון של חג החנוכה (כ"ה כסלו תשי"ב, 24 לדצמבר 1951) מתוך מחשבה ברורה להבליט את הקשר והזיקה למכבים וכביטוי סימבולי למרידה בתפיסות הזרות שפשו במדינה לדעתו. בין הנוכחים בלטו יהושע ייבין, גאולה כהן, יהושע זטלר ורוני שטרן, אלמנתי של יאיר, שניגנה את המנון לח"י.¹⁴ במערכה הפנימית בלח"י נוכחותה נתפסה כהבעת תמיכה, לכל הפחות מורלית, בנרטיב הימני.

מה פשר השם שנבחר לתנועה? בהרצאה שנשא באספת היסוד הסביר אלדד שהמילה 'איתן' מסמלת את הרעיון מבקיע הדרך שאיננו פוסק ושוטף כנחל איתן.¹⁵ היה מי שטען ששם התנועה נגזר משמה של **ברית הקנאים**, ארגון מחתרתי דתי שפעל באותה עת. חברי ההתארגנות, חלקם צעירים יוצאי לח"י, הושפעו לא מעט מאלדד ומהמסרים שלו, אך למרות שהוא סירב לפניות מצידם בבקשת תמיכה, קרא לתנועתו החדשה **ברית אית"נים** על משקל **ברית הקנאים**, כאות להערכתו כלפיהם. אחת השמועות גרסה גם שאחד מהקנאים היה שותף בכתיבת מצע **ברית אית"נים** אך לאחר שהנוסח

11 "נמצא סיגור", **סלם** ט"ז (מנחם-אב תש"י), עמ' 32.

12 "עדויות של ד"ר שייב במשפט בעניין מאמרו על א. אבנרי", **הארץ**, 4.10.1951, עמ' 4.

13 מודעה על פתיחת המועדון פורסמה בסלם כ"ד (אדר ב' תשי"א).

14 "אספת היסוד של ברית איתנים", **הבוקר**, 25.12.1951, עמ' 4.

15 אלדד, "יסודות אידיאולוגיים ופוליטיים למהפכה העברית", **סלם** ל"ד (טבת תשי"ב), עמ' 10.

שהציע, ולפיו התנועה החדשה תילחם להשלטת חוקי התורה במדינה, שונה באופן חד-צדדי, ניתק האיש את הקשר אתם.¹⁶

מדוע שינה אלדד את השקפתו מימים ימימה והקים תנועה פוליטית? מספר חודשים קודם לכן פנה בית"רי מיואש בקריאה נרגשת לדמויות מפתח בימין הרדיקלי בבקשה לקחת אחריות לאומית:

מוהיקנים אחרונים – קומו! קומה אחימאיר, התנער הדר' שייב, עורה ייבין, ואתה ירמיהו הלפרין מה כי תחריש?... כל הבריונים, עוררו את אלו אשר טח עיניהם מראות. עוררו את כל עולי בסלם יעקב, כל הלוחמים למלכות ישראל... עוררו והעירו אתכם יחד את הנוער, הנוער הלאומי צמא למעש אכזר וקדוש. העירו את הנוער המיואש... קומו והצטופו יחד תחת דגלו של מגלם הרעיון כיום. תחת דגלו של אורי צבי גרינברג...¹⁷

זה מכבר חש אלדד בוואקום שנוצר במחנה הלאומי והיה ער לרחשים שהשמיע הנוער הלאומי המאוכזב, שחיפש כתובת להזדהות ודמות שתנהיג אותו. באותה עת התחיל גם הפולמוס הציבורי הנוקב סביב הסכם השילומים שלוה במחאות, חלקן אלימות, שאותן הובילה תנועת החרות. אלדד שתקף את בגין ותנועתו על פשרנותם והציג עצמו כגורם היחיד הפועל למען העניינים הלאומיים, לא יכול היה להשאיר להם את ניהול המאבק. מה גם שהוא זיהה במאבק בהסכם פוטנציאל להגדלת התמיכה ברעיונותיו וראה צורך אלקטורלי לקחת בו חלק אקטיבי. בפועל, הם לא הצליחו להתחרות בתנועת החרות, שראתה במחאה "דגל חילופי", וכך הם לא הטביעו כל חותם. מה שנותר מהם בסופו של דבר הוא עלון חד-פעמי בשם המעש, כשם עלון לח"י בשעתו, ובו ביקורת נוקבת על ההסכם.¹⁸

הקמת התנועה לא עוררה עניין ציבורי רב, אך צוינה בעיתונות הכללית בכתבות קטנות בעמודי האמצע, דבר המבליט את מעמדו הציבורי של אלדד באותה עת, שולי אבל בעל נוכחות.¹⁹ בעיתונות המפלגתית לעומת זאת התנועה קיבלה התייחסות רבה יותר ופולמוסית בעיקרה: חרות ציינה את דבר הקמתה בפסקה קטנה בעמוד האחורי של עיתונה והבליטה את העובדה שהאולם היה גדוש בערביי אבו גוש, ושאלדד שלל את עקרון היסוד של תנועת החרות, חופש הפרט.²⁰ על המשמר מטעמים פנימיים הרחיב

16 מעריב, 12.7.1957, עמ' 4.

17 ישעיהו שמי לייבין, י"א אלול תשי"ב, פ-103 5/2 מזב"י.

18 המעש, עלון חד-פעמי, טבת תשי"ב, כ-5 3/9 מזב"י.

19 הארץ, מעריב וידיעות אחרונות, 25.12.1951.

20 "ד"ר שייב הכריז על הקמת מפלגה חדשה", חרות, 25.12.1951, עמ' ד'.

בסכנות הטמונות בגוף הפשיסטי־ריאקציוני החדש.²¹ בדבר צוין באירוניה שאלדד, שהצטרף לנלחמים בשילומים, היה שותף לתנועה שניהלה מו"מ עם סוכני מוסוליני.²² בן־גוריון למוד אירועי העבר ושלעיתים נקודת מבטו על המציאות לקתה בפסימיות־יתר, היה חריף יותר: "אינני בטוח שאין קיימים ארגוני מחתרת. זה עתה קראנו על קיום קבוצת ד"ר י. שייב."²³ חברי ברית אית"נים לא שתקו והאשימו בתגובה את בן־גוריון בפרובוקציה שנועדה לפתוח מסע רדיפות נגדם.²⁴ לעומת זאת, בסקירת יחסי הכוחות הפוליטיים בפני המועצה הארצית של מפא"י, היחס אליה היה לגיטימי ומספר חבריה הוערך בכ־30.²⁵ כך או כך התנועה לא החזיקה מעמד זמן רב והתפרקה. למרות שלא הצדיקה את החשדות נגדה, התברר כעבור זמן קצר שהן לא הופרחו לחינם.

מחתרת מלכות ישראל

בליל ה־9.2.1953 נשמע קול נפץ עז מבניין הצירות הסובייטית בתל אביב. אלמונים הניחו מטען חבלה שהתפוצץ במקום וגרם לנזק רב ולמספר פצועים, ביניהם אשת השגריר. עוד באותו הלילה התכנסה הממשלה וגינתה בחריפות את המעשה.²⁶ החשד הראשוני הוטל על ארגון קיקיוני שהוקם זה מקרוב, הליגה האנטי־קומוניסטית ואחדים מחבריו נעצרו. הם שוחררו לאחר מספר ימי חקירה אך בינתיים ברה"מ הודיעה על ניתוק היחסים עם ישראל.

חודשים ספורים לאחר מכן נעצרו בירושלים שני בחורי ישיבה צעירים, בחשד שתכננו לפגוע במשרד החינוך במחאה על חקיקת חוק החינוך הממלכתי. בחקירתם נחשפה התארגנות מחתרתית בעלת קשרים מסועפים לקבוצה מיוצאי לח"י, מהם אחד שצוין במפורש כ"חבר מערכת סלם".²⁷ הבולטים שבהם ומי שעתידיים יהיו להופיע גם במערכה הבאה של הטרור הפנימי בישראל היו יעקב חרותי ויוסף מנקס. חרותי, נמוך קומה, מוצק ובעל תווי פנים חזקים, גדל בתל אביב ולמד

21 "מלכות בית דוד או מלכות השטן", על המשמר, 7.3.1952, עמ' 3-4.

22 "בשולי דברים", דבר, 13.1.1952, עמ' 2.

23 "דברי בן־גוריון בסיום וועידת ארגון חברי ההגנה", דבר, 6.1.1952, עמ' 1-2.

24 "ברית איתנים מוחה נגד דברי בן־גוריון", הבוקר, 9.1.1952, עמ' 4.

25 דבר, 12.3.1953, עמ' 1, שם, 15.3.1953, עמ' 5.

26 "התפוצצות בבניין הצירות הסובייטית", הארץ, 10.2.1953, עמ' 1-2.

27 "נושאי הפצצה אל משרד החינוך משתייכים לארגון ארצי מסוכן", דבר, 28.5.1953, עמ' 4.

בגימנסיה הרצליה. אביו, פעיל מפא"י בולט, הפך לימים לאחד מבכירי השופטים הצבאיים. הדבר לא הפריע לחרותי להצטרף ללח"י ולהתמחות בחבלה ובייצור חומר נפץ. הוא נשלח לבריטניה והקים שם סניף שביצע מספר פעולות חבלה מעוררות רושם. לאחר שחזר עלה לירושלים, נעצר לאחר חיסול ברנדוט, ברח, נתפס ולבסוף התגייס לצה"ל. סיפור חייו של מנקס, "ינאי" בכינויו המחתרתי, היה שונה. מגיל צעיר הוא היה חבר בית"ר ועלה ארצה בעליית "אף על פי" הבלתי לגלית. בפרוץ מלחמת העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי ולאחר המלחמה עסק בחיפוש ילדים יהודים במנזרים ברחבי אירופה ולטענתו גם בחיסול נאצים במסגרת 'הנוקמים'. כשחזר, הוצב במחלקת הפעולות בלח"י ולאחר כ"ט בנובמבר מונה לקצין התחבורה של החטיבה הירושלמית. גם הוא נעצר בעקבות חיסול ברנדוט ולימים הוגדר בידי איסר הראל כ"קנאי והפעיל ביותר שבין ראשי קבוצות הטרור בשנות ה-50".²⁸ איתם נעצרו זאב בדיאן, ראש מחלקת המודיעין בירושלים בעבר, חברתו ולימים אשתו, יפה דרומי, ואיש מודיעין נוסף בלח"י, שמעון בכר. השב. ניצל את ההזדמנות שנפלה לידי וחקר גם את האירועים שהתרחשו סרם הקמת המדינה ואת רצח ברנדוט.²⁹

בישיבת הממשלה שדנה בחשיפת המחתרת סקר מפכ"ל המשטרה את פרטי החקירה. בתשובה לשאלת אחד השרים האם המחתרת הייתה מאורגת בתוך ארגון לגלי כלשהו, ענה ש"אמנם יש לכל העניין גם כתובת לגלית וזו המועדון סולם והעיתון סולם אבל אין לנו שום הוכחות... שיש קשר בין ארגון לגלי זה ובין הארגון הטרוריסטי...". הוא גם הדגיש את הסכנה שראה בהם: "זהו הדבר החמור ביותר שהיה לנו מאז רצח ברנדוט... אלו אנשים נועזים, מרי נפש שלא נקלטו בחיים". בסיום הישיבה הכריזה הממשלה על קבוצת האנשים שנעצרה כעל ארגון טרור.³⁰ לימים הם נודעו כמחתרת "מלכות ישראל" או "מחתרת צריפין" על-שם המקום שבו נשפטו.

מה היה הרקע להקמת המחתרת ומה היו מטרותיה?

תחילתה של מחתרת מלכות ישראל, הייתה בפגישה אקראית בשדרות ח'ן בתל אביב בשנת 1952 ביני לבין חברי ללח"י שמעון בכר... פגישתנו החלה בשיחה קצרה, אותה ניהלנו בעמידה. במהרה גילינו כי לשנינו יש 'בטן מלאה'

28 רצח קסטנר, עמ' 72.

29 "ילין"מור תוקף את כיוון החקירה, מעריב, 9.6.1953, עמ' 1.

30 סטנוגרמה מהישיבה, תיק א-11/7154, ארכיון המדינה.

על המצב שנוצר בארץ... ראינו שיש לנו על מה לדבר והתיישבנו על ספסל בשדרה לשיחה ארוכה ויסודית...³¹ סיפר לימים חרותי.

באותה עת סבלה ישראל ממצב ביטחוני רעוע. במקביל נוהל מסע אנטי ציוני נרחב מצד ברה"מ וגרורותיה, שבא לידי ביטוי במשפטי פראג ומשפט הרופאים. כתוצאה מהפגישה הוקמה קבוצה ששמה לה למטרה להגיב על הפגיעות המתמשכות מצד שני הגורמים הללו. ברקע, שררה תחושה קשה של אכזבה ותסכול על כך שהמדינה שעליה שפכו את דמם איננה ממלאת את תפקידה ומחמיצה את ייעודה, תחושה שהייתה משותפת ללא מעט מיוצאי המחנות ויצרה אקלים טרוריסטי.

חברי ההתארגנות כללו יוצאי לח"י וקבוצת צעירים לאומיים שגויסו בשיטת "חבר מביא חבר", דבר שלימים הוגדר כ"טעות גסה" מבחינה קונספירטיבית.³² כמיטב המסורת, המגויסים נשבעו על תנ"ך ובידם אקדח. הפעולות שבוצעו הופנו כנגד גורמים שונים: ירי לעבר ליגיונרים ותקיפות מחנות צבא ירדנים, שרפת חנויות לממכר חזיר, הכאת הכנר יאשה חפץ במחאה על ניגון יצירותיו של שטראוס שנחשב כמלחין נאצי, ופגיעה באובייקטים סובייטיים כמו השגרירות הצ'כית וצירות ברה"מ בתל אביב, גולת הכותרת של פעולותיה.

15 מחברי המחתרת נשפטו באופן חריג בבית דין צבאי במחנה צריפין. במשפט התחברו מספר דמויות שבלטו לימים גם בפרשת קסטנר: ראש ההרכב השופט בנימין הלוי, עו"ד שמואל תמיר, חרותי ומנקס. כמיטב מסורת לח"י הם כפרו בסמכות בית הדין הצבאי לשופטם והצהירו הצהרות אידיאולוגיות. לפי השמועות, אלדד ובגין הורו להם להתנהג כך. אחד מהם אפילו הצליח לברוח מהמעצר ונתפס רק לאחר מספר חודשים.

בפתח המשפט קבע חיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה, שמטרת הארגון הייתה להקים את מלכות ישראל ולמגר את השלטון והמוסדות הפרלמנטריים. בדברי הסיכום שלו טען ש"אנשים אלה לא נגמלו עדיין מרעיונות העבר. חי עדיין אותו הלך הרוח אותו ביטא פרידמן-ילין ממפקדי לח"י במשפט עכו אחרי רצח ברנדוט. אין כמעט הבדל בין לח"י לבין הארגון שבו אנו דנים..."³³ בעקבות דבריו קבעו חוקרים אחדים, שמטרת המחתרת הייתה לשנות את המבנה הפוליטי והכלכלי-חברתי במדינה ולשנות את

31 אמת אחת, עמ' 211-212.

32 אמת אחת, עמ' 216.

33 "יש הוכחות שהנאשמים פעלו במחתרת נגד הצבא והמדינה" – סיכום היועץ המשפטי, הארץ, 11.8.1953, עמ' 4.

מדיניות הממשלה בתחום הטריטוריאלי ובתחום העלייה.³⁴ מנגד, חרות הסביר לימים שמטרתם הייתה להוות זרז לשינויים חובביים במדינה וכביטוי לרגשות הזעם של הציבור.³⁵ גישה דומה הביעו אימהות האסירים בפנייתן לרב הראשי הרצוג, שהיה כתובת קבועה בבקשות לסיוע לאסירים. "אף אחת מהן [מהפעולות י.פ.] לא הייתה מופנית נגד המדינה חלילה... כולן ביטוי לקנאות לכבוד ישראל, לתורת ישראל ולדם ישראל", כתבו לו.³⁶

בסיום המשפט נידונו הנאשמים לעונשי מאסר, חלקם ארוכים, למרות שלא הוכח קשר בינם לחלק מהפעולות (כגון לפיצוץ בצירות הסובייטית). הם זכו להקלה וקיבלו חנינה כעבור כשנתיים בעקבות השתדלות גורמי ציבור ובאישור איסר הראל, לכבוד יום העצמאות.³⁷ מיד בצאתם מהכלא פנו המשוחחרים באקט סמלי לביקור קצר באנדרטת דב גורנר ובקבר יאיר. מנקס שנחשד גם במעורבות בחיסול ברנדוט נכלא במעצר מנהלי לאחר שזוכה מחוסר הוכחות, אך ערער ושוחרר.

מה היה מקומו של אלדד בפרשה? הרי סוף סוף אחדים מקרוביו היו אנשי המפתח במחתרת. למעט עניין שולי ולפיו אצל אחד מהנאשמים נתפסה תעודה של גובה כספים עבור סלם – הירחון, עורכו וחוגו לא נזכרו במשפט. אולם אלדד כאלדד, לא יכול היה לתת לפרשה לחלוף לידו ללא תגובה ואת זו צריכים לראות בהקשר כולל ליחסו ללקיחת החוק לידיים באותם זמנים:

במסגרת המאבק נגד השילומים, נתפס דב שילנסקי כשניסה להחדיר מטען חבלה למשרד החוץ. תנועת החרות, שהובילה את המאבק בהסכם, לא יכלה מבחינה תדמיתית לתמוך פומבית במעשה, למרות שבין השיטין ניכרה אהדה לו.³⁸ ח"כ יוחנן בדר, הדובר הבולט מטעמה, רמז בעקביות למעשה פרובוקציה כשתהה פעם אחר פעם, האם היה מי שהשפיע על שילנסקי או שדיווח עליו לרשויות החוק.³⁹ אלדד במוצהר תמך בגלוי במעשה והתריס: **דוברים גדולים ושכולים עוד בארץ הזאת. שכולים כי המדינה הזאת שיכלה אותם. שיכלה מחזון, שיכלה מאמת, שיכלה מירושלים, שיכלה מכבוד... גורו לכם מפני הדוברים הגדולים כי מיער עמוק הם באים... מיער טבועי אלטלנה,**

34 לדוגמה, p. 69 *Brother Against*.

35 **אמת אחת**, עמ' 215-214, 237.

36 אימהות האסירים לרב הרצוג, ללא תאריך, תיק פ-10 / 4242, ארכיון המדינה.

37 פ. לבון ביטל עונש המאסר של חמישה מנדוני המחתרת, **מעריב**, 21.9.1953, עמ' 1.

38 "על הפצצה במשרד החוץ", **חרות** 6.10.1952. מאוחר יותר היא ציטטה באהדה את נאומו במשפט ונתנה לו במה לתיאור חוויותיו בכלא.

39 יוחנן בדר, "בזיון בית דין – פרובוקציות – ומשפט שהיה", **חרות**, 9.10.1952, עמ' 2.

מיער נופלי במחתרת, מיערות העד של הנפש העברית הגדולה... את פצצת הזמן אשר ההיסטוריה נושאת עמה... אשר הצדק נושא עמו ואשר היא טמונה בנפש עמוק – אותה לא תמצאו, אותה לא תפרקו. היא תפרק אתכם (ההדגשים במקור, י.פ.).⁴⁰

מנגד, עם היוודע הפיצוץ בצירות הסובייטית הביע אלדד את דעתו על המעשה והציב זה מול זה את הפגיעה בממלכתיות ואת הסכנות שבפעילות עצמאית ונטילת החוק לידיים, מול המדיניות הסובייטית העוינת ליהודים, "פיצוץ כל בית ישראל אשר במזרח של אירופה", כדבריו.⁴¹ במחקרו על מחתרת מלכות ישראל,⁴² ראה בכך דסקל ביטוי לאמביוולנטיות שבה ראה אלדד את המעשה. מחד הוא הצטער על הפגיעה בממלכתיות והתנגד לפעילות המחתרת אך מאידך הבין את המניע למעשה.

חיזוק לכך ניתן גם בעדותו במשפט של אחד מנאשמים שהעיד שאלדד שלל פעילות פרטיזנית ושאלדד לתגובה ממלכתית.⁴³ האם ייתכן שיחסו המסתייג של אלדד לפיצוץ הצירות נבע מהעובדה שבתחילה האשמה הוטלה על גוף אנטי קומוניסטי? לחילופין, האם כיוון שידע שהוא על הכוונת של הש.ב., רצה להרחיק עצמו מכל חשד ולכן מהפה ולחוך התבטא כפי שהתבטא? ייתכן. כך או כך, גישה זו יצרה דיסוננס בין כתיבתו הפובליציסטית הקיצונית, והרי הוא השתמש ברטוריקה מתלהמת כדי להפיק את מרב האפקט התעמולתי שלה, לבין הסתייגותו מפעילות אופרטיבית ולעובדה שהוא מעולם לא התווה קווים מעשיים למימוש האידיאולוגיה שלה הטיף. לדיסוננס זה הייתה השפעה בלתי מבוטלת על מפת הטרור הפנימי ובפרשת קסטנר, ארחיב בעניין.

כאשר נחשפה המחתרת ועוד בטרם הועמדה לדין, הביע אלדד תמיכה בלתי מסותרת בפעילותה: עתיד האומה תלוי בניצחונה של מחתרת זו. ולא יוכלו לה שום חוקי חירום ושום שנות מאסר... ואין חוק ואין משטרה ואין בתי דין צבאיים אשר יוכלו למחתרת זו. מה שבכוחה יקום – יהיה קיים, ומה שנגדה יקום – יימק. הגיוס למחתרת הזאת – נמשך.⁴⁴

לאחר שהסתיים המשפט נתן אלדד מעל דפי סלם במה נרחבת לאסירי המחתרת ומאמרים פרי עטם פורסמו בגיליון מיוחד שהוקדש לכבודם.⁴⁵

40 אלדד, "פצצת הזמן אשר לא התפוצצה", סלם מ"ג (חשון תשי"ג), עמ' 2-3.

41 "פיצוץ הצירות מול פיצוץ בית ישראל", סלם מ"ו-מ"ז (אדר תשי"ג), עמ' 3.

42 מלכות ישראל, עמ' 149-151.

43 "משפט חשודי המחתרת", הארץ, 23.7.1953, עמ' 2.

44 אלדד, "יש מחתרת בישראל", סלם נ"א (תמוז תשי"ג), עמ' 8.

45 גיליון סלם ס"א (אייר תשי"ד).

הם הוצגו כמבטאים את רחשי ליבו של הציבור ופועלים כשליחיו. הם גם הוצגו כבחירי האומה שנושאים במסירות נפש ומתוך הקרבה אישית את חזון מלכות ישראל שנוצח. מבחינתו, ולמרות שכמובן לא שותף בשום שלב משלבי ההתארגנות ואפילו לא ידע מראש על פעולותיה, הוא ראה בה גוף שנוסד מתוך סלם ובאנשיה כמממשים את "התורה שבכתב", לה הטיפף והתגאה בכך.⁴⁶ הוא גם דאג לשמור על קשר איתם וביקר אותם מעת לעת בבית הכלא. לעומתו, אנשים אחרים בחוג סלם לא ראו זאת בעין יפה והיה מי שפרש, גאולה כהן למשל, בעקבות כתיבתו הפרובוקטיבית וקשריו עם פעילי מחתרת.⁴⁷ כאמור, האסירים שוחררו כעבור כשנתיים ועם יציאתם לחופשי החל שלב חדש בפרשת הטרור הפנימי בישראל.

משפט קסטנר

פרשת קסטנר הייתה אחת מפרשיות המפתח בשנות ה-50, אם לא הפרשה בה' הידיעה, והשפעותיה חרגו ממסגרת זמן זו והן מגיעות עד ימינו. למרות שלכאורה עמד במרכזה משפט פלילי בעוון הוצאת דיבה, הרי שמהר מאוד היא הפכה לפרשה פוליטית, תקשורתית והיסטוריוגרפית שסחררה את החברה הישראלית ואת המערכת הפוליטית.

ראשיתה של הפרשה בעלון משוכפל שפרסם מלכיאל גרינוולד, קשיש תימהוני שהתהדר בזקן מחודד, בפרובוקטיביות ובשנאה גדולה לממסד. כעיתונאי מטעם עצמו פרסם מפעם לפעם עלונים שבהם תקף את המפלגות הדתיות ואת מפא"י השנואה עליו, והפיץ אותם במאות עותקים. באחד מהם הוא מיקד את חיציו בקסטנר, ממנהיגי יהדות הונגריה בתקופת השואה ודובר משרד התעשייה והמסחר וממועמדי מפא"י לכנסת באותה תקופה. ההאשמות כלפיו היו חריפות והוא הואשם בשיתוף פעולה עם הנאצים, בהפקרת יהדות הונגריה, בגזלת רכוש יהודי ובהצלת פושע מלחמה נאצי לאחר המלחמה. כיוון שקסטנר נשא בתפקיד ציבורי, הוחלט לתבוע את גרינוולד תביעת דיבה. גרינוולד, שבנו נהרג במלחמת השחרור בשורות האצ"ל, שכר את שירותיו של יוצא האצ"ל עו"ד שמואל תמיר, שבשל הלשנה נתפס בידי הבריטים ונשלח למעצר באפריקה. גם תמיר היה אחוז

46 מעשר ראשון, עמ' שצ"ה (נספח למהדורה השלישית).

47 ריאיון המחבר עם גאולה כהן, 5.9.2011, והתכתבות במייל 21.12.2014. גם מרדכי שלו פרש על רקע זה ("סלם למלכות ישראל", כל העיר, 11.3.1994, עמ' 65-70. להלן: "סלם, כל העיר").

שנאה לממסד המפא"ניקי אך כעורך־דין בחר את הזירה המשפטית כשדה הקרב, והוא ייצג שורה של גורמים אנטי ממסדיים לאורך שנות ה־50. לא חלף זמן רב ותמיר הצליח להפוך את המשפט לכתב אשמה נגד קסטנר והממסד הציוני בתקופת השואה. אט אט נחשף הציבור לפרשות שונות מתקופת השואה, פרשת הצנחנים, פרשת "סחורות תמורת דם" ופרשת רכבת קסטנר. הראשון לזהות את הפוטנציאל הנפיץ של המשפט היה אבנרי, שניחן בחושים חדים לשערוריות מעין אלה, והעמיד את העולם הזה לרשות תמיר. שותף נוסף היה 'רומק', שארגן את הצד הפיננסי של המשפט וברשומות נחשב כמו"ל סלם. איסר הראל תיאר אותו כמי שהחזיק בצינור החמצן של ההגנה במשפט.⁴⁸

כמו גורמי אופוזיציה אחרים, ראה אלדד במשפט מערכה כנגד מפא"י שקסטנר היה חבר בה, והוציא אותו ממסגרתו הפלילית לדרגת משפט עקרוני מבחינה לאומית ומוסרית. מעל דפי סלם ותוך התעלמות בוטה מחוקי הסובידיצה, הוא קבע שגזר דינו של קסטנר צריך להינתן בידי העם ולא בידי בית משפט פורמלי, ושחשיבותו אינה בשיפוט היסטורי על מעשי העבר, אלא דווקא בצורת הפקת לקחים ערכית לעתיד. קסטנר האיש לא עניין את אלדד אלא מעשיו שהיו סימפטום לתופעה רחבה של שיתוף פעולה עם האויב – 'קסטנריזם', מושג שהפך למרכזי בטרמינולוגיה האנטי־קסטנרית. אלדד מתח קו ישיר בין קסטנר למפא"י: כפי שקסטנר שיתף פעולה עם הנאצים, כך מנהיגי מפא"י מנעו כל אפשרות להצלת יהודים, השתיקו ידיעות על השמדת היהודים ושיתפו פעולה עם הבריטים כנגד המחתרות.⁴⁹ כיצד אלדד התמודד עם ניסיונותיו של יאיר לשיתוף פעולה עם הנאצים? על כך אענה כשאבחן את מיתוס יאיר בתפיסתו של אלדד. כידוע, בפסק הדין מתח השופט בנימין הלוי ביקורת חריפה על קסטנר וקבע ש"מכר את נשמתו לשטן". בעקבות הדברים הביע אלדד פליאה שקסטנר ממשיך להסתובב חופשי ברחובות וממשיך בעבודתו הציבורית ולא מקבל את הגמול הראוי לו.⁵⁰

כיוון שחשיבות המשפט עבורו הייתה הבלטת הקשר בין קסטנר למפא"י והפקת הלקחים הערכית, הוא לא נמנע מלתקוף גם גורמים בתוך הקואליציה

48 רצח קסטנר, עמ' 137.

49 ש. אבינועם (שם עט של אלדד), "על משפט קסטנר – סיכום ביניים", סלם ס' (ניסן תשי"ד), עמ' 28; הג"ל, "תועלתו החינוכית של משפט קסטנר", שם ס"ב (סיון תשי"ד), עמ' 23-24.

50 "קסטנר נפל, הקסטנריזם שורץ", סלם ע"ה (תמוז תשט"ו), עמ' 2-3.

האנטי־קסטנרית, שלדעתו לא הבליטו מספיק קשר זה. כך לדוגמה הוא תקף את בגין על סירובו להתייחס לקסטנר בגלל הסובידיצה וכלל אותו בתוך קבוצה רחבה של גורמים שחברו להציל את קסטנר.⁵¹ הוא גם לא היה מרוצה מהדרך שבה ניהל תמיר את המשפט, כפי שכתב ביומנו:

...סוף סוף לא הבלגתי יותר וצלצלתי לתמיר. אמרתי לו שהוא כבר הפסיד את המשפט ואין לזה כל חשיבות אם קסטנר יזכה או לא. אתה נתת את ההכשר למוסדות, אתה בודדת את קסטנר. חיים כהן הגיש לך את הקשר, את האחריות המשולבת של קסטנר והמוסדות ואתה מטעמים תכסיסיים דחית זאת... השיחה הייתה כמוכחן חריפה מאוד... (ההדגשה במקור, י.פ.).⁵²

כתוצאת לוואי מגזר הדין הגיש תמיר תביעה כנגד קסטנר בטענת עדות שקר. התביעה הועברה לשופט בית המשפט השלום בירושלים משה פרץ, שנדרש להכריע האם יש מקום לפתוח בהליך פלילי. בעודו יושב על המדוכה פורסם כנגדו כרוז ברחבי הארץ, ובו נכתב ששר החוץ משה שרת כפה עליו לזכות את קסטנר מאשמת עדות השקר. הכרוז הסתיים במילים: "אזרחים! גם בית המשפט בישראל נרתם להגנה על פושעי מלחמה. יחי שרת! יחי קרומי! – יחי קסטנר! יחי הימלר! – יחי בכר! יחי הס.ס.!"⁵³ הש.ב. חשף במהרה את מפיץ הכרוז, בחור צעיר בשם זאב אקשטיין שנשלח להפיצו בידי חרות. הן הכרוז והן אקשטיין יעמדו במוקד החלק הבא של המערכה. בראייה היסטורית, המשפט היווה קדימון לאירועים הדרמטיים שהגיעו בעקבותיו והעמידו את אלדד בהתנגשות עם הממסד.

רצח קסטנר – בין קונספירציה לפרובוקציה

במרץ 1957, כשנה ותשעה חודשים לאחר פסק הדין, נורה קסטנר בפתח ביתו בתל אביב ולאחר ימים ספורים מת מפצעיו. לאיסר הראל, הממונה על שירותי הביטחון באותה עת, לא היה ספק שההתנקשות בוצעה בידי קבוצה לאומנית־קיצונית הקשורה לסלם,⁵⁴ ועוד באותו לילה נעצרו מספר חשודים. יומיים לאחר מכן פורסם בדבר ש"מרבית העצורים הם חברי לח"י לשעבר הפעילים כיום בחוג סולם".⁵⁵ בין העצורים היה גם מקסים גילן. כיוון שהתגייס מאוחר מדי ללח"י ולא זכה להילחם במסגרתה, הוא לא קיבל את

51 "משתפי פעולה עם כל הצוררים – התאחדו!", סלם ע"ה (תמוז תשט"ו), עמ' 1.

52 יומן אלדד, כ"ז בשבט תשי"ז.

53 רצח קסטנר, עמ' 106.

54 רצח קסטנר, עמ' 110-111.

55 "נאשמי משפט המחתרת בין העצורים בחקירת ההתנקשות בד"ר י. קסטנר", דבר,

6.3.1957, עמ' 4.

התפרקות המחותרת ורצה להמשיך במאבק בבן-גוריון, שנתפס בעיניו כאויב המדינה. השלב הבא היה הקמת מחתרת זעירה, ימנית כמובן. במקביל הוא הצטרף לחוגי הבוהמה התל אביבית כמשורר וכמתרגם ולזכותו נזקף גילוייה של המשוררת יונה וולך. בישיבת הממשלה שצוינה בראשית הפרק, סופר עליו ש"הוא איש לח"י שלא חדל להתעסק עם מחתרות מאז קום המדינה". לאחר שנעצר על גנבת מסמכים סודיים ומסירתם לשגרירות זרה, הוא נידון לעונש מאסר ובכלא נחשף למעשי התעללות של סוהרים נגד אסירים ערביים, ומלאומן קנאי הפך לשמאלן רדיקלי. לאחת המחתרות שהקים, "המנגנון" שמה, גייס את אקשטיין שאיתו ניהל מערכת יחסים מורכבת.⁵⁶ אחת האנקדוטות שאקשטיין זכר מהקשר ביניהם הייתה כשגילן ניסה 'לגנוב' את חברתו, וזה, עצבני עד לשד עצמותיו, חיכה לו בחדר המדרגות של ביתו באקדח שלוף. למזלו של גילן הוא הגיע בלוויית אחת ממכרותיו והיו לו רבות כאלה, ואקשטיין, שלימים העיד שכנראה היה יורה בו, נמנע מהמעשה.⁵⁷

צחוק הגורל הוא שמהלך ההיסטוריה היה אולי מתנהל אחרת אם אקשטיין היה מבצע את שתכנן, כיוון שמיד לאחר ההתנקשות בקסטנר הוא נעצר והודה שהוא זה שביצע זאת. כעבור מספר ימים היו בידי הש.ב. כל המעורבים בפרשה: דן שמר, ידידו של אקשטיין שנהג ברכב המילוט, מנקס שנחשד כראש ההתארגנות וחרותי. גילן עצמו שוחרר לאחר שהתברר שלא היה קשור למעשה. בהמשך עוד נחזור אליו.

עם היוודע דבר הרצח, הביע אלדד ביומנו צער על מות קסטנר. לא בגלל שחש אהדה לאיש אלא כיוון שסבר שהגורם היחיד שיכול היה להרוויח מהשתקת קסטנר הייתה מפא"י. הוא חשד שאת הרצח יזמו בכירים במפלגה שמעשיהם בתקופת השואה נחשפו במשפט. בין השמות שציין היו טדי קולק, אהוד אבריאלי ויואל פלגי. הוא אף ציין שהוא מעלה את הדברים על הכתב מחשש שאותה קבוצה תנסה להשתיקו או להעלימו.⁵⁸ בהמשך הוא פרסם זאת בפומבי ובריאיון לעיתון רימון, שיצא בידי הש.ב. במטרה להילחם בפופולריות הגואה של העולם הזה, כבר קבע בבטחות שקסטנר נרצח בידי מחלקה מיוחדת של הש.ב.⁵⁹ דעה זו לא הייתה נחלתו הבלעדית של אלדד. גם שאר חברי הקואליציה

56 מה נשמע בבית, עמ' 129-155.

57 שמיכת טלאים, עמ' 58-64.

58 יומן אלדד, י"ב אדר ב' תשי"ז.

59 "אני, טרור ומהפכה", רימון, 3.4.1957, עמ' 8.

האנטי־קסטנרית, שאותה ראתה מפא"י כגוף מסוכן הרוצה בהפלתה, החזיקו בדעה זו. הבולט והבוטה שבהם היה כמובן אבנרי, שמעל דפי העולם הזה האשים במעשה את "היד השחורה", כך כינה את הש.ב.,⁶⁰ אולם גם תמיר ואפילו אדם מחושב ומפוכח כבגין העלו את האפשרות שיד השלטון ברצח.⁶¹ חיזוק כבד משקל לדעה זו התקבל כאשר נחשף במהלך משפט רוצחי קסטנר, שאקשטיין, הרוצח, היה מודיע של הש.ב. בתוך חזית הנוער הלאומי־נוער למלכות ישראל, תנועת נוער של חוג סלם, שהוקמה עם שחרור עצורי מחתרת צריפין. כחלק מהמעקב אחרי אלדד, הטמין הש.ב. אמצעי ציתות בביתו, פתח כל דבר דואר שהגיע או נשלח ממנו⁶² ושתל בתנועה סוכנים חשאיים שדיווחו למפעיליהם על המתרחש בקרבה. אלדד וחבריו שידעו שחלק מאותם סוכנים הם פרובוקטורים, חששו מהם והחליטו לסגור את מועדון חזית הנוער, מה גם שלא נמצא כסף לפעילותה השוטפת של התנועה.⁶³ האם תיאוריית הקונספירציה מהווה הסתה נגד השלטון? הרי חיסול גורמים המאיימים על השלטון הוא אחד המאפיינים הבולטים במשטרים טוטליטריים.

ניתן לטעון שאלדד אכן קרא תיגר על הלגיטימיות של השלטון ולמרות הגבול הדק בין קריאת תיגר להסתה, הוא אכן חצה אותו. מה גם שאלדד האמין בכווחו של המעשה הטרוריסטי כאקט משנה מציאות והיה בעל השפעה על גורמים פוטנציאליים כאלה. מצד שני, גם מפא"י עצמה לא פעלה באופן דמוקרטי פרא־אקסלנס. היא השתמשה בש.ב. ככלי פוליטי ותעיד על כך מעורבותו הבוטה של ראש הש.ב. במהלכים הטקטיים של משפט קסטנר,⁶⁴ וניצלה את כוחה להדיר מהמרחב הציבורי גורמים שונים שלא היו שותפים לדרכה. משכך, ניתן לראות בדברי אלדד ביקורת בוטה שאמנם ניצבה בשולי שוליו של חופש הביטוי, אך עדיין אינה מוגדרת כהסתה.

מי שכן הכריע בשאלה בצורה מפורשת היה אלתרמן בטור השביעי. כחודש לאחר הרצח הוא האשים במפורש את חברי חוג סלם ולמעשה את אלדד, כמי ששלחו את הרוצחים: "כי את שלוחיו של האקדח ושולחיהם המנוונים, הנרקבים בדקלומם ובסחרחורת סלם, ידענו. לא אליו בלבד הייתה כוונתם..." (ההדגשה שלי, י.פ.), כתב.⁶⁵ בשבוע שלאחר מכן, בעקבות

60 לדוגמה, אבנרי, "הנדון: היד השחורה", העולם הזה, 27.3.1957 (1015), עמ' 3.

61 "תנועת החרות", עמ' 259-260.

62 ריאיון המחבר עם אריה אלדד, 6.11.2013, כפר אדומים.

63 "אני, טרור ומהפכה", רימון, 3.4.1957, עמ' 9.

64 יומן אישי (1954), עמ' 443.

65 אלתרמן, "שלושים לרצח קסטנר", דבר, 26.4.1957, עמ' 2.

האשמתו של אלדד בדבר קונספירציה, פרסם אלתרמן טור קשה כנגד "קבוצת [ה]דגנרטים [ה]סולמית", וכתב שאסור לשאת אפילו לרגע את המחשבה שהשלטון אכן יכול היה להתנהג "כמנגנון דמים אפל העושה מלאכתו בידי סכינאים". מסקנתו הייתה שחובה להתגונן בכל האמצעים מפני מוציאי דיבת השלטון.⁶⁶

אלדד מצידו לא הבליג על הדברים ופרסם שיר משלו, דבר חריג בכתיבתו הפובליציסטית באותם ימים. קדם לפרסום דיון סוער כשמרים ייבין, אשתו של יהושע ייבין ומכותבות סלם, סברה שלא כדאי להגיב על דברי אלתרמן והעלתה את חמת אלדד. "אסור לנו להפקיר את הזירה הציבורית לאויבינו", האשים אותה בתלישות.⁶⁷ עבורו היה מדובר בהמשך המערכה נגד אלתרמן, שהחלה בימי לח"י כשייסד את טור מול טור כפרפרזה מתריסה לטור השביעי, ובו הציג את תפיסת הארגון על ענייני השעה בסגנון דומה לזה של המשורר הלאומי, דובר הממסד מבחינתו. צחוק הגורל הוא שלמים ישתפו השניים פעולה, אך בל נקדים את המאוחר.

בשיר, שאפשר לראותו כסיכום השקפתו של אלדד על הפרשה כולה, הוא יצא כנגד אלתרמן וניצל את ההזדמנות לסגור איתו חשבון כללי, אידיאולוגי. בלשון מושחזת מאין כמותה ובכישרון רב, הוא הציב אותו פיזית אך יותר מזה, גם אידיאולוגית, בבית הקפה כסית שברחוב דיונגוף, משכן הבוהמה התל אביבית, כביטוי להשקפת עולם רדודה ונעדרת חזון:

"בימים שכל גבול פה לבו ולבוז, אנקוט גם אני בצורת החרוז/ וביחוד ובייחוד צורה זו מתבקשת/ לגבי נתן א./ בעל הטור הנודע/ ששלח את ידו במלאכת רעה/ מן הבולשת, והוא יודע ועד (עוד עד)/ מי הרוצח ומי שולח/ אך לא בכל יום מתרחש כזה תקר/ מתמוטט ונגזז כחלום בניין שקר/ והטור יוצא שיקור/ (ק' רבתי) ולא מיין/ כי בטרם ראה אור/ לא קרא שופכו עדיין/ על קצין מעיד בפני שופט/ שהרוצח הוא איש שי"ן בי"ת... כי יש אל"ף בי"ת עברי העולה/ בסלם הא-מ"ת/ אך יש מתלבט ומפחד לעלות בו/ כזה שאין לו רגלים/... בשבילו נוצר אל"ף-בי"ת מגומש/ קצת מפה קצת מפה/ א"ת ב"ש. ועליו בנחת מתנדנד/ נתן א. המשורר/ של ת.א. (תל אביב) וש.ב. (שרות הביטחון)."⁶⁸

הש.ב. שנחשף בפומבי בפעם הראשונה רק במהלך הפרשה, נאלץ גם הוא להתמודד עם תיאוריית הקונספירציה ונקט מהלך דו-כיווני שאינו תואם

66 אלתרמן, "עם רחש הדיבה", דבר, 3.5.1957, עמ' 2.

67 יומן אלדד, ב' באייר תשי"ז.

68 אלדד, "נתן אלתרמן משורר האתב"ש", סלם צ"ח (אייר תשי"ז), עמ' 20-21.

לחלוטין את הנורמות המצופות מגוף ממלכתי. מחד, התנער מאקשטיין בטענה שזמן רב לפני ההתנקשות הוא החליף צד, טענה שאקשטיין הודה בה בעצמו.⁶⁹ איסור הראל אף סבר בתיאוריית קונספירציה הפוכה, שאקשטיין נבחר במכוון להרוג את קסטנר כיוון שבמקרה שייתפס הוא יוכל לטעון שהוא שליח הש.ב.⁷⁰ הוא גם יצא במסע כתבות נרחב בעיתון רימון במטרה להשחיר את פני המעורבים העיקריים בפרשת קסטנר, לעיתים תוך שימוש במידע שהושג באמצעים שחוקיותם מפוקפקת,⁷¹ ופרסם עדויות וממצאים שהעצימו את דבר קיום המחתרת. כך לדוגמה, הובאה בהרחבה עדותו של אחד מהסוכנים שנשתלו בחוג סלם, שבה טען ש"שייב ורומק הם חברי המחתרת", וסיפר על תוכניותיה.⁷²

גם אלדד התנער מאקשטיין בטענה שגורש מהתנועה בחשד שהוא פרובוקטור. הוא גם לא היסס והסביר את הקו הפוליטי והאידיאולוגי המנחה אותו: מהפכה ולא הפיכה. קרי, תהליך ממושך וגלוי שבסופו יוחלף השלטון בידי אזרחי המדינה ולא 'פוטש', תהליך קצר ואלים המבוצע בידי מחתרת חשאית.⁷³ ברמה ההצהרתית, היה בכך לרמז על טרנספורמציה מהותית בהשקפתו של אלדד ועל נסיגה מתפיסותיו הישנות בסוגיית הטרור האיש שפיינו אותו ואת לח"י. מאידך, הוא נקט קו התקפי, האשים את הש.ב. ברצח וטען שההאשמות כלפיו הם מעין עלילת דם מודרנית.⁷⁴

פרשת רצח קסטנר יצרה שני משפטים שהיו "שני חלקים של תמונה אחת":⁷⁵ משפט שלושת הנאשמים ברצח קסטנר ומשפט חרותי שהואשם בחברות בארגון טרור ובאחריות להפצת הכרוז המסית כנגד השופט פרץ. שני המשפטים שהתקיימו במקביל ומהלכיהם סוקרו בהרחבה בעיתונות סיפקו עניין רב לציבור והולידו חשיפות ודרמות לא קטנות בסוגיית הטרור הפנימי והניסיונות לסכלו. החשיפה הדרמטית מכולן הייתה כאמור, העובדה שרוצח קסטנר שימש כמודיע של הש.ב.

לטענת התביעה, הפלג הימני בלח"י לא חדל מפעילות טרור גם לאחר

-
69	שמיכת טלאים, עמ' 90.
70	רצח קסטנר, עמ' 107-108. ר' גם: "תובעת להרשיע את מנקס", הארץ 9.12.1957, עמ' 2.
71	לדוגמה, "פרשת שייב-אבנרי עוזרת להרמת מסך השקרים", רימון, 10.4.1957, עמ' 3, 7-6.
72	"עדויות של דניאל זרניצקי: שייב ורומק חברי המחתרת", רימון, 23.7.1957, עמ' 15.
73	"אני, טרור ומהפכה", רימון 3.4.1957, עמ' 8-9, "היש מחתרת בישראל", הארץ 29.3.1957, עמ' 3.
74	"מעוללות עלילת הדם", סלם צ"ז (ניסן תשי"ז), עמ' 1.
75	"במשפט חרותי: התביעה לא הספיקה להגיש משפט נגד שייב", דבר, 17.7.1957, עמ' 4.

הקמת המדינה ופעל כמחתרת בת מספר שלבים: חיסול ברנדוט, מחתרת צריפין, חזית הנוער הלאומי וחוג קוראי סלם, שמהם באו רוצחי קסטנר. בין חברי המחתרת ציינה התובעת את אלדד, רומק, יהושע ייבין וחרותי. לדבריה, יצר הארגון הסתה מתמדת נגד השלטון וראשיו, הכין תכניות להקמת פדאיון נגד יהודים ועודד צעירים לנסות ולכפות דברם ודעתם על הממשלה והשלטון... קבוצה זו אף פיתחה שנאה עזה כלפי ד"ר י. קסטנר והמציאה את המונח 'קסטנריזם'...⁷⁶ החוט המקשר בין ההתארגנויות הללו היו אלדד, עיתונו והאידיאולוגיה לה הטיף. להוכחת טענותיה ציטטה התביעה מאמרים מסלם ובהם דברי הסתה וקריאה להפלת המשטר, וטענה שתפיסתם האידיאולוגית האחידה של חברי המחתרות לדורותיהם מוכיחה שמדובר במחתרת אחת שפעלה לאורך השנים. ראשי לח"י לשעבר, שמיר וילין-מור, נזעקו להגן על שם לח"י ושיגרו מחאה חריפה בטענה שלח"י חדלה מלהתקיים עם הקמת המדינה.⁷⁷

במהלך המשפט עלו על דוכן העדים מספר חברי תנועת הנוער הלאומי וסיפרו על אופייה המחתרתי של התנועה. אחד מהם טען שלדברי מנקס המחתרת רצתה לבצע הפיכה במדינה, לתלות את ראשי השלטון ולתקוע כדור בראש הבוגדים, אחר סיפר שחרותי טען שהמטרה היא חיסול ראשי השלטון ועוד ועוד.⁷⁸ במהלך חקירתם התברר שרבים מהם היו דמויות מפוקפקות ושימשו כמודיעים של הש.ב. לאמיתו של דבר, התברר שרוב ההתארגנויות המחתרתיות מקורן באותם סוכנים שלא די שהקימו אותן מחתרות, אלא אף דיווחו איש על רעהו. כעת התבררו מקורות המודיעין של הש.ב. ורמת אמינותם, דבר שנלקח בחשבון בידי השופטים.⁷⁹

תופעה זו של 'סוכן מדיח' (Agent Provocateur), שחוזרת על עצמה שוב ושוב במהלך ההיסטוריה ולא בכדי, מעלה את הבעייתיות בעבודת שירותי הביטחון בסיכול הטרור, ואת האיוון הדק, שמופר לא אחת, הכרוך בהפעלת סוכנים. אולם בעוד שמשטרים טוטליטריים דוגמת רוסיה שלפני ואחרי המהפכה הבולשביקית, חייבו את הפרובוקציה כדרך פעולה מתבקשת נוכח הקשיים להתמודד עם הטרור, הרי שבמדינות דמוקרטיות נפסלה שיטה זו מטעמים מוסריים וחוקתיים. גם מבחינה מבצעית, השימוש ב'סוכן מדיח' הוא דבר מסוכן ויכול להפוך לחרב פיפיות, ורצח קסטנר מהווה הוכחה לכך.

76 "הועלו האשמות נגד לח"י ומרחיבים משפטו של חרותי", **מעריב**, 28.6.1957, עמ' 2.

77 "ראשי לח"י לשעבר: הארגון חדל להתקיים", **הארץ**, 25.7.1957, עמ' 4.

78 "ורניצקי בשם חרותי: מטרת ההפיכה לחסל את ראשי השלטון", **דבר**, 1.7.1957, עמ' 4.

79 **פד"ע** י"ב, עמ' 1567-1568, 1924.

בעוד שמשפטם המקביל של רוצחי קסטנר ושל חרותי מתנהל, חלה התפתחות דרמטית בפרשה: הוחלט להגיש כתב אישום כנגד אלדד ורומק באשמת הסתה למרד.

על ספסל הנאשמים, כמעט

החלטת היועמ"ש להעמיד לדין את אלדד הביאה לשיא את העימות שניהל מול השלטון. האשמה התבססה באופן לא מפתיע על מאמריו בסלם ובעיקר על כך שטען שקסטנר נרצח בשליחות ראשי השלטון. רומק שנרשם כמו"ל סלם נחשב גם הוא כנושא באחריות לכתוב בו.⁸⁰ הידיעה על כך חרגה מגבולות הגזרה התקשורתיים המקומיים ועוררה עניין גם בחו"ל.⁸¹ כיצד קיבל אלדד חדשות אלה?

מעיון ביומנו עולה שהוא הביע שביעות רצון רבה מהעמדתו למשפט וציפה לראות בו את גולת הכותרת בפעולתו למלכות ישראל. השנה החדשה נפתחה בכי טוב בהגשת התביעה נגדי... יום גדול. עלול להניע גלגלים וברוכים... יש הגיון פנימי בהתרחשויות... מוכרח הייתי לבוא לידי התנגשות זאת עם צמרת המדינה גם ללא פרשת קסטנר, כתב.⁸² באופן פומבי הוא טען שהעמדתו לדין מהווה ניסיון מצד השלטון להסיח את דעת הציבור ממצבה המדיני הקשה של ישראל. "זה יהיה משפט פוליטי", הצהיר ותכנן לחשוף בו את קלונו של המשטר העוין.⁸³ ההתפתחויות המשפטיות במשפט רוצחי קסטנר ובמשפט חרותי מנעו ממנו לממש את שאיפתו:

עם סיום משפטם, נדונו שלושת רוצחי קסטנר למאסר עולם. חרותי לעומת זאת, זוכה מחברות בארגון הטרור אך נידון לעונש מאסר קצר על חלקו בהפצת הכרוז המסית. התביעה שלא הצליחה להוכיח את קיום המחתרת, ערערה על הכרעת הדין לבית המשפט העליון. בדיון שהתקיים דחה ההרכב בראשות השופט אגרנט ברוב קולות את טענת התביעה בדבר המשכיות המחתרת ואישר את הכרעת הדין. את החלטתם סיכמו השופטים בכך ש"הטענה כי ד"ר שייב שימש חוליה מקשרת בין הארגון הטרוריסטי הישן ובין הקבוצה החדשה, אין לה על מה שתסמוך".⁸⁴ לעומתם, דעת המיעוט סברה שהתביעה הוכיחה שמדובר במחתרת רצופה אחת שחבריה

80 "ד"ר שייב נתבע לדין באשמת הסתה למרד", מעריב, 29.9.1957, עמ' 1.

81 "2 of Old Stern Gang Accused in Israel", *The New York Times*, 30.9.1957, p. 10.

82 יומן אלדד, ה' תשרי תשי"ח.

83 שייב – זה יהיה משפט פוליטי", הארץ, 30.9.1957, עמ' 4, יומן אלדד, ג' טבת תשי"ח.

84 פד"ע י"ב, עמ' 156.

הושפעו מהמאמרים המסיתים בסלם, שכוונתם ללבות את היצרים למעשי אלימות ולמרד במדינה.⁸⁵ נראה שהדעות השונות שבאו לידי ביטוי במוסד החוקתי העליון מצביעות על הבעייתיות הרבה בסוגיה זו. אלדד שידע זאת, השתדל תמיד שלא לחצות את הסף בדברי הסתה מפורשים. פעמים רבות דבריו היו כפולי משמעות ונתונים לפרשנויות שונות. החלטת בית המשפט העליון אילצה את היועץ המשפטי לממשלה לבטל את כתב האישום נגד אלדד⁸⁶ ושאיפתו במשפט פוליטי תקשורתי לא התממשה.

חוקר הימין הרדיקלי אהוד שפרינצק, שבדק התנהגות פוליטית של קבוצה רדיקלית ביחסה לשלטון, הבחין בין התנהגות לגיטימית לבלתי לגיטימית, וכשבחן את "תהליך הדה-לגיטימציה", זיהה שלושה שלבים מתפתחים: משבר אמון, קונפליקט של לגיטימציה ומשבר של לגיטימציה שהוא השלב העליון בעימות, ובו הקבוצה פועלת בדרכים שאינן חוקיות תוך הכרה שהדבר יוביל אותה להתנגשות עם המשטר.⁸⁷ לאיזה שלב הגיע אלדד בעימות עם השלטון?

למרות שבכתיבתו השתדל אלדד שלא לחצות את הקו הדק המבדיל בין התרסה להסתה ממשית, ברור למדי שהוא עמד בעימות ישיר ובמשבר לגיטימציה עם השלטון. הוא דגל בקנאות אידיאולוגית בלתי מתפשרת ובמרידה במוסכמות, שהתבטאה באי קבלת סמכות ומרות הרוב, בנייתו עקרוני סמי-מקיאוויליסטי בין פוליטיקה למוסר ובאמונה בכוחו של הפרקסיס המהפכני כמשנה מציאות. מעשית, דרכו התבטאה בעיקר בכישרון הביטוי ועבורו העט היה חרב והוא השתמש בו בלהט. הוא מעולם לא היה איש המעשה ולכן יש לשפוט אותו רק על פי כתיבתו המתסיסה והפרובוקטיבית. היא השפיעה למעשי אלימות, והוא ידע זאת היטב. הוא לא יצר את העימות ולא קבע דרכי פעולה, אך הוא יצר אווירה נגד השלטון, חוקיו ומדיניותו, שהכשירה מעשי טרור ופעולות לא לגיטימיות. לימים, באחד הריאיונות הוא הודה שייתכן וכתיבתו גרמה למעשי אלימות אולם בהיתממות טען שהוא לא רואה עצמו אחראי לכך.⁸⁸ תופעה זו עוררה את לעגו של אבנרי, שכתב עליה: "וקיים הד"ר שייב. העט הנובע שלו נוטף אלימות. אולם כאשר קורה משהו, הד"ר שייב הוא הראשון הנחפז להבטיח שאין זו אשמתו..."⁸⁹

85 פד"ע י"ב, עמ' 1574.

86 "שייב ורומק לא יועמדו לדין", מעריב, 2.3.1959, עמ' 1.

87 ניצני פוליטיקה, עמ' 2-7.

88 "רצח קסטנר – למי הרצח השתלם", כותרת ראשית, 26.6.1985, עמ' 30.

89 מצוטט בתוך: רצח קסטנר, עמ' 76.

אולם, וזאת חשוב לסייג, את תמיכתו במעשי אלימות אין לראות כניסיון להפלת השלטון. השקפתו הייתה ריאליסטית והוא ידע שאין בכוחו של קומץ אנשים לבצע זאת. אלדד האקזיסטנציאליסט שהושפע משירת אצ"ג ומהפילוסופיה של ניטשה וברדיצ'בסקי, ראה בתגובה למציאות אנומלית ביטוי ל"שינוי ערכין" ול"רצון לעוצמה", הרעיונות שעמדו בבסיס תורתם הפילוסופית של האחרונים. במילים אחרות, ביטוי ליסוד הטבעי החיוני המניע את התפתחות האדם וביטוי לאינסטינקטים הקמאיים המתפרצים מתוך השאיפה לחרות ודוחפים למרד במציאות המנוונת. את המורדים שלא השלימו עם תכתיבי המציאות ולא קיבלו את מוסכמותיה, ראה אלדד כמבשרי המהפכה שאליה ייחל וביטוי לתקווה שהיא אכן תתגשם. פרשת קסטנר חתמה את סוגיית הטרור הפנימי בעשור הראשון ואיתה את העימות בין אלדד לשלטון. מכאן והלאה התמקד אלדד רק בהפצת משנתו האידיאולוגית ובראשה רעיון ארץ ישראל השלמה. ההתפתחויות המדיניות והפוליטיות ששיאן מלחמת ששת ימים העלו רעיון זה לשלב חדש.

פרק שישי:

אלדד ומקומו במחנה הימין לאחר מלחמת ששת הימים

בעצם מלחמת ששת הימים, ביקר אלדד את הרב אריה לויין. בדרכו פגש חייל ממכריו שהודיע לו שהוא וחבריו בדרכם לבית לחם. כשהגיע לרב לויין בישר לו אלדד שצה"ל החל בשחרור בית לחם. לשמע הבשורה, החל הרב לויין לבכות בהתרגשות וביקש מאלדד שייקח אותו לקבר רחל. אלדד, נרגש אף הוא, העיר: "שומעים את פעמי המשיח". בתגובה ענה הרב: "הוא כבר ישנו". הדברים זעזעו את אלדד.¹ אנקדוטה זו בכוחה לבטא את עוצמת הרגע ואת ההתייחסות אליה כאל מאורע על-טבעי.

מלחמת ששת הימים על תוצאותיה גרמה לשינוי דרמטי בהוויית מדינת ישראל והייתה קו פרשת המים בהיסטוריה שלה. באחת הפך גורל השטחים ששוחררו במלחמה לזירת המאבק העיקרית בין שמאל לימין עד ימינו ולסוגיה המשפיעה ביותר בחברה הישראלית. בזירה הפוליטית יצרה המלחמה שידוד מערכות שטשטש את הקו שתחם בין שמאל לימין טרם המלחמה. ביטוי לכך הייתה הקמת התנועה למען ארץ ישראל השלמה שהרכבה כלל דמויות שהיו מזוהות עם השמאל ועם הימין כאחת.

כיצד השפיעו ההתפתחויות המדיניות והפוליטיות על שני התחומים שהיו מזוהים עם אלדד ושהרכיבו את השקפת עולמו – היחס למדינה ולחוקיה והסוגיה הטריטוריאלית? מה היה מקומו בהתארגנות החדשה? טרם נענה על שאלות אלו, נבחן את פעילותו בימים שטרם המלחמה.

1 סמבטיון, עמ' 264.

בטאון ארץ־ישראל: שלב מעבר בין ציונות רדיקלית חילונית לדתית

החלטתו של אלדד להפסיק את הוצאת סלם בסוף 1963 וסגירת הבוקר בסוף 1965, הותירו אותו ללא כלי ביטוי פומביים שבהם יכול היה להפיץ את משנתו. אולם לא איש כאלדד יכול היה לשתוק, בעיקר בעקבות ההתפתחויות שהתרחשו במרחב ובישראל ובעיקר בתקופה המתוחה לפני מלחמת ששת הימים.

עם סגירת הבוקר מצא אלדד במה חדש לכתוב בה, שהייתה קרובה לרוחו ולרעיונות להם הטיף: ירחון בשם ארץ־ישראל, שאותו יזם וערך יוצא לח"י אברהם סלמן. הגיליון הראשון יצא בחודש שבט תשכ"ו (ינואר 1966) וניכרת ההקפדה על שימוש בתאריך עברי, כשהכותבים העיקריים היו סלמן ואלדד. העיתון ששערו עוצב כמפת ארץ ישראל בגבולותיה הרחבים ושמטרתו הייתה להביא את "דבר ארץ־ישראל לעם", היה צבוע כולו בטרמינולוגיה של אלדד: הטפה לאדנות ישראלית בגבולות ההבטחה, מדינת ישראל כראש גשר לממלכת ישראל וביקורת על המשטר תוך קריאה להקמת "שלטון חירום לאומי". גם שמו של יאיר לא נפקד. העמוד האחורי כונה "עמוד הפרצופים" והוא היה מעוטר בציור דמות הנתונה בעמוד קלון נוסח ימי הביניים. הובאו בו זה כנגד זה תמונת בריטי שסייע לנאצים ונידון למוות ומולו תמונתו של אורי אבנרי בציון העובדה שנבחר כח"כ. גם בגיליונות הבאים בלטה מגמה זו, אם בנייתו מעמיק של אלדד "מה היה לח"י",² בדברי ביקורת על תנועת החרות³ ובביקורת פובליציסטית על אירועי השעה. עצם כתיבתו בעיתון היוותה מבחינת אלדד סגירת מעגל, שהרי סלמן בחר בפילוג ללכת עם ילין־מור, למרות שכזכור, הודה בטעותו ופרש מהמפלגה זמן לא רב לאחר מכן. ממכתבי הקוראים שפורסמו בעיתון עולה הצורך בייסוד במה לאומית מעין זאת. זה זמן רב מאז הופסקה הוצאתו של סלם, הורגש החיסרון והצורך בכתב עת שיבטא את המדיניות המקורית החייבת להיות לעם ישראל על אדמתו. כתב עת שלנגד עיניו יהיו תמיד כל עם ישראל, כל ארץ־ישראל וכל תורת ישראל... (ההדגשה במקור, י.פ.), כתב אחד. השני תיאר את תחושותיו כ"יום חג" כשראה את העיתון בדוכני עיתונים וסיפר כיצד "בלע" אותו בקריאה.⁴

2 אלדד, "מה היה לח"י", ארץ־ישראל ב' (אדר תשכ"ו), עמ' 6-8.

3 אלדד, "שלמות המולדת או שלמות גח"ל", ארץ־ישראל ה' (תמוז-אב תשכ"ו), עמ' 6-7.

4 מכתבי קוראים אל "ארץ־ישראל", ארץ־ישראל ב' (אדר תשכ"ו), עמ' 17.

אולם נשמעו גם קולות אחרים שפנו למזכיר המערכת, בחור שומר מצוות בשם פוטולסקי, בדברי ביקורת, חריפים יותר וחריפים פחות ועיקרם שאלה המטיפים למקסימליזם טריטוריאלי, הרואים בתנ"ך ובהבטחת האל מקור הסמכות והלגיטימציה והבסיס לקביעת הגבולות, אינם שומרי תורה ומצוות. היה גם מי שתמה על שיתוף הפעולה בינו לבין "אנשים הרחוקים מקיום המצוות ו[ש]מטרתם שונה ממטרתך", ופלוני נוסף פסק, שהמטרה צריכה להיות החזרת העם לאלוהיו שזהו התנאי לירושת הארץ.⁵ תשובתו של פוטולסקי לא איחרה לבוא. לאחר שהשתמש בנימוקים הלכתיים ופרגמטיים, הוא פנה להסביר את עמדתו העקרונית: מטרתם של סלמן ואלדד איננה שונה משלו אלא מצומצמת יותר, והוא סיפר על דיאלוג עם אלדד ובמהלכו אמר לו שהוא וכמותו הם בגדר מטאטא שמשתמשים בו לניקוי הבית ואז מניחים אותו בפניה. כלומר, בכוחו של אלדד לעזור בניקוי הלכלוך במדינה ובשחרור הארץ, אך בשלב השני, שלב השלטת חוקי התורה על המדינה, ימשיכו הם בעצמם את המערכה. "אדרבה, ברצון רב אשמם כמטאטא לתכלית זאת אף ע"פ שאין זה כלל מן הנמנע שאכן אמשך אתכם במלחמתכם", ענה אלדד באמירה מעניינת.⁶

מבחינת אלדד, תפקיד היהדות הדתית ומנהיגיה הוא למלא את הייעוד הלאומי-משיחי, אך הוא סבר שהם בוגדים בייעוד זה. במכתב לחבר לח"י דתי ששאל לדעתו בסוגיית הדת והמדינה, הרחיב אלדד על התפקיד המוחמץ של היהדות הדתית שהפקירה את הנהגת התנועה הלאומית בידי החילונים וציין שהתיקון יבוא רק בעזרת שינוי רדיקלי והקמת תנועת שחרור משיחית-דתית. לנגד עיניו הוא ראה את ר' עקיבא כנושא דגל תנועת השחרור הלאומי, וביקר בחריפות את הרבנות הראשית שהיא עוסקת בזוטות ולא מהווה כלי להאדרת הממלכתיות הלאומית והפצת הבשורה המשיחית. על עצמו העיד שנהג להכניס בהרצאותיו בלח"י את "רוח ישראל" למרות שבאותם ימים השעה לא הייתה כשרה למהפכה דתית-לאומית-משיחית וגם הוא עצמו לא היה בכוחו לפעול למען מטרה זו.⁷

פולמוס זוטא זה מסמן את ניצניה של מגמה חדשה שהחלה זמן קצר לפני מלחמת ששת הימים והתגברה במיוחד אחריה – עליית הציונות הדתית-

5 מכתבי קוראים אל "ארץ-ישראל", ארץ-ישראל ג' (ניסן תשכ"ו), עמ' 9.

6 "קבל את האמת ממי שאמרה" (תגובה אחת לשלושה מכתבים), ארץ-ישראל ג' (ניסן תשכ"ו), עמ' 9-11.

7 אלדד לורד, חנוכה תש"ח, אלדד מכתבים, עמ' 91-96. אלדד, "הרבנות והרבנים בזמן הגדול הזה", סלם ס"ה-ס"ו (אלול תשי"ד-תשרי תשט"ו), עמ' 12-15.

לאומית החדשה כגורם דומיננטי בזירה הפוליטית וחילופי הדורות בינה לבין הציונות החילונית המשיחית. בין נושאי המקסימליזם הטריטוריאלי מבית מדרשו של אצ"ג לנושאי חזון ארץ ישראל השלמה מבית מדרשו של הרב קוק הבן (הרצי"ה). ניצנים אלה קיבלו משמעות סמלית כשמאמר של הרצי"ה על ר' עקיבא ובר כוכבא התפרסם באחד מגיליונות ארץ-ישראל.⁸ הירחון לא הצליח להחזיק מעמד זמן רב והוצאתו נפסקה לאחר שבעה גיליונות בלבד. אך לא חלף זמן רב והחלל התמלא בתנועה חדשה מבית מדרשם של חסידיו אלדד.

החוגים הלאומיים: גלגול מחודש של תנועת המהפכה

מספר חודשים לפני פרוץ המלחמה החליטו חרותי ומספר מתלמידי אלדד שבשלה העת להקים תנועה לאומית חדשה. בפנייתם למנהל המחוז בבקשה לירישום האגודה, ציינו את מטרתה: "לעורר, לחדש ולהחיות את התודעה הלאומית בקרב עם ישראל בארץ ישראל ובתפוצות",⁹ ובקיצור, ניסיון מחודש להקים את תנועת המהפכה העברית. בין ראשיה היו יוצאי לח"י שונים ובהתאם למסורת, הם הוציאו בטאון בשם החזית, כשם עיתון לח"י בשעתו.

העיתון שהחל לצאת לאור בחודש חשון תשכ"ז (אוקטובר-נובמבר 1966) חולק למספר "חזיתות": "בחזית ירושלים", "בחזית אדום", "בחזית צבא ישראל" (לא לחינם הושמטה המילה 'ההגנה' שאותה תיעב אלדד), "בחזית המדינית" ועוד.¹⁰ בעמוד השער צוטט קטע משיר של אצ"ג, המתאר את חיילי ישראל הכובשים את "מפת אברהם" ומקימים את המלוכה. בפרספקטיבה של חודשים ספורים לאחר מכן, היה מי שראה בכך נבואה שהתגשמה. מעל דפי העיתון המשיך אלדד העורך לבטא את עמדותיו בסוגיות השונות. אם בקריאה להרחבת הגבולות, להקמת ממשלת חירום לאומית, להחזרת הערבים לארצות ערב, להעלאת יהודי ברה"מ, נושא שבו החל לעסוק באותה עת, ובשאר הסוגיות שעמדו על סדר היום. נאמן לדרכו, הוא העלה על נס את יאיר, פרסם מחדש את עיקרי התחייה ולא היסס לתקוף את תנועת החרות. סמוך לפרוץ המלחמה ועל רקע התחושה שמאורע דרמטי עומד לקרות, הוא חזר להטיף למען חזון מלוכה ישראל בסגנון שבו נקט עשור

8 הרצי"ה קוק, "דרך כוכב מיעקב", ארץ-ישראל ד' (אייר סיון תשכ"ו), עמ' 8-9.

9 החזית – ביטאון החוגים הלאומיים ה' (אדר א'-ב' תשכ"ז), עמ' ח' (להלן: "החזית").

10 מתכונת זו נשמרה עד לגיליון ו' (ניסן תשכ"ז).

קודם לכן, תוך שהציב שוב את המשוואה ולפיה מדינת ישראל מהווה ראש גשר למלכות.¹¹

האם מעבר להוצאת העיתון הייתה גם פעילות אקטיבית? מלכתחילה ברור היה שעיקר הפעילות תהיה סביב הוצאת העיתון. היא הייתה המענה המוכרח לפי חברה לבעיות השעה. זה היה כוחם אך גם חולשתם. עם זאת לא ניתן היה להתעלם גם משאלת המעש. לאחר הוצאת הגיליון הראשון, נתקבלו במערכת מכתבים רבים שהתייחסו לשאלה זו. מנוסח התשובה כפי שהופיעה בגיליון שלאחר מכן, עולה שראשי התנועה סברו שכונת הפונים הייתה למעשים בלתי חוקיים, תובנה סבירה נוכח ההיסטוריה הלא רחוקה שלהם. אלדד ושות' שנכחו מפרובוקטורים וסוכנים למיניהם, חששו שמנסים להפליל אותם והבהירו בצורה ברורה לאותם פונים על כוונותיהם הכנות או "[ה]לא כ"כ כנות ותמימות", שמטרת התנועה היא בראש ובראשונה הנפת דגל החזון הלאומי-ציוני ו"ללמוד וללמד את דרך הגשמתה על בסיס המציאות החדשה אשר שמה מדינת ישראל... היא לא רק 'מציאות קיימת' כי אם אף קדושה, והדאגה לקיומה עמוקה פי כמה אצל מי שרואה בה מנוף למטרה המלאה"¹² (ההדגשים במקור, י.פ.).

אחד הפעילים הצעירים חש שהדברים כונו באופן אישי כלפיו וקבל בפני אלדד על עודף הממלכתיות שלו תוך שהביע תמיכה באקטיביזם של יחידים. הפעיל, תלמיד צעיר בישיבת מרכז הרב, השווה למרבה האירוניה את אלדד לז'בוטינסקי הזקן ופרט את דרכי הפעולה הרצויים לשיטתו, שכללו הקמת זרוע צבאית חשאית שתפעל כנגד מטרות ירדניות בירושלים במטרה להוביל למלחמה בין ישראל וירדן ופגיעה בכנסיות.¹³ בהזדמנות אחרת, הציע לאלדד להקים ארגון של בני ישיבות וותיקי לח"י שיפעלו יחד כנגד המיסיון הנוצרי.¹⁴ אותו פעיל הפך כעבור זמן לאחד מראשוני המתנחלים בחברון.

למרות שפנו לכיוון החינוכי ולא פעלו בצורה אופרטיבית, אתגרי ימי טרום המלחמה לא יכלו להשאיר את חברי החוגים מנותקים מהזירה הציבורית והתעמולתית. ביום העצמאות תשכ"ז נערך מצעד זה"ל המסורתי בירושלים שעמד בסימן מחלוקת מדינית חריפה והתנגדות בינלאומית לקיומו שגרמה לכך שהוא יצומצם והכוח המשוריין יעדר ממנו. חברי החוגים החליטו לזוּם

11 "שורשיה ויעודה של מדינת ישראל", החזית (גיליון מיוחד ליום העצמאות), עמ' ג'.

12 "לכל מאן דבעי", החזית ב', (כסלו תשכ"ז), עמ' י'.

13 ליבמן לאלדד, ללא תאריך, ליבמן לאלדד, ה' אדר א' תשכ"ז, (כל ההתכתבות ביניהם נמצאת בארכיון פרטי משפחת ליבמן, ירושלים).

14 ליבמן לאלדד, כ"ד טבת תשכ"ו.

מחאה ונערכו מבעוד מועד על ציר המצעד עם טנקים מקרטון שאותם הניפו כשהמצעד עבר. הצעירים הונסו תוך זמן קצר. במקביל חולק כרוז בחתימת החוגים הלאומיים שעוטר בתמונת הכותל המערבי בליווי השבועה המקראית המפורסמת שאותה נשא גם הרצל בסיום הקונגרס הציוני השישי, שבו דנו בתוכנית אוגנדה, "תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי..."¹⁵. ניבאו ולא ידעו מה ניבאו. הציונות המשיחית שאצ"ג נביאה ואלדד מבשרה, עמדה על סף פריצת דרך דרמטית.

התקופה שקדמה למלחמה הייתה מורטת עצבים ומלווה בחרדה גדולה לגורל ישראל. בעצם אותם ימים התקבצו מספר יוצאי לח"י מתוסכלים בביתו של אלדד והחליטו שאין בכוחם לשבת בחיבוק ידיים. הוחלט שאלדד ייסע להיפגש עם ראש אג"מ עזר ויצמן, שאותו לא פגש מעולם. בהגיעו לפגישה התנפל עליו ויצמן ונשק לו. "מורי ורבי", קיבל ויצמן את פניו של אלדד, "שנים שאני מצפה לפגוש אותך. תדע לך אתה ובגין השפיעו עלי יותר מכול". בפגישה הרגיע ויצמן את אלדד ואמר לו שתוך שבוע צה"ל ישב על נהר הירדן ותעלת סואץ. לשמע הדברים רץ אלדד לאצ"ג וסיפר לו אותם. התגובה הייתה לא צפויה ואולי דווקא כן, כי אצ"ג היה אדמוני גם בשערותיו וגם באופיו. "הם (הממסד) שקרנים. אל תאמין למה שהם אומרים", צעק עליו אצ"ג וזרק אותו, פשוטו כמשמעו, מהבית. אלדד לא נשאר חייב והטיח בו: "אם אתה באמת נביא כפי שאני מאמין, וחושב שמדינת ישראל נמצאת ערב חורבן, עליך לצאת לרחוב ולזעוק על כך. אל תשב בבית!", ולא שב אליו במשך קרוב לשנתיים.¹⁶

תקרית זו, שהעמידה במבחן את נאמנותו של אלדד למורו ורבו, מעלה את השאלה המתבקשת – מה הייתה מערכת היחסים האמיתית בין השניים? בדומה ליהושע ייבין שבמשך תקופה ארוכה אירח בביתו את ה"משורר-מחוקק", כפי שכינה אותו, דאג לכל צרכיו והצילו מחרפת רעב, גם עבור אלדד, אצ"ג היה נביא שדבריו מחייבים. מעל דפי סלם הפיץ אלדד את השקפת עולמה של הציונות המשיחית שאצ"ג היה מעצבה ורוח המשורר שרתה על הירחון, אולם יחסיהם היו מורכבים ופעמים רבות אצ"ג התייחס אל אלדד בזלזול ודאג להרחיקו.¹⁷ לעיתים מזומנות גם סירב לשלוח משיריו לסלם למרות שידע שבכוחם לסייע לירחון. ביומניו של אלדד נמצאות טרונות רבות על היחס כלפיו מצד

15 הארץ, 16.5.67, עמ' 1.

16 סמבטיון, עמ' 262-263, ריאיון שגיא עם אלדד, 26.12.1993, ארכיון המדינה.

17 סמבטיון, עמ' 226-229.

אצ"ג: "ע"י ישראל [ייבין] הודיע אורי שאינו רוצה שאבוא אליו... הכל חוזר למה שהיה... כמובן 'אין לו' שיר לגיליון ערב ראש השנה. לכתוב או לא לכתוב לו מכתב?¹⁸ מפעם בפעם הוא אף הביע דברי כפירה ב'נביא', וחשב ש: יש לומר לו פעם: ממה נפשך – נביא או משורר. נביא יוצא אל העם, משורר כותב בבית. אם כך לשם מה הצעקה בבית שמתי מעט באים אליו? צועקים בחוץ. בבית כותבים. הצעקות של אצ"ג... הן תחליף, הן ללא תועלת פרט להקלה הנפשית, להתפרקות רגעית שלו, אולם בסופו של דבר תפיסתו העקרונית לא השתנתה.

מערכת היחסים הטעונה ביניהם קיבלה ביטוי בעימות שהתנהל ביניהם כשאלדד פרסם חוברת להוראת שירת אצ"ג ללא רשות המשורר, שסירב בתוקף לפרסם את שיריו. אצ"ג זעם על כך ובתגובה שלח לו אלדד מכתב שחשיבותו הרבה באה לידי ביטוי בכתב היד הברור, דבר חריג אצלו, ובו הגדיר את עצמו כ"נושא המכתבים" שמטרתו להפיץ את דברי הנביא, אף אם הנביא עצמו אינו מסכים להפצתם. "חובתי לשירתך עדיפה על חובתי כלפיך...", סיכם בנחרצות.¹⁹

המלחמה ותוצאותיה

המלחמה על כיבושיה הטריטוריאליים הייתה עבור אלדד מלחמת שחרור והתגשמות חלום. חלום חלקי אמנם, שהרי לא שוחררה כל הארץ על גבולותיה הרחבים, אך המלחמה ביטאה עבורו שלב מתקדם בדרך ליעד. "הבסיס לגאולה נתרבה ונעשה ריאלי יותר", קבע.²⁰ הוא אף הגדיל לעשות וביקש לקבוע מנהג חדש של הקרבת 'קרבת שחרור' בכ"ח באייר בהר הבית, המבטא את גודל השעה, וקרא לבטל את הצומות הקשורים לחורבן הבית (למעט ט' באב) ואת מנהגי האבלות הנהוגים בספירת העומר. אדרבה, טען, חודש אייר (שהוא עיקר התקופה שבה מתקיימים מנהגי האבלות) נתקדש בדורנו פעמיים. בה' באייר קמה המדינה ובכ"ח באייר שוחררה ירושלים השלמה.²¹

כדרכו, הוא בחן את האירועים גם במבט מעמיק ובפריזמה מעין-פסיכולוגית. הוא ראה בהתלהבות הפנימית, בתחושת גודל השעה

18 יומן אלדד 1955-1958, עמ' 47.

19 אלדד לאצ"ג, ב' מרחשון תשל"ו, אלדד מכתבים, עמ' 218-220.

20 "בחמישה באייר תש"ח שוחרר העם היהודי. בעשרים ושמונה באייר שוחררה ארץ-ישראל", החזית י"ד (אייר-סיון תשכ"ח), עמ' ג'.

21 "ביום ט' באב על הר הבית – עת לחדש מסורות", מעריב, 4.8.1968, עמ' 9.

הקולקטיבית שאחזה בחיילי צה"ל כששחררו את ירושלים, עדות להכרעה במאבק הסכיופרי שהתחולל לדעתו בתנועה הציונית מראשיתה. מאבק בין היסוד החיובי המשיחי לבין היסוד השלילי הקונטרה-אמנציפציוני. בין אלה הרואים בה תנועת גאולה משיחית, לבין אלה הרואים בה מקלט בטוח. גישה זו הובילה אותנו לראות במלחמה לא מלחמת קיום והצלחה, אלא זעזוע משיחי שחשף את הרצון הפנימי בציונות ובעם.²²

אך שמחתו והתרגשותו לא נמשכו זמן רב. מיד עם תום המלחמה החלו נשמעים קולות שקראו להסכם עם מדינות ערב המובסות. קולות אלה הדאיגו אותו והוא יצא כנגדם בתוקף. להבנתו, למרות הניצחון הצבאי חסר התקדים, הרי כמו במלחמת השחרור, זו הייתה שעת כושר בלתי רגילה לשינוי מפת המזרח התיכון, ובראש ובראשונה לחיסול ירדן, אך היא הוחמצה. אולם לא זו בלבד שכוחות צה"ל נעצרו באמצע "מסע הניצחון", גם קובעי המדיניות בישראל אינם מתנהגים כמנצחים אלא הם מחזרים אחר המפסידים בבקשה לעשיית שלום. לכן, קבע, הנוסחה לשלום צריכה להיות "אי נסיגה" תמורת שלום, תוך הבהרה שהגבולות החדשים הינם תנאי המינימום לשלום.²³

גם כעת, כמו בסלם, פעל אלדד בדרך דו-כיוונית. מחד, הטיף לשמירה על הגבולות, להקמת התנחלויות²⁴ ולהחזרת הערבים למדינות ערב.²⁵ את דעתו הביע בנחרצות כדרכו: "לא באנו הנה למען השלום אלא למען גאולת עם ישראל וארץ-ישראל".²⁶ מאידך, תקף בחריפות, לעיתים יתרה, את הקולות החותרים לשלום ובייחוד את שר החוץ אבא אבן²⁷ ואת יגאל אלון על תוכניתו לפשרה טריטוריאלית.²⁸ להוכחת טענותיו, הרבה אלדד לצטט גורמי צבא בכירים, הביא את דעותיהם של מומחי משפט ולא היסס להשתמש אפילו

22 הגיונות יהודה, עמ' 107-120.

23 "מלכודת ושמה שלום", החזית ח' (תמוז תשכ"ז), עמ' א'. לימים טען אלדד ש"מלחמת ששת הימים לא הייתה עמוקה נפשית ורוחנית" (יומן אלדד, ז' סיון תשד"מ [7.7.1984]).

24 לדוגמה, "כל הכבוד למתנחלים – הגיעה השעה לחלוציות ממלכתית", החזית י"ג (אדר-ניסן תשכ"ח), עמ' ד'.

25 "הפתרון לבעיה הערבית: יציאתם לארצותיהם", החזית ח' (תמוז תשכ"ז), עמ' א'.

26 החזית י"ג (אדר-ניסן תשכ"ח), עמ' א'.

27 לדוגמה, "הצ'מברלין הישראלי – אבא אבן מסכן את שלום ישראל", החזית י"ד (אייר-סיון תשכ"ח), עמ' א'.

28 "תכנית אלון – מי צייר את המפה הזאת? יהודי או ערבי?", החזית ט"ז (תמוז תשכ"ח), עמ' א'-ב'.

בשמו של הרבי מלובביץ' שעזמו ניהל מערכת יחסים מורכבת.²⁹ רטוריקה זו על צורותיה השונות לא הייתה מקובלת על כולם. אחד מקוראי העיתון קבל על כך שהלעג והזלזול המופגנים כלפי "אויבי הרעיון" גורמים לאי אמון וזלזול בעיתון.³⁰ אחר יצא נגד הנימוקים הפרגמטיים שבהם משתמש העיתון, לשיטתו, בעוד שהבטחת הארץ לאברהם בידי האל היא זו שאמורה לעמוד במוקד הטיעונים.³¹

מגמה כפולה זו באה לידי ביטוי גם בסיסמאות שהובלטו בעיתון. בעוד שלפני המלחמה הוטבע בעיתון סלוגן קבוע: "החוגים הלאומיים – לשלמות העם, לשלמות המולדת", הרי שלאחר המלחמה שונה הנוסח מדי חודש וההתייחס לבעיות השעה. "ארץ-ישראל כולה לעם ישראל כולו",³² "דין ויתור על שטחי מולדת כדין בגידה"³³ ו"המונע שובנו לחברון, לא יושב בארץ", לדוגמה.³⁴ הסלוגן הקודם הועלה לכותרת העיתון שנשא את השם "החזית" – בטאון רעיוני-מדיני. לשלימות העם – לשלמות המולדת". אולם מעבר לסוגיה הטריטוריאלית, העלתה המלחמה סוגיה נוספת שהחלה לתפוס את מקומה הציבורי והפכה לדומיננטית – סוגיית הר הבית.

הר הבית בידינו?

שחרור הר הבית העלה את הסוגיה לסדר היום הציבורי. אין צורך להכביר במילים על מרכזיותו של הר הבית בהשקפת הציונות המשיחית מבית מדרשו של אצ"ג. זה היה מרכז העולם ונקודת המשען שלו. זהו גם מקום ההכרעה. וכדברי אצ"ג: "כי היושב עלי כסא דוד בהר זה מולך על הארץ כולה מן היאור עד הפרת... אשר הר הבית שלו – שלו גם ירדן וירקון. אשר הר הבית שלו – לו ים סוף וגם פרת."³⁵ ובקיצור, "השולט בהר, שולט בארץ".

עוד בימי המלחמה הצטרף אלדד לפמלייתו של בגין שעלתה מהכותל להר הבית. בהיותו בהר, ניגש אליו חיים גורי שלחם בירושלים ואמר לו

29 לדוגמה, "מומחה למשפט קובע – לישראל סמכות משפטית ומוסרית לספח את השטחים המשוחררים", החזית ט"ו (תמוז תשכ"ח), עמ' ד', "הרבי מלובביץ' לאלוף שרון: אין לסגת מהשטחים", שם.

30 "מה אומרים קוראי החזית", החזית י"ב (שבט תשכ"ח), עמ' ג'.

31 "מה אומרים קוראי החזית", החזית ט"ז (אלול תשכ"ח-תשרי תשכ"ט), עמ' ב'.

32 החזית ח' (תמוז תשכ"ז), עמ' ב'.

33 החזית ט' (אב תשכ"ז), עמ' ב'.

34 החזית י"ד (אייר-סיון תשכ"ח), עמ' א'.

35 אצ"ג, כל שיריו ז', עמ' 34, 52.

בהתרגשות: "אלדד, נלחמתי עם הבחורים שלי ותאמין לי שבעיני ממש ראיתי את הקנאים קופצים לתוך האש להרוס את המגדלים הסמוכים לבית המקדש..."³⁶ גם אצ"ג עלה להר וכשיצא מכיפת הסלע החל להתפלל עטור בטלית ותפילין. אחד מקציני צה"ל פנה אליו ואמר לו שהמקום קדוש למוסלמים ורמז לו לעזוב את המקום. באותו רגע הבין אצ"ג בחושי הדקים שהר הבית הופקר ואמר לרעייתו: "בזאת נפרדתי מהר הבית".³⁷

גם שמחתו של אלדד הייתה קצרה. עמדת הממשלה שקיבעה את הסטטוס-קוו, ולפיו הכותל יהיה בשליטה יהודית והר הבית בשליטה מוסלמית והאיסור ההלכתי שהטילה הרבנות הראשית על כניסת היהודים להר, גרמו לאלדד להבין שלמרות הריבונות הישראלית דה-פקטו על ההר, הוא למעשה טרם שוחרר. "המחדל בהר הבית חמור בתוצאותיו ההיסטוריות והפסיכולוגיות יותר מכל מחדל אחר", קבע בנחרצות ולימים תלה בו, כביטוי לחוסר הרצון הנישיאני, את הגורם למלחמת יום הכיפורים ולנסיגה מהציונות.

כמענה לנסיגה מההר הטיף אלדד מעל דפי החזית לחזרה אליו.³⁸ מבחינתו צו השעה היה "צמצום השליטה הדתית של הערבים לתחום המסגדים ושחרור מוחלט של הר הבית שהם השתלטו עליו תוך קנוניה עם משרד הדתות".³⁹ מבחינה מעשית, פירוש הדבר היה הקמת בית כנסת בשטח ההר וחיידוש הקרבת קרבן פסח. לאו דווקא הריסת המסגדים בשטח ההר כפי שקראו גורמים רדיקליים אחרים. כשנשאל האם לדעתו ראוי להקים את בית המקדש השלישי, הוא נרתע מתשובה חיובית מתוך הבנה שהדבר אינו אפשרי מטעמים פוליטיים. כשנזכרים בהטפתו בזמן מלחמת השחרור לבניין בית המקדש, מבינים את תהליך הבשלות הפנימי שהוא עבר.⁴⁰

אך אלדד לא הסתפק רק בהטפה פסיבית: ביום השנה הראשון לשחרור ירושלים ולאיחוד העיר, הוא החליט לקיים נדר אותו נדר כשהיה אסור בידי הבריטים בלטרון ועלה ברגל מלטרון לירושלים מלווה בעשרות אנשים. אחת ממטרות הצעדה שהסתיימה בכותל, הייתה להצביע על הזיקה שבין מלחמת המחתרות ובין שחרור הארץ וירושלים בידי צה"ל. שני שלבים של אותה מערכה, כפי שסבר.⁴¹

36 סמבטיון, עמ' 265.

37 מקור ראשון, 21.11.2014, עמ' 12.

38 לדוגמה, "כי הר הבית בידי זרים", החזית ח' (תמוז תשכ"ז), עמ' ב'.

39 "צו השעה", החזית ח' (תמוז תשכ"ז), עמ' ב'.

40 "ביום ט' באב על הר הבית – עת לחדש מסורות", מעריב, 4.8.1968, עמ' 9.

41 "לקיום נדר – עלייה לרגל מעמק איילון להר הבית", החזית י"ד (איייר-סיון תשכ"ח),

אלדד ותלמידיו היו גם שותפים לניסיונותיהן של קבוצות שונות לקיים תפילות פרטיזניות בשטח ההר על מנת לקבוע עובדות בשטח. המתפללים, שלא ביקשו אישור כלשהו, סולקו פעם אחר פעם בידי המשטרה שלעיתים השתמשה בכוח כדי לסלקם משטח ההר. הוא גם היה זה שעודד ודחף קבוצת בית"רים לעלות להר על מדיהם באופן מופגן ולערוך מסדר מול כיפת הסלע, ציון דרך בולט במאבק היהודי למען הר הבית.⁴² תוצאות המלחמה גרמו להתרוממות רוח ולאקסטזה לאומית. מבחינה אידיאולוגית ופוליטית, קיבל הדבר את ביטוי בהקמת גוף אידיאולוגי בשם התנועה למען ארץ-ישראל השלמה. מה היה מקומו של אלדד בתנועה לאור היותו נושא החזון?

בדרך לבחירות – התנועה למען ארץ ישראל השלמה ומפלגת כח

ב-22 בספטמבר 1967 התפרסם גילוי דעת בעיתונים המרכזיים בישראל מטעם תנועה חדשה: ...ארץ ישראל השלמה היא עתה בידי העם היהודי, כשם שאין לנו רשות לוותר על מדינת ישראל, כך מצווים אנו לקיים את מה שקיבלנו מידיה: את ארץ ישראל. הננו חייבים בנאמנות לשלמות ארצנו... ושום ממשלה בישראל אינה רשאית לוותר על שלימות זו. גבולות ארצנו כיום הם גם ערובה לביטחון ולשלום...⁴³

על גילוי הדעת חתמו גלריה ארוכה ונכבדה של אנשי הציבור והרוח בישראל. החל מאלתרמן, אצ"ג, ש"י עגנון, משה שמיר וחיים גורי וכלה ברחל ינאית בן-צבי, בני הזוג יצחק וצביה צוקרמן, בני מרשק, והאחים יוסף ומשה טבנקין, בניו של האדמו"ר יצחק טבנקין מרחביה. גם שמו של אלדד לא נפקד.

זה היה מסמך היסוד של התנועה למען ארץ-ישראל השלמה. במקביל ובאותו הגיליון ממש פרסם הרב קוק הבן את מנשר "לא תגורו", המהווה אחד מאבני היסוד האידיאולוגיים של השקפת הציונות הדתית הרדיקלית שהוא היה אביה הרוחני.

תוצאות המלחמה והאקסטזה המשיחית הובילו לפריחה מחודשת של רעיון "שלמות הארץ", משמאל וימין, בשדה הפרלמנטרי ומחוצה לו. בן-רגע כמעט הפך הרעיון הערטילאי לבר-מימוש, והמטען הנפשי התפרץ

עמ' ד', "הרהורי צעדה – מלטרון עד הר הבית", שם ט"ו (תמוז תשכ"ח), עמ' ב', "צעדת לטרון נסתיימה בתפילה ליד הכותל", מעריב, 28.5.1968, עמ' 7.

42 אלדד לאריה בנו, ו' באלול תשכ"ט (20.8.1969), אלדד מכתבים, עמ' 168-172.

43 מעריב, 22.9.1967, עמ' 24.

ומצא ביטוי נרחב במציאות. טבנקין קרא להקים היאחזויות ברחבי האזורים שנכבשו,⁴⁴ אהרן אמיר הקים את המטה להחזקת השטחים ותנועת החרות כמו נולדה מחדש.⁴⁵ אולם יותר מכול, בלטה התנועה למען ארץ-ישראל השלמה שחיברה יריבים פוליטיים ואידיאולוגיים ויצרה מפץ פוליטי.

הורתה של התנועה בפגישה שנערכה זמן קצר לאחר תום המלחמה בין צבי שילוח ואלתרמן, שבאותם ימים פרסם את מאמרו המפורסם שבו קבע שהמלחמה מחקה את הפער בין מדינת ישראל לארץ ישראל, וזו הפעם הראשונה מאז חורבן הבית שארץ ישראל נמצאת בידנו.⁴⁶ בפגישה הציע שילוח למשורר שיעמוד בראש תנועה נגד נסיגה. אלתרמן הסכים ושלח את שילוח לגייס גם את הסופר משה שמיר. בפגישה משולשת ביניהם שנערכה, צחק הגורל, דווקא בקפה כסית, שבו כזכור ראה אלדד ביטוי לנהנתנות ולאורח חיים נעדר עקרונות, נוצר הגרעין הראשון לתנועה.⁴⁷

אט אט גויסו חברים נוספים ממעגלים שונים. ב-10 באוגוסט 1967 כונסה הישיבה הראשונה של התנועה. אלדד לא הוזמן למרות הצעתו של שילוח להזמין. "נשארה כלפי אלדד שנאה ולא קיבלו אותו", העיד לימים.⁴⁸ אלדד נפגע ופנה לשילוח שדרש לצרפו. לבסוף הוא צורף והשתתף בקביעות בפעילות התנועה. הוא חתם על גילוי הדעת, ישב בשולחן הנשיאות בכנס היסוד, נבחר למועצת התנועה וכתב בקביעות בביטאונה זאת הארץ.⁴⁹ לכאורה מדובר בהשתתפות מתבקשת נוכח היותו נושא הדגל. עם זאת יש לבחון זאת לעומק, בגלל השותפות הלא טבעית בין גורמי שמאל וימין בתנועה וההבדלים המהותיים ביניהם בייצוג המקסימליזם הטריטוריאלי.

מקסימליזם טריטוריאלי בממדים שונים

היה זה אך טבעי לכאורה, שאלדד ביקש להצטרף לתנועה שחרתה על דגלה את שלמות הארץ כערך אידיאולוגי ופוליטי מחייב. אולם מעיון מדוקדק בנוסח גילוי הדעת עולה שראשיה ראו בשטחים ששוחררו במלחמה את המימוש הטריטוריאלי של המושג "ארץ-ישראל השלמה", והלא אלדד דגל במקסימליזם טריטוריאלי נוסח גבולות ההבטחה ולא קיבל אפילו את

44 טבנקין, עמ' 204.

45 "מלחמת הפדות והישע".

46 אלתרמן, "מול מציאות שאין לה אח", מעריב, 16.6.1967, עמ' 10.

47 אשמת ירושלים, עמ' 31-34.

48 סמבטיון, עמ' 227.

49 סמבטיון, עמ' 278-279. מנגד, טוען שפרינצק שאלדד עצמו סירב להצטרף לתנועה מסיבות שונות (Radical Right, p. 41).

הנוסחה של "שתי גדות לירדן". מה גם שהרב קוק הבן סירב לחתום על נוסח המודעה מסיבה זו בדיוק.⁵⁰ כיצד אם כן הסכים אלדד להצטרף לתנועה? אלדד שחש בדיסוננס, נאלץ להצטרף בפני תלמידיו וטען שהניסוח: "ארץ-ישראל השלמה היא עתה בידי העם היהודי", כלשון גילוי הדעת, היה מוטעה. אולם, הוא הדגיש, חשוב כעת לרכז ולאחד את כל הכוחות המתנגדים לנסיגה. מה גם שישנו ערך חינוכי ראשון במעלה בהטמעת המושג "ארץ ישראל השלמה".⁵¹ יתרה מכך, טען, הגבולות שלפני המלחמה היו אבסורדיים לחלוטין מבחינה היסטורית, כלכלית וביטחונית וביטאו את חוסר השייכות לארץ. אולם מדינה המשתרעת מהגולן ועד לסיני ולסואץ ושכוללת בתוכה את הערים ההיסטוריות היא מדינה בת-קיום. "אמנם [עם] ריאה אחת לפי שעה, אבל בריאה אחת אפשר כבר לנשום..."⁵² טיעון זה מהווה שינוי דרמטי בתפיסותיו הטריטוריאליות של אלדד ומבטא קו חדש, פשרני יחסית, המתחשב בשיקולים פרגמטיים ומדחיק את הצידוקים המטא-פיזיים שהנחו אותו עד עתה. מבחינה אישית, הוא חש שקבלתו בידי אנשי השמאל מהווה את הסרת החרם עליו.⁵³

נוכחותו של אלדד בתנועה הייתה עילה למתקפות המתנגדים לה. לא בכדי סירב עזריה אלון, איש ארץ ישראל השלמה בדעותיו, להצטרף לתנועה, כיוון שסבר שנוכחות דמויות מהימין הרדיקלי כמו אצ"ג ואלדד תסיט את הדיון מהסוגיה עצמה אל סוגיית המשתתפים בתנועה, כפי שאכן קרה. באקט ציבורי הוא פרסם בפומבי את סירובו להצטרף לתנועה, ותלה בנוסף את העילה בתלכיד הלא ברור של חברי התנועה, שכל אחד מהם נתן למושג "ארץ ישראל השלמה" פירוש שונה מחבריו, אבחנה שגם בדבר שמו לב אליה.⁵⁴

זאת ועוד, באותם ימים עלתה הסוגיה הדמוגרפית על סדר היום הציבורי, כשמיליון מערביי יהודה, שומרון ועזה נוספו לאחריות ישראל. אלדד כפובליציסט וכאידיאולוג לא יכול היה להתעלם מהסוגיה והחל להטיף לפתרון חילופי האוכלוסין, פתרון שגם יאיר בעיקרי התחייה חתר אליו. דבריו בנושא עוררו סערה ציבורית ופוליטית גדולה שהתנהלה מעל

50 א"י השלמה, עמ' 165.

51 וכדבריו: "תנועה זו קוראת לילד בשמו" (מעריב, 29.9.1967, עמ' 16).

52 "ד"ר אלדד משיב לשואלים: מדוע אני משתתף בתנועה למען א"י השלמה?", החזית י"ב (שבט תשכ"ח), עמ' 4.

53 סמבטיון, עמ' 281.

54 אשמת ירושלים, עמ' 44-45, "מדוע לא חתמתי", למרחב, 22.9.1967, עמ' 3, "כל אחד וא"י השלמה שלו", דבר, 15.9.1967, עמ' 4-5, 13.

גלי התקשורת והייתה הנושא החם באותם ימים. עד כדי כך שאלדד נחשב כ"מצוטט ביותר לאחרונה בעיתונות ובראיונות פומביים".⁵⁵ כצפוי, היה מי שניצל את ההזדמנות לנגח את התנועה למען ארץ ישראל השלמה שקיבלה לשורותיה את אלדד שהפך למזוהה עם הטרנספר.⁵⁶ אלתרמן נחלץ להגן עליו ועל התנועה למרות שבפורומים פנימיים הסכים עם הביקורת והגדיר את תפיסתו של אלדד ככזאת ש"כמעט טרפה להוציא את שמה מן הפה", למרות שהודה שגם ברל כצנלסון דגל בה בזמנו.⁵⁷

נוכח תדמיתו הבעייתית, מדוע התעקש שילוח לצרף את אלדד לתנועה? התשובה לכך נמצאת במהלכים שאירעו שנים קודם לכן והיא נעוצה לדעתי בטרנספורמציה הדרמטית ביחסי בן-גוריון ואלדד שהיו עוינים זה לזה, ומבטאת תהליכי עומק שעברו שניהם ושעברה החברה הישראלית. המפנה ביחסים הגיע בעקבות פרשת לבון, שבה הותקף בן-גוריון בידי אנשי רוח שהאשימו אותו במשיחיות. אלדד, שראה בפרשה פולמוס העוסק בסוגיית אופייה של המדינה ובהקשר רחב יותר, באופייה של התנועה הציונית ודרכי הגשמתה, התייצב לצד יריבו משכבר הימים וקיבל אותו ל"אחוות המשיחיים הדחויים".⁵⁸

עמידתו לצד בן-גוריון עמדה לו שנים לאחר מכן, כשהוצע ככותב בעיתון **מבט חדש**, ביטאון רפ"י. לא כל חברי המערכת היו תמימי דעים עם ההצעה הזאת, ורק כשבן-גוריון אישר זאת, למרות הציפיות ממנו להטיל וטו, נסללה דרכו של אלדד לכתיבה בעיתון. הדבר נחשב אירוע סנסציוני.⁵⁹ המהפך הושלם כאשר לקראת הבחירות לכנסת השביעית שנערכו באוקטובר 1969, הסכים בן-גוריון להצעת מי ממקורביו לכלול את אלדד כמועמד לכנסת ברשימתו, דבר שאלדד הכחיש נמרצות.⁶⁰ בעקבות שינוי הגישה כלפי אלדד, אך טבעי היה ששילוח, ממקורביו בן-גוריון, יצדד בהזמנת אלדד לתנועה למרות תדמיתו הבעייתית.

מעבר לנוכחותו כגורם פולמוסי, מעמדו של אלדד היה דואלי. מחד, אחדים מראשי התנועה העידו על היחס האוהד לו זכה אלדד ועל כך שדבריו היו נשמעים. מנגד, לא פעם הוא נדחה מלקבל מקום מרכזי בתנועה למרות

55 העולם הזה, 20.11.1968, עמ' 9-10.

56 "בכנס צמרת העבודה שנערך בשבת", מעריב, 3.11.1968, עמ' 7.

57 "אבסורד לדוגמה", מעריב, 8.11.1968, עמ' 10, זאת הארץ, 5.12.1969, עמ' 7.

58 סמבטיון, עמ' 257-259, הגיונות ישראל, עמ' 230.

59 ראוי לציין שלא כל הקוראים תמכו בצעד זה והיו כאלה שביקרו אותו. למרחב, 9.2.1967, עמ' 2, "תשובה לח"כ ד. בן-גוריון", דבר, 31.3.1967, עמ' 3.

60 "הוצע לד"ר אלדד לרוץ ברשימת ע"מ", מעריב, 23.10.1969, עמ' 10, סמבטיון, עמ' 300.

שהיה חבר מזכירות ואחד מהכותבים הקבועים בביטאונה.⁶¹ ההסתייגות הרבה כלפיו באה בעיקר מכיוונם של תלמידי טבנקין.⁶² אלדד חש בכך ושאל את משה שמיר האם לטובת רעיון ארץ ישראל השלמה עדיף שיפרוש מהתנועה ובכך תוכשר הדרך לכניסת כוחות חדשים ממחנה העבודה. שמיר סירב. "ייחודה של התנועה הוא בריבוי הגוונים והדעות המאוחדים בסוגיה אחת, למרות שכידוע לך יש בינינו חילוקי הדעות מהותיים בסוגיות רעיוניות ואקטואליות", ענה לו. עם זאת, הודה שפעילות אנשי השמאל ותמיכתם בתנועה עדיפים מבחינה ציבורית על זו של אלדד.⁶³ נראה שלמרות מעורבותו בתנועה הוא הרגיש כ'בן חורג' וצמצם את פעילותו בה. הקונפליקט התעצם לקראת הבחירות לכנסת.

אלדד והבחירות לכנסת השביעית: בין תקווה לכישלון

עם התקרב מועד הבחירות, עלתה סוגיית ההשתתפות בהן. בישיבת המועצה שדנה בסוגיה, עלו קולות בעד ונגד. "ישנן שלוש אפשרויות: או להקים גוש של כל הרשימות המתנגדות לנסיגה, או שנתמודד בצורה עצמאית, או שנפנה לציבור בבקשה שיצביע רק עבור רשימה הדוגלת ברעיון ארץ ישראל השלמה", הבהיר אלדד. בסיכום הדיון הוחלט לשמור על ייחודיות התנועה ולא להתמודד באופן עצמאי, אלא להגביר את המאבק התודעתי למען ארץ ישראל השלמה ומפעל ההתנחלויות בתוך המפלגות הקיימות. עמדה זו פורסמה בפומבי כשהתנועה קראה לציבור הבוחרים לקבוע את עמדתם בבחירות לאור סוגיות אלו.⁶⁴

ההחלטה לא התקבלה על דעת אלדד שזה מכבר חשב להתמודד בבחירות. במהלך השנים חלה התמתנות ביחסו של אלדד למשטר הדמוקרטי והוא החל לראות בו הרע במיעוטו, מתוך הבנה שאין בנמצא כלי אחר להגשמת החזון הציוני. תוצאות המלחמה נתנו דחיפה למחשבותיו. לתפיסתו, הווייתו של מדינת ישראל עברה טרנספורמציה דרמטית. לא עוד "ראש גשר" אלא "גשר

61 סמבטיון, עמ' 279-285. כך לדוגמה, הוא לא הוכנס למזכירות התנועה ונמנע ממנו לנאום בעצרות ובהפגנות.

62 צבי שילוח, "סמבטיון ושמו אלדד", הירדן, אדר תשנ"ו (מס' משלוח 1128/2003 תיק 475, ארכיון לח"י בתה"ש).

63 שמיר לאלדד, 30.10.1968, תיק 31:8:4244, ארכיון שמיר, מרכז קיפ לחקר הספרות, תל אביב, סמבטיון, עמ' 284-285.

64 הדיונים וההחלטות פורסמו בעיתון זאת הארץ, 13.6.1969, עמ' 4-6.

גאולים ממש", ומתפיסה זו נגזר גם השינוי העקרוני ביחסו להתמודדות לכנסת.⁶⁵

אלדד התאכזב מהתנועה למען ארץ ישראל השלמה שלא הצליחה להתקדם מעשית ולא הציבה לעצמה יעדים פוליטיים ברורים, וראה צורך במהלך אופרטיבי שיוציא אותה מקיפאונה.⁶⁶ כאחרים בתנועה, שפוליטית היו קשורים למפלגות אחרות, אלדד עמד גם בראש החוגים הלאומיים, ולכן סוגיית ההשתתפות בבחירות עלתה לדיון בפורום זה. בדיון הער שהתנהל, היו כאלה שציידו במהלך בטענה שאין טוב מבמת הכנסת כפלטפורמה להפצת האידיאולוגיה. מנגד, המתנגדים העלו מספר טענות: ברמה הארגונית צריך מנגנון יעיל וכספים רבים, מה שלא היה קיים בנמצא, וברמה העקרונית, כישלון אלקטורלי ייחשב גם ככישלון הרעיון כולו, ובשיקול הכולל שכרם ייצא בהפסדם. "עלינו להישאר תנועה רוחנית-רעיונית בלבד", טען אחר והמשיך, "אם נהפוך לגוף פוליטי יהווה הדבר זילות הרעיון הגדול". אלדד סיכם וטען שבקונסטלציה פוליטית ועם מימון מספיק, הוא יתמוך במהלך.⁶⁷ במקביל הוא גישש אצל בגין האם הוא מוכן לצרפו לרשימת תנועת החרות, בקשה חסרת סיכוי נוכח מערכת היחסים ביניהם.⁶⁸

בדיון נוסף שנערך במועצה כחודשיים לפני מועד הבחירות, הכריע אלדד לשלילה מסיבה אחת – אוזלת הכוח הארגוני. במכתב לבנו הוא הצר על העניין:

ובצער אמיתי אני אומר 'חבל'. אף פעם לא היה לי חשק כמו הפעם. אם עד כה הייתה תהום רבה בין השקפותינו ובין ה'מציאות', הרי המציאות ערכה את הקפיצה הגדולה מעל לתהום זו... גם לא רחוק היום בו יהיה ברור לכל שבשתי החזיתות העיקריות שלנו: יהדות רוסיה וערביי ארץ ישראל, בשתיהן צפויות ומחייבות דרכים מהפכניות. פינוי מפה ומשם. ואין זה עניין למחשבת 'מלכות ישראל' כי אם למעשה. ע"כ היום גם הכנסת היא במה, והיא גם גשר לבמות ועשיות אחרות פרט לכתיבה בה עסקנו... עד כה (ההדגשים במקור, י.פ.).⁶⁹

אולם למרות הכרעתו השלילית, המשיך אלדד להיפגש עם גורמים בתנועה למען ארץ ישראל השלמה שציידו בהקמת מפלגה, כמו צבי שילוח,

65 סמבטיון, עמ' 297.

66 *Israel Divided*, pp. 55-56.

67 "האם לרוץ לכנסת או לא", החזית כ' (אייר-סיון תשכ"ט), עמ' א' ו-ד'.

68 ריאיון שגיא עם אלדד, 26.12.1993, ארכיון המדינה.

69 אלדד לאריה בנו, ו' באלול (20.8.1969), אלדד מכתבים, עמ' 170.

אליעזר ליבנה, ד"ר אהרון בן-עמי ואחרים, וההכרעה החלה להשתנות לאחר שהושגו האמצעים החומריים לריצה. באחת הפגישות אף נכתבה טיוטת מצע אך פרץ ויכוח סביב הדמות שתעמוד בראש הרשימה. "מקורבי יהושע בן ציון שתורם כסף רב לתנועה למען ארץ ישראל השלמה לא יתרום את הסכום הדרוש לריצה בבחירות אם אני לא אעמוד בראש המפלגה", שלף אלדד את הקלף המנצח. לבסוף הסכים רק ד"ר בן-עמי להצטרף לאלדד והועמד במקום השני, מתוך כוונה להרחיב את מאגר התומכים האלקטורלי, למורת רוחם של מי ממקורבי אלדד שהלכו עימו עוד מימי חוג סלם וראו עצמם כראויים לבכירות.⁷⁰ את רוב המקומות הבאים איישו אנשי לח"י לשעבר. גאולה כהן לא נמנתה עימם. בעלה, עמנואל הנגבי, בהחלט כן. יצחק שמיר, שזה מכבר פרש מהמוסד והתחיל לעסוק באופן עצמאי בטיפול ביהודי ברה"מ, נכח באחת מהפגישות אך לא הצטרף, למורת רוחו של אלדד שחשב שהצליח לגייס אותו ואת כישורו הארגוני העילאי. כידוע, הוא הצטרף לבסוף לתנועת החרות. כעבור זמן הסביר שמיר את המהלך ברצונו להשיג השפעה פוליטית, דבר שלא היה משיג אילו היה מצטרף לאלדד.⁷¹ שם הרשימה נקבע כרשימת ארץ-ישראל והיא קיבלה את האותיות "כך". האותיות המבוקשות "אי" (ראשי תיבות של 'ארץ-ישראל'), שאותן ביקש אלדד, נתפסו כבר, באופן אירוני יש לומר, בידי רשימת קידמה ופיתוח הערבית.

מדוע בסופו של דבר ולמרות נטייתו השלילית החליט אלדד לרוץ לכנסת? לעדה אמיכל-ייבין, הביוגרפית של אלדד, מספר תשובות: ברמת התעמולה והאינדוקטרינציה, כיוון שלח"כ נפתחים ערוצי תקשורת נרחבים להפצת משנתו. ברמה התדמיתית, כדי לגרום למיסוד דעותיו ולשבור את הסטיגמה שראתה אותו כקיצוני וחריג, וברמה הפסיכולוגית כדי להפריך את דעתו על עצמו, שאינו מסוגל להקים גוף פוליטי.⁷² האם יש קשר בין החלטתו לבין העובדה שילין-מור החליט גם הוא להתמודד בבחירות (להלן)? האם החליט להוכיח ליריבו שטען תדיר כנגד חוסר כישורו הארגוני, שהוא, אלדד, מסוגל להקים גוף פוליטי ולהתעלות עליו?

אין בנמצא תשובה חד-משמעית, אולם העובדה שהשותפים לשעבר והיריבים המרים בהווה התמודדו שניהם בבחירות לכנסת זו הפעם הראשונה⁷³ בראש מפלגות קטנות וחסרות סיכוי, לא נעלמה מהעין. בדיווחים העיתונאים

70 סמבטיון, עמ' 300-301.

71 סמבטיון, עמ' 299-300.

72 סמבטיון, עמ' 306.

73 אם לא נחשיב את הבחירות לכנסת הראשונה.

לקראת הבחירות, הועמדו שתי המפלגות ושני האישים זה מול זה. חסיד הסיפוח מול מתנגדיו.⁷⁴ על המשמר שפרסם "מדריך בזק לבוחר", הגדיר את רשימתו של אלדד כ"קבוצה קיצונית והרפתקנית ביותר המזכירה את לח"י מימיה הראשונים. שמה ושמות מנהיגיה מדברים בעדה". רשימתו של ילין-מור הוגדרה כ"רשימה של מספר פרופסורים המציגה עצמה כאנטיזה למחנה הסיפוחיסטי..."⁷⁵ מי שחייב היה לשפוך שמן על המדורה היה אורי אבנרי שיצא נגד אלדד בשתי כתבות גדולות וראה בו "פשיסט מסוכן",⁷⁶ אך במקביל תקף גם את ילין-מור על רקע המאבק הפוליטי ביניהם טרם הבחירות (להלן), והציב אותם כתמונת ראי זה כנגד זה. "אגדה", קרא להם וסקר את דרכם הפוליטית מימי השותפות דרך הפילוג ועד ל"קדחת הכנסת [ש] אחזה בשני האישים בעת ובעונה אחת". בניתוח פוליטי ציני וחד הוא העריך, כפי שאכן קרה לבסוף, שהם לא יעברו את אחוז החסימה ויגרמו נזק למחנה שלהם. ולסיכום: "שני אנשים היסטוריים, שתי טרגדיות אנושיות, שתי קומדיות פוליטיות" (ההדגשה במקור, י.פ.).⁷⁷

תעמולת הבחירות למפלגה החדשה נפתחה בעצרת שנערכה סמוך לארמון המלך חוסיין הסמוך לשועפט (גבעת שאול המקראית), לאחר שאלדד נבלם בידי חיילי צה"ל כשניסה להגיע להר גריזים הצופה על שכם. למחרת נמשך מסע התעמולה בהקפת הר הבית ועלייה להר הצופים.⁷⁸ עם זאת, היה בכך רק ממד הצהרתי ותו לא, והשינוי הפרגמטי שעבר אלדד קיבל ביטוי גם בתעמולת הבחירות: נאמן למצע שקבע ש"ריבונות ישראלית שלמה על ארץ ישראל המערבית בגבולותיה הקיימים היא תנאי יסוד לשלום בר קיימא... אין זו ארץ ישראל השלמה אך היא תנאי מינימלי לקיומה הביטחוני והכלכלי של מדינת ישראל",⁷⁹ התמקד הקמפיין בקריאה להרחבת הריבונות על השטחים ששוחררו ובהתיישבות בהם, אך בעיקר הוא עסק בבעיות השעה כמו השאלה הערבית וחילופי האוכלוסין. הטפה לחזרה לגבולות ההבטחה כמו בימי סלם, לא הייתה.⁸⁰ במסע התעמולה השתמשה המפלגה בכמה

74 לדוגמה, "הרשימות מסתערות על הבוחר – רשימת שלום, רשימת שלמות' ורשימת שיוויון", מעריב, 19.10.1969, עמ' 13.

75 "מדריך בזק לבוחר", על המשמר, 15.10.1969, עמ' 9.

76 "פשיסטים", העולם הזה, 17.4.1968, עמ' 11-13, 24.

77 "אגדה", העולם הזה, 8.10.1969, עמ' 9.

78 החזית כ"ד (הוצאה מיוחדת לרגל הבחירות), א' בחשון תש"ל, עמ' א'-ב'.

79 "מתיישרים לפי הימין", למרחב, 1.10.1969, עמ' 2.

80 כרוזים ופרסומי תעמולת הבחירות נמצאים במס' משלוח 2003/1128, תיק 473, ארכיון לח"י בתה"ש.

גימיקים יצירתיים שזכו לעניין תקשורתי, כמו פיזור כרוזים בערים ערביות⁸¹ ובמות ניידות שהורכבו על-גבי משאיות מיוחדות ומהן נישאו נאומים.⁸² תוצאות הבחירות, שבפעם הראשונה נסובו סביב הציר המדיני-בטחוני, היו כישלון חרוץ עבור אלדד ולמרות תחזיות שונות לא עבר אלדד את אחוז החסימה. בהודעה לקונת הוא הודה בכישלון אך טען שלמרות שלא עבר את אחוז החסימה הרי שהצליח להטביע את חותמו המדיני והציף את הבעיות הקונקרטיות, תוך מתן פתרונות ריאליים שצדקתם עוד תוכח.⁸³ בריאיון ברדיו הוא האשים את המנגנון הלקוי ואת העובדה שלא התייחסו לכלל הנושאים והבעיות שעמדו על הפרק: "אילו נערך משאל עם על בעיית שלמות הארץ, הייתה התשובה נראית אחרת לגמרי", טען.⁸⁴ נראה שיש צדק מסוים בטענה זו. חוקר תנועות הימין הקיצוני ההולנדי קאס מודה (Mudde) טען, שהמאבק הפוליטי של תנועות ימין רדיקליות אינו בהכרח על עמדות, אלא על הנושאים. כלומר, הצלחתם איננה נמדדת רק בהצלחה אלקטורלית אלא בכך שהצליחו להעלות על סדר היום את הנושאים הרלוונטיים עבורם.⁸⁵ מבחינה זו אין ספק שאלדד כשל במשימתו להיבחר לכנסת, אך הצליח להעלות על סדר היום הפוליטי סוגיות עקרוניות ולהציף פולמוסים סוערים. הכישלון בבחירות שפגע ברעיון ארץ ישראל השלמה וחוסר תמיכת התנועה בו,⁸⁶ הרחיקו אותו ממנה. מה גם שהתנועה עצמה עמדה בסימן דעיכה מאז מותו של אלתרמן במרץ 1970. הואקום שנוצר במחנה הלאומי החוץ-פרלמנטרי נמשך כ-3 שנים וקיבל תפנית דרמטית לאחר מלחמת יום הכיפורים, בעלייתה של תנועה רעיונית-לאומית חדשה שנולדה בעקבותיה: **גוש אמונים**.

קנאי לציונות⁸⁷ – אלדד ומקומו בימין הרדיקלי לאחר מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים הייתה נקודת שבר בחברה הישראלית. היא יצרה זעזוע והובילה לשיח חדש ויצרה מהפך בין-דורי שהעלה כוחות חדשים. ביניהם הייתה **גוש אמונים** ומאוחר יותר התחייה, שנוסדה בעקבות הסכמי קמפ-

81 "זוועות ד"ר שייב – ללא פירושים", על המשמר, 26.10.1969, עמ' 3.

82 "אספת בחירות על גלגלים", דבר, 15.10.1969, עמ' 9.

83 "תוצאות הבחירות עדיין לא ברורות", מעריב, 30.10.1969, עמ' 2.

84 "ד"ר אלדד וגדי יציב מסבירים הכישלון", הצופה, 30.10.1969, עמ' 6.

85 "The Populist Radical".

86 ריאיון המחבר עם אריה אלדד, כפר אדומים, 31.7.2017.

87 כך הגדיר אלדד את עצמו (הארץ, 23.1.1996, עמ' 5א).

דיוויד. עלייתם דחקה את הימין הרדיקלי החילוני הלא ממוסד לשוליים. כיצד ראה אלדד כנציגו הבולט של זרם זה את השינויים שהתפתחו במציאות החדשה שהלכה והתהוותה, ומה היה המקום שתפס במסגרתן?

פרק זמן ארוך זה של למעלה מ-20 שנה מהווה התקופה השלישית בחייו של אלדד. בתקופת לח"י וסלם הוא היה דמות פוליטית בולטת ומתווה דרך רעיונית, מנהיג המשפיע על קהלי יעד ונוכח תדיר בשיח הציבורי. לאחר מלחמת ששת הימים, חלה תקופת ביניים שהוא אמנם נכח בציבוריות בישראל אך משקלו הסגולי וייחודו הרעיוני והפוליטי הלכו והצטמצמו בניגוד למשקל התקשורתי והפובליציסטי שהלך והתגבר.⁸⁸ לאחר מלחמת יום הכיפורים, אלדד, שעברו ההרואי כבר מאחוריו, מצא את עצמו בעמדה חדשה מבחינתו.

המלחמה על תוצאותיה ומחדליה גרמו לאלדד, כלרבים אחרים, לזעזוע, לבחינה רעיונית מחודשת ולבסוף גם למהפך השקפתי. המחדל הגדול ביותר, סבר, הוא המחדל הנפשי הסמוי מן העין שמבטא התפרקות מוחלטת מהאתוס הציוני ומההיסטוריה היהודית. תוצאותיו של המחדל הן ערעור הזכות על הארץ וחוסר ההכרה בצדקת הדרך.

אבחנה זו שתלך ותחריף במהלך השנים הובילה את אלדד למסקנה שמתחולל תהליך דה-ציניזציה חריף והוא הבין שהמערכה כעת איננה על ערכים נשגבים כמלכות ישראל, ואפילו לא על ארץ-ישראל השלמה, אלא מערכה על הציונות כשלעצמה כמושג מחייב, על הערכים הבסיסיים ביותר. ביומנו כתב: "המתרחש עכשיו... מחייב העמקה בתולדות הציונות... חמור מזה, בתולדות העם היהודי".⁸⁹ רמזו לתפיסתו שלפיה הציונות מבטאת שלב חסר תקדים במהלך הדטרמיניסטי של העם היהודי לקראת הגאולה העתידית. הבנה זו היא שעיצבה את השקפתו ודרכו בשני העשורים האחרונים לחייו, והפכה אותו שלא באשמתו מהוגה דעות מקורי בעל השקפות מקוריות לפובליציסט מן השורה שנגרר אחרי המאורעות ומנסה לנהל קרב בלימה רעיוני.

את השינוי יש למקם בהקשר של עליית הפוסט-ציוניות שאת שורשיה ניתן לראות החל בשנות ה-70 כתוצאה מנסיבות שונות. אלדד, בכישרונו לזהות ולבחון תהליכי עומק בהתהוותם ובגלל רגישותו הרבה לתפיסות ביקורתיות אנטי לאומיות, בין השאר כתוצאה מהקשרים והפולמוסים

88 בשנים אלה הוא החל לכתוב עבור ידיעות אחרונות, הארץ, Time of Israel ועוד.

89 מצוטט בתוך: סמבטיון, עמ' 325, ר' גם הגיונות ישראל, עמ' 34-47.

הפומביים שניהל עם פרופ' ישעיהו ליבוביץ', שהיו שם דבר בתרבות הישראלית, היה מהראשונים שזיהו את התופעה. כך, באחד מהפולמוסים בין שני האינטלקטואלים זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, הבהיר אלדד: אני לא פוחד מהערבים, לא מהרוסים וגם לא מהאמריקאים. אני פוחד רק מפני היהודים. אחרי מה שאני שומע מפי כל מיני אנשים... אני שואל את עצמי, מה אנחנו עושים פה בכלל? האם זהו צירוף של מקרים? לא! אנחנו תנועת שיבת ציון. שיבת עם ישראל לארץ ישראל. אנחנו תנועה היסטורית.⁹⁰

ההתפתחויות הפוליטיות, ששיאן עליית הליכוד לשלטון, חידדו אצלו את האבחנה הזאת. למחרת המהפך במאי 1977 צלצל אלדד לראש הממשלה הנבחר מנחם בגין, ובירכו על הניצחון. "אני מזמין אותך לביתי לחגוג את הניצחון", ענה בגין בנדיבות של מנצחים. ההזמנה נענתה בחיוב. זה היה רגע נדיר ביחסי השניים שהצליחו להתגבר לשעה על יחסי העבר ומשקעי ההווה.⁹¹ לא חלפו חודשים רבים והתמונה התהפכה. בעקבות מדיניות הוויתורים של בגין והסכמתו לנסיגה מסיני, חזר אלדד למנהגו הישן וחזר והתקיף את בגין במילים קשות תוך שהוא מאשימו בפגיעה בציונות ובחלוקת הארץ מחדש.⁹² ליצחק שמיר שהיה מועמד לתפקיד שר החוץ בממשלת בגין, פנה בבקשה שלא לתת ידו למהלכים.⁹³

הסכמי קמפ-דיוויד יצרו משבר גדול בימין הלאומי שחש נבגד. בתגובה הוקם גוף שכלל מספר גורמים בימין החוץ-פרלמנטרי ונקרא ברית נאמני ארץ ישראל (בנא"י). זה היה הגרעין שלימים הקים את מפלגה התחייה, ששילבה חילוניים ודתיים מהקצה הימני של המפה הפוליטית.⁹⁴ גם הפעם כבעבר, נותר אלדד בתחילה מחוץ למעגל העשייה, עד שצבי שילוח, שוב, פעל לצרפו למזכירות התנועה. על ההצעה התקיימה הצבעה חשאית שבמהלכה הצטוו אלדד, באקט משפיל משהו, לעזוב את המקום עד להכרעה. יחס מסתייג זה קיבל גם ביטוי ממשי בהרכבת הרשימה לכנסת העשירית. אלדד שראה עצמו מועמד לאחד המקומות הראשונים, נדחק למקום לא ריאלי, בעיקר בגלל סירובה של תלמידתו לשעבר גאולה כהן לוותר לו על מקומה. בתגובה הפסיק אלדד את פעילותו וניתק את יחסיו עם גאולה כהן למספר

90 העולם הזה, 28.2.1968, עמ' 16.

91 סמבטיון, עמ' 320.

92 "אגרת גלויה ודויה למנחם בגין", ידיעות אחרונות, 30.12.1977, עמ' 11, הגיונות ישראל, עמ' 23-33.

93 "על ואל יצחק שמיר", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 28.12.1979, עמ' 15.

94 *Israel's Radical*, pp. 71-80.

שנים.⁹⁵ כמי שנכווה ברותחין הוא נזהר בצוננין וסירב כעבור זמן להצעתו של רחבעם זאבי (גנדי) כשהקים את מולדת, לעמוד בראש הרשימה. מולדת הצליחה לזכות ב-2 ח"כים ובחוכמה שלאחר מעשה, אלדד כבר הצטרע ססירב להצעה שהייתה מכניסה אותו לכנסת.⁹⁶

בדומה ליחסיו עם גאולה כהן, גם עם שמיר, שהחל לכהן כראש הממשלה לאחר פרישת בגין באוגוסט 1983, יחסיו היו מורכבים. כזכור, אלדד התאכזב ממהלכיו של שמיר כשהלה החליט להצטרף לתנועת החרות אך דאג לשמור איתו על יחסים קונקרטיים. כשנכנס שמיר לתפקידו כראש הממשלה, פרסם אלדד מאמר ברכה ובו הצביע על תכונותיו האישיות המכשירות אותו לממש את מטרות הציונות, אולם בה בעת הוא סייג את הדברים בכך שאם עד המועד שהעיתון יודפס שמיר לא יסתייג מתוכנית כלכלית מסוימת שעמדה על הפרק, שלה התנגד אלדד, הרי שדברי ההערכה והתמיכה שכתב הריהם בטלים ומבוטלים.⁹⁷ כשנה לאחר מכן, לקראת הבחירות לכנסת ה-11 ובעקבות התיקו הפוליטי בין הימין והשמאל, הטיף אלדד להקמת ממשלת אחדות לאומית, "ממשלת חרום ציונית" (ר"ת מח"ץ), שתילחם בתהליך הדה-ציוניזציה.⁹⁸ בהצעה זו הדהדה קריאתו 30 שנה קודם לכן להקים דיקטטורה לאומית. תקוותו התממשה, אך לא בצורה שאותה חזה. לאכזבתו היא לא הצליחה לממש את ייעודה הלאומי ולהבריא את החוליים במדינה אלא להיפך, הגבירה אותם. משכך קרא לחבריה להתפטר לאלתר.⁹⁹ בסיכומו של דבר, כשבוחנים את יחסו של אלדד כלפי שמיר לאורך השנים, עולה הסברה שכל אימת ששמיר אכזבו ולא מימש את הציפיות שתלה בו, הוא זכר לו את עובדת הליכתו עם ילין-מור בפילוג, אם כל חטאת מבחינתו של אלדד. בגישה דומה אחזה גם גאולה כהן שפרשה מהליכוד בעקבות הסכמי קמפ-דיוויד וחששה מהתנהלות חבריה לשעבר ביחס לטריטוריה המקודשת. "אם שמיר יישאר בשלטון הוא יחזיר את שטחי יהודה ושומרון לערבים", קטרגה בפני אלדד והזכירה את החטא הקדמון – הצטרפותו של שמיר לילין-מור בפילוג וההתנגדות לדרכם שלהם.¹⁰⁰

95 סמבטיון, עמ' 327-331. למרות זאת קרא להצביע לתחייה. "מדוע אצביע התחייה?", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 20.7.1984, עמ' 23.

96 סמבטיון, עמ' 375.

97 "ועכשיו לעבודה סולידית – למיכאל בברכה", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 14.10.1983, עמ' 15.

98 "פשרה מיניסטריאלית", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 31.8.1984, עמ' 13.

99 "חגיגה לממשלה", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 21.6.1985, עמ' 11.

100 יומן אלדד, 13.5.1984.

למרות השינוי התפיסתי ביחסו לזירה הפרלמנטרית, אלדד ראה בזירה החוץ-פרלמנטרית זירה שחשיבותה איננה פחותה ממנה וייתכן שאף עולה עליה. ובעוד שהוא הראה סימני ייאוש מזו הראשונה, הרי שקמו כוחות חוץ-פרלמנטריים חדשים שהעלו את תקוותו שתנועת המהפכה העברית, שעליה חלם מאז הקמת המדינה, הולכת ומתממשת. בתחילה היה זה הרב מאיר כהנא שעלה לישראל בקיץ 1971, שהיה בעל רקורד עשיר של מאבקים מיליטנטיים באנטישמיות ולמען יהודי ברה"מ, וקצת מאוחר יותר עלייתה של גוש אמונים.

אלדד והימין הרדיקלי הדתי-לאומי

עם עלייתו ארצה הפך כהנא לדמות הבולטת בימין הרדיקלי לגווניו. כהנא, שהקים בארה"ב את הליגה להגנה יהודית (J.D.L), היה קשור לדמויות מבין יוצאי "לח", גאולה כהן ואחרים, בעיקר סביב פעילותו למען יהודי ברה"מ שהתאפיינה באגרסיביות רבה. בארץ הוא התקבל בחום בידי תנועות הימין השונות ובגין אף השתעשע ברעיון לצרפו למפלגתו.¹⁰¹ עמיחי פאגלין, מפקד המבצעים באצ"ל לשעבר הגדיל לעשות וקשר אתו קשר לפעולת טרור בחו"ל כנגד גורמים ערביים כנקמה על רצח הספורטאים באולימפיאדת מינכן. הפעולה נחשפה עוד בשלב התכנון והמעורבים בה הועמדו לדין ויצאו בעונשים קלים.¹⁰²

עברו המיליטנטי של כהנא ופעולותיו בארה"ב הובילו בתחילה את אלדד לראות בו דמות של מנהיג אקטיבי בעל רזומה אופרטיבי שיכול למלא את החסר בתחום זה בימין הרדיקלי בישראל. בתנועתו ראה "תנועה [כה] רצינית ומחוייבת המציאות" (ההדגשה במקור, י.פ.) בעלת חשיבות לאומית. לא חלף זמן רב והחלו חיכוכים שהובילו לקרע אישי ביניהם. בתחילה עוד ניסה אלדד, בגילוי לב, להפנות את תשומת ליבו של כהנא לחומר האנושי של אנשיו, וטען "שקצת זלזלת באיכות ונטלת מכל הבא ליד ומבקש הרפתקא (כך במקור)", וקבל על המאפיינים האנרכיסטיים בפעילותו שבאו לידי ביטוי גם באינטרקציה בין-אישית מזלזלת מצד כהנא וביחסי עבודה לא תקינים ביניהם. למרות שהדגיש שהוא רואה בכהנא ובמעשיו "דבר גדול", הוא קבל על טיב היחסים ביניהם, והעיר בצער: "הרגשתי מיד שאתה מוכן לקבלני כמרצה בבית המדרש ותו לא... אתה רוצה להנהיג ולכך טובים

101 *Israel's Radical*, pp. 51-56.

102 יאיר שלג, "טרור, עד הסוף", כותרת ראשית, 15 ביוני 1988, עמ' 24-31.

צעירים" (ההדגשה במקור, י.פ.)¹⁰³ בסופו של דבר, פעולותיו של כהנא הוכיחו לאלדד שהוא אינו בר-רסון, פועל בצורה אינסטינקטיבית וללא טקטיקה מסודרת, חסר יכולות אינטלקטואליות מקוריות ושאינו מסוגל להשתלב בתנועה רחבה יותר. יותר מכול זעם אלדד על כך שכהנא לקח את רעיון הטרנספר שהוא, אלדד, פיתח, ו'בזבו' אותו, כלומר הפך אותו לפסול ובלתי רלוונטי: "אינני רוצה שיבאישו רעיונות נכונים שלא הוא מחוללם אבל הוא מחללם", הצליף בלשונו החדה.¹⁰⁴ לעומת יחסו לכהנא, יחסו לגוש אמונים היה שונה לחלוטין.

הורתה של גוש אמונים באטמוספירה שנוצרה לאחר מלחמת ששת הימים על תוצאותיה הטריטוריאליים, ולידתה באנומליה של הציונות הדתית בישראל וכתוצאה מהטראומה הלאומית שנוצרה לאחר מלחמת יום הכיפורים. התנועה, שקמה במרץ 1974 כסיעה בתוך המפד"ל, שאפה "להביא להתעוררות גדולה בעם ישראל למען הגשמת החזון הציוני במלוא היקפו, תוך הכרה כי מקור החזון במורשת ישראל ובשורשי היהדות, ותכליתו הגאולה השלמה לעם ישראל ולעולם כולו".¹⁰⁵ בבסיס השקפתה עמדה משנתו התיאולוגית של הרב קוק האב בהתאמתה למציאות על-פי פרשנות הרב קוק הבן. כבר מהנוסח הכולל את המרכיבים: מקסימליזם ציוני, שורשי היהדות כמקור החזון והמוטיב הגאולי, שהיו עקרונות יסוד גם במשנתו של אלדד (למרות הניואנסים השונים, הרקע התרבותי, מקורות ההשפעה ועוד), ניתן להבין את הזיקה ההגותית והפוליטית בין אלדד לתנועה החדשה. מה גם שמבחינת ראיית עולם מופשטת, נמצאות נקודות דמיון רבות ביניהם, כגון תיאולוגיה פוליטית, פרשנות מטא-פיזית של המציאות וטרמיניזם היסטורי.

מבין ראשי התנועה בלטי שניים: חנן פורת, שעמד בראש החוזרים לכפר עציון לאחר מלחמת ששת הימים, והרב לוינגר, ראש מחדשי היישוב בחברון. הבולט מהשניים היה הרב לוינגר, שדגל בתפיסות מיליטנטיות ובלט כרוח החיה בהקמת רבות מההתנחלויות שהוקמו לא פעם תוך התנגשות עם הממשלה. דמותו של לוינגר קשה לפענוח כפי שהעידו רבים,¹⁰⁶ אולם לדבריו, לאלדד הייתה השפעה מסוימת עליו, למרות שלא פירש מהי.¹⁰⁷

103 אלדד לכהנא, 3.10.1972, אלדד מכתבים, עמ' 185-187.

104 "אין שוויון לאויבים", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 22.6.1984, עמ' 2.

105 מתוך נספח מס' 1 של הגוש, מצוטט בתוך: *Israel's Radical*, p. 114.

106 על לוינגר: *Israel's Radical*, pp. 139-141.

107 ריאיון המחבר עם הרב לוינגר, 1.5.2013, חברון.

האם הייתה זו השפעה אידיאולוגית או שראה בו נוך-קונפורמיסט המוסר נפשו בעד אמונותיו, תכונה שאפיינה גם את לוינגר עצמו? קשה להכריע בכך. גם חנן פורת הודה שחלק ממקורות היניקה של הגוש היו תורת יאיר, שירת אצ"ג והגות סלם.¹⁰⁸ מי שכן זיהה קשר רוחני מובהק בין אלדד והגוש, היה בועז עברון, מגדולי מתנגדי הימין הלאומי ומהבולטים ביוצאי לח"י השמאליים, שטען, אולי בהפרזת-מה, שאלדד השפיע רבות על המחשבה המשיחית של גוש אמונים ויצר זיקה רעיונית ביניהם.¹⁰⁹

כיצד ראה אלדד את גוש אמונים? בנספח למהדורה השלישית של מעשר ראשון שנכתב כ-25 שנים לאחר הראשונה, ובו תיאר בקצרה את השנים שחלפו מאז הקמת המדינה, נזכר אלדד באנקדוטה שבה היה שותף זוטר: נזעקתי למגרש הידוע עדיין בשם 'מגרש הרוסים'. נעצרו שם כמאה מתנחלי שומרון, אנשי 'גוש אמונים'... נתבקשתי לאמור דברים ואמרתי: אילו אמרו לנו שבמדינה זו... יהיו עצורים בחורי 'ישיבה' על התנחלות ביהודה ושומרון ועוצריהם הם השליטים היהודים של מדינת ישראל, היינו אומרים, משונה מאוד, אך הלוואי שנזכה לכך. הם שרים שם בפנים... לפני שלושים שנה מאה מטרים מכאן הדהדו שירי מחתרת, הדהד קול הנפץ של ברזני ופינישטיין מתא המוות... וכי יש גשר חי יותר מסיפור זה? גשר בין מחתרת הלוחמת לחרות ישראל בלי מירכאות, אז ובין גוש אמונים... אתם מהות חדשה בתולדות התנועה הציונית, אתם מחזירים אותה לשורשים משיחיים. תעלה שחריתכם אנשי אמונים.¹¹⁰

אין צורך להכביר במילים יותר מהנכתב. מבחינתו, אנשי גוש אמונים הם ממשיכי לח"י ונושאי תורת המהפכה המשיחית.¹¹¹ הם הם המלאכים העולים ויורדים בסולם שעליו חלם אלדד ולו שאף. הם מבשרי הגאולה. למרות אהדתו הרבה כלפיהם, אלדד לא היה חלק אינטגרלי מהתנועה. הוא אמנם השתתף מפעם לפעם בפעילויות התנועה אך לא היה חלק מובנה בתוכה. "כלפי אלדד היה מצב של כבדהו אך לא מעבר לזה כי הוא לא היה איש דתי", טען בכיר התנועה ישראל הראל.¹¹² מסיבה זו הוא לא הוזמן להיות חבר מזכירות התנועה. עם זאת, מקומו כאיש הרוח הבולט בימין הלאומי, משקלו הסגולי וכתובתו החריפה, לא הותירו לפעילי הגוש את הפרויולגיה

108 סמבטיון, עמ' 313-314.

109 אתונה, עמ' 35.

110 מעשר ראשון, עמ' שצ"ט-ת'.

111 אלדד, "עמוד האש", נקודה 69 (פברואר 1984), עמ' 16-17, 38.

112 סמבטיון, עמ' 314.

להתעלם ממנו, ואלדד הוזמן לכתוב בעיתון המתנחלים נקודה, ששימש גם כבמה לבירור רעיוני ולליבון סוגיות עקרוניות.

לכאורה טבעי היה שאלדד, שכתב אז בעיתונים הנחשבים ביותר, יוזמן לכתוב בבמה האידיאולוגית הקרובה לרוחו, אך לא כך היה. העובדה שהתגורר בצד הלא נכון של הקו הירוק ולא היה חלק אינטגרלי מהמעגל הפנימי של המתנחלים (בניגוד לאליקים העצני לדוגמה שהתגורר בקרית־ארבע והיה חבר בהנהגה המקומית), הייתה בעוכריו והוא הוזמן לכתוב רק לאחר כ־3 שנים מאז החל העיתון לצאת לאור. הצורך בדברי ההסבר ואולי אף ההצטדקות שכתב העורך ישראל הראל על החלטתו לצרף את אלדד למעגל הכותבים, יש בהם כדי ללמד על מקומו בציבור המתנחלים: לאחר שפתח בהצגת אלדד כמפקד לח"י וככותב מחונן, תוך ציון הסרת החרם הממסדי מעליו והעובדה שהוא כותב ומרצה בכמות נחשבות, תירץ הראל שלאחר שהעיתון, על כוחותיו המקומיים, התבסס דיו, "ראיתי צורך ואף חובה לפנות לד"ר אלדד המעיין המתגבר ולהציע... [לן] להשתתף בעיתון... אין ספק שיהיו בתוכנו כאלו שירו נחת מרובה מכל מה שיזרום בסמבטיון (שם המדור של אלדד) הזה. אחרים ודאי לא יסכימו עם קטע זה או אחר. בסך הכול כולנו נצא נשכרים ומעושרים רוחנית ופוליטית..." (ההדגשה במקור, י.פ.).¹¹³

ואכן, כתיבתו ודעותיו של אלדד גרמו לא פעם לפולמוסים ולשיח ער. תפיסת עולמו הייתה אמנם קרובה לתפיסות אנשי הגוש אך מנגד נבעה ממשען תרבותי וממקורות יניקה שונים, מהבנתו את המהלך ההיסטורי של עם ישראל ומאינטרפרטציה עצמאית של ארון הספרים היהודי, שבו ראה גורם תרבותי ולא גורם דתי ולכן נוצרו פולמוסים בינו לבין אנשי הגוש בשטח הרעיוני והפוליטי.¹¹⁴ מאידך, הצורך להתפלמס איתו מצביע על חשיבותו כגורם אידיאולוגי ופוליטי המהווה אבן בוחן לבירור התפיסות בתוך המחנה פנימה.

הפולמוס הסוער והעקרוני ביותר עסק בסוגיית המקסימליזם הטריטוריאלי, העוגן האידיאולוגי שהיה מזוהה עם אלדד יותר מכול. כפי שצוין, במהלך השנים השתנתה נקודת המבט של אלדד והוא החל לנקוט עמדות פרגמטיות, יש שיאמרו פשרניות, בסוגיה זו. מעל דפי נקודה הוא כבר הגיע לשיא התהליך, כשקרא ליישם את תוכנית אלון כמענה למציאות

113 ישראל הראל, "סמבטיון", נקודה 33 (אוגוסט 1981), עמ' 2-3.

114 על נקודות המחלוקת הפנימית ר' Jewish Fundamentalism, pp. 91-152.

הפוליטית דאז בישראל, ימי מלחמת לבנון, התפטרות בגין והתפרקות הממשלה ה-19. לדבריו, הנסיבות מחייבות הקמת ממשלת חירום לאומית בשותפות הגורמים הציוניים בשמאל ודרושה נסיגה טקטית ומציאת קווי יסוד משותפים. אולם, סייג את דבריו, התנאי הוא שבשטחים שבקונצנזוס תהיה בנייה ממלכתית ותחול עליהם ריבונות ישראלית. אלדד ניבא שדבריו יעוררו סערה במחנה הימין ויצר סולם ערכים חדש ודרמטי מבחינתו: "... הקרע המסוכן בעם מחריד יותר מאשר מצע פשרה זו שאני מציע".¹¹⁵ לא עוד ארץ ישראל כחד-ג'נס חובק כול, אלא העם נטל את הבכורה.

לא מן הנמנע שאלדד נקט בביקורת סמויה כלפי "כנעניות" של הגוש.¹¹⁶ כלומר, קידוש הטריטוריה על פני העם. נראה שאלדד חש ביחס מעט התנשאותי כלפיו וקבל על חוסר הפתיחות המחשבתית והאישית. הפריע לו שתלמידי ישיבת מרכז הרב היו צריכים לקבל אישור מהרצי"ה להשתתף בהרצאות שהעביר¹¹⁷ והוא סבר שאם התנועה תוכל להיפתח כלפי העם, כפי שהיא פתוחה ביחס לארץ, פתיחות מכילה ולא מעקרת, בכוחה לממש את הרנסנס התרבותי שאליו שאף.

כצפוי, עוררו דבריו סערה רבה שהדיה חרגו מגבולות הגזרה הצרים של ציבור המתנחלים והימין הלאומי,¹¹⁸ והוא הותקף קשות על דבריו. אליקים העזני בתגובה חדה כתער, תלה את הדברים בתכונתו של אלדד להיות מקורי ולהפתיע עד כדי שיבוש. הוא לא רצה להתייחס לעצם ההצעה שהרי מדובר בבדיחה לטעמו, והוסיף ש"אם הייתי מחפש מישהו שיגיב ל'תכנית אלון על תנאי' (שם המאמר שבו כתב אלדד את שכתב) ובניתוח שנון יקרע אותה לגזרים, הייתי פונה לאלדד עצמו שאחרי המעידה שמעך יקום ויעלה חזרה בסולם", וזכורה בהקשר זה התנגדותו החריפה של אלדד לתוכנית אלון כאשר עלתה. גם הרב משה צבי סגל, ידידו מלח"י, קרא לו לשוב חזרה לאידיאולוגיה המקורית לאחר רגע החולשה שעבר עליו.¹¹⁹

אלדד כאלדד לא נותר חייב והמשיך להצדיק את תפיסתו החדשה תוך הדגשה שאינו מתכחש לחזון מלכות ישראל, אלא מכיר בחוסר הרלוונטיות

115 אלדד, "תכנית אלון על תנאי", נקודה 62 (אוגוסט 1983), עמ' 18-19.

116 ר' גס: "גוש אמונים" – כנענים מניחי תפילין", דבר 15.10.1982, עמ' 17.

117 ריאיון שגיא עם אלדד, 4.1.1994, ארכיון המדינה.

118 מוריק בראלי ראה בכך "ידיעה מרעושה" ובבחינת "אדם נשך כלב" ("אלדד בעד אלון", דבר, 19.8.1983, עמ' 18).

119 אליקים העזני, "אלדד נפל מהסולם", נקודה 63 (ספטמבר 1983), עמ' 24-25; הרב משה צבי סגל, "אם בארזים נפלה שלהבת...", שם 64 (אוקטובר 1983), עמ' 10.

שלו. הבעיה כיום היא למנוע את ההתמוטטות של מה שכבר הושג, טען.¹²⁰ ביומנו הודה שירד מהסולם תוך הצדקה שהוא עוסק בפוליטיקה אקטואלית ולא ברעיונות ערטילאיים שאינם מגובים במציאות קונקרטית.¹²¹ אמירה זו ביטאה סגירת מעגל נוספת מבחינתו שהרי הוא הואשם עוד מימי הפילוג בלח"י במיסטיות חסרת קשר למציאות.

המהפך בתפיסתו לא נעצר רק בהסכמה לתוכנית אלון. בשלב הבא בהתפכחותו האידיאולוגית הוא קבע ש"ירדן היא פלשתינ" והיה מוכן להכתיר את יאסר ערפאת למלך ירדן במקום המלך חוסיין.¹²² בראייה היסטורית רטרופקטיבית שמצביעה על ניתוח מחודש של הערכת ההיסטוריה, מגמה שלא ניתן להמעיט בערכה, הוא אף הצדיק את בן-גוריון בהסכמתו לתוכנית החלוקה!¹²³ כאשר נזכרים בביקורתו החריפה לאורך השנים כשתקף את התפיסה שיש "לשמור על היש הקיים", מבינים את גודל המהפך שעבר. מנושא דגל אלטרנטיבי המציע חזון אוטופי מהותני, הוא הפך למשמר אותו "יש קיים" שנגדו יצא בחריפות ובו ראה את שורש הקלקול בפוליטיקה הישראלית. וכך נשלם תהליך השחרור הנפשי שעבר, תהליך שנגע במתח בין אידיאולוגיה לפרגמטיזם.

הירידה מהסולם

היה עוד ביטוי בולט לתהליך שעבר אלדד וחשיבותו לא פחותה. כזכור, בשנות ה-50 התמצב אלדד כגורם רדיקלי שהשרה ותמך בטרור מבית. חלפו כמעט 30 שנים והוא התמודד שוב עם הסוגיה, הפעם בעקבות חשיפת המחתרת היהודית באפריל 1984, שיצרה משבר עמוק בגוש אמונים שגרם לחשבון נפש כולל, תוך פולמוסים סוערים בסוגיות יסוד שהתנהלו מעל דפי נקודה.

יחסו של אלדד למחתרת היה אמביוולנטי. הוא שלל בנחרצות את המעשים, במיוחד את הניסיון לפוצץ את כיפת הסלע, וקרא לגנות אותם. "המעשים שתוכננו בלא מחשבה תחילה יכלו להביא חלילה לסוף המעשה ההיסטורי המכריע של ייחוד יהודה ושומרון", קבע בתוקף.¹²⁴ מצד שני יצא

120 אלדד, "לא נפלתי מהסולם", נקודה 65 (נובמבר 1983), עמ' 10-11, 30.

121 יומן אלדד, ה' תשרי תשד"מ. מצוטט גם בתוך: סמבטיון, עמ' 354.

122 "הסיסמה: 'ירדן היא פלשתינ'", הארץ, 17.9.1987, עמ' 9.

123 "סלם", כל העיר.

124 "סוף מעשה בלי מחשבה תחילה", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 11.5.1984, עמ' 15, יומן אלדד, 10.5.1984.

נגד הגדרתם כ'מחתרת'¹²⁵ ולאחר שנשפטו לעונשי מאסר, חלקם כבדים, קרא לחנון אותם למען הצדק בדומה לחברו ללח"י יעקב בנאי.¹²⁶

מעבר לכך נאלץ אלדד להתמודד עם משנתו של יהודה עציון, ה'אידיאולוג' של המחתרת, ששאף להקים 'תנועת גאולה' לאור משנתו של שבתי בן דב (שב"ד) – מיוצאי לח"י, מכותבי סלם ומקורב לאלדד. נקודת המוצא האידיאולוגית שלו נבעה מהמתח בין השאיפות למימוש החזון המשיחי לבין המציאות במדינת ישראל והרצון לקדם את התהליך הגאולי במעשים. את עיקרי השקפתו ינק בעיקר מ"המגנום אופוס" של שב"ד – גאולת ישראל במשבר המדינה,¹²⁷ שבו בחן את מהלך התחייה הציוני לעומקי עומקו. מסקנת שב"ד הייתה שמדינת ישראל במתכונתה הנוכחית מהווה חסם לתהליך הגאולה ושהיא עתידה להיקלע למשבר שירסק את האתוס הציוני. הפתרון למשבר, טען, הוא שינוי תפיסה רדיקלי והתעוררות הכוחות המשיחיים שיחזירו לעם את ערכי היסוד המקוריים המבוססים על תורת ישראל. "ערכי היסוד המהפכנים של לח"י", כהגדרתו.¹²⁸

כשיצא הספר לאור, חלק אלדד שבחים לספר ולכותבו שהיה אז חבר סלם וראה בו ספר רעיוני נצרך.¹²⁹ כשנפטר שב"ד (בסוף שנת 1978 בגיל 54 בלבד) הספידו אלדד בזאת הארץ: "... עוד אנו עולים בשלבי ה'סולם', הוא תופס את כולו. הוגה את מחשבת הגאולה... מאמין עד תום באמת המוחלטת של היהדות כדינמיות... ואני גם מורה לו, גם ידיד לו אבל גם תלמיד".¹³⁰ בחלוף השנים השתנתה גישתו של אלדד באופן ניכר. בעוד אלדד של סלם היה קרוב בדעותיו לשב"ד, אלדד של שנות ה-80 הבין את התוצאות המסוכנות העלולות להיגרם מהשקפתו של שב"ד והגדירו כ"מלאך שעלה (בסולם) ולא ירד". לגבי עצמו קבע ש"נשארתי באמצע הסולם... לא עליתי לשמי שמיים נוסח בן דב או עציון".¹³¹ בריאיון מאוחר שבו נשאל האם

125 "לא מחתרת ולא עוינת", הארץ, 3.5.1984, עמ' 7, "אין שוויון לאויבים", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 22.6.1984, עמ' 23.

126 "חוק אחד ודין שונה", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 25.5.1984, עמ' 15, הארץ, 11.5.1984, עמ' 2.

127 הספר יצא לאור בשנת 1960 אולם לפניו פרסם שב"ד חוברת בשם הקדמות לחרות המחשבה העברית (בהוצאת סלם), ובה החל לפתח את עיקרי משנתו. כשהיא יצאה לאור, הודיע על כך סלם וציין שהיא החוברת הראשונה "לספריה למחשבת מלכות ישראל" (שב"ד א', עמ' 151-208).

128 שב"ד ג', עמ' 91.

129 "ספר לשבעת אלפים", הבוקר, 3.6.1960, עמ' 5.

130 מצוטט בתוך: שב"ד א', עמ' 61-62.

131 יומן אלדד (ספר מלכות ישראל), הציטוט הראשון ללא תאריך, השני מ-17.6.1989.

דרכם של שב"ד ועציון לא מהווה המשך להשקפותיו וממילא הם יכולים לראות בו את מורה הדרך, ענה שהם סטו מהאידיאולוגיה שלו. בפרפרזה ל"סולם יעקב", טען, ששב"ד היה רחוק מרעיון הסולם המוצב בארץ. כלומר, שתפיסותיו היו אידאיות, לא מעוגנות במציאות ריאלית ומנותקות מבעיות הזמן. שב"ד אמר לי במילים מפורשות ש"כתיבתי נועדה למגירה בלבד", חיזק אלדד את הדברים ופסק בנחרצות: "אינני רואה במסקנות שלהם מסקנות נכונות מדרך לח". וודאי לא לדורנו.¹³² עציון לא הסכים לדברים. "סלם היה אחד ממקורות היניקה שלי", טען והגיב בחזרה שאלדד חסר את המחויבות הטוטלית לתורת ישראל ולכן לא הצליח לתפוס מקום משפיע.¹³³

מסכת חייו

שנותיו האחרונות עמדו בסימן "ויתעצב אל ליבו" והוא החל לנקוט בגישה פסימית באשר לגורל הציונות ומדינת ישראל.¹³⁴ איבוד הרצון הלאומי והנטייה לחומרנות עוררו בו את החשש מנסיגה אפשרית מיהודה ושומרון. הוא העריך שאם יתקיים משאל עם רוב מוחלט של הציבור יתמוך בנסיגה.¹³⁵ דומה שהעצבות שמילאה אותו ביטאה גם הודאה בכישלון שהרי הוא לא הצליח בשליחותו להנחיל את התודעה הלאומית, משימה שהייתה מרכז חייו. כשנחתמו הסכמי אוסלו ראה בהם תוצאה של תהליך הדה-ציוניזציה שאותו זיהה זה מכבר ושחדר לרבדיה העמוקים של החברה בישראל. אלדד נפטר בינואר 1996 ונקבר בהר הזיתים תוך שירת 'חיילים אלמונים'. מאמרו האחרון התפרסם ימים ספורים לפני מותו ונקרא "דרוש מלך". במאמר כמו תמצת את השקפת עולמו: הציונות הולכת ונעלמת אבל הפוטנציאל קיים.¹³⁶ כאשר נשאל באחד מהראיונות האחרונים: "כיצד היית מגדיר את עצמך במסגרת שלוש השורות שההיסטוריה תקדיש לך", ענה בשתי מילים: "מחנך ציוני".¹³⁷

מה היה מאזן הישגיו? האם הצליח להשפיע ולקדם את האידיאולוגיה שבה האמין? מקורות ההשראה של אלדד נבעו רעיונית מאצ"ג, פוליטית

132 יאיר שלג, "הסמבטיון הגועש", נקודה 118 (מרץ 1988), עמ' 22.

133 "סלם", כל העיר.

134 יומן אלדד (ספר מלכות ישראל), ללא תאריך, "ויתעצב אל ליבו" היה אחד ממשפטי המפתח של אלדד בשנותיו האחרונות והוא אף רצה לכתוב ספר בשם זה. במילים אלה הספידה אותו גאולה כהן לאחר מותו (מעריב [מוסף מעריב היום], 25.1.1996, עמ' 2).

135 יומן אלדד (ספר מלכות ישראל), ללא תאריך.

136 "דרוש מלך", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 19.1.1996, עמ' 22.

137 ידיעות אחרונות (מוסף 24 שעות), 23.1.1996, עמ' 2.

מאייר ופילוסופית מניטשה, שאת כתביו תרגם תרגום מונומנטלי וממנו שאב רעיונות כמו "הרצון לעוצמה", הרנסנס הוויטלי ומוטיב המרד. רעיונות אלה יצרו תפיסת עולם אקזיסטנציאליסטית לאומית שהניעה אותו.

בעשרות השנים שבהן השתתף אלדד בזירות השונות, הוא לא הצליח להשיג השפעה פוליטית. הוא לא הצליח לגבש סביבו כוחות שיוציאו לפועל את רעיונותיו אך הוא התווה מערכת עקרונות שחלחלה והשפיעה על זרמים רדיקליים במחנה הלאומי, עד ימינו, לעיתים גם בלי שהתכוון לכך ולעיתים אף נגד רצונו, בעיקר בנוגע לסוגיה הטריטוריאלית ולמעש הטוריסטי. מנגד, הוא היה קול מהותי בזירה התקשורתית-פובליציסטית ונחשב מייצגו הבולט של הימין הלאומי האידיאולוגי. בקלידוסקופ שהרכיב את תורת המחשבה הפוליטית ובפולמוסים האידיאולוגיים שעסקו בסוגיות הליבה של ההווה הישראלית הוא היה קול נצרך וביטא תפיסת עולם שלא ניתן היה להתעלם ממנה. זאת מעבר לתרומתו הרבה בזירות התרבותית והפילוסופית, זירות שזיכו אותו בפרסים חשובים, בהכרה ובהערכת רבים. ביניהם גם כאלו שהתנגדו לתפיסת העולם שייצג.

מאידך גיסא, הציר הדיאלקטי שעליו נע, בין אידיאולוגיה נוקשה להבנה שבחוסר היכולת לממשה, שהוביל לבסוף לתהליך הפרגמטיזם שעבר, ביטא תמורות אידיאולוגיות מרחיקות לכת. בעיקרם הם סימלו מבחינה היסטורית את קץ הזרם המשיחי-לאומי הרליגיוזי-תרבותי והעתקתו לכיוון המודל הדתי. במבט פוליטי התהליך שעבר ובעיקר על בסיס תדמיתו כ"סמן ימני" אידיאולוגי, עיגנו את הריאליזם הפרגמטי במחנה הימין, לפחות ברובו, והשפיע גם על תפיסות העולם של מרכיביו הפוליטיים. בסיכומו של דבר, הוא לא הצליח לקדם את חלומו הגדול למלכות ישראל שהדריך אותו במהלך חייו.

חלק ג'

נתן ילין-מור:
לוחם לשלום –
משלמות הארץ לחלוקתה

בטורו הקבוע בדף האמצע של המוסף לשבת של **ידיעות אחרונות**, ה"פתחלנד", כפי שכונה בהלצה לאור האוריינטציה השמאלית־רדיקלית של כותביו, ספד יוצא לח"י עמוס קינן לידידו ומפקדו לשעבר, ה"מנודה הגדול", נתן ילין־מור, במאמר זיכרון במלאות שנה לפטירתו:

בדברים אלה יש רצון לומר כמה מילים על אחד מבניו הגדולים של עם ישראל, שעתה מלאה שנה למותו ואשר עם ישראל סילק אותו ואת תורתו מעל לוח ליבו – נתן ילין מור... עקביות היא הדבר הנורא והקשה שבעולם: לשמור על עמדת יסוד כלפי העולם, כלפי המציאות, כלפי מצפונך שלך. מכל הבחינות האלה נשאר נתן ילין־מור, מבין כל מייסדי לח"י, איש לח"י היחיד והאחרון. נשכח כן, מנודה כן, אבל גם האחרון. ואם הייתה מורשת כלשהי ללח"י, הוא היה המורשת... איש גדול אבד לעם ישראל. מרדן, מהפכן, לוחם, אמיץ, ישר, מנודה. הוא היה שייך לאותו עמוד האש שהלך לפנינו. ואולי עוד ילך.* מבין שלל הדמויות ההיסטוריות שהרכיבו את הפוליטיקה הישראלית, נשאר נתן ילין־מור בגדר חידה שטרם פוענחה. מפקד לח"י שעבר טרנספורמציה אידיאולוגית מקוטב אחד למשנהו. ממאבק לחרות ישראל למאבק להגדרה העצמית של הפלסטינים ולדו־קיום, ומהטפה למקסימליזם טריטוריאלי להטפה לחלוקת הארץ והקמת מדינה פלסטינית. בסיומה הוא ניצב כמעט בודד. השקפת עולמו המיוחדת הרחיקה ממנו את רוב שותפיו למחתרת אך לא קירבה אליו רבים אחרים.

מאז ומעולם ביטא ילין־מור קו אידיאולוגי עקבי ונחרץ שהיווה אלטרנטיבה לעמדות הרשמיות ושניזון מעימות מתמיד עם המציאות המשתנה, תוך ניתוח אנליטי רב־ממדי ורחב היקף שלה. כדרך הפועלים בשוליים, הוא היה מוגבל בפעילותו. הוא חסר את ההשפעה והאמצעים הנחוצים להטבעת חותם ממשי וניתב את דרכו לזירות מקבילות, שבהן יכול היה לפעול למרות ואולי גם בזכות, מגבלות אלו. כישרונותיו האנליטיים והרטוריים שבלטו בזירה הציבורית והתקשורתית בישראל ותפיסת עולמו הנון־קונפורמיסטית יחד עם אופיו הבלתי מתפשר והבלתי נכנע, הפכוהו לפובליציסט נחשב ולקול שמאלי רדיקלי בולט בארץ ובעולם.

כמו אלדד, גם פעילותו של ילין־מור מתוחמת בשתי תקופות כשהקו המפריד ביניהן היא מלחמת ששת הימים. אולם בניגוד ליריבו, התהליך שעבר היה הפוך כמעט לחלוטין. הן ביחס להתפתחות הרעיונית שעבר והן ביחס למקומו בחברה הישראלית ולתדמיתו הציבורית. בסופו הוא התקבע כאדם שנמצא תמיד מחוץ לקונצנזוס.

* "עמוד האש", **ידיעות אחרונות** (מוסף לשבת), 27.3.1981, עמ' 16.

פרק שביעי:

שנות מעבר

אחר שפרש מהכנסת נטש ילין-מור את הזירה הציבורית באופן זמני. וזאת בדומה לפוליטיקאים הנוטלים מעת לעת פסק זמן מהחיים הפוליטיים מתוך תחושת מיצוי או שחיקה, לאחר כישלון, כדי לבחון מחדש תפיסות שונות ממבט חיצוני או כדי לחזור כמושיעים, כדוד בן-גוריון בשעתו או כשארל דה גול. פסק הזמן שחציו מרצון וחציו מכורח, אך כ-5 שנים וחצי, בין שנת 1951 ועד סמוך לסוף שנת 1956, שבהן היה עסוק כרבים מיוצאי המחתרת בחיפוש פרנסה. ברקע ריחפה כל הזמן המחשבה לחזור לפעילות פוליטית. לידידו הקרוב ד"ר שמואל אריאל, לשעבר נציג האצ"ל בפריז, דמות רבת-השפעה במסדרונות הפוליטיקה הצרפתית, שפתח את ביתו עבור יוצאי המחתרות כשהגיעו לפריז, כתב:

אני כשלעצמי יכול הייתי להתפאר שהרבה מן הפרוגנוזות שלי נתגשמו ומתגשמות. גם במה שנוגע למצב בגבולות, למדיניות חוץ וגם ביחס למפא"י ושאר המפלגות. אולם אין זה מספק אותי. אני רואה את הקרקע המדינית נוחה גם לחריש רעיוני וגם להתחלה של מעשה. אני מוכן גם לרתום את עצמי לזה ולזה... אולם ככל פעם שאני נתקל באזלת ידם של האנשים 'הטובים', אינני רואה אפשרות להתחיל לפי שעה.¹

חשיבותן של השנים האלה, המהוות מעין קדימון לחזרתו לפוליטיקה, הייתה רבה. האטמוספירה שבה היה שרוי והשקפותיו ביחס לאירועים ולסוגיות שעמדו על סדר היום הציבורי בישראל באותן שנים מהוות בסיס לבחינת תפיסת עולמו בגלגולו הפוליטי החדש. גם ההתכתבויות הפרטיות

1 נ"מ לאריאל, 18.10.1953, תיק פ 315 2/3, ארכיון מזב"י (להלן: תיק אריאל).

ולעיתים גם האינטימיות שלו בתקופה זו פותחות צוהר נדיר לעולמו הפנימי והוא נחשף כמות שהוא על לבטיו, מחשבותיו והשקפותיו. כיצד אם כן הוא ראה את ההתרחשויות כמשקיף מן הצד?

מחשבות פוליטיות ומדיניות

המרדף אחר הפרנסה הוביל את ילין-מור ביולי 1951 לפריז, במטרה להגיע למקסיקו שם גר אחיו, שבו רצה להסתייע בגיוס משקיעים ליזמות עסקית בישראל. תקוותיו נגוזו לאחר שלא קיבל אשרת כניסה ובמשך כחצי שנה שהה בפריז בניסיון להשיג את האשרה המיוחלת. במהלך שהותו שם הוא הרבה לעקוב אחר המתרחש בזירה הפוליטית וזכה להיפגש עם דמויות פוליטיות שהזדמנו לפריז, כמו משה סנה ובנימין מינץ, איש פועלי אגודת ישראל ויו"ר ועדת הפנים בכנסת הראשונה שבה היה חבר, 'רספוטין' כפי שכינה אותו. באחד הימים פגש ילין-מור את יעקב שמשון שפירא, היועמ"ש לשעבר, שהאשים את ילין-מור בחצי צחוק באחריות להתנקשות במלך עבדאללה בהר הבית ביולי 1951. "לא הכחשתי כמוכן", סיפר לפרידה אשתו, "רק הבטחתי לו שדבר דומה לזה אני עומד לעשות לפארוק מלך מצרים".² הוא נפגש גם עם יו"ר תנועת החרות, מנחם בגין, שזה מקרוב ספג מפלה בבחירות לכנסת השנייה ויצא לאירופה, לטיפול נפשי לטענת יחיעם ויץ.³ "פגשתי את מנחם ואת אשתו. הם בילו שבועיים בכפר קטן באיטליה. שניהם נראים רעים... על פניו של מנחם נסוך דיכאון", תיאר ילין-מור את התרשמותו מבגין.⁴

מדי פעם הוא גם נצפה בדיונים בעצרת האו"ם.⁵ בהתכתבויות שונות הביע את דעותיו וביקר נחרצות את מדיניות החוץ והביטחון של הממשלה ואת ההתפתחויות בזירה הפוליטית. שלא כמו אלדד הוא לא שלל אמנם את הפורמליזם הדמוקרטי אך בדומה לו ראה במבנה הפוליטי הישראלי בשנותיה הפורמטיביות של המדינה כמושחת ומנוון, ומוביל את ישראל למבוי סתום. הפתרון היחיד הוא שבירת כלים פוליטית מוחלטת שתשנה את המצב מיסודו, סבר.

כך לדוגמה, כשניתח את הבחירות לכנסת השנייה קבל על כך שבן-גוריון

2 ני"מ לאשתו, 1.9.1951, תיק 02.850.05, אי"מ (להלן: "מכתבים לפרידה").

3 הצעד הראשון, עמ' 101.

4 ני"מ לאשתו, 1.9.1951, מכתבים לפרידה.

5 מעריב, 28.11.1951, עמ' 2, ני"מ לאשתו, 18.11.1951, מכתבים לפרידה.

6 לדוגמה, ני"מ לאשתו, 23.10.1951, מכתבים לפרידה.

יהיה חייב להסתמך על קולות הח"כים הערביים כדי להקים ממשלה, דבר "מעציב ביותר", שעלול לסלול את הדרך למדינה דו-לאומית, שלה התנגד מסורתית,⁷ והרבה להשתמש ברטוריקה חריפה כמו 'צחנה' ו'ריח רע' ביחס למציאות הפוליטית. את חוסר שביעות רצונו, תחושה שהייתה משותפת לרבים מיוצאי המחתרת, סיכם: "סבורני שלארץ לא תהיה תקומה עד שכל המפלגות הקיימות לא תיעלמנה מעל פני השטח".⁸ משפט זה, בכוחו להסביר מדוע הוא פנה לאפיקי ההשפעה והפעילות הציבורית שבהם בחר מאוחר יותר ולא ניסה להיבחר לכנסת במסגרת אחת מהמפלגות הקיימות. בניסיון להשיג את האשרה למקסיקו הוא ניסה להפעיל גורמים פוליטיים בישראל, את יו"ר הכנסת יוסף שפרינצק לדוגמה, ומשאלה סירבו לסייע לו, שפך עליהם את חמת זעמו בהתבטאויות החושפות את יחסו לאנשים עצמם, אך לא פחות מכך את משקעי העבר שמהם טרם השתחרר: "מלקקי בריטיים [ו] עבדים נרצעים", כינה אותם ואיחל ליום שבו יוכל להשיב להם כגמולם.⁹ גם היהודים המקומיים שעזימו נפגש לא ניצלו מחמת זעמו והוא שלל את זכותם לבקר את הנעשה בישראל בעודם יושבים על סיר הבשר.¹⁰ האם התבטאויות אלה מייצגות אך ורק תסכול או שמא יש ללמוד מהן על תפיסות כנעניות או סמיי-כנעניות ועל יחסו העקרוני ליהודי העולם במובחן מבני הארץ העבריים? התשובה לשאלה זו תחכה לדיון במנשר העברי שבו תפס הנושא מקום בלתי מבוטל.

מנגד, הוא ביטא במכתביו, לעיתים בסגנון פואטי ורגשי שאינו מאפיין את סגנונו המאופק בדרך כלל, את תחושת המולדת שלו. וכך כתב לאריאל: "אני מרגיש עצמי בחו"ל תלוש מאוד. פה אני מחובר לקרקע... עצם העמידה על אדמת המולדת מוסיפה כוח ונותנת הרגשת סיפוק".¹¹ ועוד: "זכור תמיד כי הנקודה הקבועה היחידה הקיימת בחיינו שהיא ראשית והיא אחרית... הרי היא האדמה הזאת... ממנה אין ניתוק כי ניתוק ממנה פירושו חלל ריק, עולם רופס ללא נקודת אחיזה".¹²

באותו זמן הוא היה חלק בלתי נפרד ובעל מעמד בלתי מבוטל במשפחה הלוחמת ובתנועה הלאומית. תעיד על כך ישיבתו על בימת הכבוד בטקס הסרת הלוט מעל האנדרטה לזכר דב גרונר ברמת-גן בסוף מאי 1954. הדבר

7 ני"מ אשתו, 1.8.1951 ו-6.10.1951, מכתבים לפרידה.

8 ני"מ לאשתו, 6.10.1951, מכתבים לפרידה.

9 ני"מ לאשתו, 10.8.1951, מכתבים לפרידה.

10 ני"מ לאשתו, 20.11.1951, מכתבים לפרידה.

11 ני"מ לאריאל, 2.12.1952, תיק אריאל.

12 ני"מ לאריאל, 20.2.1955, תיק אריאל.

הכעיס את חברי חוג סלם שהשתתפו באירוע ואלדד אף כינה אותו בשקט "אביר השילומים". אלדד עצמו, שהתכבד גם הוא לשבת במרומי הבמה, בחר לשבת בקרב הקהל, כנראה במחאה על כך שאצ"ג לא הוזמן לטקס או כיוון שבקשתו לנאום סורבה. מבין נושאי הוֹרִים בלטו חברי האגף הימני בלח"י שנסאו את זרי לח"י וחוג סלם.¹³

אחת הסוגיות המרכזיות בישראל בשנים הראשונות הייתה שאלת האוריינטציה המדינית. במיוחד על רקע המלחמה הקרה והעימות הגלובלי. הדעות בסוגיה זו היו חלוקות כשמפא"י ותנועת החרות דגלו באוריינטציה מערבית ואילו מפ"ם ומק"י בברה"מ. המפנה השלילי ביחסה של זו למדינת ישראל ובמיוחד משפט הראווה בפראג שבו הועמד לדין גם חבר מפ"ם מרדכי אורן, גרמו למשבר פנימי במפ"ם, ערערו על נאמנותה לברה"מ ולבסוף הובילו לפרישתו של משה סנה ולקרע בין חלקיה השונים. כמותם גם ילין-מור הושפע מהאירועים אך בניגוד אליהם הוא לא הושפע מהממד האנטי ציוני במשפט, אלא דווקא מהממד האנטי אנושי שלו, המעיד על פשיטת רגל מוסרית. עבורו, ארה"ב וברה"מ גם יחד הן "מדינות אימפריאליסטיות" המובילות תהליך אנטי תרבותי הרסני שרק כוחות שאינם מושפעים מהן יכולים לעצור אותו.¹⁴ היה במחשבה זו נסיגה מהאוריינטציה הפרו-סובייטית המובהקת של לח"י. המענה לסיטואציה הבינלאומית הזו הייתה נעוצה לדעתו בפיתוח אוריינטציה לגוף שלישי שיאזן בין שתי המעצמות, כפי שעולה ממכתב לא שגרתי ששלח לבן-גוריון ובו פרש את עיקרי השקפתו הפוליטית באותם ימים.

המפגש הראשון בין השניים היה בכנסת, ולמעשה ילין-מור היה איש לח"י הראשון שעיימו נפגש בן-גוריון, שאהב מאוד את העברית התנ"כית שלו למרות שהסתייג מדעותיו הפרו-סובייטיות.¹⁵ לאחר ירידתו של בן-גוריון לשדה בוקר הפך יהושע כהן, מבכירי לח"י, לשומר ראשו וידידו הקרוב ובאחד מביקוריו של ילין-מור אצלו הוא נפגש עם בן-גוריון לשיחה. בעקבותיה נכתב המכתב שפרק תסכול ממושך של אדם ששנים עמד במוקדי ההכרעה ושלא בטובתו ירד מהבמה וקולו נאלם. לאחר שהסביר את שיקוליה של לח"י לאוריינטציה כלפי ברה"מ, הוא פנה לניתוח המצב העולמי הנוכחי וקרא ליצור גוש ביניים גדול המתפרס על פני שטח נרחב

13 רחמיילבסקי לבידאן, כ"ז באייר תשי"ד, מס משלוח 1128/2003 תיק 112, ארכיון לח"י בתה"ש.

14 נ"מ לאריאל, 2.12.1952, תיק אריאל.

15 בן-גוריון לבנאי, 25.6.1958, חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 601, אב"ג.

בעולם (מאנגליה במערב ועד יפן במזרח), שבכוחו להשליט סדר עולמי חדש ולשמש חיץ בין הצדדים. מלבד הממד המדיני הוא גם חשש לאובדן זהות תרבותית במקרה של משטר פרו-מערבי או פרו-מזרחי. בממד הביטחוני הוא קרא כגורמים פוליטיים שונים לפתוח בהקדם במלחמה להרחבת הגבולות שבכוחה גם לגרום לשידוד מערכות במדינות ערב, שבהן ראה בעלות ברית פוטנציאליות. פיצול הארץ, קבע בדומה לאלדד, גורם להתנוונותה של ישראל ומלחמת כיבוש היא הפתרון לכך והסיכוי היחידי להלהיב את יהודי התפוצות במטרה להביאם למולדת.¹⁶ תגובתו של בן-גוריון לא איחרה לבוא והוא הגיב בקצרה על נקודות המחלוקת ביניהם, תוך שהדגיש שהחשיבות כיום היא "התבצרות הפנימית, התבצרות מוסרית, כלכלית וצבאית... מבוזרים – נוכל להתקדם" (ההדגשה במקור, י.פ.).¹⁷

החיפוש אחר אוריינטציה מדינית השתלב גם במצבו האישי ובחיפוש אחר פרנסה. לאחר שחזר מאוכזב מצרפת, החל ילין-מור בשיתוף פעולה עסקי עם ידידו שמואל אריאל. הרעיון היה להקים חברה להפצת סרטים צרפתיים בישראל. מעבר לפן הכלכלי הרי שהסרטים הצרפתיים ידועים כבעלי רמה תרבותית גבוהה מאלה האמריקאים ובכוחם לשמש מחסום בפני השתלטות השפה האנגלית בישראל, טען. הערך המוסף הוא ביסוס הקשר עם צרפת ותרבותה.¹⁸ גם ניסיון זה לא צלח, אך בכוחו ללמד על חיפוש אג'נדות נוספות שהשתלבו ללא ספק ביחסו העוין לאנגליה, שממנו לא חדל ועל ממד ביקורתי כלפי ברה"מ. הגדרתה כמעצמה אימפריאליסטית ונטישת האוריינטציה אליה, מהווים תפנית פוליטית דרמטית בתפיסת עולמו ויהוו בסיס לבחינת יחסו העתידי כלפיה.

סוגיה נוספת שעלתה בהתכתבויות מאותן שנים היא סוגיית הטרור פנימי בעשור הראשון, שכידוע, חלקם של יוצאי לח"י בו היה רב. כיצד ראה ילין-מור סוגיה זו, בעיקר על רקע פרשת רצח ברנדוט והשלכותיה האישיות כלפיו?

ילין-מור והטרור הפנימי בשנות ה-50

לאחר ששוחרר מהכלא בעקבות פרשת רצח ברנדוט והחל לפעול כפרלמנטר, נאלץ ילין-מור להתמודד עם מקצת מחברי לח"י שלא הפנימו את העובדה שהמחתרת לשעבר התמקדה כעת בפעילות פוליטית לגיטימית

16 ני"מ לבן-גוריון, 29.8.1954, חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 511, אב"ג.

17 בן-גוריון לני"מ, 2.9.1954, חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 513, אב"ג.

18 ני"מ לאריאל, 10.8.1952, תיק אריאל.

ורצו להמשיך בפעילות מחתרית. ביניהם היה מקסים גילן שפנה למנהיגו בבקשת עצה. ילין-מור הטיל וטו על סוג פעילות כזה והדגיש שכעת לח"י היא אך ורק מפלגה לגלית.¹⁹ גילן לא קיבל זאת. שנאתו העזה לבן-גוריון הניעה אותו לאפיקים מחתרתיים מתוך כוונה נאיבית לבצע מהפכה בישראל. כחלק מפעילותו המהפכנית הוזמן גילן, בהמלצת עו"ד ירדור, נציג לח"י לשעבר בצרפת וממקורבי ילין-מור, לפגישה חשאית עם איש צללים שהגיע במיוחד מחו"ל. בפגישה שבה השתתפו מספר נציגים של התארגנויות ותנועות עוינות לשלטון, טען אותו אדם מסתורי שהוא נשלח בידי מעצמה עולמית המוכנה לסייע לביצוע מהפכה לאומית ולהפיל את בן-גוריון. מאוחר יותר התברר שזה היה שמואל אריאל שרקם קשרים עם סין העממית על רקע תפיסת העולם המרקסיסטית-מאואיסטית שגיבש באותם ימים.²⁰ סופר שבאותו ביקור עצמו אהוד אבריאלי, מבכירי מפא"י ומפעילי העלייה הבלתי לגלית שנעזר רבות באריאל בעל הקשרים, דאג להפגישו עם בן-גוריון. בפגישה הודה לו בן-גוריון על תרומתו לעלייה ולהפתעתו הציע לו תפקיד בכיר במוסד. ההצעה כמובן נדחתה.²¹ מהיוזמה למהפכה נגד השלטון לא יצא כמובן דבר, אך בכוחה להמחיש את האווירה שסבבה את יוצאי המחתרות משמאל ומימין, את יחסם לשלטון ואת נכונותם לפעולה. בשונה מהם, ילין-מור, שדעתו על השלטון לא הייתה רחוקה מדעותיהם, לא חשב לחזור לפעולה אקטיבית לאחר שחש על בשרו את נחת זרוע השלטון. אך בכל זאת היה מי שפעל בנושא. כמה מיוצאי לח"י עמוס קינן, בעל הטור הפופולרי באותם ימים "עוזי ושות'", ושאלתיאל בן-יאיר, בעל עבר קרבי מפואר ביחידת קומנדו חשאית בצבא הבריטי ולימים איש מוסד, השליכו פצצה לעבר ביתו של שר התחבורה הדתי דוד צבי פנקס, במחאה על התקנה להשבית את תנועת מכונות פרטיות בשבת, דבר שבו ראו כפייה דתית. השניים נתפסו ובתום משפט ממושך וקפקאי זוכו מחוסר הוכחות. ילין-מור הסתייג אמנם מהמעשה אך כמתנגד לשלטון לא יכול היה שלא להתגאות בעובדה שרק יוצאי לח"י תרגמו את הזעם והטרוניה הציבורית לפעולה אופרטיבית.²² אך בעוד הוא התייחס בסלחנות ליוזמה הזאת, כלפי פעילותם של יוצאי לח"י מהצד הימני הוא היה פחות סלחן.

19 מה נשמע בבית, עמ' 150.

20 בית קפה, עמ' 72-81, ילקוט אריאל, עמ' 139-142. לאחר מלחמת ששת הימים הוא חזר לאידיאולוגיה ימנית רדיקלית. ב-1980 הוא עלה לירושלים ותרם את ספרייתו הענפה לספריה הלאומית.

21 ילקוט אריאל, עמ' 36.

22 נ"מ לאריאל, 10.7.1952, תיק אריאל.

"תנועה ריאקציונית", הוא קרא לקבוצתו הפורשת של אלדד על-פי המינוח הקומוניסטי, תנועה חסרת מחשבה פוליטית והבנה מדינית. סביר להניח שהוא התייחס לפיצוץ בבניין הצירות הסובייטית בתל אביב, שבעקבותיו נותקו היחסים הדיפלומטיים בין ישראל וברה"מ. הוא אף הגדיל לעשות והשווה אותם ל"פרנקיסטים", צאצאי משיח השקר יעקב פרנק, ממשיכו של שבתאי צבי. כלומר, תנועה צבועה בעלת אופי אנטי מוסרי המכסה על כך באצטלה דתית.²³ גם התנהגות העצורים לא הלמה בעיניו את ההתנהגות המצופה מלוחמי מחתרת אמיתיים, "בחורים אלו הצליחו להוכיח שלא רק השלטון הוא קריקטורה, גם הלוחמים בו הם קריקטורה לא פחות...", לגלג.²⁴

מצד שני, הוא שלל את השימוש שרשויות החוק עשו בפקודה למניעת טרור שנחקקה לאחר רצח ברנדוט, ויצא נגדה ונגד המשטרה שניצלה את המעצר כדי לחקור מעשים שנעשו בימי טרום המדינה,²⁵ ביקורת שהפנה גם בגין בפרשה.²⁶ בחשבון כולל, הפרשה חיזקה את דעתו על שברירות המשטר המפחד מקבוצה קיקיונית כזאת וגוזר על חברה עונשים כבדים. "מה טוב אם היה לי כלי ביטוי ציבורי בו יכולתי לבטא את עמדותי על אירועי השעה", חשב בייאוש שהתגבר בגלל האווירה ששרתה בסביבתו הקרובה נגד המצב, ובגלל העובדה שמלבד דיבורים על הצורך לייסד ירחון פוליטי-תרבותי, לא נעשה בפועל דבר.²⁷ מדוע אם כך הוא לא יזם זאת בעצמו?

כאמור, באותן שנים עיקר דאגתו הייתה נתונה לענייני פרנסה והוא ניסה יוזמות שונות שכשלו. למרות שהחידק הפוליטי בער בעצמותיו, הוא רצה להבטיח לעצמו תחילה שקט נפשי וחופש מדאגות הפרנסה, בשונה מאלדד שנתן את הבכורה לאידיאולוגיה על פני הפרנסה. זו נמצאה כאשר ילין-מור החל לנהל בשנת 1954 את החווה החקלאית הפרטית הגדולה ביותר בארץ דאז, "חוות מרים" באזור אשקלון, במימון בעל הון יהודי-צרפתי שאליו התחבר באחד מביקוריו בפריז. סגירת מעגל היסטורית הייתה כאשר הוא שכר כמנהל העבודה בחווה את מולה הרמתי, אחד משומריו בעת מאסרו לאחר רצח ברנדוט, ושנהרג לימים במלחמת יום הכיפורים. במשך כ-11

23 ני"מ לאריאל, 16.9.1953, תיק אריאל.

24 ני"מ לאריאל, 3.8.1953, תיק אריאל.

25 "ילין-מור תוקף כיוון החקירה", מעריב, 9.6.1953, עמ' 1.

26 "מחתרת בלי שם", חרות, 12.6.1953, עמ' ב'.

27 ני"מ לאריאל 16.9.1953, ו-18.10.1953, תיק אריאל.

שנים הוא ניהל את החווה עד שסכסוך כספי שהגיע להתדיינות משפטית מתוקשרת בין השניים הוביל לפירוק החווה.

יתרה מזו, הוא עדיין חש שטרם הגיעה השעה לכניסה מחודשת לזירה הפוליטית. הוא אמנם ראה בדור הצעיר בישראל קהל יעד פוטנציאלי שיוביל לשינוי המיוחל אך חש שדור זה אינו בשל דיו ויחלוף זמן עד שיתפוס את מקומו ויוכל להשפיע על החברה.²⁸ כשכבר החל לחשוב שהקרקע בשלה לתחילתו של שינוי ושקל להתחיל בפעולה, לא נמצאו לו מסייעים לדבר. חוסר פעילותו בשנים הללו עמד בניגוד גמור לפעילותם של גורמים אחרים כמענה להגמוניה הממסדית, אם בצורת ייסוד ביטאונים אידיאולוגיים בדומה לאלדד ולכנעניים או בדומה לאורי אבנרי שקנה את העולם הזה והפך לגורם תקשורתי רב-השפעה, אם כשורת המתנדבים שפעלה בתחילה כארגון וולונטרי-חברתי ובהמשך כגוף שנלחם בשחיתות, ואפילו הימאים שהסתכסכו עם ההסתדרות הכללית ופתחו בשביתה שכוונתה 'מרד הימאים', אירוע בעל הקשרים פוליטיים בלתי מבוטלים. דומה שילין-מור חיכה לטריגר שיחזיר אותו לקדמת הבמה הציבורית. זה נקרה בדרכו כשפרצה מלחמת סיני.

28 ני"מ לאריאל, 10.7.1952, תיק אריאל.

פרק שמיני:

הפעולה השמית

מ אז תום מלחמת העצמאות והסכמי שביתת הנשק, המציאות האזורית הייתה מעורערת והאפשרות לסיבוב השני עמדה ברקע. כאשר שליט מצרים ג'מאל עבד אל-נאצר הלאים את תעלת סואץ וחסם את מצרי טיראן לאוניות ישראליות, נפתח הפתח למלחמה. ברקע עמדו גם אירועים גיאופוליטיים נוספים כמו המלחמה באלג'יריה נגד הקולוניאליזם הצרפתי ששלט שם. סיבות אלה הובילו את בריטניה, צרפת וישראל לפתוח במלחמה נגד מצרים באוקטובר 1956.

המלחמה חיזקה את תחושותיו של ילין-מור נגד המדיניות הישראלית. הצטרפותה של ישראל לקואליציה אימפריאליסטית נגד מצרים הייתה בלתי אפשרית בעיניו. בהשקפתו האנטי אימפריאליסטית, הדבר ביטא את הפקעת הזיקה והקשר הטבעי בין האומה למרחב – "אדנות" בלשון לח", רעיון יסודי שעמד בבסיס תפיסת עולמו. הוא העריך אמנם את ההישגים הצבאיים שהושגו אך מבחינה מדינית סבר שהניצחון הישראלי המוחץ העמיד את ישראל בקונפליקט מול בריטניה, שראתה בה איום על השפעתה במזרח התיכון. הפתרון שאותו ראה לנגד עיניו כלל חתימת הסכם שלום עם מצרים ויציאת הסדר אזורי שימנע את התבססותה של בריטניה במרחב.¹ מחשבות אלה סללו את דרכו בחזרה לזירה הציבורית, כפי שסיפר אבנרי:

ביום השלישי של מלחמת סיני טלפן אלי נתן ילין-מור ובקש להיפגש באופן דחוף. קבענו פגישה... הוא היה נרעש, עד כמה שאיש זה מסוגל להיות נרעש והציע שנקים תנועה נגד המלחמה הנתעבת. הוא התנגד לא

1 נ"מ לאריאל, 4.11.1956, תיק אריאל.

רק לעצם התקפת הפתע על מצרים אלא גם, ואולי בעיקר, לשותפות שלנו עם שתי אימפריות קולוניאליסטיות עכורות, צרפת ובריטניה.² בפגישה שהתנהלה באחד מבתי הקפה התל-אביביים הסכימו השניים שהמלחמה מהווה מפנה חמור בתולדות מדינת ישראל וצריך להקים תנועה אוונגרדית שתציב אלטרנטיבה למשטר.

מדוע הוא פנה דווקא לאבנרי שהיחס בלח"י כלפיו היה שלילי בימי המאבק?³ מה פשר החיבור בין "שני עמודי התווך של החוג לפעולה שמית" כפי שכונו?⁴ גם כאן המפגש הראשוני ביניהם היה כשילין-מור כיהן כח"כ והם נפגשו מעת לעת והתווכחו בענייני פוליטיקה. אז, סירב ילין-מור לקבל את עמדותיו של אבנרי בדבר מדינה פלסטינית ודגל בהקמת גוש מדינות ניטרליות כהמשך להשקפת לח"י.⁵ השניים המשיכו לשמור על קשרים בעיקר סביב העולם הזה, שאותו החשיב ילין-מור כעיתון ייחודי בעל תפיסות מקוריות ועצמאיות.⁶ אבנרי כעורך העיתון עשה מהפכה בעולם התקשורת באותן שנים ויצר סוג עיתונות חדש. הוא בלט במאבקי בממסד תחת הסיסמה "בלי מורא, בלי משוא פנים", ביטא את רוח דור תש"ח והטיף לרומנטיזציה של ארץ ישראל.⁷ ילין-מור ראה בו דמות נון-קונפורמיסטית ו"עברית", מעין דובר הדור הצעיר ובעיקר אדם בעל הבנה תקשורתית יוצאת מגדר הרגיל, בעל השפעה ציבורית לא מבוטלת וניסיון רב בתקשורת ההמונים. הוא מצידו העניק לאבנרי, שהואשם פעם שעבורו בני האדם התחלקו לשתי קבוצות, אלו הנחוצים לו וסתם "נודניקים",⁸ לגיטימציה תדמיתית, ויותר מזו, פוליטית, שלה היה זקוק. כמו גם אפשרות ליצור פלטפורמה רחבה, שעל גבה יוכל למנף את הפופולריות של העיתון שאותו ערך לכדי כוח פוליטי מגובש.

לשניהם היו קווים משיקים: מוצאם מהימין הרוויזיוניסטי שהגיעו לשמאל הרדיקלי, עורכי עיתונים המכירים בערך ובכוח המילה הכתובה, שניהם פיתחו תפיסת עולם המתבססת על שיתוף פעולה ישראלי-ערבי והיו נון-קונפורמיסטים אנטי ממסדיים מטבעם, תכונה שילין-מור החשיב ביותר והתהדר בה: "אין הרגשה טובה יותר מהרגשתו של אדם שהוא

2 אופטימי א', עמ' 513.

3 לח"י, כתבים ב', עמ' 863-864.

4 חרות, 25.7.1958, עמ' 2.

5 אופטימי א', עמ' 514.

6 נ"מ לאבנרי, 4.4.1955, סדרה 2 תיק 134, ארכיון אבנרי, ירושלים.

7 בלי מורא, עמ' 121-127, 228-275.

8 אבנרי, עמ' 103.

במיעוט... אני אינני זוכר את עצמי אף פעם הולך עם הרוב, וטוב לי בכך...", כתב פעם.⁹ מבחינה אישית, היו השניים הפכים גמורים: אבנרי, איש בזהמה נהנתן, אופורטוניסט, בעל אינטליגנציה רגשית ירודה ויחסי אנוש גרועים, ויעידו על כך הדברים שכתבו עליו שותפיו לשעבר.¹⁰ ילין-מור לעומתו היה מבוגר ממנו בעשור, איש משפחה שחי בצניעות, נעים הליכות ואיש רעים.

בפגישתם הם החליטו לגבש תחילה מצע אלטרנטיבי מפורט ורק עם סיומו לצאת בפומבי לציבור. משם פנו השניים לגייס חברים. ילין-מור גייס את יוצא לח"י עו"ד ירדור, אבנרי את חבריו מהעיתון, שלום כהן, אלי תבור ובנימין עומרי והצטרפו אליהם גם ניאו-כנעניים דוגמת יוצא לח"י בועז עברון. עמוס קינן, שהיגר לפריז למספר שנים לאחר ששוחרר ממעצרו, היה שותף מרחוק אך לא היה חבר רשמי בתנועה, כפי שטרח לא פעם להדגיש.¹¹ הדבר שאפיין את התגבשות הקבוצה הייתה העובדה שהיא קמה על רקע תחושות משותפות ולא על רקע מחשבה מדינית ופוליטית משותפת, כלומר, הרתיעה משיתוף פעולה עם האימפריאליזם, תחושת 'מבוי סתום' במדיניות האזורית והתחושה שצריך לצאת בפומבי עם דרך חדשה.¹²

הרכב הקבוצה מייצג את האליטה האינטלקטואלית הצעירה במדינה, "הדור האבוד" כפי שקרא לו שמואל אלמוג במסה בדבר, ובה פירט את מאפייניו: שלילת הערכים הציוניים, סירוב לקבל את המציאות החדשה שדחקה את יוצאי המחתרת וההגשמה החלוצית, החרפה קיצונית של ניגודים פוליטיים כשכל אלה עטופים באצטלה של יסודות כנעניים-עבריים המאוחדים סביב התנכרות לאופי היהודי של המדינה.¹³

תהליך הקמת התנועה חופף במידה רבה לתהליך המיקרו-מוביליזציה (Micro Mobilization), גישה רב-ממדית שהתפתחה בחקר תנועות חברתיות ומחאה, ולפיה תהליך ההתפתחות מורכב מ'קולקטיביזציה של המצוקה', תהליך שבו הופכות תחושות אישיות לקולקטיביות, 'פרשנות נורמטיבית'

9 נ"מ לקינן, מסמך מס' 35959/4, ארכיון עמוס קינן, מס' 668, מכון גנוים בתל אביב (להלן: "ארכיון קינן").

10 וכך לדוגמה כתב שלום כהן, שותפו של אבנרי בעולם הזה: "אני סבור כי אורי אבנרי הוא אדם מעוות. מחלתו עלולה להוות סכנה במידה זו או אחרת לציבור..." (העולם הזה, עמ' 217).

11 "בשבחה של ישראל", אתגר, 17.3.1966, (131), עמ' 7.

12 על התגבשות הקבוצה: אתגר, 11.1.1962, (22), עמ' 4-6.

13 "קולות מקרב הדור האבוד", דבר, 15.5.1958, עמ' 2.

המייצרת נורמות חדשות ומגדירה מחדש מצב חברתי וכוללת גם את האשמת המערכת החברתית במצב הקיים והאמונה שניתן לשנותו, ו'גיוס ארגוני' לתנועה המתגבשת.¹⁴

על-פי הצעתו של אבנרי נקראה התנועה הפעולה השמית מתוך כוונה למצוא את המשותף בין היהודים והערבים במרחב השמי. השימוש במונח 'פעולה' ביטא את האמונה בכוח הפרקסיס המהפכני וניתן למצוא אותו בשמות של תנועות מהפכה עולמיות שונות. אך למרות הטרמינולוגיה האופרטיבית הם רצו ליצור תחילה מצע מגובש.

המנושר העברי

במשך כשנתיים התגבש המצע כאשר כל אחד מהשותפים לרעיון חיבר את הסעיפים בסוגיות הקרובות אליו. ילין-מור לדוגמה היה אחראי על כתיבת הפרק המדיני במצע ואילו עו"ד ירדור על החלק שעסק בענייני פנים. הפגישות התנהלו בחשאי כמעט מחתרית וכל הזמן קינן החשש שהם נמצאים תחת מעקב הש.ב.¹⁵ 'פולחן הסכנה' קרא לחשש זה כתב דבר מוריק בראלי, והדגיש את המקום שהוא תופס בגיבוש קבוצות זעירות המתנגדות לשלטון.¹⁶

באחד הימים נחטף אלי תבור, מכתבי העולם הזה וחבר הפעולה השמית, ונמצא כעבור יממה. לטענתו, חוטפיו חקרו אותו על דבר קיום מחתרת להפלת השלטון. אבנרי עט על הסיפור והאשים את יד הש.ב. במעשה. שמועות נוספות גרסו שהרקע לחטיפה היה רומנטי והפרשה קיבלה תהודה פומבית לא מבוטלת, שבמהלכה נחשפה ההתארגנות וכונתה 'מחתרת קפה הרלינגר', על-שם בית הקפה התל אביבי שבו היו נפגשים לעיתים.¹⁷

מתוך כוונה להפריך את טענות שירותי הביטחון ובעקבות האירועים הגיאופוליטיים במרחב, ההפיכה בעירק ופלישת כוחות מארינס ללבנון, מיהרו חברי התנועה לצאת בפומבי עוד בטרם גובש המצע סופית. במודעה שפרסמו בהארץ, העיתון היחיד שהסכים לפרסם אותה, הם קראו ל"חסימת המדינה בפני תנועת הפולשים הזרים, הפגנת אהדה והצעת סיוע למהפכה העירקית וללוחמי השחרור נגד משטרי הדיכוי במרחב ושיתוף פעולה עם

14 "הורים נגד שתיקה".

15 "ניתוק מכאיב מחיקו של הקונסוס", הארץ (מוסף תרבות וספרות), 1.10.1997 עמ' ד'1.

16 "מטרוזקי עד רטוש", דבר, 24.2.1967, עמ' 4.

17 אופטימי א', עמ' 523-524.

טיטו ונהרו, לסילוק הפלישה המערבית ולהדיפת הסכנה של התערבות סובייטית".¹⁸

במסיבת עיתונאים שבה הוצגו עקרונות התנועה החדשה, צוטטו מאמרים מעיתון "לח"י המעש, שבהם עלתה הקריאה לניטרליות בינלאומית. הכוונה הייתה ליצור המשכיות בין התנועות, וצוין שכבר בלח"י היה חוג גדול שדגל בהשתלבות במרחב. הודגשו גם ההבדלים המהותיים בינם לבין הכנענים, שכללו את חיוב הזיקה בין האומה העברית לעם היהודי בפזורה וההכרה בלאומיות ערבית. שתי סוגיות שבהן ההשקפה הכנענית לא הכירה.¹⁹

כתב חרות שנכח בישיבה ולא אהד את הרעיונות שהושמעו בה, ציין שהקמת התנועה החדשה לא עוררה התפעלות רבה בקרב העיתונאים, למעט עיתונאי מסוכנות הידיעות הסובייטית, שם קוד לסוכן ריגול, שטרח לרשום כל מילה שנאמרה.²⁰ קשר סובייטי נוסף נחשף לאחר מאסרו של המזרחן חבר מפ"ם, אהרן כהן, בעוון ריגול, ובחקירתו התברר שהוטל עליו לברר פרטים על התנועה.²¹ חברי התנועה, שחששו מפרובוקציות של הש.ב. נגדם, פרסמו קריאה פומבית שהזהירה מפני 'אוירת לינץ' כנגדם.²²

השלב הבא היה פרסום מוקדם של המצע שכונה **המנשר העברי** ויצא לאור בצורה מקוצרת (בחוברת אדומה). בחלקו הראשון של המנשר נכללו עקרונות היסוד למהפכה העברית האנטי ציונית ובחלקו השני שאלות ותשובות שנועדו להבהיר את העקרונות. 40 שנים מאוחר יותר הסתכל אבנרי בגאווה על המנשר וטען שהוא היה מסמך יחיד במינו בתולדות ישראל.²³ עם זאת, הפרסום המוקדם, למרות שהיה מוכרח המציאות, היה בעוכריהם ויצר רושם של חוסר רצינות בגלל היעדר המשכיות אופרטיבית.²⁴ מה הייתה האידיאולוגיה האלטרנטיבית של הפעולה השמית? נקודת המוצא הרעיונית נבעה מהתפיסה שבארץ ישראל, המהווה חלק אורגני מהמרחב השמי, נוצרה אומה חדשה המנותקת מהפזורה היהודית (שאינה בגדר 'אומה'). אומה הנמצאת בקונפליקט עם המיתוס והממסד הציוניים

18 הארץ, 23.7.1958, עמ' 1. הג'רוזלם פוסט אפילו הודיע בידעה מיוחדת בעיתון על סירובו לפרסום המודעה.

19 אופטימי א', עמ' 520, אתונה, עמ' 31-32.

20 "הפעולה השמית פוזלת לערביי המרחב", חרות, 29.7.1958, עמ' 3.

21 ריגול סובייטי, עמ' 33, 67-68.

22 "הפעולה השמית: ניוזר מאוירת פרשת דרייפוס", קול העם, 18.11.1958, עמ' 4.

23 "מודל של ישראל אחת - 40 שנה למנשר העברי", הארץ (מוסף תרבות וספרות), 10.1.1997, עמ' ד'1.

24 עברון לקינן, 21.8.1958, מסמך מס' 35934/4, ארכיון קינן.

שבשלב מסוים הפכו להיות מחסום להתפתחותה. סוף הקונפליקט יהיה בחיסול המשטר הציוני שהוא חלק מהמערכת הקולוניאליסטית. המטרות הן יצירת שותפות בין האומות העברית והערבית תוך פתרון בעיית הפליטים,²⁵ איחוד ארץ ישראל וליכוד המרחב השמי על כל גורמיו. הם דגלו בזכות ההגדרה העצמית לפלסטינים ובלאומיות ערבית בדומה לגופים רדיקליים אחרים, בעיקר קומוניסטים, אך חידושם המדיני היה בהטפה לפדרציה בין ישראל והמדינה הפלסטינית ('אוגדת ירדן', כלשונם) לאחר שהממלכה הירדנית תחוסל. מבחינה מדינית הם קראו לישראל לבלום את חדירת האימפריאליזם למרחב, להשתחרר מהתלות בשתי המעצמות הגדולות ולהצטרף לגוש נטרלי חדש בדמות איחוד עמי אסיה ואפריקה, שיחצוץ בין המעצמות וימנע מלחמה גרעינית, מעין 'ארצות הברית' של אפריקה ואסיה. בתחומי הפנים הם קראו לחיסול הכלכלה ה'טפילית', ליצירת משטר חדש ניאורליברלי רדיקלי, לשוויון זכויות מלא ולהפרדת הדת מהמדינה. הביטוי הרוחני של המהפכה יהיה רנסנס תרבותי-הומניסטי-אוניברסלי היונק מתרבות העבר ומנוגד לבדלנות וללאומנות הציונית.²⁶

הגרסה המחודשת של המצע שהופיעה כ-10 חודשים לאחר מכן (בחוברת ירוקה), כללה גם פרק כלכלי-חברתי ובו תפיסות סוציאל-דמוקרטיות שגרתיות, דבר המלמד על המקום הזניח שתפסה הסוגיה בהשקפת עולמם.²⁷ כשהוצג המנשר השלם, התגאה אבנרי שבמהלך גיבושו הוא התייעץ עם גורמים בינלאומיים כחוגי הלייבור האנגלי וחוגים ליברליים אמריקאים. גם הפילוסוף הצרפתי המפורסם סארטר, 'אליל השמאל הצרפתי והעולמי', התרשם מהמסמך וביקש מאבנרי לפרט את השקפותיו בכתב העת זמנים מודרניים, שאותו ערך.²⁸ הוא גם הודה שהמנשר נמסר לגורמים ערביים כמו שר החוץ העירקי, שאישרו את תוכנו.²⁹

מהשוואת המנשר לכתבי יסוד של הכנעניים עולה השפעתם הברורה, והדמיון בין התנועות יצר לפעולה השמית תדמית 'כנענית' שממנה לא הצליחה להשתחרר ושעוררה פולמוסים ודיונים מרתקים בין הצדדים, על השווה והשונה ביניהן.³⁰ אלה הגדירו את הפעולה השמית בדומה לכנעניים

25 מעניין להשוות תפיסה זו עם התנגדותו המוחלטת להחזרת הפליטים כשהיה ח"כ.
 26 המנשר (מהדורה ראשונה).
 27 המנשר (מהדורה שנייה), אופטימי א', עמ' 520-524, בלי מורא, עמ' 91-97.
 28 אופטימי א', עמ' 537-538. העולם הזה, 18.2.1959, עמ' 3-5.
 29 "אבנרי תר אחר שותפים כדי להגיע לכנסת", קול העם, 4.8.1959, עמ' 4.
 30 ר' פולמוס רטוש ועברון ("כן בועז, רק כך...", [חרות, 6.9.1964, עמ' 4], "לא כך, מר כ"ץ, לא כך", [שם, 18.9.1964, עמ' 3] ו-אתגר, בין גיליון 1.10.1964 [93] לגיליון 26.11.1964 [97]).

כתנועה אנטי ציונית השוללת את הלאומיות היהודית. אולם האם ניתן להגדיר אותה כתנועה אנטי לאומית או שמא היא יצרה מודל לאומיות חדש? מעיון בנוסח המנשר רואים שראשיה ראו בלאום החדש "קהילה מדומיינת", חסרת עבר וחסרת המשכיות היסטורית ותרבותית. בבחינת "יחידה לאומית חדשה ונפרדת".³¹ מאידך, הפזורה היהודית בגולה הייתה "מקור יניקה לגידולה האורגני של האומה העברית",³² חברי התנועה הכירו בזיקה ביניהן וקראו לעידוד העלייה היהודית (כך במקור). בנוסח מוקדם של המנשר שלא התקבל לבסוף, נקבע שמדינת ישראל תסייע לכל יהודי נרדף בעולם.³³ כלומר, הם לא התכחשו לקשר האתני בין האומה החדשה לעם היהודי וראו בו מעין קאדר לגיוס פוטנציאלי. סתירה זו היא רק אחת מהסתירות הפנימיות במנשר אולם ניתן לראות שהם לא שללו את רעיון הלאומיות בכלל, אלא יצרו לאומיות ממין אחר. אבנרי סיכם זאת במסה בשם "הרהורים לאומניים":

הדגל אשר בידנו – דגל השלום השמי... דגל ההומניזם, דגל אחוות העמים העולמית, דגל לאומי הוא. לאומי – מפני שהוא מחייב ללא סייג את הרעיון הלאומי... לאומי – מפני שאנו רוצים בגדולת הלאום העברי... בצד לאומים אחרים ותוך שותפות... אינני מכחיש זאת. עברי אנוכי. לאומי אנוכי. ורק כעברי לאומי יכול אני לקחת חלק בבניין עולם חדש...³⁴

מי שתקף את תפיסת "האומה החדשה" היה אלדד שבביקורת חריפה, בעיקר נגד שותפו לשעבר, לגלג עליה בסרקזם. "האם די בהחלפת שם משפחה מלועזי לעברי כדי להמציא אומה?" שאל. היה לו ברור שנקודת המוצא של ילין-מור אינה מבוססת על צידוקים ומשמעויות היסטוריות או סוציולוגיות, אלא על מגמות פוליטיות ברורות.³⁵ האם אלדד צדק? האם ילין-מור הזדהה באמת עם המשנה הכנענית בסוגיה זו כשאר חבריו? "כבר בימי לח"י, העיד ילין-מור על עצמו, "הייתי קרוב לדעות הכנעניות ביחס להפרדה בין ילידי הארץ העבריים ליהודי הגלות והצדקתי את ההבחנה העקרונית בין עברי ויהודי".³⁶ כמותו היו נוספים בלח"י, כדברי יוצא לח"י

31 המנשר עמ' 8, 15.

32 המנשר, עמ' 8.

33 סדרה 5 תיק 33, ארכיון אבנרי, ירושלים.

34 "הרהורים לאומניים", אתגר, 25.1.1962 (23), עמ' 7.

35 אלדד, "הפעולה האנטישמית של מר נתן פרידמן ילין-מור", סלם קי"א (מנחם אב-אלול

תשי"ח), עמ' 14-18 (להלן: "אלדד, הפעולה האנטישמית").

36 לח"י כתבים ב', עמ' 614-616.

זאב איבינסקי, שכתב מחקר על הארגון: "עורק כנעני קינן בלח"י".³⁷ אחד מהבולטים שבהם היה עולה הגרדום אליהו בית צורי. עם זאת, ילין-מור היה בבעיה שהרי הוא לא נולד בארץ. כיצד הוא התמודד עם הסתירה? שאלה זו נכונה גם ביחס לכנעניים שקבעו שהטריטוריה מטביעה מעיין די.אן.איי ייחודי ומכאן ההבחנה ה'גנטית' בין בני הארץ ליהודי הגולה, אך רובם לא נולדו בארץ. הכנענים פתרו זאת בהרחבת הגדרת הגזע ה'עברי' גם למי שהיגר לארץ כילד והארץ היא שעיצבה את תפיסת עולמו הלאומית-תרבותית, כלומר "בני הארץ וגידוליה".³⁸ גם ילין-מור נקט בעמדה דומה ומצא אילן להתלות בו. "באחת משיחותיי עם יאיר עוד בפולין", סיפר, "הוא השווה אותי אליו למרות שמעולם לא ביקרתי בארץ ישראל. התודעה הלאומית הארץ-ישראלית זוהי הנקודה המכריעה ולא המקום בו נולדת, הוא קבע בפסקנות".³⁹

עם זאת הוא לא היה קיצוני כיתר חבריו. במהלך ניסוח המנשר העברי הוא ביטא דאגה ליהדות העולם והכיר בחשיבותם לפיתוח הארץ. אין ספק שאחיו היחיד שהתגורר בחו"ל ושהיה קרוב אליו, עמד לנגד עיניו והשפיע על השקפתו בסוגיה עקרונית זו. מבחינתו, ובניגוד לעמדת חבריו ובעיקר עברון שטען שהקשר עם היהדות הוא זמני, הוא דגל בתפיסה המחייבת הצלת יהודים עבור פיתוח הארץ ואפילו קיבל את חוק השבות, לכל הפחות כאקט סולידרי.⁴⁰ למרות שלבסוף הוא קיבל את רעיונות המנשר ככתבם, הוא לא האמין בכולם באמת ובתמים ובוודאי לא בשלילת הגלות הטוטלית שלהם, אלא עשה בהם שימוש אינסטרומנטלי במטרה לקידום מטרותיו הפוליטיות.⁴¹ גם ביחסו לציונות הוא היה מתון מחבריו שראו בה מפעל קולוניאליסטי המפריע להתפתחות האומה וראוי לחיסול.⁴² "בשבילי נסתיימה הציונות ביום דרוך רגלי על אדמת המולדת", ציין לא אחת מתוך התפיסה שגם השתרשה בלח"י, ולפיה הציונות כפתרון לבעיית היהודים שייכת אך ורק לחו"ל. בהגדרת תושבי הארץ כ'ציונים' ראה אבסורד גמור.⁴³ מבחינה עקרונית-

37 צבת ראשונה, עמ' 545-550.

38 שלח, עמ' 194-195.

39 לח"י, עמ' 46, 146-147.

40 חלק מהדיונים מצויים בסדרה 5 תיק 33, ארכיון אבנרי, ירושלים.

41 "אחינו הלא יהודים", דבר, 7.3.1967, עמ' 3-4. בשיחת אתגר עם יוזמי הפעולה השמית, הודו הנוכחים שנקודת התורפה בגיבוש המנשר הייתה סוגיית העבריים-יהודיים.

42 המנשר, עמ' 8.

43 "מי הוא פורש - מה היא ציונות?", דבר, 5.6.1969, עמ' 12, נ"מ לארנסט עקיבא סימון, 7.11.1977, סדרה 2 תיק 593, אי"מ.

היסטורית, הוא ראה בציונות כגילוי מובחן של התנועה הלאומית, תופעה היסטורית שפג תוקפה. התנועה הלאומית כיום, ובניגוד לשנות ההתחדשות הלאומית, אמורה להיות תנועה חילונית היונקת מערכי התרבות העברית המתהווה ומהזיקה הטבעית לארץ. כל זאת מתוך ראייה מרחבית מקיפה של החברה האנושית בכללותה, תוך שלילת הפרשנות הלאומית-ימנית שלה, סבר.⁴⁴

הפעולה השמית בשיח הציבורי

הופעתה הפומבית של התנועה יצרה הדים מקומיים כשידיעות על כך התפרסמו בעיתונים החשובים. תרם לכך לא מעט השילוב האישי המפתיע של חבריה והתפיסות הלא שגרתיות שהציגו. התגובות ברובן המכריע היו שליליות ונעו בין שני קטבים: הצד הפוליטי השמאלי זלזל באידיאולוגיה החדשה וה'אינפנטילית' וטרח לחשוף את פגמיה על הסתירות הפנימיות שבה.⁴⁵ הצד הימני ראה בה גורם אנטי ציוני שבדומה למק"י סכנתו רבה.⁴⁶ נתן אלתרמן שטרח לכתוב טור שביעי לרגל המאורע, דבר המעיד על העניין הציבורי שראה בה, לגלג על תמימותה כשהביעה את תמיכתה במהפכות הלאומניות של ערביי המרחב ובמגמות השילוב שהציעה:

אך שעה שכרוזה הנלבב מדקלם 'נשתלב בעמי המרחב' / היא בכל זאת – יסלח לנו האל – מגוחכת / היא נראית – אל יסלח – נלעגה במקצת / לא מפני שאין יצר שילוב בליבנו / היא נראית נלעגה רק מפני שהצד הערבי מתכוון בין שיניו לשלבינו / ... נאחל לה [לתחייה הערבית] – ראשית – כי יצנח מידה הגרון אשר בו מנופפת היא פרע / לא אותנו יטה הוא מאורח, אותה הוא מטעה אלי אופל ותוהו לא דרך...⁴⁷ ההתעניינות בהקמת התנועה חרגה מהמסגרת המקומית וגם העיתונות היהודית בארה"ב פרסמה את דבר הקמתה, תוך שנתנה מקום בולט לחזרתו של מפקד לח"י לשעבר לחיים הפוליטיים.⁴⁸

היו גם ביקורות ענייניות: כתב הארץ שבתאי טבת הסכים לחלקים רחבים במנושר, אך סירב לקבל את עקרון ההשתלבות במרחב ואת התפיסה שכביכול ישראל אחראית ליחס הערבים כלפיה ובה תלוי הדבר האם

44 ני"מ לגילן, 18.1.1970, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

45 לדוגמה, "אינפנטיליות רוחנית תרבותית", דבר, 30.9.1958, עמ' 4.

46 "הפעולה השמית", הבוקר, 1.8.1958, עמ' 3, "הפעולה השמית מופיעה במנושר אנטי-ציוני", חרות, 5.9.1958, עמ' 8.

47 נתן אלתרמן, "ערב במהפכות", דבר, 25.7.1958, עמ' 2.

48 The Jewish Herald, 1.8.1958, p. 7.

הערבים יהיו אתנו או נגדנו.⁴⁹ בן-גוריון שהמנשר נשלח אליו לבקשתו ביד ילין-מור תוך אזהרה שרוב הסעיפים ירגיזו אותו, הגיב עניינית. "מצאתי במנשר הרבה סתירות פנימיות ומליצות שלדעתי אין בהן ממש וקביעת עובדות דמיוניות. אבל רק שוטה ירגז על אלה", הדגיש.⁵⁰ גם מי שהיה קרוב בדעותיו לרעיונות התנועה כשמואל אריאל הסתייג ממספר סעיפי מפתח במנשר, למרות שהסכים לרוב הדברים.⁵¹ העולם הזה, באופן צפוי, היה היחיד שהביע דעה חיובית ותלה את הביקורות השליליות בחוסר הבנה של המצע או בסילוף זדוני מכוון ומעתה ואילך הפך לבמה הבלתי רשמית של התנועה עד להוצאת ביטאונה **אתגר**.⁵²

הופעתו המחודשת של ילין-מור שהעמיד את יוקרתו כמפקד לח"י לשעבר לטובת הרעיונות הלא מקובלים של הפעולה השמית הגבירה את ההד הציבורי והתגובות לא איחרו לבוא. "כיצד מפקד לח"י לשעבר שלחם בעד הקמת המדינה דוגל כעת בחיסולה כיחידה עצמאית ובעד כניסתה כמדינה דו-לאומית לקע"מ?" (הקהילה הערבית המאוחדת), שאל מאן דהוא.⁵³ גם עמוס קינן שהיה שותף למהלכים מרחוק, תמה על כך, כשבועו עברון עדכנו עוד בשלבי ההתארגנות הראשונים. עברון הודה שגם הוא עצמו התפלא על כך, אך נוכח לדעת שילין-מור קשר את עצמו בצורה מוחלטת לטובת העניין ורתם את יוקרתו האישית לכך.⁵⁴ מנגד בשמאל לא יכלו להבין את הסתירה בין האידיאולוגיה הסוציאליסטית שלו לבין היותו מעסיק קפיטליסט בחוות מרים בעקבות סכסוכי העבודה במקום והיחס הלא הוגן שניתן לפועלים, לטענתם.⁵⁵

התגובות החריפות ביותר באו שלא במפתיע מכיוון יוצאי לח"י הימניים, שראו באידיאולוגיה החדשה הוכחה לעיוות מורשת הארגון שבו פעלו בצוותא. בוטה מכולם היה אלדד, שתקף את ילין-מור במאמר ארוך בשם

49 "הפעולה השמית וההנהגה", הארץ, 28.7.1958, עמ' 2. ביקורת דומה השמיע גם אחד ממכריי הערביים של קינן בפריז כשפרש לפניו את עיקרי השקפת התנועה, וטען "מדוע אתם חושבים שאתם יכולים להכריח לאהוב אתכם בכוח הנשק?" (על דעת עצמו, עמ' 404).

50 נ"מ לבן-גוריון, 12.10.1958, ותשובת בן-גוריון, 13.10.1958, חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 606, אב"ג.

51 אריאל לני"מ, 21.10.1958, תיק אריאל.

52 העולם הזה, 30.7.1957, עמ' 8-9.

53 "מפקד לח"י לשעבר בעד... חיסול המדינה", ידיעות אחרונות, 24.7.1958, עמ' 2.

54 עברון לקינן 21.8.1958, מסמך מס' 53934/4 ארכיון קינן.

55 "החרף המאבק לעבודה מאורגנת בחוות מרים", על המשמר, 9.10.1959, עמ' 10.

"הפעולה האנטישמית של מר נתן פרידמן ילין-מור".⁵⁶ זו הייתה הפעם הראשונה שבה הוא התמודד ישירות ובפומבי עם ילין-מור כדמות פוליטית עצמאית והתווה בכך דרך ליחס העתידי כלפיו. מדובר אם כן במאמר מכונן ביחס לפולמוסים העתידיים ביניהם.

אלדד, שזיהה את התנועה עם ילין-מור, הדמות הפוליטית הבולטת בה, הדגיש את הסכנה המדינית בדעותיו הנוכחיות של ילין-מור, ובראשן החזרת הפליטים וביטול חוק השבות כנשק תעמולתי בידי אויבי ישראל. הוא ראה בתנועה כבעלת סממנים אנטישמיים שמטרתה בגידה במטרת הציונות, שהיא הצלת העם היהודי. כיצד מסתדרת האשמה זו עם האידיאולוגיה של לח"י ובמיוחד עם סדרת המאמרים "אבני יסוד", שבהן הוא עצמו קבע את המטרה בשחרור המולדת ולא בפתרון בעיית היהודים? "אנחנו היינו ברמה גבוהה יותר של ציונות", קבע. ההתמקדות בשחרור הארץ הייתה "צעד שבא להפוך את תהליך הגאולה מדחף שלילי לגאולה חיובית", ואילו הביקורת שלנו על הציונות הייתה "מתוך דאגה להגשמת המיתוס של גאולה שלמה לעם סגולה", כפי שיאיר לימד. הביקורת האנטי ציונית של הפעולה השמית, לעומת זאת, נועדה לחיסול מהלך הגאולה תוך ניסיון להתקרב לערבים ולברר "מ"תמורת הקרבת מיליוני היהודים בגולה. הוא גם הרפה להשתמש בטרמינולוגיה חריפה כ'בגידה' ו'גיס חמישי' נגד חברי התנועה. הדברים הפכו לשיחת היום ולנושא לוויכוחים סוערים בקרב יוצאי לח"י".⁵⁷

מתקפה מכיוון שונה הגיעה מצד עמנואל כץ, יוצא לח"י וסלם, שחזר לחיק חרות והפך לאחד מכתביה הבולטים. בהערכה רטרופקטיבית של המשבר שעברה לח"י ושהוביל לחיסולה, הוא קבע שאחת הסיבות המרכזיות הייתה הסטייה התכסיסית שמאלה שהוביל ילין-מור. בסופו של דבר זו ערערה את המוסכמות הלאומיות, חתרה תחת האקסיומות המקובלות בלח"י והובילה אותו במדרון חלקלק לפעולה השמית. התשובה לסטייה והאפשרות להימנע ממנה היא ההיצמדות לרוויזיוניזם של ז'בוטינסקי, טען.⁵⁸ גם אליהו עמיקם, שעשה מסלול דומה לזה של כץ אך הגיע לידיעות אחרונות, לא יכול היה להבליג על ביזוי שם לח"י, וכינה את ילין-מור וחבריו "לוחמי חרות ישמעאל".⁵⁹

56 אלדד, "הפעולה האנטישמית". ר' גם אלדד, "לח"י והציונות", סלם קנ"ה (תמוז תשכ"ג), עמ' 10-14.

57 "אנשים ומפלגות", הבוקר, 5.9.1958, עמ' 4.

58 "אבל מדוע אסור", חרות, 1.8.1958, עמ' 3. הדברים צוטטו בדבר תוך הדגשה ש"איש לח"י תוקף את ילין מור" (דבר, 3.8.1958, עמ' 2).

59 "לוחמי חרות ישמעאל ב(ק)ע"מ", ידיעות אחרונות, 27.7.1958, עמ' 2.

בפועל, פרסום המנשר לא עורר את ההד המצופה ולא גרם לשיח משמעותי. אבנרי טען שהדבר נגרם בשל האקלים האנטי אינטלקטואלי שבו שרתה החברה בישראל באותן שנים, החרם התקשורתי שהוטל על המנשר וההשתקה הממסדית כנגד המערערים על מעמדה.⁶⁰ מנגד ניתן לטעון שהרעיונות והתפיסות שהובאו במנשר בעיקר ביחס ללאומיות הערבית היו רדיקליים מדי לתקופה במיוחד לאור מלחמת סיני ומדיניות נאצר, הם הצטיירו כסינתזה של תפיסות קומוניסטיות ורעיונות בלתי ריאליים על גבול הנאיביים, כפי שהיטיב להגדיר זאת כתב חרות – "מנסים ללחוץ יד שלא הושטה",⁶¹ ולא היה בכוחם להשיג אהדה. מה גם שאופן הצגתם נעשה לעיתים בבוטות יתרה שעוררה אנטגוניזם.⁶²

פעילות פוליטית

בחלק השאלות והתשובות במנשר העברי פרסו חברי הפעולה השמית את תפיסת עולמם האופרטיבית:

הפעולה השמית ניגשת לגבש כוח מדיני יעיל להגשת העקרונות שנוסחו במנשר זה. היא תמלא את תפקידה בין אם תפעל כקטליזטור המחיש תהליכים מבלי להשתתף בו בעצמו, ובין אם תופיע כאלטרנטיבה למפלגות הישנות. ש. האם תשתתף הפעולה השמית בבחירות לכנסת הרביעית ברשימה עצמאית? ת. עדיין לא עמדה שאלה זו לדיון... מכל מקום אין זו שאלה עקרונית. הפעולה השמית תנקוט כל צעד העשוי לקרב אותה להגשמת מטרותיה.⁶³

ככל גוף פוליטי בראשית דרכו, הצורך הראשוני היה להקים מנגנון ולהתחיל בפעילות ארגונית. לשם כך גובשו נהלים ארגוניים ודפוסי פעולה שכללו גיוס מועמדים, הקמת סניפים אזוריים, קשירת קשרים עם גורמי תקשורת, כינוסים וריאיונות.⁶⁴ בפועל, ולמרות האמור במנשר, הכוונה המקורית הייתה להקים מפלגה ולהתמודד בבחירות לכנסת הרביעית שנערכו בשלהי 1959.⁶⁵

60 אופטימי א', עמ' 524.

61 "הפעולה השמית פוזלת לערביי המרחב", חרות, 29.7.1958, עמ' 3.

62 כך לדוגמה באספה של התנועה בחיפה הופסק נאומו של ילין-מור בעקבות הפרעות הקהל לאחר שהשווה בין האפליה בארץ לשיטתו, לתורת הגזע הנאצית ("התפרעות באספת 'הפעולה השמית' בחיפה", למרחב, 19.7.1959, עמ' 6).

63 המנשר, עמ' 32.

64 ישיבה מ-10.9.1958, תיק 05/33 ארכיון אבנרי, ירושלים. תקנון התנועה מצוי בתיק 05/34, שם.

65 אופטימי א', עמ' 524.

מערכת בחירות זו עמדה בסימן המרי המזרחי הראשון בישראל – אירועי ואדי סאליב בחיפה. הפרשה החלה ב־9 ביולי 1959, כשהמשטרה הוזמנה לטפל בסבל שיכור שהתפרע בבית קפה מקומי. בסוף התקרית הוא נורה ברגליו ונפצע. האירוע הצית מהומות והפגנות אלימות שהחלו בחיפה והתפשטו למקומות נוספים בארץ.

הראשון שזיהה את הפוטנציאל האנטי ממסדי היה, שלא במפתיע, אבנרי, וכדרכו במקרים קודמים כמו מרד הימאים ומשפט קסטנר הוא החריג את העימותים ממסגרת מקומית והעלה אותם לרמה של מאבק עקרוני ולמיתוס מכונן – "מרד המרוקאים". מעל דפי העולם הזה הוא נתן במה נרחבת למוחים בני עדות המזרח ובמיוחד למנהיגם, דוד בן הרוש.⁶⁶ כלל העיתונים האחרים והציבור ברובו הגדול גינו את המהומות.

מעבר להזדהות התקשורתית חברי הפעולה השמית הביעו גם הזדהות ציבורית פומבית ויזמו שורת עצרות מחאה והזדהות עם המוחים, שבהן תקפו במילים חריפות את אפליית המזרחיים עד כדי השוואה לתורת הגזע הנאצית ולא נמנעו מלהציג את המנשר העברי כפתרון. האירועים ברובם לא עברו בשקט והמארגנים הותקפו והואשמו בהסתה נגד השלטון ובפופוליזם.⁶⁷ במקרה אחר יצאו פעילי הפעולה השמית להתרים כספים עבור עצורי ואדי סאליב תוך שענדו על חולצותיהם סרטים בצבעי אדום-שחור, צבעי דגלם של המפגינים. גם בפעם הזאת הדבר לא עבר בשקט ונרשמו התכתשויות בין עוברים ושבים לבין המתרימים.⁶⁸ עורך מעריב אריה דיסנצ'יק, שהאקט היה לצנינים בעיניו, רמז על אופורטוניזם פוליטי, והוא לא היה היחיד שחשב כך,⁶⁹ ונענה בתקיפות בידי ילין-מור, שיצא כנגד הטענות בדבר 'ספסרות פוליטיות'. "התמיכה באנשי וואדי סאליב היא אנטי-פופוליסטית והנזק האלקטוראלי גדול מהרווח", טען לעומתו והסביר שכל תנועה פוליטית נעזרת במאורעות מתפתחים על מנת לקדם את האג'נדה שבה היא דוגלת.⁷⁰ מעבר להזדהות הפשוטה והצודקת במאבק המזרחיים, עמדו מניעים נוספים מאחורי התמיכה במוחים. גם הפעם היה זה אבנרי שהשווה את המזרחיים המקופחים לערביי חיפה שברחו ממנה ב־1948. "מי שאוסר ומגלה את סולימאן ללא דין ודיין, סופו להגלות את ניסים... מה שקרה

66 אופטימי א', עמ' 441-442.

67 "הפרעות ותגרות באספת הפעולה השמית בתל אביב", על המשמר, 26.7.1959, עמ' 6.

68 "תגרה בת"א עם מתרימים למען משפחות עצורי ואדי סאליב", למרחב, 9.8.1959, עמ' 2.

69 "קבוצת גליות וקבוצת נדבות", מעריב, 9.8.1959, עמ' 8, "הפעולה השמית מנסה להיבנות

מפרשת ואדי סליב", על המשמר, 19.7.1959, עמ' 5.

70 נ"מ לעורך מעריב דיסנצ'יק, 10.8.1959. טיוטת המכתב מצויה בתיק 03.91, אי"מ.

אתמול בוואדי ניסנאס, מוכרח לקרות היום בוואדי סאליב", כתב בעיתונו.⁷¹ תובנה זו חושפת רובד נוסף בדרכי התעמולה של הפעולה השמית שעשתה במוחים שימוש מניפולטיבי שמטרתו הייתה להעלות את המודעות למצוקותיהם של ערביי ישראל. גם ההקשר המרחבי לא נעדר והם ראו במזרחיים גשר פוטנציאלי למרחב. "הכול בגלל התפיסה הסוברת שישאל צריכה להיות חלק מאירופה", טען אבנרי באחת העצרות והוסיף, "בני המזרח יהפכו לאזרחים מכובדים במדינה רק כאשר יקום משטר שידגול בהשתלבות ישראל באסיה". הוא נענה בקריאות ומחאות קולניות מהקהל.⁷²

הפעולה השמית לא הייתה היחידה שתמכה במאבק. חֶבְרָה אליה תנועת המשטר החדש, תנועה חדשה שקמה זמן קצר לפני פרוץ האירועים. את התנועה הקים שמואל תמיר עם אליעזר ליבנה, ישעיהו ליבוביץ', ערי ז'בוטינסקי, האחים ויגשל הרוזיוניסטים, אורי סלע ואלכס מסיס אנשי העולם הזה, ויוצאי לח"י מתתיהו שמואלביץ ובנימין גפנר – מפלגת מרכז בהגדרות ימינו. התנועה חרתה על דגלה את המלחמה במשטר הישן והציגה עקרונות ליברליים שכללו את חופש הפרט, בחירות אזוריות, שוויון זכויות למיעוטים, חיסול השחיתות, הפרדת הדת מהמדינה, עידוד העלייה, הידוק הקשרים עם ערביי ישראל וביטול המשטר הצבאי. מדיניות החוץ שלהם כללה השתרשות במרחב, איחוד פדרטיבי עם ירדן ושיתוף פעולה עם עמי האזור תוך פתרון בעיית הפליטים.⁷³ במידה רבה, התנועה הייתה לגלגל מחודש, חוץ-פרלמנטרי, של סיעת למרחב שתמיר היה בין מקימיה בתחילת שנות ה-50 בתוך תנועת החרות, סיעה שדגלה במאבק במשטר הישן וערערה על מנהיגותו של בגין.⁷⁴

הקמת התנועה בעלת המאפיינים הדומים והאידיאולוגיה הכמעט זהה, הכתה בתדהמה את חברי הפעולה השמית. זו גברה עם פרסום המצע של התנועה החדשה כשהתברר שחלקים לא מעטים ממנו הועתקו, פשוטו כמשמעו, מהמנשר העברי ואפילו שם התנועה נלקח מאחת הכותרות שם. באחת הפך תמיר שניצב כתף אחת עם אבנרי במאבק בממסד למתחרה מסוכן.

לקראת הבחירות המתקרבות ונוכח הכפילות, ניסו חברי הפעולה השמית לגבש קואליציה אנטי ממסדית ופנו למשטר החדש כמו גם לתנועות שוליים

71 "מרד המרוקאים", העולם הזה, 15.7.1959, עמ' 3.

72 "הפרעות באספת הפעולה השמית בת"א", למרחב, 26.7.1959, עמ' 6.

73 בן הארץ, עמ' 1251, 1254.

74 הצעד הראשון, עמ' 60-64.

נוספות כמו ליכוד צפון אפריקה והאיחוד הלאומי הספרדי ואחרים בהצעה לאיחוד כוחות וריצה משותפת לכנסת.⁷⁵ מק"י הקומוניסטית לא הוזמנה וכך גם תנועת החרות שזוהתה כחלק מהמשטר הישן.⁷⁶ במגעים לא הושגה הסכמה לאחר שהמשטר החדש סירב להצעות האיחוד כיוון שלא רצה שתדמיתה הרדיקלית של הפעולה השמית תדבק אליו.⁷⁷ חברי הפעולה השמית המאוכזבים הגיבו בחמת זעם והאשימו את תמיר וחבריו בגנבת הרעיונות שפיתחו.⁷⁸ המגעים לריצה משותפת שהפכו להתכתשות מילולית בין הצדדים עוררו עניין ציבורי רב ופורסמו בעיתונים השונים.⁷⁹

לאחר כישלון המגעים נערכו דיונים בפעולה השמית באשר לאפשרות להתמודד לבד. השאלה העיקרית הייתה מידת האהדה הציבורית שלה תזכה המפלגה והאם בכוחה לעבור את אחוז החסימה שעמד אז על אחוז אחד (כ-10,000 קולות). סוגיה נוספת שהדעת ניתנה עליה הייתה המימון למסע התעמולה. רוב החברים דגלו באי השתתפות בבחירות למעט אבנרי שסבר שאי השתתפות גרוע יותר מכישלון בהן ותמך בריצה.⁸⁰ בתום הדיונים הקדחתניים הוחלט שלא להתמודד משתי סיבות: ראשית, בשל ההערכה שהיא תזכה במנדט אחד או שניים ולא תהווה כוח משמעותי. שנית, כיוון שבחו"ל מזהים את התנועה עם רעיון ההשתלבות במרחב וכישלון התנועה בבחירות יתפרש כחוסר תמיכה ציבורית ברעיון עצמו.⁸¹ על מנת להימנע מהודאה בכישלון ובחוסר מעש, הצהירו ראשי התנועה שבכוונתם לכנס קונגרס שמי בארץ ובחו"ל שבו ישתתפו גם גורמים ערביים שונים. החלטה נוספת שהתקבלה הייתה להתמקד בהוצאת ביטאון להפצת רעיונות התנועה.

הפרשה יצרה קרע בלתי ניתן לאיחוי בין אבנרי לתמיר, שנמנע גם הוא מהשתתפות בבחירות, ולבסוף פירק את המשטר החדש וחזר לחיק תנועת החרות. באקט של חיסול חשבונות ומתוך שמחה גלויה לאיד, ביצעו חברי

75	הפעולה השמית למשטר החדש, 1.8.1959, תיק 05/34, ארכיון אבנרי, ירושלים.
76	"בן הרוש יועמד בראש רשימת ה'פעולה השמית' כדי לחלצו מהכלא", הצופה, 4.8.1959, עמ' 3.
77	שמואלביץ למרכז הפעולה השמית, 4.8.1959, תיק 05/34, ארכיון אבנרי, ירושלים.
78	"אורי אבנרי ונתן פרידמן-ילין: מצע 'המשטר החדש' – חיקוי הרעיונות של 'הפעולה השמית'", חרות, 12.8.1959, עמ' 4.
79	"המשטר החדש נגד רשימה משותפת עם 'הפעולה השמית' בבחירות לכנסת", הארץ, 6.8.1959, עמ' 5.
80	אבנרי לקינן, 31.7.1959, מסמך מס' 3470814, ו-22.10.1959, מסמך מס' 3470914, ארכיון קינן.
81	ידיעות על כך התפרסמו בכלל העיתונים ב-26.8.1959.

הפעולה השמית "ניתוח לאחר המוות", וקבעו שכישלוננו של תמיר נעוץ בסירובו להצעת האיחוד ובעובדה שבניגוד למהלך ארוך הטווח שהתבסס על השקפת עולם מגובשת שאליו הם מכוונים, תמיר שאיחד כוחות שונים היה זקוק להצלחה מהירה שלא הגיעה.⁸² ההחלטה שלא להתמודד בבחירות חייבה אלטרנטיבה אופרטיבית שאותה יכלו חברי התנועה להציג בפומבי. הבחירה נפלה על אלטרנטיבה ששיקפה במידה רבה את אופייה: מדינית, אוונגרדית, ואיך לא, נמצאת מחוץ לקונצנזוס ומעוררת אנטגוניזם.

הוועד למען אלג'יריה החופשית.

כתנועה מהפכנית ששקמה מעיד על אקטיביות, לא יכלו חברי הפעולה השמית להישאר ללא דגל מעשי לנפנף בו. תפיסותיה המדיניות האוונגרדיות מצאו אפיק אופרטיבי בתמיכה במאבק החזית הלאומית לשחרור אלג'יר – F.L.N. (להלן: פ.ל.נ.), שניהלה באותן שנים מאבק עקוב מדם בקולוניאליזם הצרפתי. הקשר הראשוני נוצר בין אבנרי לאחת המהפכניות בתיווכם של קינן ובת זוגו הסופרת כריסטיאן רושפור, והיא הפגישה אותו במהרה עם אנרי קוריאל, אחת הדמויות המרתקות בשמאל הרדיקלי העולמי.

קוריאל, יהודי מצרי ממוצא איטלקי, גילה את המרקסיזם והקים במצרים את המפלגה הקומוניסטית הראשונה שם. לאחר שגורש ממצרים בשנות ה-50 הגיע לבסוף לפריז והקים סביבו חוג מהפכני. הוא ניחן בשכל חריף ובמחשבה פוליטית עמוקה ולמרות שנראה כמו פרופסור אפורי, הוא פיתח רשת ענפה שסייעה לתנועות שחרור לאומיות ומהפכניות בעולם השלישי. אבנרי שהעריך אותו כינה אותו 'קבלן פרטי למהפכות'.

בפגישתם הציע קוריאל לאבנרי להקים גוף שיזדהה בפומבי עם מלחמת השחרור האלג'ירית שאותה ניסה לקדם. מבחינת הפעולה השמית תמיכה במורדים תסייע להכרתה ולתמיכתה של אלג'יריה בישראל כשזו שתגיע לעצמאות, ובכך תהפוך למדינה הערבית הראשונה שתיצור קשרים עם ישראל, צעד ראשון למימוש תפישתם המרחבית של חברי התנועה. התמיכה במלחמת השחרור האלג'ירית הייתה משותפת לשמאל החדש ולקבוצות שמאליות בפריז, שבהם התחככו חברי הפעולה השמית, במיוחד חוגם של הפילוסוף סארטר וסימון דה בובואר, הסופרת כריסטיאן רושפור ודמויות

82 "ארגונים: המשטר החדש – ניתוח שלאחר המוות", אתגר, 13.7.1961 (9), עמ' 6.

נוספות שהזדהו עם המלחמות לשחרור לאומי נגד הקולוניאליזם, שניהל העולם השלישי.

הוועד יצא לציבור במסיבת עיתונאים שנערכה ב-27.12.1960, באותו יום שבו נפתח בירושלים הקונגרס הציוני הכ"ה. מבחינה תקשורתית העיתוי לא היה מוצלח ביותר והידיעה על הקמת הוועד לא תפסה מקום בולט בעיתונות היומית.⁸³ היוצאת מן הכלל הייתה חרות, שבמאמר המערכת תקפה את הפ.ל.ג., ולאחר שציינה את חשיבות יחסי ישראל-צרפת, הביעה תקווה לכישלון הוועד.⁸⁴ היא החריפה את הרטוריקה כשפרסמה שסוכנים של רשת נאצית בינלאומית מאמנים את הפ.ל.ג., מתוך כוונה ברורה ליצור דמוניזציה לוועד.⁸⁵ חריף יותר היה אב"א אחימאיר שכדרכו בחן את הדברים בפריזמה אנטי-מרקסיסטית וטען שהמטרה הסופית היא לשחרר את אלג'יריה מהאימפריאליזם הצרפתי כדי לשעבדה לאימפריאליזם הסובייטי.⁸⁶ הקמת הוועד עוררה מחדש את הפולמוס בין יוצאי לח"י לבין עצמם. אלדד, שנזעק להגן ולא בפעם הראשונה על פרשנותו לתורת לח"י, יצא שוב כנגד תפיסותיה של הפעולה השמית, שגורמות לנזק מדיני שפירושו חיסול ישראל.⁸⁷ הדברים עוררו את זעמו של יוצא לח"י רשד"ל (עו"ד ירדור), שמצא סימוכין לעקרונות היסוד של התנועה בכתבי לח"י. הוא הצביע על כך שכבר ב'מגילות הגנוזות' של לח"י ישנה הבחנה בין "יהודים" ו"עברים", הדגיש את תפיסתה האנטי ציונית והאנטי אימפריאליסטית של לח"י, יחסה לערבים ורעיון הניטרליזציה שפיתחה. תפיסה זו הובילה רבים מיוצאי לח"י לחיק הפעולה השמית שממשיכה את רעיונות לח"י, טען.⁸⁸

לטענות כאלה אלדד לא יכול היה לשתוק, ו"למען מניעת חילול השם הגדול – לח"י", פרסם מאמר פרוגרמטי ארוך, ובו עמד על היחס למלחמת אלג'יר על יסוד עקרונותיה המדיניים של לח"י, שהתבססו על בריתות שמטרתן לקדם את האינטרסים הישראליים ובראשם שלטון עצמאי בר-קיימא. להוכחת טענותיו הוא ציטט מאותם מאמרים עצמם שמהם ציטט רשד"ל והצביע על הסילופים בדבריו. "לח"י לחמה אך ורק באימפריאליזם הבריטי העוין", קבע אלדד בנחרצות והדגיש שישאל צריכה לתמוך באופן

83 "ועד ישראלי למען אלג'יריה חופשית", דבר, 28.12.1960, עמ' 6.

84 "בשערי חרות: אלג'יריה אלג'ירית", חרות, 29.12.1960.

85 "רשת נאצית עוסקת באימון צבאות נאצר ומורדי אלג'יר", חרות, 30.12.1960, עמ' 1.

86 "הם 'דואגים' לאלג'יריה", חרות, 2.1.1961, עמ' 2.

87 יש"י (שם עט של אלדד), "על העדר תודעה ישראלית", סלם קל"ג (מנחם-אב תש"כ), עמ' 10-12.

88 "המגילות הגנוזות של לח"י", אתגר, אוקטובר-נובמבר 1960 (4), עמ' 35-38.

ברור בצרפת כנגד הפ.ל.ג. "תנועת לוחמי ישראל, זו שבמירכאות, לא זכתה ולא המוות בלבד שחרר משורה. גם בגידה", חתם והשמיט, לא בכדי, את המילה 'חרות'.⁸⁹ תפיסה פרו-צרפתית הוא הציג גם מעל דפי הבוקר, שעל-פיה שלל את טענות תומכי הפ.ל.ג. והלאומיות האלג'ירית, לאומיות חסרת בסיס היסטורי לשיטתו,⁹⁰ ותקף את התסביך היהודי-סכיזופרני, המוביל לתמיכה בכל תנועת שחרור כלשהי אפילו על חשבון האינטרס הישראלי הברור.⁹¹

ההקשר בין לח"י והפ.ל.ג. עלה פעם נוספת כאשר הנהגת המחנת האלג'ירית ביקשה מהוועד שישלח מומחי חבלה יוצאי לח"י לאמן את אנשיהם. היוזמה נכשלה מחוסר מתנדבים, וכך גם עלה בגורלה של בקשה להקים בריגדת מתנדבים דוגמת הבריגדה הבינלאומית שהוקמה במלחמת האזרחים בספרד.⁹² מנגד, כשנאסר אחד מראשי הארגון הצבאי הסודי, (המיליציה הטרוריסטית הימנית שנלחמה נגד הנסיגה מאלג'יר), פלוני יהודי בשם גנסיה, פורסם בצרפת שהוא היה חבר לח"י בעברו, טענה שהוכחשה מיד.⁹³ שמועות אלה המשיכו שמועות קודמות, שכביכול יוצאי אצ"ל ולח"י סייעו בהקמת המחנת שרצתה להפיל את שלטון דה-גול ולבצע הפיכה בצרפת.⁹⁴

התמיכה בפ.ל.ג. הייתה הדגל העיקרי בעיני ילין-מור, ויעידו על כך גם הפולמוסים הלוחטיים שניהל מעל דפי העיתונות עם קוראים אקראיים שתקפו את התמיכה במורדים. אחד מהם תהה על כך שילין-מור, יורשו של יאיר, פועל בסתירה לתורת רבו,⁹⁵ אשמה שפגעה ב'בטן הרכה' שלו. תגובתו הייתה שיאיר היה נון-קונפורמיסט ואילו היה בחיים היה דוגל בדרכים מפתיעות ולא שגרתיות להבטחת חרות האומה העברית במולדתה,⁹⁶ והאנלוגיה שאותה ביקש ליצור הייתה ברורה. את אותה זיקה המשיך לפתח והיא שימשה כאחת מאבני הבסיס בפולמוס ההיסטוריוגרפי שניהל כנגד אלדד, ומכאן חשיבותה.

-
- 89 אלדד, "לח-י-פ.ל.ג.", סלם ק"מ-קמ"א (טבת-שבט תשכ"א), עמ' 12-17.
 90 ר' יענקל כהן-צדק וגנרל ז'ק, הבוקר, 27.4.1962, עמ' 3.
 91 "אלג'יריה צרפתית, אלג'יריה גלותית", הבוקר, 2.2.1962, עמ' 7.
 92 אופטימי א', עמ' 556, "אורי אבנרי מוסר על פניה לישראל להקמת 'בריגדת מתנדבים' עבור אלג'יריה", חרות, 28.12.1960, עמ' 4.
 93 "פאריס מאשרת מעצרו של גנסיה", הארץ, 18.5.1961, עמ' 3.
 94 "מומחי אצ"ל ולח"י הדריכו מחתרת חדשה באלג'יר", ידיעות אחרונות, 12.5.1961, עמ' 1.
 95 "ואח"כ – לשחרר את פלשתינה", מעריב, 13.2.1961, עמ' 4.
 96 "קו ישר מירושלים עד אלג'יר", מעריב, 6.3.1961, עמ' 4.

מבחינה אופרטיבית, לא היו אפשרויות פעולה רבות עבור חברי הוועד ועיקר מאמציהם כוונו להרחבת השורות במטרה להשיג תמיכה ציבורית. הם פנו לגורמים שונים אך לא נחלו הצלחה רבה. חלקם הביעו אמנם התעניינות ברעיונות הוועד, אך חלקם הצביעו, ובצדק, על חוסר ההדדיות הנדרשת ביחסים בינלאומיים, תוך ציון העובדה שהפ.ל.ג. איננה מקבלת את זכות ישראל לקיום.⁹⁷ שרת החוץ גולדה מאיר סירבה אפילו להיפגש עם חברי הוועד.⁹⁸ מבין המעטים שהביעו את הסכמתם היה משה סנה. בתגובה העיר אחד העיתונים בציניות ש"סוף סוף הוקמה אחדות לוחמת: ילין-מור מלח", סנה מההגנה ומשה ברש מהאצ"ל".⁹⁹ היו גם כמה ניסיונות סרק לפעול בחו"ל על מנת לסייע למורדים.¹⁰⁰

בסיום המלחמה הארוכה זכו האלג'ירים בעצמאותם ומנהיגם אחמד בן-בלה הפך לנשיא. מדיניותו האנטי ישראלית, התחברותו לנאצר ויחסו למדינות ערב המתונות ולמערב, סתמו את הגולל על פעילות הוועד. אבנרי וילין-מור האשימו את ישראל בכך שתמכה בצרפתים וטענו שאילו הייתה תומכת בתנועת השחרור האלג'ירית, הייתה זוכה בתמיכתה. בצדק העירה ניצה אראל, שחקרה את אבנרי והעולם הזה, שבהתייחסות זו בולטת נטייתו של אבנרי להבליט את מעמד עיתונו (ובמקרה שלנו של הוועד) בהתרחשויות מדיניות תוך התעלמות ממכלול הכוחות שפעלו בזירה על האוריינטציות המורכבות ביניהן ועל מערך היחסים הבינלאומיים שהשפיע על מדיניותו.¹⁰¹ בולט כאן גם אחד מהתסמינים הבעייתיים של השמאל לדורותיו: חוסר ההפנמה, הנאיבי לפעמים והגובל בשכנוע עצמי, של המרכיב האנטי ציוני האובייקטיבי בלאומנות הערבית וחוסר ההבנה המנטלית של התרבות המסורתית האנטי דמוקרטית. ניתן לראות זאת בסיקור הרחב ובפרשנות שניתנה באתגר לאירועי המהפכה האלג'ירית ולדינמיקה שהתרחשה לאחר קבלת העצמאות כשבן-בלה הפך לנשיא והתגלה כלאומן רדיקלי אנטי ישראלי ודיקטטור. או אז קמה כנגדו תנועת מחאה שקיבלה במה אוהדת בעיתון.¹⁰²

97 בן אהרון (שר התחבורה) לני"מ, 10.1.1961 ו-13.2.1961, סדרה 2, תיק 105, אי"מ.
 98 מנהל לשכת שרת החוץ לני"מ, 5.1.1961, סדרה 2, תיק 480, אי"מ.
 99 "פליטת קולמוס", הבוקר, 2.6.1961, עמ' 2.
 100 על אחת התוכניות סיפר ילין-מור ולפיה במהלך שהותו בניו-יורק הוא יחבור לנציג הפ.ל.ג. שם ויקליט פנייה בעברית עבור יהודי אלג'יריה (ני"מ לקינן, מסמך מס' 35500/4, ארכיון קינן).
 101 בלי מורא, עמ' 102-103, "פה אחד לעומת פה אחד", אתגר, 18.4.1962, (29), עמ' 8.
 102 ר' אתגר, 14.6.1962, (33), עמ' 8, 22.8.1963, (64), עמ' 8, ו-17.10.1962, (68), עמ' 4-5.

הפער שאינו ניתן לגישור בין התפיסות האוטופיות למחצה לבין המציאות בפועל סתם את הגולל על רעיון ההשתלבות במרחב. למרות זאת, ביטא הוועד שלב חשוב בתולדות השמאל הרדיקלי האנטי ממסדי בישראל, בעיקר בגלל ההקשרים הבינלאומיים, הרצון לנהל פעילות מדינית עצמאית ויצירת מוקדי השפעה ושיח עוקפים – מאפיינים שיעצבו במידה רבה את פעילותו העתידית של השמאל הרדיקלי ושל ילין-מור עצמו.

הבחירות לכנסת השישית והשפעתן

כזכור, לקראת הבחירות לכנסת הרביעית ניסה אבנרי לשכנע את חבריו להתמודד אולם כשל וחיכה להזדמנות נוספת. זו נקרתה לו לקראת הבחירות לכנסת השישית שנערכו בתחילת נובמבר 1965, ושעמדו בסימן איחוד מפלגות, גח"ל מימין והמערך הראשון משמאל.

הטריגר להתמודדותו של אבנרי היה חוק לשון הרע שרבים סברו שנחקק במיוחד נגדו ונגד עיתונו.¹⁰³ קבלת החוק בישיבה האחרונה של הכנסת החמישית הכריעה את הכף ואבנרי החליט לרוץ לבחירות. כיוון שהעולם הזה עמד במוקד העניין ובגלל רצונו להצטייר כקורבן הממסד, ברור היה שהמפלגה צריכה להתבסס סביב העיתון והיא נקראה העולם הזה – כוח חדש. כדי להגיע לקהלי יעד נוספים ולנסות לצבור כוח אלקטורלי, היה אבנרי מוכרח לעזוב את הפעולה השמית מתוך רצון ליצור הפרדה בין התנועות, וכדי שהאידיאולוגיה הרדיקלית והצביון הפוליטי החד-משמעי שלה לא ידבקו בו. מסיבה זו, מצע המפלגה הציג אידיאולוגיה מתונה שהביעה "נאמנות ללא סייג למדינת ישראל" והשמיטה רעיונות רדיקליים כמו תמיכה בהחזרת הפליטים. שאר המצע כלל עקרונות שהטיפו לחופש האדם, שחרור מכפייה דתית, חיסול האפליה העדתית, ביטול המשטר הצבאי ועוד.¹⁰⁴

מבחינה תעמולתית, אבנרי היה במלכוד. הוא לא יכול היה לבטל במחי יד את האידיאולוגיה שבה אחז עד עתה, כיוון שחשש להפסיד את תומכי הפעולה השמית שהיוו פלח חשוב ממאגר התומכים האלקטורלי. מלכוד זה הביא אותו לפרסם מעל דפי אתגר מאמר דעה, שלא ניתן להגדירו אלא מלאכת מחשבת אופורטוניסטית, פסיכולוגית ופוליטית. "בחירות 1965 לא

103 מעל דפי אתגר כינה ילין-מור את החוק "תועבה" וראה בו חוק דיקטטורי הראוי למשטרים טוטליטריים ("האחראים לתועבת חוק לשון הרע", אתגר, 5.8.1965 [115], עמ' 8).

104 אופטימי ב', עמ' 18-19, 24-25.

תהיינה בחירות אידיאולוגיות", פתח את דבריו והסביר שבמציאות שבה לא עומדות על הסדר היום הכרעות גורליות אין מקום לכוחות אידיאולוגיים נוקשים כפעולה השמית. כעת נוצרה הזדמנות בעקבות חוק לשון הרע להתחיל לבנות כוח פוליטי אלטרנטיבי שאינו רעיוני ואינו מהפכני, המאוחד סביב מספר עקרונות יסוד מצומצם ושיהווה תשתית לכוח המהפכני העתידי, טען.¹⁰⁵

האופורטוניזם שהציג אבנרי והבריחה מהאידיאולוגיה שאיתה הזדהה עוררו תרעומת בקרב חבריו והם הפנו לו עורף. הבוטה מכולם היה אהרון בכר, מכתבי העולם הזה לשעבר, שכתב את אחד הספרים החריפים ביותר נגד אבנרי, וסיכם אותו במשפט קצר: "ביחסו של אבנרי אל אנשי 'הפעולה השמית' משתקף היטב דיוקנו כפוליטיקאי".¹⁰⁶ בזיכרונותיו ניסה אבנרי להצטדק ולהסביר שיכול היה להציע לילין-מור רק את המקום השלישי, אך הרגיש שמקום כזה לא היה מכבד אותו והודה שידידיו הטובים לא סלחו לו על צעד זה, ובמשך מספר שנים יחסיו עימם היו קרירים.¹⁰⁷

מצד שני, גם חברי הפעולה השמית נמצאו במלכוד. הם לא יכלו שלא לתמוך באבנרי שהיה מזוהה עימם ציבורית וכעת גם נתפס כקורבן הממסד העוין. מה גם שסעיפים מרכזיים במצע שלו תאמו לרעיונות שלהם הטיפו. מתוך כך העמיד ילין-מור את אתגר לרשות אבנרי, נתן לו במה נרחבת להפצת דעותיו,¹⁰⁸ פרסם את המצע ומודעות בחירות ואפילו קרא מפורשות להצביע עבורו.¹⁰⁹ בבחירות אבנרי צלח את אחוז החסימה ונבחר כח"כ יחיד. התמיכה בו התבררה כהימור מוצלח. סוף כל סוף יכול היה ילין-מור להציג הישג מוחשי לתנועה, שהרי הצלחתו של אבנרי פירושה גם הצלחתה של התנועה, וציבור המצביעים עבור אבנרי הצביעו דה פקטו גם עבור רעיונותיה.¹¹⁰

אולם בעוד הקו הרשמי במפלגה תמך, פומבית לכל הפחות, באבנרי, התרעומת חייבת הייתה להגיע ממקום אחר. ההזדמנות נקרתה כשאבנרי שחש כנראה באווירה סביבו, ראה צורך להסביר שוב את היתרונות שהוא רואה באופורטוניזם כשיטה.¹¹¹ בועז עברון, בניגוד לקו הרשמי של אתגר גם

105 "בחירות 1965", אתגר, 19.8.1965 (116), עמ' 4.

106 אבנרי, עמ' 24.

107 אופטימי ב', עמ' 25.

108 אתגר, 28.10.1965 (121), עמ' 4-6.

109 "הפעולה השמית והבחירות לכנסת השישית", אתגר, 2.9.1965 (117), עמ' 3.

110 "ברכה", אתגר, 11.11.1965 (122), עמ' 2.

111 "אופורטוניזם", אתגר, 16.9.1965 (118), עמ' 3.

אם ללא התנגדות עורכו, החליט שלא לשתוק והצביע על הסכנות הטקטיות, האסטרטגיות והתדמיתיות שבגישת הפוליטיקה האופורטוניסטית, שבטווח הארוך מובילה להפסד ודאי. הוא גם לא היסס והצביע על ההבדלים בין התנועות והעמיד את עצמו וחבריו ברף אידיאולוגי גבוה יותר מאשר אבנרי ועיתונו.¹¹² תומכיו של אבנרי שלא אהבו את הביקורת תקפו את עברון ואת אתגר, ולין-מור העורך נזעק להגן עליהם.¹¹³ הקמת המפלגה ופרישתו של אבנרי ממנה הובילו לבסוף לפירוק הפעולה השמית. מבחינת מידת השפעתה עולה שהיא הייתה חסרת השפעה כמעט לחלוטין ולא הצליחה לממש את יעדיה להוות אלטרנטיבה ראויה. מדוע?

"הצלחה היא רעיון חמקמק", קבע הסוציולוג ויליאם גמסון (Gamson), וטען שסיכויי ההצלחה של תנועות הנאבקות על מגוון רחב של דרישות (Multi-Issue Groups) ועל מטרות רדיקליות (Radical Goals) נמוכים באופן יחסי.¹¹⁴ ואלה היו שני מאפיינים בולטים של תנועת הפעולה השמית. אולם קיים פרמטר רבי-חשיבות נוסף להצלחה והוא העיתוי. שנות פעילותה של התנועה היו שנות הפריחה של הפוליטיקה הפרלמנטרית וסיכויי ההצלחה של תנועה אנטי ממסדית כמוה שאפו לאפס. על הפער העצום בין תדמיתה העצמית לבין המציאות הפוליטית תעיד העובדה שבבחירות לכנסת הרביעית בסוף שנת 1959 (שבהן שקלה התנועה להתמודד, כזכור) השיגה מפא"י את ההישג האלקטורלי הגדול ביותר בתולדותיה וקיבלה 47 מנדטים, עדות לגודל עוצמת הממסד ומעמדו.

למרות שפוליטית הפעולה השמית הייתה אפיזודה שלא הותירה חותם רב, לפחות בהישג אחד היא הייתה ראויה להתגאות: בכתב העת שלה, אתגר.

אתגר

...עתה אין מהפכה, אין מלחמה ואין מרי. זה עשרות שנים לא היו ימים כאלה של שקט, של העדר רעיון, של בריחה מן המחשבה. עתה יש מכנה משותף לכל: אדישות, אכידות, מוסכמות... ומי שרואה בשקט הזה ובאכידות של עדר, סכנה של שקיעה ברוח ובחומר, חייב יום אחד לקום ובלבו החלטה נחושה: אתגר!... אנו מאמינים כי הדעות אשר אותן נפיץ מעל במה זו, יהיו

112 "סייג לאופורטוניזם", אתגר, 30.9.1965 (119), עמ' 3.

113 "היסוד", אתגר, 14.10.1965 (120), עמ' 2.

114 *Social Protest*, pp. 44-49, הציטוט מעמ' 28.

לנחלת הכלל. לא מחר ולא מחרתיים. עוד צפוי להן מאבק ארוך וקשה... אך אין ספק בליבנו באשר לתוצאות. האתגר יענה... (ההדגשים במקור, י.פ.).¹¹⁵ ימרותיה המהפכניות לאלטרנטיבה אידיאולוגית ותרבותית, הביאו את חברי הפעולה השמית, כגופים דומים באותן שנים, להפיץ את משנתם באמצעות כתב עת. אולם במובן מסוים הבחירה בדרך פעולה זו יצרה דווקא תדמית של חולשה.¹¹⁶

בעוד שבשנים הראשונות בלטו ביטאונים כסלם ואלף הכנעני וכמובן העולם הזה האנטי ממסדי, שהטיפו לרעיונות החורגים מהקונצנזוס הפוליטי-תרבותי, לקראת סוף שנות ה-50 נוצר גל אלטרנטיבי חדש בתחומי הרוח, התרבות והפוליטיקה שהשיקו זה לזה, ויעידו על כך הדמויות שחלקו את הזירות החופפות. הכוונה הייתה ליצור יצירה חדשה ומקורית שתציב אלטרנטיבה למצב הקיים. בין אלה היו הביטאון הספרותי-אקטואלי קשת שערך אהרן אמיר, ושבו עשה ילין-מור את צעדיו הפובליציסטיים הראשונים¹¹⁷ ועכשיו של גבריאל מוקד, דמויות שנמצאו על קו התפר התרבותי-פוליטי, דרך *New Outlook* של שמחה פלפן ממפ"ם, וכלה באתגר בעל הצביון הפובליציסטי מדיני-פוליטי, למרות שלא זנח גם את הממד התרבותי.

הרעיון לייסד עיתון עלה עוד בשלב הגיבוש הרעיוני. הכוונה המקורית הייתה לייסד ירחון פובליציסטי. אבנרי רצה שהירחון יופץ תחת הפלטפורמה של העולם הזה ויתבסס על משאביו, אך עברון התנגד לכך ודרש שהוא יופץ בשם גוף חדש.¹¹⁸ לבסוף באפריל 1960 יצא הגיליון הראשון שהודפס בפורמט קטן בן עשרות עמודים, בבית הדפוס שבו הודפסו בעבר כרוזי לח"י. ארבעת הגיליונות הראשונים שיצאו בהפרשים של כחודשיים בין אחד לשני, שימשו כפיילוט ואז נלקח פסק זמן של כחצי שנה לצורך בחינה מחודשת. לאחריו החל העיתון לצאת באופן מסודר פעמיים בחודש בפורמט בן שמונה עמודים גדולים. השיקול לשינוי היה הרצון להגיב בזמן קצר על אירועי השעה ובתפוצה גדולה יותר. על השער הופיע דיוקן דמות פוליטית או תרבותית הקשורה לענייני השעה, שאיתה שוחחו חברי המערכת ב"שיחת אתגר", המדור הבולט שהופיע בעמוד האמצע הכפול. מתחת לדיוקן שובץ

115 "אתגר ומענה", אתגר, אפריל 1960 (1), עמ' 5.

116 "הפעולה השמית חדלה לפעול", על המשמר, 6.4.1960, עמ' 2.

117 "מהצבעה כפויה למדיניות מודעת", קשת א' (סתיו 1958), עמ' 190-194.

118 אבנרי לקינן, 9.6.1858, מסמך מס' 34706/4, ועברון לקינן, 8.5.1958, מסמך מס' 35933/4, ארכיון קינן.

פסוק מהתנ"ך שנקשר אליו. לדוגמה, בזמן משפט אייכמן שוחחו חברי **אתגר** עם יואל ברנד בקשר למחדלי ההצלה של המנהיגות היהודית בשואה. מתחת לדמותו צוטט הפסוק "ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". מעל השם **אתגר** שנצבע בשחור, הובאה כותרת קצרה בצבע אדום שהייתה קשורה אף היא לענייני היום.

העיצוב הטכני לכאורה מחביא מאחוריו עניין מהותי. אחד המאפיינים של מספר כתבי עת שמאליים בעולם, דוגמת L'express הצרפתי, כלל מסגרת אדומה ודיוקן שהתפרש על פני כל השער. בחקותם עיתונים אלו, שייכו עצמם חברי **אתגר** לשמאל העולמי החדש, תנועה עולמית בעלת מופעים שונים שהושפעו ממקורות ומתיאוריות שונות, ושמטרתה הייתה להוביל לשינוי חברתי ותרבותי עולמי, שמאל שהתאפיין בבחינה מקורית של תהליכים היסטוריים עולמיים שלא מבעד לדוקטרינות כובלות ומתוך הערכת כוחו של האדם, בהשפעה שאינה מתפשרת מצפונית ומוסרית עם המציאות ועליה.¹¹⁹

בחירת ילין-מור לעורך העיתון הייתה טבעית בגלל שליטתו הפנומנלית בשפה העברית, רוחב דעתו ואופקיו והיכרותו את המלאכה, שהרי כזכור ערך את העיתון **די טאט** עוד בפולין. עבודתו בעיתון חרגה מעבודת העורך המקובלת והוא מילא בהתנדבות וכמעט לבדו את כל שרשרת תהליך ההוצאה לאור. בעת הצורך אף כיסה מכיסו הפרטי את הגירעונות הכספיים. "ניתן לומר ש'אתגר' היה כמעט מפעל של יחיד", סיכם לימים.¹²⁰ את עמדתו הפובליציסטית ביטא בקביעות בטור הדעה הראשי בעמוד השער האחורי. בעיניו, תפקידו העיתונאי היה מקביל לתפקיד הנביא הקדום שבחושיו החדים צפה פני עתיד והתריע על האירועים העתידיים להתרחש.¹²¹ מלבד הגרעין הקשה של הכותבים מחברי התנועה, שימש **אתגר** במה לכותבים צעירים שעשו בו את צעדיהם הראשונים בעולם העיתונות, בדומה לעולם הזה שדאג לטפח כישרונות צעירים. "הלגיון של ילין-מור", קרא להם הבולט שבהם, העיתונאי אדם ברוך, שניסה פעם אחר פעם להפוך את ילין-מור למיתוס, תוך שציין שבאותם הימים קשר איתו היווה איום על פיתוח קריירה ציבורית וקידום אישי.¹²²

119 מאמר מערכת, **אתגר**, 1.6.1961 (6), עמ' 2.

120 נ"מ לבן עזר, 23.4.1975, סדרה 2 תיק 114, אי"מ.

121 "האם ישנה גרמניה אחרת היכן היא?", **אתגר**, 3.9.1964 (91), עמ' 4-6.

122 אדם ברוך, "כה אמר השם", ידיעות אחרונות (מוסף 7 ימים), 12.8.1983, עמ' 22, הנ"ל, "עטור מצחק", שם (מוסף 7 ימים), 7.9.1983, עמ' 28.

כחלק מהתפיסה הכוללת שראתה בעיתון את עמוד התווך שסביבו פועלת הפעולה השמית, נעשה ניסיון ליצור הזדהות מוחלטת בינו ובין הקוראים ולשתתף באופן מעשי בקידומו ובהפצתו בדרך של חתימת מנויים בארץ ובחו"ל ובמכירתו בדוכנים. בשלב מסוים הוחלט על שיווק אגרסיבי יותר ומתנדבי העיתון יצאו לרחובות ולמקומות הביילוי וניסו למכור אותו לעוברים ושבים. היעד המבוקש היה 1,000 מנויים, יעד יומרני למדי. מנתונים חלקיים מתברר שסך המכירות עמד בשנתיים הראשונות על 500-600 עותקים לגיליון, בממוצע גס. כעבור 5 שנים הכמות ירדה לבין 170-250 עותקים לגיליון,¹²³ זאת בנוסף לכמה מאות מנויים.

למען האמת, לא כל בעלי המנויים הסכימו באופן מוחלט עם כל הרעיונות שלהם הטיפ העיתון אולם הם ראו צורך והכרח לתמוך בבמה תוססת ואינטלקטואלית המבטאת השקפת עולם מגובשת והומנית, במיוחד לאור המצב הקיים.¹²⁴ אחד מקוראי העיתון הנאמנים היה ראש הממשלה בן-גוריון, למרות ששלל לחלוטין את הנאמר בו ולמרות (ואולי בגלל) שהיה אחת מהמטרות הבולטות לחיצי ביקורת הכותבים.¹²⁵ מנגד, הוא סירב להצעתו של ילין-מור לשוחח עם שאר חברי המערכת. "למרות שהעיתון נקרא ע"י אנשים בעלי מחשבה, איני מוכן להיפגש עם כל אחד", טען.¹²⁶

הופעת העיתון עוררה את אב"א אחימאיר שראה בו, כצפוי, את "אחת הזרועות של 'הגיס החמישי' לאימפריאליזם הרוסי-סובייטי".¹²⁷ מנגד, בעקבות ביקורת אקראית שהוטחה בברה"מ, האשים אחד מהקוראים שהפחד מפני תווית קומוניסטית מוביל את העיתון לביקורת מלאכותית עליה בשם "האיזון הקדוש".¹²⁸ את הזיקה האמביוולנטית לענק הסובייטי היטיב לבטא אבנרי: מאז ועד היום אני חולם על עיתון כמו שלהם (זמנים מודרניים של סארטר) שאכן הנגף שלו תמיד היו היחסים עם הקומוניסטים. פעם לשבט ופעם לחסד... תנו להם על הראש (לברה"מ) כמה שייכנס בהם כי הם ראויים לכך. יחד עם זאת אל תשכחו אפילו לרגע שכל זמן שהצבא האדום איננו

123 התכתבות טופל ובניו, מו"לים ומפיצי עיתונים וספרים עם מערכת אתגר, סדרה 2 תיק 83, אי"מ.

124 ר' מכתבי קוראים שפורסמו באתגר, 19.10.1961 (16), עמ' 2 ו-2.11.1961 (17), עמ' 2.

125 נ"מ לברנר, 30.12.1976, סדרה 2 תיק 146, אי"מ. ילין-מור ציין גם שבכל פעם שהעיתון היה מאחר להגיע לשדה בוקר, בן-גוריון היה מתקשר לשאול לפרש האיחור, מחשש שהוא הפסיק להופיע.

126 בן-גוריון לנ"מ, 22.10.1961, סדרה 2 תיק 107 אי"מ.

127 "אמיגרנטים", חרות, 13.6.1960, עמ' 2.

128 מכתב למערכת של א. ישראלי, אתגר, 15.10.1961 (15), עמ' 7.

בשער ואין סכנה קרובה שיגיע לשלטון, הם בעלי הברית הטובים ביותר של כל הלוחמים לחופש ולדמוקרטיה ושום חזית עממית לא תתכן בלעדיהם...¹²⁹ אופיו הפובליציסטי של העיתון נע מהטפה לתפיסת העולם שבוטאה במנשר העברי לליבון ובירור סוגיות יסוד רעיוניות תיאורטיות. הכותבים, גם מחברי התנועה וגם גורמים חיצוניים שראו בעיתון במה אינטלקטואלית, הביעו בחופשיות את דעתם ויצרו ויכוחים ערים ופולמוסים סוערים.¹³⁰ העיתון פתוח לכולם, קבע ילין-מור, אך "רק בפני כתיבה מסוג אחד נעולים שערי עיתוננו: הטפה לשנאה ולהפליה על רקע לאומי, גזעי או דתי".¹³¹ הביקורת שהובעה בעיתון נגעה במדיניות החוץ והפנים, מערך המפלגות ויחסי הגומלין ביניהן, הכלכלה, החברה והתרבות, תוך מתן פרספקטיבות מקורית שסללו את הדרך להבנה מעמיקה של המאורעות המתרחשים. ריבוי הכותבים יצר פסיפס רעיוני מגוון שביטא הטרוגניות שאמנם הסכימה ברובה על עקרונות היסוד אך לא הייתה אחידה בדעותיה ויצרה במה לוויכוחים סוערים. אולם על נושא אחד הייתה שותפות דעים כללית והוא תפס מקום מרכזי – ה"ביטחוניזם", שאותו ראו כדוקטרינת-על טוטליטרית, שפירושה העלאת המצב הביטחוני ויחסי האיבה עם הערבים למדרגת ערך מכונן של הקיום הלאומי, קנה המידה שדרכו נבחנת המציאות ושמהווה הגורם המכריע במדיניות החוץ והפנים. בתפיסת עולמם היווה ה"ביטחוניזם" כסכנה הגדולה ביותר המאיימת על ישראל, והם התקיפו פעם אחר פעם את מוביליו, בן-גוריון ונעיריו, דיין ופרס. מסיבה זו, הפעם הראשונה שדיוקנו של בן-גוריון עיטר את שער העיתון הייתה כאשר הוא התפטר בשנת 1963. המערכה נגד ה"ביטחוניזם" נוצלה גם לסגירת חשבונות עם אלדד שזוהה כשותף בקואליציה ה"ביטחוניסטית", כשתקף את המרגל אהרון כהן והאשימו בבגידה. ילין-מור, שראה בכהן קורבן הממסד הביטחוני, ראה בכך תוצר של האווירה הביטחוניסטית הנושבת בישראל. אילו אלדד היה הסמכות הקובעת בעניינים אלה, טען, הוא היה בסופו של דבר מוציא להורג את הבוגדים היהודים וקל וחומר את הערבים על נשיהם וטפם.¹³² בהזדמנות אחרת, בעקבות משפט אייכמן, הוא הזהיר מפני הסכנה ה"נאצית", לאומנות רדיקלית המתבססת על תורות כוח למיניהן, שאף אומה איננה חסינה ממנה.

129 "המו"ל אל העורך", אתגר, 2.11.1961, (17), עמ' 7.
 130 לדוגמה, "הרהורי כפירה", אתגר, 2.4.1964, (80), עמ' 5, "תשובה לעמוס קוהלת או: הרהורי אנטי-כפירה", אתגר, 16.4.1964, (81), עמ' 4-5.
 131 "יכוח", אתגר, 30.5.1963, (58), עמ' 2.
 132 "החוק – מסווה לטרור פוליטי?", אתגר, 25.1.1962, (23), עמ' 8.

זה המסר שאיתו צריך לצאת מהמשפט, סבר. "יש ביננו החולמים על 'רייך שלישי' משלנו – ולא חשוב אם יקראו לו 'בית שלישי'", טען ולא השאיר ספק כלפי מי כוונו הדברים.¹³³

מקום רב ניתן בעיתון להפצת רעיון המרחב, ההשתלבות בו והשאפה להסכם לשלום עם ארצות ערב, אם כניתוח אירועים בעלי משמעות דוגמת מלחמת העצמאות האלג'ירית, מקרה הבוחן האולטימטיבי שזכה לסיקור חסר פרופורציות בכל קנה מידה עיתונאי, ואם כניתוחים מדיניים וגיאופוליטיים שיכלו להשפיע על עתיד המרחב. מדרך הטבע סוקרו גם האירועים העולמיים הבולטים, אך בניגוד לעיתונות בכללותה, ניתן מקום רב גם לנעשה בעולם השלישי ובמדינות זניחות.¹³⁴

כלפי שני תחומים פוליטיים במדיניות הפנים (מלבד אלה הכלכליים), כוונו חיציהם של כותבי אתגר: היחס למיעוט הערבי שכלל התנגדות חריפה לממשל הצבאי והטפה לחזרת הפליטים, והתנגדות לממסד הדתי הכופה את אורח חייו על החברה. אם נחפש סמל המאפיין את המצב במדינה, טען ילין-מור, הרי הוא יהיה בדמות משטר צבאי חבוש בכיפה שחורה. שתי תופעות הקשורות זו בזו ועיקרם חוסר סבלנות, כפייה והשפלת האחר.¹³⁵ על מנת להעלות את הסוגיה על סדר היום הם לא היססו להשתמש בגימיקים תקשורתיים וערכו, לדוגמה, משפט דמה ציבורי לסטודנט ערבי שהפר צו כלשהו ונידון למאסר, תוך שהביאו 'עדים' רבים מהארץ והעולם.¹³⁶

שאיפתם של חברי אתגר לתפוס מקום מרכזי בישראל ולהוות גורם אינטלקטואלי מתסיס ומפרה לא צלחה. התקשורת הכללית התעלמה ממנו למעט התקפות ספורדיות משמאל ומימין.¹³⁷ לא במפתיע, גם אלדד היה בין התוקפים ולאחר הופעתה של אחת הביקורות האלה, נתן כתב ה־Jerusalem Post פומבי לסכסוך בין שני ראשי לח": "אתגר הוא 'העולם הזה' בלבוש ערב", ציטט את אלדד, שהוסיף שדרך הכנענים (כך במקור, תוך הסבר שזוהי התנועה שאבנרי הנהיג) מזכירה את היודנראטים.¹³⁸ בהתקפה זו ראה עברון, השלישי בהיררכיה לפי אלדד, הוכחה שהיא יותר בגדר של משאלת לב מאשר מציאות, למקום המרכזי של אתגר בשדה המחשבה המדינית בישראל

133 "משפט אייכמן", אתגר, (5), 18.5.1961, עמ' 2-3.

134 לדוגמה, "מהפכת זנויבר", אתגר, 23.1.1964, (75), עמ' 7.

135 "משטר צבאי חבוש כיפה שחורה", אתגר, 7.3.1963, (52), עמ' 8.

136 הזמנה ל'משפט' פורסמה באתגר, 20.8.1964, (90), עמ' 7.

137 לדוגמה, "ימורנות שמאלית שאינה עומדת במבחן", על המשמר, 10.2.1967, עמ' 2.

138 "For and by Women", The Jerusalem Post, 21.7.1963, p. 6.

וקבע שאלדד ותומכיו נלחמים עדיין את מלחמות העבר בעוד הוא וחבריו לוחמים את מלחמות המחר.¹³⁹

במשך כל תקופת פעילותו באתגר נאלץ ילין-מור להתמודד עם מצבו הכספי הרעוע של העיתון ועם גירעונותיו הרבים, ולבסוף היה זה הגורם לסגירת העיתון.¹⁴⁰ באפריל 1967 יצא הגיליון האחרון, ובאופן אירוני, היה זה בפתח מאורעות הרי גורל לישראל ולמרחב, ששיאם מלחמת ששת הימים שפרצה פחות מחודשיים לאחר מכן. בטורו האחרון עוד הספיק ילין-מור לנתח אירוע ביטחוני שהתרחש בין ישראל וסוריה, וסיים, " ... הן דוחות את מועד ניצחוננו בקרב העיקרי שלפנינו – הקרב על השלום".¹⁴¹ דומה שבמילים אלה, שחתמו את העיתון לדורות, סימנה יד ההשגחה כביכול את המאבק הבא שלו – הקרב על השלום.

139 "ג'רוזלם פוסט נגד אתגר", אתגר, 25.7.1963 (62), עמ' 7.

140 "ידידים, גורל אתגר בידכם", אתגר, 13.10.1966 (141), עמ' 2.

141 "עיתי מוצלח בצפון – ומה הלאה?", אתגר, 13.4.1967 (154), עמ' 8.

פרק תשיעי:

ילין-מור ומקומו בשמאל הרדיקלי לאחר מלחמת ששת הימים

מלחמת ששת הימים מצאה את ילין-מור בשל להתפתחויות ולכיוונים חדשים. זה מכבר הוא סיים לערוך את אתגר ולאחר טבילת האש בפעולה השמית היה מוכן לאתגרים הבאים. תוצאות המלחמה יצרו מציאות חדשה שחייבה התמודדות במספר רמות: אידיאולוגית, פוליטית וארגונית, ובאחת נפתחו בפניו אפיקי פעולה חדשים שעיצבו את דרכו והשפיעו על תדמיתו.

ילין-מור בעקבות מלחמת ששת הימים

המלחמה תפסה את ילין-מור כעורך היומון הכלכלי שער שייסד ידידו יוצא לח"י, הפרסומאי רב-ההשפעה אליעזר ז'ורבין. למרות אופיו הכלכלי של העיתון, לא היסס ילין-מור להתייחס למאורעות השעה, ומתוך סערת רגשות שהושפעה ממצב הרוח הלאומי, פרסם מאמר שהיה צבוע בצבעים פטריוטיים עזים שאינם אופייניים לאדם שחרת על דגלו את החתירה לשלום ואת ההתנגדות לממסד:

אנו ניצבים היום במערכה הכבדה ביותר שידענו עד כה... אין אפשרות שאנו ניכשל... הכישלון הוא בשבילנו – סוף הנשימה. התבוסה – קץ הימים עלי אדמות... אם יש מקרה של אומה שעמדה על נפשה... זה המקרה... זו ידיעה קשה אך מחשלת פלדה. כאלה אנו נדרשים עתה להיות: פלדה בחזית. פלדה בעורף... האומה הזאת שמרבית בניה הבוגרים הם למודי קרבות וסבל... אומה זו לא תדע בהלה ומורך... אנו עומדים במערכה שהיא

לנו מבחן עליון וסופי...¹ הוא לא היה חריג. גם ידידו־יריבו אורי אבנרי נשטף בגלי הפטריטיזם ובלהט האירועים קרא לתקוף את סוריה, קריאה נמהרת מבחינתו שלימים הצטער עליה.²

הניצחון המדהים ביותר בתולדות המלחמות בהיסטוריה,³ כך ראה ילין-מור את תוצאות המלחמה, ובמיוחד את שחרור ירושלים המזרחית, ואלה עוררו אצלו שמחה גדולה.⁴ מודע לגודל השעה, הוא לא היסס ומספר שבועות לאחר המלחמה ביקר בעיר המשוחררת. את חוויותיו מהביקור סיפר באריכות בשער.⁵ עם זאת, כדרכו, כשפגה השפעת האירועים הדרמטיים, ניגש לנתח את האירועים לעומקם. ניתוח זה התפרסם בסדרת מאמרים מכוננת בת שישה חלקים בהארץ, שקיבלה הדים חיוביים רבים,⁶ ולמרות מרחק השנים נותרה אקטואלית עד ימינו.

בפתח דבריו הוא קבע שהניצחון המזהיר במלחמה לא הביא פתרון לבעיה המדינית שהובילה אליה ולא היה מכריע מבחינת הבטחת קיום ישראל במרחב. בתביעה שקראה לספח את השטחים ששוחררו במלחמה הוא ראה סכנה כיוון שהיא מחזקת את התודעה הערבית ומספקת נשק מדיני כנגד ישראל. הסיפוח אליבא דשיטתו ייצור בסיס לאיחוד פוליטי של הכוחות הערביים במרחב ויהפוך את ישראל לבסוף למדינה דו־לאומית בעלת רוב ערבי. הסיפוח, הוא ניבא על סמך הערכות והשוואות היסטוריות, יוביל למאבק מזוין נגד ישראל שתיאלץ להגיב בחריפות ותצטייר כשלטון משעבד ומדכא. הדבר יוביל למפלה תעמולתית ומדינית ולהתקוממות פנימית שתחייב מצב חירום. מנגד, הוא יצא בחריפות כנגד התומכים ב'חילופי האוכלוסין', פתרון שבו כזכור דגל גם יאיר, ונגד הקוראים לנסיגה מיידית מהשטחים, וטען שמהלך כזה יוביל למלחמה מחודשת. הפתרון לשיטתו הוא הכרה הדדית בין הצדדים והקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל. אחד הגורמים המכריעים להשגת הפתרון מדיני היא ברה"מ המהווה כוח מכריע במרחב, שבלעדיה לא יושג שום פתרון קבוע – תפיסה שהחלה אצלו כבר במחצית שנות ה-60 מעל דפי אתגר.⁷ לבסוף, הוא קרא לממשלת ישראל

1 "מערכה זו", שער, 6.6.1967 (לא חתום).

2 אופטימי ב', עמ' 111.

3 "בוק ללא הכרעה", הארץ, 15.9.1967, עמ' 3.

4 ריאיון המחבר עם יוצאת לח"י, חיה בן דוד, 15.12.2014, רמת השרון, "על חומותייך ירושלים", שער, 23.6.1967.

5 לדוגמה, "בדרך הייסורים", שער, 1.9.1967, עמ' 5-6.

6 לדוגמה, גרין לני"מ, 28.9.1967, סדרה 2 תיק 202, אי"מ.

7 לדוגמה, "שלום עלי אדמות לא יבוא משמיים", אתגר, 9.1.1964 (74), עמ' 8.

לצאת בהצהרה עקרונית ופומבית שהיא נלחמה מלחמת קיום ולא כיבוש וממילא אין בכוונתה לספח את השטחים. אלה יהיו בסיס למו"מ ולהסדר שיבטיח את קיום ישראל.⁸

הדברים לא עברו בשקט כמובן מצד אלדד שתמך בסיפוח, ובעטו החרפה האופיינית לו כתב:

הרבה דברים מוזרים קרו בתקופת מלחמת ששת הימים... תוך לילה, למשל, הפך הפורנוגרף והתבוסתן הראשי לאימפריאליסט רצחן שתבע לעבור את הסואץ ולעלות על דמשק. כל זאת כמובן, לא לזמן רב... כיום שוב מפיצים הגרגשי אורי אבנרי והפריזי ילין-מור את הדמגוגיה הישנה שלהם עם שינויים דקים שהזמן גרמם: הקמת מדינה פלסטינית (המור שהמיר את ריחו, הבית"רי ואיש לח"י לשעבר שהפך לתועמלן למען מדינת שוקירי, אף מאיים עלינו באימת ארגוני הרצח הערבים שהוא מנבא להם ניצחון בלתי נמנע)...⁹

למרות התמיכה בפתרון המקומי, המצב החדש שנוצר החיה דווקא את תכנית הפדרציה או "איחוד הארץ" שבה דגלו חברי הפעולה השמית לשעבר. לאחר שוך גלי ההתלהבות וההתרגשות, נוצר צורך במתן אלטרנטיבה לשטף הלאומיות והלאומניות ששטף את ישראל בעקבות המלחמה ולפתרונות המדיניים השונים. הצורך איחד מחדש את חברי התנועה המסוכסכים והם החלו להטיף להקמת פדרציה בין ישראל לפלסטין. הצעד הראשון לקידום המהלך היה בפרסום עצומה כחודש לאחר סיום המלחמה למען איחוד פדרטיבי תחת הכותרת "פתרון יסודי הוגן ובר קיום". על העצומה חתמו שורה רחבה של גורמים בשמאל האנטי ממסדי הפוליטי, התקשורתית והתרבותית דוגמת אבנרי, ילין-מור וחבריהם, דן בן אמוץ, אורי זוהר, יעקב אגמון ורבים נוספים.¹⁰ ההטפה למען הפדרציה קיבלה ביטוי גם מעל בימת הכנסת והעולם הזה ובסימפוזיונים שונים שנערכו בין אנשי שמאל וימין.¹¹ בנוסף, הוקמה גם התנועה למען פדרציה ישראל-פלסטין שלא הטביעה חותם כלשהו ונשארה אפיזודה חסרת משמעות.

אולם בעוד רעיון הפדרציה היה מכוון לטווח הארוך, המציאות החדשה שנוצרה, בעיקר ביחס לאוכלוסייה המקומית, חייבו פעולה. עוד בימי

8 סדרת המאמרים שנקראה "מלחמת ששת הימים ואחריה" פורסמה בהארץ בין 15.9.1967 ל-8.10.1967.

9 "מצא מן את מינו", החזית י' (תשרי-חשון תשכ"ח), עמ' 2.

10 העולם הזה, 12.7.1967, עמ' 5.

11 לדוגמה, בסדרת מאמרים בשם "ארץ אחת" דן אבנרי ברעיון זה (העולם הזה, 20.7.1967, עד גיליון 9.8.1967).

המלחמה, זכר אבנרי, הגיע עמוס קינן למערכת העולם הזה וסיפר בזעזוע שהיחידה שבה שירת קיבלה פקודה לגרש את הערבים מהכפרים שבהם חיזו. הגירוש הזכיר לו סיפורים מתקופת השואה. באותו זמן ניסה אבנרי לפעול בנושא אך לשווא.¹² זמן קצר לאחר תום המלחמה פורסמה קריאה בחתימת ילין-מור וחבריו, רבים מהם מחותמי עצומת הפדרציה, ובה קריאה לנהוג לפי עקרונות הצדק והמוסר כלפי אוכלוסיית השטחים.¹³ סוגיה זו הייתה אחת המשמעותיות ביותר בעיני ילין-מור, בעיקר בגלל פעולות הטרור והמרי האזרחי הערבי שהחלו והתגובה החריפה שלהן זכו מצד מערכת הביטחון. מעל דפי הארץ, שבו החל לכתוב בקביעות, הוא ניהל מאבק במדיניות שכללה הריסות בתים, גירוש פעילים, מעצר מנהלי וענישה קולקטיבית.¹⁴ עברו כלוחם חרות שחש על בשרו את התעמרות שלטונות הכיבוש אפשר לו להבין ואף להזדהות עם הלך הרוח בצד ש"כנגד", ומצד שני נתן את הלגיטימציה לפעול נגד המדיניות הביטחונית הישראלית. הוא חש שהמאבקים האלו הפכו אותו ליעד למעקב מצד הש.ב. ושהוא מצוי בסכנה מתמדת בגלל "דעותיו הפוליטיות האמיצות".¹⁵ למאבקו היו שותפים רבים בשמאל האנטי ממסדי וגם אבנרי והקומוניסטים ניסו בכנסת לפעול לריכוך מדיניות זו. נקודת השיא של ההתנגדות למדיניות הישראלית באה בדמות כרוז שפורסם בעיתון הסובייטי *Pravda*:

בסוף אפריל 1968 התפרסם ב-*Pravda* גילוי דעת שעליו חתמו כ-90 פעילי שמאל רדיקלי, שקראו "לשים קץ לרמיסת זכויות האדם והאזרח בשטחים". התכנון המקורי היה לפרסם את גילוי הדעת בעיתונות הישראלית, אך זו סירבה לפרסמו אפילו תמורת תשלום. משכך, הוא פורסם בפורמט גדול ומושך את העין מעל גבי לוחות המודעות.¹⁶ את פרסומו קיבל גילוי הדעת כאשר העיתון הצרפתי הנפוץ *Le Monde* מצא לנכון להעתיקו. משם הדרך ל-*Pravda* הייתה קצרה, למרות שככל הנראה אף אחד מהחותמים לא יזם את הפרסום בו.

פרסום "כרוז השטנה", כפי שפונה בחלק מהעיתונים, עורר עניין תקשורתי רב בארץ ובעולם,¹⁷ וגרם לסערה מקומית, כשאפילו מק"י והתנועה הקיבוצית מתחו ביקורת נוקבת על פרסומו. אחד מהחותמים סולק מקיבוץ, אחר

12 אופטימי ב', עמ' 100-101.

13 "בידיים נקיות", על המשמר, 27.6.1967, עמ' 3.

14 לדוגמה, "מי החליט על עונשים קיבוציים?", הארץ, 21.11.1969, עמ' 11.

15 "ילין-מור: קיימת האזנה קבועה לשיחותי בטלפון", ידיעות אחרונות, 28.11.1969.

16 נתן ילין-מור, "על גילוי הדעת שלנו ב'פראבדה'", ידיעות אחרונות, 29.5.1968, עמ' 16.

17 "Israeli Reds Linked to a Pravda Letter", *The New York Times*, 11.4.1968.

סולק מתפקידו במוסד חינוכי וכנגד חותם נוסף, מרצה באוניברסיטה, הופצו כרוזי מחאה.¹⁸ הביקורת גרמה למקצת מהחותמים, הבולט שבהם המזרחן והמרגל לשעבר אהרן כהן, לחזור בהם מחתימתם.

בניגוד להם, ילין-מור, שהיה בין מנסחי הכרוז, המשיך לתמוך בעמדות שהובאו בו והדבר הוביל לדרישה להדיחו מראשות התנועה למען הפדרציה.¹⁹ הוא ראה חשיבות גדולה בפרסום גילוי הדעת דווקא בברה"מ, כדי להראות למקבלי ההחלטות שם שישנם גורמים ישראלים בעלי דעה שונה שאינם מקבלים את המדיניות הרשמית הישראלית. תובנה זו עשויה להביא לשיפור היחסים עם ברה"מ ההכרחית להשגת השלום במרחב.²⁰ למרבה הפלא ומסיבה שאינה ברורה, אלדד לא ניצל את ההזדמנות לתקוף את יריבו והסתפק בברכה לאותו קיבוץ שסילק משורותיו את אחד מהחותמים.²¹ אבנרי מצדו סירב לחתום על הכרוז מתוך הבנה שהוא נועד לסייע לתעמולה האנטי-ישראלית ולא רצה להפוך ל"אידיוט שימושי".

פרסום הכרוז אמור היה להוות יריית פתיחה למערכה ציבורית רחבה²² אך בפועל לא עורר את התסיסה המקווה ולא הוביל לתוצאות. נראה שמבחינה ציבורית פרסום הכרוז דווקא ב-*Pravda*, שבאותם ימים ממש ניהלה מערכה אנטי-ישראלית חריפה,²³ נתפס במובן מסוים כמעשה בגידה וכאקט החורג מהנורמות המקובלות. הפרשה, מעבר לכך שסימלה את תחילת ההקשרים הבינלאומיים של הסכסוך, מבליטה את נכונותו העיקשת והבלתי מתפשרת של ילין-מור לדבוק בהשקפת עולמו גם במחיר התנגשות עם הקונצנוס, ושבגיניו שילם מחיר אישי, ציבורי ותדמייתי.

בחלוף הזמן גיבש ילין-מור עמדה מוצקה בנוגע לסכסוך ופרסם אותה ברבעון היהודי-שמאלי האוסטרלי *The Bridge* במאמר בשם *Six Days and Two Years*. במאמר הוא ניתח בעמקות אינטלקטואלית היסטורית-פוליטית ובפיכחון פרגמטי נוקב את מצבה של ישראל לפני המלחמה ואחריה תוך ברור האופציות המדיניות השונות: שלילת הטרנספר מחד, ושלילת שוויון

18 "אחד הכותבים ל'פראבדה' מבקש דרכון מאו-טאנט", ידיעות אחרונות, 14.5.1968, עמ' 24.

19 "תביעה להדחת ילין-מור מראשות 'התנועה לפדרציה'", ידיעות אחרונות, 29.4.1968, עמ' 19.

20 "90 יצאו מולדת להשמיץ", מעריב, 10.5.1968, עמ' 17.

21 "כל הכבוד", החזית ט"ז (תמוז תשכ"ח), עמ' ד'.

22 "הבהרת א. כהן", על המשמר, 11.3.1968, עמ' 8.

23 לדוגמה, "העיתונות הסובייטית – בעקבות גבלס ושוקיירי", ידיעות אחרונות, 15.4.1968.

הזכויות המוחלט, שלו יתממש יוביל לחיסול ישראל, מאידך.²⁴ בגילוי לב נדיר הוא הודה שנאבק עם עצמו כדי להגיע לרעיונות שסתרו את כל מה שהאמין בו בעבר. "כיום השקפתי היא שההיסטוריה (ארץ ישראל או פלסטין), ילדה שתי אומות בעלות זיקה משותפת וזכויות הדדיות", הדגיש. הצעד הראשון לפתרון הוא הכרה בלאומיות הפלסטינית, מוכנות לעקרון שתי המדינות ופתיחת מו"מ ללא אולטימטום תוך אישור לפעילות פוליטית עצמאית בגדה ובעזה. "שני העמים נמצאים על פרשת דרכים היסטורית ועליהם להחליט באיזו דרך לבחור, המשך המאבק עד להשמדה או דרך ההבנה והפשרה", סיכם.²⁵ היה בכך נסיגה מהפתרון הכלל-אזורי והעתקת נקודת הכובד לזירה המקומית.²⁶

פרסום המאמר לא עבר בקלות והעורך שהזמין אותו נאלץ להיאבק בחברי המערכת שהתנגדו לפרסומו בגלל עמדתו הביקורתית כנגד המדיניות הישראלית הרשמית.²⁷ לביקורת זו היו שותפים לא מעט גורמים שחלקם החליטו לא לשתוק אלא לנסות ולפעול על מנת להשפיע על המציאות. התוצאה הייתה הקמת מסגרת פוליטית חוץ-פרלמנטרית חדשה – התנועה לשלום ולביטחון.

ילין-מור ומקומו בתנועה לשלום וביטחון

בינואר 1968 פורסמה בעיתונות עצומה שנשאה את הכותרת "ביטחון ושלום כן, סיפוח לא", שהייתה הצעד הראשון בכינון תנועה חוץ-פרלמנטרית חדשה, התנועה לשלום וביטחון. התנועה נוסדה בעקבות המצב שנוצר אחרי המלחמה, בעיקר סביב סוגיית הסיפוח, המו"מ לשלום וסוגיות מדיניות וביטחוניות שהשיקו להן. במובן מסוים, היא קמה כמשקל נגד לתנועה למען ארץ ישראל השלמה שקמה מעט לפניו, אך גם מבלעדי זו, סביר להניח שהייתה קמה.²⁸ מטרותיה היו בלימת מגמות הסיפוח שהלכו וגברו והפעלת לחץ על הממשלה לקבלת החלטת האו"ם שכללה נסיגה מרוב השטחים ופתיחה במו"מ לשלום עם מדינות ערב.

התנועה עצמה נוסדה ביולי 1968, בכנס גדול שנכחו בו כ-250 אנשים, רובם מחותמי העצומה. ביניהם היו חברי תנועות חוץ-פרלמנטריות

24 ר' גם ני"מ לסבוראי, 29.5.1975, סדרה 2 תיק 576, אי"מ.

25 "Six Days and Two Years", *The Bridge*, January 1970 (5:1), pp. 7-18.

26 ר' גם ני"מ לגילן, 26.12.1969, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

27 ני"מ לאריאל, 2.2.1970, סדרה 2 תיק 72, אי"מ.

28 *Israel Divided*, p. 73. התנועה נחקרה בידי תמר הרמן בעבודת הדוקטור שלה, הפציפזם הפרגמטי, עמ' 258-297. המידע הכללי מתבסס על מחקר זה.

שמאליות שונות, חברי מפלגות פרלמנטריות, אנשי תרבות ואנשי אקדמיה מהבולטים בישראל כמו הפרופסורים יעקב טלמון, יהושע אריאלי ויהושע בר-הלל. למרות שלא היו רבים מבחינה כמותית, משקלם הסגולי של אנשי הרוח בתנועה היה גדול מכיוון שהרבו להתבטא בבמות שונות בארץ ובעולם ומכיוון שיכלו לתת לתנועה בסיס אידיאולוגי נרחב וייחודי.²⁹ בעקבות הכנס פורסם מסמך העקרונות של התנועה החדשה. נקבע בו שהמלחמה הייתה מלחמת הגנה, הנסיגה מהשטחים הותנתה בהשגת סידורי ביטחון, והובעה בו התנגדות ליצירת עובדות בשטח בתחום ההתיישבות. בכינוס אחר נקבעה מועצת התנועה ובין חבריה היה גם ילין-מור.

בניגוד למגמה העולמית שפרחה באותן שנים והולידה לא מעט תנועות מחאה ומרד אנטי ממסדי, שנגעו במגוון נושאים רחב דוגמת גזענות, זכויות המיעוטים, נשק אטומי, פמיניזם, הקפיטליזם החומרני ועוד ועוד, 'תרבות הנגד', כפי שהיא מכונה, התנועה לשלום וביטחון לא נולדה כתנועת 'נגד' אנטי ממסדית אלא כתנועת לחץ. מבחינה דורית, תפיסת העולם של חברה ביטאה עולם מושגים שונה שעוצב בזמן שונה, בנסיבות שונות ועל רקע שונה לחלוטין מאשר דור הסטודנטים שהוביל את 'תרבות הנגד'. הצטרפותו של ילין-מור לתנועה על מטרותיה ויעדיה המקומיים, מלמדת שבשלה בו ההכרה שהדרך להשגת המטרות הגדולות יכולה לבוא רק בצורה אבולוציונית ולא רבולוציונית. משכך, הוא הצניע את היעדים ארוכי הטווח וחסרי הרלוונטיות דוגמת הפדרציה המרחבית והטיפף ליעדים מוגבלים, נסיגה ישראלית וזכות ההגדרה העצמית לפלסטינים, כשלב ראשון בתהליך.³⁰

נקודת ציון בולטת הייתה סימפוזיון שנערך באוניברסיטה העברית במרץ 1969 מטעם הירחון *New Outlook* תחת השם "מלחמה בלתי נמנעת או שלום יזום". בין שאר המשתתפים בסימפוזיון היו ראשי התנועה, ביניהם ילין-מור ופרופ' אריאלי, והוא זוהה איתה. בדיונים השתתפו גם מספר ח"כים, אנשי אקדמיה, סופרים ואורחים מחו"ל ונכחו בו כ-5,000 איש. עיקר דבריו של ילין-מור היו בעד קבלת החלטת האו"ם 242 המהווה בסיס לסיום הסכסוך. במהלך נאומו הוא גם תקף את הרטוריקה שכינתה את הגדה המערבית בשם 'יהודה ושומרון'. "זהו מעשה אוילי של כאלה החושבים

29 Israel Divided, p. 79.

30 ר' גם ני"מ לגילן, 18.1.1970, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

שניתן לפתור בעיות פוליטיות באמצעים סמנטיים", טען.³¹ בתום הסימפוזיון פורסמה קריאה לעיתונות שדמתה למסמך העקרונות של התנועה.

רגע לא נעים אירע כאשר קבוצת מפגינים קראה לעבר עמוס קינן קריאות גנאי וכינתה אותו "הרוצח מדיר-יאסין". הדברים פגעו בקינן ובמכתב נזעם הוא האשים את ילין-מור שלא נחלץ להגנתו. "כיכד אנו יכולים להמשיך לעבוד ביחד כאשר איני מקבל את ההגנה הנכונה ברגע הנכון מהידידים הנכונים?.. ניתן לפרש [זאת] רק כהבעת הסתייגות כלפי", הטיח בו.³² ילין-מור לקח את הדברים לתשומת ליבו ושלח מכתב למערכת *Outlook New*, שבו תיאר את תפיסתה האנטי אימפריאליסטית של לח"י, את העובדה שלא הגדירה את הערבים כאויב ותרץ את פרשת דיר-יאסין על נסיבותיה, תוך מתן 'אליבי' לקינן. התגובה לא איחרה לבוא ואחד מיוצאי ההגנה הפריך את הטענות תוך ציון הקשרים בין לח"י לנאצים ותיאור אירועי דיר-יאסין מנקודת המבט של ההגנה והמוסדות הרשמיים.³³ למיני-פולמוס זה ישנה חשיבות לא מעטה שהרי הקשר עם גרמניה ופרשת דיר-יאסין מהוות נקודות תורפה עיקריות בהיסטוריוגרפיה של לח"י, ויוצאה הותקפו על כך לא פעם. עד כדי כך שאפילו מקסים גילן שלא היה חשוד כימני, הואשם בידי פעיל השמאל הרדיקלי אורי דיוויס, על כך שהשמיט בספרו את פרשת דיר-יאסין מתוך כוונה לשכתוב ההיסטוריוגרפיה.³⁴

לקראת הבחירות לכנסת השביעית, עלתה בתנועה שאלת ההשתתפות. מבין החברים היה מי שתמך במהלך. אחרים התנגדו, אם מתוך מחויבות מפלגתית קודמת, אם מתוך רצון שלא לפצל את המחנה ואם מחוסר אמונה בכוחה האלקטורלי של התנועה. ילין-מור היה מבין אלה שתמכו בריצה עצמאית והקים ביחד עם ד"ר גדי יציב, מרצה צעיר לסוציולוגיה שראה בו מקור השראה,³⁵ מפלגה בשם רשימת השלום.

מפלגת נ"ס, מלחמות (רשימות) השלום והבחירות לכנסת ה-7

במשך כ-12 שנים פעל ילין-מור בזירה הציבורית בישראל וניסה לקדם את רעיונותיו ללא הצלחה. דומה שהוא הבין שכדי להשפיע, עליו לפעול בדרך הפרלמנטרית, מה גם שהוא ראה שידידו-יריבו אבנרי הגיע להישגים ולהכרה

31 "ננעל הסימפוזיון על 'מלחמה בלתי נמנעת או שלום יזום', על המשמר, 31.3.1969, עמ' 3.

32 קינן לני"מ, 9.4.1969, סדרה 2 תיק 719, אי"מ.

33 "ילין-מור מנסה לתרץ פרשת דיר-יאסין", על המשמר, 26.10.1969, עמ' 2.

34 "Was the Stern Gang Radical?".

35 יציב לני"מ, 5.7.1968, סדרה 2 תיק 362, אי"מ.

בהיותו ח"כ. הוא חש שהשקפת עולמו היא מחויבת המציאות וראה בעצמו דובר של ציבור גדול החושב כמותו.³⁶ גם מבחינת גילו (56 באותה עת) וגם מבחינת הקונסטלציה הציבורית והתמיכה הפוטנציאלית שגובתה באקדמאים בעלי שם, בשלה בו ההכרה שזה הזמן המתאים ואולי הסיכוי האחרון שלו לרוץ לכנסת. לא ניתן לשלול שגם ריצתו של אלדד לכנסת באותה מערכת בחירות, השפיעה אף היא על החלטתו.

הבחירות לכנסת ה-7 עמדו בסימן מלחמות פנימיות בשמאל הרדיקלי. אבנרי, שמכבר דגל באיחוד כוחות, ניסה גם הפעם להקים חזית שמאל אחידה בעלת כוח והשפעה פוליטית. בכך היה שותף למגמות האיחוד בפוליטיקה הישראלית באותן שנים שהושפעו לא מעט מהפוליטיקה העולמית, ושהולידו את גח"ל (1965) ואת המערך (1969). כנהוג אצל אבנרי, גם המניעים האישיים לא נעדרו והוא חשש שמעמדו הפוליטי הורע. הוא גם זכר שאיביו נתן התמודד לבדו בבחירות הקודמות לכנסת השישית ברשימה בשם נ"ס ומנע ממנו, לטענתו, לזכות במנדט השני, וכעת החליט לאחד כוחות כדי למנוע פיצול ופגיעה אלקטורלית.³⁷

במשך מספר שבועות התקיימו פגישות במטרה להקים מפלגה אחת שתחרוט על דגלה את החתירה לשלום. המועמדים הפוטנציאליים היו אבנרי, מק"י של סנה, רשימת השלום וחברים מהתנועה לשלום ולביטחון. כדי למנוע את תיוג המפלגה כמפלגת שמאל רדיקלית, הוצע להעמיד בראש את פרופ' טלמון, הבולט באנשי הרוח בישראל. טלמון סירב כשאר חבריו האקדמאים בתנועה.³⁸ המו"מ שנדחף בעקשנות בידי עמוס קינן ואורי זוהר, עלה על שרטון לא פעם. סנה שהחל לחזור לתפיסות שהיו בקונצנזוס נדחה מהמגעים ורץ בצורה עצמאית. נותרו לבסוף רק אבנרי ורשימת השלום והטינות הישנות צצו מחדש. "יצב וילין-מור לא הסתירו את התנגדותם אלי והשמיצו אותי לא פעם", טען אבנרי והוסיף שהם הגיעו למו"מ מתוך גישה של ריצה עצמאית אפילו במחיר כישלון. "הכול בגלל שסירבתי לבקשת ילין-מור לתת לו את המקום השני ברשימה שלי כדי שיוכל להיכנס לכנסת", הוסיף וציטט את ילין-מור שטען כביכול ש"אני חייב להיות בכנסת השביעית כי אחרת אהיה מחוסל מבחינה פוליטית". לאור מערכת היחסים ביניהם באותה עת, ניתן לפקפק באמינות הציטוט.³⁹

36 "מדוע אני רוצה להיות ח"כ" (בכתב יד), סדרה 3 תיק 39, אי"מ.

37 אופטימי ב', עמ' 69.

38 אופטימי ב', עמ' 162.

39 "הנדון: אורי אבנרי", מעריב, 22.10.1969, עמ' 34, אופטימי ב', עמ' 159.

מדוע סירב אבנרי לבקשתו של ילין-מור? כצפוי לכל צד תשובה משלו. לטענת אבנרי, 'כרוז פרבדה' שילין-מור היה בין מנסחיו הוכיח שהוא נאיבי, שהרי כל בר דעת הבין שהכרוז נועד לסייע לתעמולה האנטי ישראלית, אם לא גרוע מכך.⁴⁰ ילין-מור לעומתו האשים את אבנרי באופורטוניזם ובשתלטנות: "הוא רצה גם לקבוע מי יהיו המועמדים בשם קבוצת השלום" וטען שאבנרי פיתח התנגדות כלפיו משום ש"הוא רוצה שלצידו יהיו אפסים שהוא יכול לנהוג בהם כרצונו".⁴¹ עמוס קינן שניסה לתווך בין הצדדים צידד בדברים⁴² למרות שלמעשה גם ילין-מור ושותפו הגיעו למו"מ מתוך מחשבה שהייתה מגובה בסקר סודי שרשימה עצמאית תזכה לסיכוי רב יותר ולא ששו לאיחוד.⁴³

לבסוף כשלו המגעים והמבנה הפוליטי החדש לא הוקם. אבנרי התמודד בנפרד, ורשימת השלום שבראשה הועמד ד"ר גדי יציב, מתוך כוונה לשמר על צביונה האקדמאי של הרשימה, התמודדה בנפרד. התקשורת הישראלית שגילתה עניין רב במתרחש שמחה לאיד נוכח הכישלון.⁴⁴ כדרך הגנטיקה הפוליטית, כישלון המגעים הוליד מתחים חריפים בין התנועות שהביאו למלחמת השמצות הדדית. אבנרי מצדו האשים את יריביו בפלגנות ובקשרים עם רק"ח ומצפן שהיו מוקצות מחמת מיאוס ואת ילין-מור באחריות ל"כרוז פרבדה".⁴⁵ בתגובה, הואשם אבנרי במקרתיות.⁴⁶

בסיום הסאגה שארכה זמן רב ויקר עוד יותר, פתחה רשימת השלום את קמפיין הבחירות באיחור גדול תחת האותיות נ"ס (נגד סיפוח).⁴⁷ המצע כלל את הרעיונות שגובשו בתנועה לשלום ולביטחון ומסע התעמולה נתן מקום רב לתמיכתם הפומבית של אנשי הרוח במפלגה למרות שפורמלית התנועה שמרה על ניטרליות.⁴⁸ מנגד, היא הייתה מוקד למתקפות חוזרות ונשנות מצד מפלגות שונות שחששו מפגיעה אלקטורלית. מפ"ם האשימה

40 "הנדון: אורי אבנרי", מעריב, 22.10.1969. בזיכרונותיו הוא כבר עידן זאת וטען שילין-מור היה חסר כוח אלקטורלי ממשי (אופטימי ב', עמ' 159).

41 נ"מ לגילן, 30.10.1969, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

42 "קווים לדמותו של אורי אבנרי", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 26.9.1969, עמ' 19.

43 "חזית השלום נתפרקה כי איש לא רצה בה", הארץ, 10.10.1969, עמ' 17.

44 לדוגמה, "אין שלום במחנה השלום", דבר, 2.10.1969, עמ' 10.

45 "החזית שלא קמה", העולם הזה, 24.9.1969, עמ' א' וד' של חוברת מיוחדת לקראת הבחירות.

46 "הנדון: אורי אבנרי", מעריב, 20.10.1969, עמ' 27. תגובת אבנרי נתנה במעריב, 22.10.1969, עמ' 34.

47 כזכור גם רשימת אייבי נתן לכנסת השישית נשאה את אותן האותיות.

48 בארכיון נ"מ נמצאים חומרים רבים מהקמפיין לכנסת (סדרה 9 תיק 56, אי"מ).

אותה באוטופיזם תמים ומנותק ובהתנשאות פסבדו-אינטלקטואלית,⁴⁹ מק"י האשימה את יציב בקבלת תנאי ועידת חרטום, כלומר בהסכמה לנסיגה ישראלית חד-צדדית ללא מו"מ וללא הכרה בישראל,⁵⁰ ואבנרי זכור האשים אותם בשותפות עם גורמים חתרניים ותקף את ילין-מור.

לבסוף, בבחירות שהיו משופעות ברשימות נישה, התמודדו ארבע רשימות שלום: 'נ"ס, העולם הזה של אבנרי, מק"י ורק"ח הקומוניסטית האנטי-ציונית. כצפוי, רשימת נ"ס לא עברה את אחוז החסימה וקבלה 5,138 קולות, כ-2,500 קולות פחות מזו של אלדד. אבנרי התחזק וזכה בשני מנדטים אך הוא עדיין האשים במרירות את יציב וילין-מור בבזבוז קולות ובנזק ארוך טווח למחנה השלום.⁵¹ ילין-מור שחש רע בעקבות הכישלון, האשים במרירות לא פחותה את אבנרי והחליט לחשוף את פרצופו האמיתי בעולם: "אסור לתת לו תפקיד של רודף שלום..."⁵², פסק בנחרצות.

סביב מערכת הבחירות החל ילין-מור בקשר מחודש עם מקסים גילן שנמשך עד סוף ימיו. גילן, שכבר הוזכר לא פעם, היה כבד-גוף ובעל פזילה ניכרת שהצריכה משקפיים עבות מסגרת, התהדר בזקנקן קטן והיה חביב למדי על נשים, פעל גם הוא בתפר שבין הפוליטי לתרבותי. לאחר שהסתבך בפרשת בן ברק, מתנגד משטר מרוקאי שהמוסד סייע בחיסולו בפריז, וגילן פרסם זאת בעיתונו בול למרות איסור הצנזורה ובעקבות כך נידון למאסר, הפך לגולה פוליטי והתיישב בפריז. שם הוא הקים ירחון דו-לשוני בשם ישראל-פלסטין שאותו ערך לבדו. הוא חש קרבה להשקפותיו של ילין-מור למרות שלא הסכים עם כולן. מני אז ניהלו השניים ידידות אמיצה שהשתמרה בתכתובת ארוכת שנים שעסקה בקידום השלום ובניתוח אירועי השעה.⁵³

ובחזרה לפוליטיקה – הכישלון בבחירות חייב בחינה והערכה מחדש בקרב המפלגה. בינואר 1970 התקיים כנס פעילים שבו הציע פרופ' אריאלי לחזור ולהצטרף לתנועה לשלום וביטחון ולפעול בתוכה. לעומתו תמך ילין-מור בהמשך פעילות ציבורית עצמאית שנבעה מהכרה בחוסר הרלוונטיות של התנועה. בתום הדיון התקבלה ההצעה הראשונה לתקופת ניסיון קצרה.⁵⁴

49 "בחירות 69 מה נשתנה", על המשמר, 24.10.1969, עמ' 10.

50 "המלחמה על אנשי השלום", ידיעות אחרונות, 27.10.1969, עמ' 51.

51 "סכין בגב", העולם הזה, 5.11.1969, עמ' 15.

52 נ"מ לגילן, 30.10.1969, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

53 גילן לנ"מ, 19.10.69, סדרה 2, תיק 173, אי"מ.

54 נ"מ לגילן, 18.1.1970, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

ילין-מור קיבל את ההחלטה והמשיך את חברותו בתנועה, אבל כעבור זמן לא רב הבין שחששו היה מוצדק. לגילן כתב:

... עם זאת אינני מאמין שמוסד זה (התנועה לשלום ולביטחון. י.פ.) יקבע עובדות מדיניות חדשות בארץ... אין ברירה אלא להיות תנועה של איש אחד. זה יותר יעיל... אני נפגש עם עיתונאים מחו"ל ונותן להם הדרכה על המתרחש כאן... אני עומד בקשר מכתבים עם אנשים שונים בארצות חוץ... ומשתדל להעביר להם את רעיונותיי. בטווח ארוך זה פעולה ברוכה שסימניה ניכרים ועוד יוכרו....⁵⁵

מלבד תחושת חוסר הרלוונטיות הציבורית של התנועה, בבסיס החלטות עמדה גם ביקורת מסוג שונה שהופנתה כלפיו. "אתה מחמיץ הזדמנויות לפעילות קונסטרוקטיבית בגלל שאתה מתחבר לגורמי שוליים דוגמת אבנרי ואורי זוהר שבולטים בחיבורונם מול דמויות המפתח בפוליטיקה כדיין ובגין", טען כלפיו מאן דהוא.⁵⁶ סביר להניח שהוא התכוון שעליו להצטרף דווקא למפלגה גדולה ומשפיעה אך ילין-מור חשש מהשתעבדות לכללים ולנורמות שייתכן ולא יהיה שלם איתן. עבורו, החרות האינטלקטואלית להביע את השקפת עולמו וחופש הפעולה הפוליטי היו הגורמים החשובים והמכריעים. מסיבה זו, בכל כתב עת שבו כתב, הוא הציב תנאי ולפיו דבריו לא יצונזרו.⁵⁷ לימים, בהתכתבות עם אחד מיוצאי לח"י, טען הלה כנגדו שאילו היה ממשיך בתנועה הרוויזיוניסטית והופך לפעיל בתנועת החרות, בוודאי היה מתמנה לשר ואולי אף לסגנו של בגין והופך לדמות משפיעה, בניגוד למעמדו העכשווי.⁵⁸ תשובתו של ילין-מור הייתה נחרצת ובכוחה להעיד כאלף עדים על אישיותו ועל הכוח שהניע אותו אך גם על הסיבה לכישלונו: רצוני לומר לך שאילו רק הסכמתי לא להיות שלם עם עצמי, לסטות קצת מדעותיי, הייתי יכול להיות שר בממשלה ... אבל עיני אינן נשואות לכבוד אלא לשירות עמי בדרך הנכונה. כך היה תמיד וכך יהיה להבא....⁵⁹

55 נ"מ לגילן, 7.3.1970, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

56 שלוש לני"מ, 24.8.1967, סדרה 2 תיק 829, אי"מ.

57 נ"מ לזוננשיין, 14.2.1971, סדרה 2 תיק 301 ולרבינוביץ, 22.6.1972, סדרה 2 תיק 749, אי"מ.

58 הרמן לני"מ, 23.6.1977, סדרה 2 תיק 260, אי"מ.

59 נ"מ להרמן, 28.6.1977, סדרה 2 תיק 260, אי"מ.

שמאל של אדם אחד⁶⁰

לפני הבחירות לכנסת השביעית ניתח כתבו הפוליטי של דבר את רשימות השלום. בהתייחסו לילין-מור כתב:

אולם דומני כי במגמת המשכל הגבוהה בין מועמדי רשימות השלום זכה איש שאיני בטוח אם הוא רואה עצמו ואם חבריו בבחירות אלו רואים בו, אינטלקטואלי מובהק. על כל פנים, נתן ילין-מור בראש ובראשונה הוא פוליטיקאי. הביוגרפיה הפוליטית שלו מגוונת היא ביותר... מה הוא חוט השני העשוי לאחות ביוגרפיה ססגונית כזאת כדי מסכת סבירה אחת? מודה אני כי אינני יודע. זאת היא אחת הביוגרפיות הפוליטיות הסתומות ביותר בישראל. אולם ודאי הוא, כי זאת היא ביוגרפיה של פוליטיקאי ושל פוליטיקאי של כת שתמיד עומד הוא בראשה...⁶¹

פעילותו הפוליטית של ילין-מור בעשור האחרון לחייו ניקזה את התהפוכות שעבר. חלקי הקלידוסקופ שממנו הורכבו חייו הסוערים כמו נארגו למסכת אחת של עקרונות השלובים זה בזה, שיצרו תפיסת עולם מגובשת וברורה. לכן את הביוגרפיה ה'סתומה' שלו יש לראות כביוגרפיה דיאלקטית שהתפתחה מתוך אבני היסוד, דרך סדנת הגיבוש הפוליטית בלח"י ומתוך התמודדות עם נפתוליה של ישראל.

שלושה מאפיינים בולטים השפיעו על פעילותו הפוליטית במאבקו למען השלום ובעיקר למען פתרון הבעיה הפלסטינית שאותה קשר בגורל ישראל: ההכרה והצורך בניתוק תנועתי ומפלגתי והבחירה בפעולה עצמאית לאחר שורת הכישלונות שנחל בארגונים השונים שבהם השתתף, חיפוש פרנסה וזו נמצאה לו בעיקר בכתיבה ובפובליציסטיקה בכמות שונות, והעתקת כובד פעילותו העצמאית לחו"ל מתוך הבנת חשיבותה של הזירה העולמית בקידום השלום. ברקע ריחפה החרות האינטלקטואלית שעליה שמר מכל משמר והחופש להביע את דעותיו כרצונו, ללא שמץ צנזורה עצמית וחיצונית. ברמה הפסיכולוגית, ולא ניתן להמעיט בחשיבותה, הוא התאפיין באופטימיות ולא נפל לייאוש מתוך מחשבה שכל פעולה תבוא בטווח הארוך על שכרה.⁶² לא כולם אחזו באותה גישה. חברו עו"ד ירדור, שותפו בלא מעט מאבקים, התייאש בשלב כלשהו והסתגר בביתו בודד ומיואש.⁶³

דפוסים אלו שייכו אותו לשורה ארוכה של אישים פוליטיים וא-פוליטיים,

60 כהגדרת אדם ברוך (העולם הזה, 12.5.1993, עמ' 18).

61 "מק"י בבחירות אלה", דבר, 24.10.1969, עמ' 10.

62 נ"מ למרלין, 28.4.1976, סדרה 2, תיק 525, אי"מ.

63 נ"מ לגילן, 16.1.1973, סדרה 2, תיק 173, אי"מ.

שחלקם ייצגו תנועות ומפלגות וחלקם ייצגו את עצמם ופעלו עצמאית ללא תמיכה ממסדית למען ערכי השלום, הדמוקרטיה והשוויון כמו אבנרי, אייבי נתן ומתי פלד, ומהצד שכנגד סעיד חממי ועיסאם סרטאוי, פעילים פלסטינים בולטים שקיימו מגעים חשאים עם פעילי שלום ישראלים, ואנרי קוריאל שתיווך בין הצדדים. שלושתם נרצחו בידי קיצונים פלסטינים.

תחילת שנות ה-70 בישרו פרק חדש בפעילותו של ילין-מור. זה מכבר הוא זכה למוניטין בחוגי השמאל בעולם כקול ביקורתי ונון-קונפורמיסטי למדיניות הישראלית ופרסם את השקפותיו בעיתונים בולטים דוגמת העיתון השמאלי האמריקאי המשפיע I.F. Stone⁶⁴ והשבועון הפריזאי השמאלי L'actualité Magazine⁶⁵. מפעם לפעם כתבותיו אף פורסמו בעיתונים הנחשבים בארה"ב ובאירופה.

על הכרתו הבינלאומית ניתן ללמוד מכך שבמחצית 1970 הוא הוזמן בידי סטודנטים יהודים לסימפוזיון באוניברסיטת ברקלי. מלבד הפצת משנתו הפוליטית והרצון לעורר את דעת הקהל המקומית לקידום השלום, הוא ביקש בנסיעתו להשיג מימון לייסוד כתב עת חדש וקיווה לקדם את הספר האוטוביוגרפי ששאף לכתוב. את ביקורו ניצל לפגישות רבות עם סטודנטים יהודים וערבים, גורמי תקשורת ופוליטיקה. המעניין שבהם היה מנהיג הפנתרים השחורים, דייויד היליארד, שטס מרחוק לפוגשו. לבקשת יהודים מקומיים הוא ניסה להשפיע עליו לחדול מלנקוט עמדות אנטישמיות ואנטי-ישראליות.⁶⁶ אחד מהעיתונאים המצריים שאיתם נפגש אף סיפר לו שהשתתף בהפגנות התמיכה שערכו סטודנטים מצריים ב"שני אליהו" בקהיר ב-1944.⁶⁷ הביקור המוצלח גרם לכך שאפילו אבנרי הזכיר אותו לטובה באחד ממאמריו.⁶⁸ ילין-מור שעודכן בכך, העיר בציוניות: "מה קרה? אינני יודע. או שהיחסים שלו עם שלום כהן מתוחים או שהגיע אליו הדים שאני מצליח פה. משונה".⁶⁹

בדרכו חזרה לישראל הוא עצר בפריז ובלונדון. ביקורו של מפקד לח"י לשעבר בלונדון עורר התעניינות רבה והוא הפך לדמות מבוקשת אצל גורמי התקשורת המקומיים. בין ריאיון לריאיון הוא נפגש עם גורמים פוליטיים

64 עיתון רב השפעה באותה עת שהוציא העיתונאי הפוליטי הרדיקלי איזידור פינשטיין סטון.

65 ני"מ לצבי רין (אחי של רטוש), 26.10.1970, סדרה 2 תיק 792, אי"מ.

66 ני"מ למשפחתו, 13.6.1970, סדרה 2 תיק 850.07, אי"מ (להלן: ני"מ למשפחתו).

67 ני"מ למשפחתו, 21.6.1970.

68 "יהודים תמורה שטחים", העולם הזה, 3.6.1970, עמ' 9.

69 ני"מ למשפחתו, 13.6.1970.

ותקשורתיים שונים. המרגש מכולם היה מפגש עם נורמן בנטוויץ, מזקני הציונים הבריטים שכיהן במספר תפקידים בממשלת המנדט ובאוניברסיטה העברית.⁷⁰ לבני משפחתו סיפר שכאשר כף רגלו דרכה בעיר, היא הזכירה לו ברגעים הראשונים את פלשתינה המנדטורית.⁷¹

העילה הרשמית לבואו ללונדון, הייתה להשתתף בכנס הוועדה למען שלום במזרח התיכון שהקים קומוניסט יהודי בשם סולי זקס, שעמד בקשרים עם גילן והחשיב מאוד את דעתו של ילין-מור.⁷² ילין-מור, שהיה אחד הנואמים המרכזיים בכנס, חייב את ההכרה בזכויותיהם של הפלסטינים למדינה עצמאית ולנסיגה מהשטחים. "כל מי שמגנה רצח ישראלים חייב לגנות באותה מידה פיצוץ בתי ערבים ועוולות אחרות שנעשו להם", טען בנאומו. הדברים עוררו סערה גדולה והכנס פוצץ, כפי שתיאר בהבלטה כתב מעריב גבריאל שטרסמן. דיווחו של שטרסמן, בנם של לילי והנריק, מכריז עוד מפולין וממקורבי יאיר כזכור, ושאותו הכיר מילדותו, הכעיס את ילין-מור. "אל תסלף את דברי", פנה אליו, "אמרתי דברים הפוכים לגמרי. מי שמגנה פיצוץ בתים וגירוש פעילים ראוי שלא יהיה חד-צדדי ויגנה גם פיגועי טרור". שטרסמן לא התרגש והמשיך לדבוק בגרסתו.⁷³ בואו ללונדון והנאום שנשא עוררו הדים לא מבוטלים שתרמו לפרסומו העולמי ולתדמיתו כרודף שלום.⁷⁴ הכנס, הסערה שחוללו דבריו והפולמוס שניהל עם שטרסמן, היו קדימון בלבד לבאות.

חיפושי הדרך לפריצה מדינית הולידו את הוועידה הבינלאומית הגדולה ביותר עד כה שעסקה בסכסוך במזה"ת. זו התקיימה באמצע מאי 1973, בבולוניה שבאיטליה. הוועידה אורגנה בידי ועד בינלאומי ונתמכה בידי המפלגה הקומוניסטית המקומית בשיתוף שורת גופים קומוניסטיים וסוציאליסטיים. הרעיון שעמד מאחורי היוזמה היה להפגיש בפומבי משלחות מהעולם הערבי עם משלחת מישראל.

עבור ילין-מור זו לא הייתה הפעם הראשונה. בינואר 1971 הוא הוזמן במפתיע בידי "מהפכן המהפכנים", קוריאלי, לביקור מסתורי בפריז. בהגיעו, התברר שזומן לפגישות עם גורמים מצריים המקורבים לנשיא מצרים החדש, סאדאת. בפגישות הציעו המצרים לפתוח במו"מ חשאי בין המדינות. ילין-

70 נ"מ למשפחתו, 4.7.1970.

71 נ"מ למשפחתו, 26.6.1970.

72 נ"מ לחומסקי, 30.4.1970 סדרה 2 תיק 311 ולגילן, 1.5.1970, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

73 "סערה בכנס נגד המדיניות של ישראל בלונדון", מעריב, 8.7.1970, עמ' 3, "כן נכון, אבל להיפך", שם, 22.7.1970, עמ' 10, "מי ניסח להיפך?" שם, 29.7.1970, עמ' 10.

74 "Jews for Peace", *The Guardian*, 26.7.1970.

מור מצדו ניצל את ההזדמנות לבקש את העלאת עצמות "שני אליהו".⁷⁵ מיד כשחזר לישראל הוא העלה את הנושא אצל גורמים בכירים, ביניהם ראש המוסד צבי זמיר, שיעץ לו לחדול מפגישותיו עם גורמים ערביים ומפעולותיו למען השלום. תגובתו הייתה אופיינית: "כמו שלא שאלתי איש האם להילחם בבריטים למען עצמאות ישראל, כך לא אבקש אישור לפעול למען השלום". מהר מאוד התברר לו שהיוזמה נידונה לכישלון.⁷⁶ לימים, כשבחן את הפרשה, הוא סבר שסירובה של ממשלת ישראל לדון בהצעות השלום הייתה אחד מהגורמים שהובילו למלחמת יום הכיפורים על תוצאותיה הקשות.

זמן ארוך נדרש להכין את הוועידה וכדרך הפוליטיקה הישראלית, היא לוותה בהתנגשויות ובפולמוסים שעסקו בסוגיית המשתתפים.⁷⁷ לבסוף כללה המשלחת הישראלית שישה נציגים. ביניהם היו אבנרי, ילין-מור, נציגי רק"ח הקומוניסטית האנטי-ציונית וקבוצת משקיפים שייצגו קשת פוליטית רחבה. מהצד הערבי הגיעו משלחות ממצרים, ירדן, סוריה ועירק. נרשמה גם נוכחות בינלאומית חסרת תקדים (נציגות של 34 מדינות)⁷⁸ ונציגות איגודים עולמיים שונים. מנגד, הארגונים הפלסטינים ובראשם אש"ף, לא השתתפו בוועידה. הוועידה, שבשמה המלא נקראה "הוועידה הבינלאומית לשלום וצדק במזה"ת", הציגה מצע שכלל קריאה לנסיגה ישראלית מהשטחים, ביצוע החלטת האו"ם 242 והכרה בזכויות העם הפלסטיני. כאקט סמלי צורפו ילין-מור ונציג מצרי לנשיאות הוועידה.⁷⁹

בנאמו בוועידה ניתח ילין-מור את הסכיופריה הישראלית המתאפיינת בהרגשת עוצמה אך גם בפחד ממשי מחולשה עתידית. הוא גם יצא כנגד גורמים שונים בוועידה שדגלו בכינון מדינה אחת שבה יחיו יהודים, ערבים ונוצרים בשוויון זכויות. הוא ראה בגישה זו ביטוי של רצון לחיסול ישראל והבהיר באופן ברור שאז יהיה זה הוא שיילחם למען קיום החופש הלאומי של ישראל.⁸⁰ גישה זו, שעליה חזר פעמים רבות גם במפגשים בין-אישיים עם פעילים פלסטינים, מעידה שהוא לא סבל מנאיביות פציפיסטית שאופיינית לעיתים לפעילי שלום והיה ער למורכבות הסכסוך ולדרכי פתרונו. עם זאת,

75 נ"מ לסאדאת, 18.1.1971, סדרה 2 תיק 574, אי"מ.

76 "לדוגמה, פגישות בפאריס", הארץ (מוסף), 26.2.1971, עמ' 7-5, 34.

77 "כנס בולוניה בלי ציונים – זירת תעמולה מצרית", מעריב, 23.2.1972, עמ' 2.

78 "נפתחה ועידת בולוניה", דבר, 13.5.1973, עמ' 2.

79 "נציג מצרי בבולוניה: עלינו לקבל קיום ישראל כמציאות פוליטית", מעריב, 13.5.1973, עמ' 2.

80 ההרצאה נמצאת בסדרה 3 תיק 86, אי"מ.

הוא האמין בכנותם וברצונם של הפלסטינים בעצמאות לאומית מתוך שלום עם ישראל.

מהלכי הוועידה סוקרו בהרחבה בעיתונים בארץ, תוך נימה שלילית, כמובן. דבר לדוגמה טען שהוועידה מוכיחה את המגמה ולפיה חוגי שוליים זוכים לסיקור חסר פרופורציות ביחס למעמדם ומשקלם, וטען שהיא שימשה כסות תעמולתית לאיבה הערבית ולסרבנות לשלום.⁸¹ מאיר יערי מראשי מפ"ם, תקף את המשתתפים מהקיבוץ הארצי שקיבלו לדעתו את תנאי הכניעה של רק"ח ונאלצו לשמוע נאומי הזדהות במחבלים פלסטינים ולחתום על מכתב ברכה לערפאת.⁸² עיתונים אחרים הבליטו את ההחלטות האנטי-ישראליות שהתקבלו בוועדה.⁸³ מנגד, המשתתפים טענו שבוועידה נעשה הצעד הראשון להכנת דעת הקהל בישראל ובמדינות ערב לכיוון השלום. יותר מכול, בלט העולם הזה, שמסיבות מובנות נתן במה רחבת היקף לסיקור הוועידה וראה בה מאורע היסטורי חסר תקדים.⁸⁴ השתתפותו של ילין-מור בוועידה הצבועה באדום והמקום המרכזי שמילא בה, הובילה לשלב חדש בפולמוס שלו עם אלדד.

האמנם סוכן סובייטי?

בזמן הוועידה פרסם ילין-מור את זיכרונותיו מלח"י.⁸⁵ אלדד נוטר הטינה חשש שהנרטיב המסולף לשיטתו שמציג יריבו יתקבל כהיסטוריוגרפיה הרשמית של הארגון, ובפן האישי הוא חש שהדרך שבה הוצג פגעה בתדמיתו ההרואית, והחליט לחשוף את פרצופו האמיתי של יריבו. המקום היה טורו הקבוע במוסף השבת של ידיעות אחרונות וההאשמה הייתה חסרת תקדים: ילין-מור הוא סוכן סובייטי עוד מימי לח"י. לא פחות.

את ההאשמה הוא ביסס על שורת אירועים שהתרחשו במלחמת העולם השנייה בוויילנה ובעיקר על פרשת גלזמן וההצעה הסובייטית להקמת יחידות פרטיזנים (לעיל), שאותה חשף ילין-מור קודם לכן באתגר. אלדד סבר שההצעה ניתנה לילין-מור עצמו ולא לגלזמן ומאז נרקמו קשרים סודיים בינו ובין הסובייטים שחיפשו גורמי השפעה שונים.⁸⁶ עבורו, ילין-מור הוא

81 "כסות תעמולתית לאיבה פעילה", דבר, 13.5.1973, עמ' 9.

82 "מאיר יערי קוטל רסיסי השמאל", דבר, 23.8.1973, עמ' 6.

83 "ועידת בולוניה: ישראל מסכנת שלום העולם", הארץ, 14.5.1970, עמ' 1.

84 לדוגמה, "הרוח של בולוניה", העולם הזה, 16.5.1973, עמ' 18-19, עמ' 22 ו-26.

85 תחילה כפרקים בעיתונות ומאוחר יותר כספר (ר' להלן).

86 לדעת אבא קובנר, מחבריו הקרובים של גלזמן בוויילנה, הסיפור מצוץ מן האצבע (מס' משלוח 1128/2003 תיק 475, ארכיון לח"י בתה"ש).

מומר שנטש את ערכי יאיר ולח"י. "רצינית יותר היא התופעה הפתולוגית, שיש לה 'מסורת' כלשהי בשרשרת ריניגאטים (מומרים) בתולדות עם ישראל. מאיגרא רמה של לוחם חרות ישראל לבירא עמיקתא של חזית אויבי ישראל. תופעה פתולוגית לאומית חשובה יותר מהצד האישי, הנוגה והמגוחך כאחד", כתב עליו.⁸⁷

על האשמות חסרות תקדים אלה לא יכול היה ילין-מור לשתוק ובניגוד למנהגו להתעלם מאלדד הוא החליט להגיב. תחילה הוא שקל לתבוע את אלדד תביעת דיבה אולם העלות הכספית הגבוהה והרצון להגיב במהירות הובילו אותו לפרסם תגובת נגד והוא דרש מעורך ידיעות אחרונות, שהיא תפורסם בגיליון יום שישי הנפוץ יותר, במקום בולט וללא צינוורים.⁸⁸ לאחר שתיאר מנקודת מבטו את אירועי וילנה וחשף את סילופיו של אלדד, הוא פנה לתקוף את אלדד ולא נמנע מלחשוף את האוריינטציה הפרו-סובייטית הקיצונית שבה אחז בימי לח"י, נשק שובר שוויון מבחינתו. מנכ"י העבר הוא העלה את מכתבו של אלדד לנציג לח"י בארה"ב ובו הנחיות לפעולה בארה"ב במקרה שתפרוץ מלחמה עולמית. "אלדד ודאי היה מוכר את כותנתו האחרונה בשביל לממן סילוק המכתב הזה", התריס. והמשיך: התסביך המשיחי של שייב-אלדד לא ימצא פורקן אלא בכתבי פלסתר נוספים... להבא לא אענה על השמצותיו-סילופיו כשם שלא עניתי עד כה. אף כי שמורים עמי סיפורים לא מעטים על מוסר הלוחם של משיח-נביא-צדיק זה ועל יחסו לחבריו הלוחמים....⁸⁹ התגובה החריפה מעידה כאלף עדים על הרגישות הרבה שראה באשמות אלה בגלל האוריינטציה המובהקת שלו לברה"מ, וסימן השאלה שהתנוסס סביבו, והוא חשש לפגיעה בתדמיתו.

הפולמוס הפומבי וההאשמות ההדדיות שימשו לא רק לחיסול חשבונות הדדי, ואבנרי שיחסיו עם השניים ידעו עליות ומורדות ולאור הנסיבות תמך כעת בילין-מור, ניצל גם הוא את ההזדמנות לסגירת חשבונות. לאחר שציטט קטעים נרחבים מהכתבות האפולוגטיות והביא את טענות הצדדים איש כלפי רעהו, טען שהחשד כלפי אלדד מבוסס יותר ועליו להשיב האם

87 "הכישלון המתוכנן. על ועידת בולוניה ועל החידה נתן ילין מור", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 18.5.1973, עמ' 14.

88 ני"מ לכהנא, 29.5.1973, סדרה 2 תיק 410, וליודקובסקי, 4.6.1973, סדרה 2 תיק 349, אי"מ.

89 "כיצד משפצים עובדות", ידיעות אחרונות, 15.6.1973 (מוסף לשבת), עמ' 12 ו-16. תגובת אלדד לא איחרה לבוא: "הערות לתשובתו של מר ילין-מור", שם, 29.6.1973, עמ' 9.

הוא סוכן סובייטי.⁹⁰ אולם בעוד שאבנרי העביר את נטל ההוכחה לאלדד, החשדות כלפי ילין-מור היו לכאורה מובנים יותר. האמנם הוא היה סוכן סובייטי?

את הבסיס לתשובה צריך לראות בהקשר של יחסו לברה"מ ולקומוניזם. כאמור, כבר במחצית שנות ה-60 החל ילין-מור לראות בברה"מ גורם משמעותי בעיצוב המרחב, תפיסה שהתחזקה לאחר מלחמת ששת הימים. גישה זו עמדה בניגוד למדיניות הישראלית הרשמית שראתה בברה"מ ולא בכדי, גורם אנטי-ישראלי המוטה לטובת מדינות ערב, כשברקע עמד גם היחס ליהודים וסגירת השערים לעלייה.

כחלק מהאוריינטציה שלו הצטרף ילין-מור לתנועת הידידות ישראל-ברה"מ שראשיתה עוד במלחמת העולם השנייה (נוסדה בשם ליגה V האנטי-פשיסטית), התמנה לחבר נשיאות התנועה וייסד עם חברים נוספים את הוועד לשיפור היחסים ישראל-ברה"מ.⁹¹ מעל הבמות השונות שבהן כתב, הארץ, טורי שמאל ובפרסומים שונים של התנועה לידידות, הוא ביטא את הנחיצות והחובה בחידוש הקשרים עם ברה"מ למרות יחסה העוין לישראל. "מכל הנושאים החשובים והחמורים שישראל תהיה מטופלת בהם... בעיית יחסינו עם ברה"מ היא הדחופה ביותר והמרכזית ביותר",⁹² סבר מתוך אותה תפיסה.

עמדותיו אלה ומעמדו הציבורי בארץ ובעולם הובילו לבחירתו בידי ועד שלום סובייטי להשתתף בביקור היסטורי במוסקבה. לביקור הוזמנה משלחת של שישה אנשים.⁹³ בטרם צאתם לביקור שארך כשבועיים (26.8.1971-8.9.1971) הצהירו חברי המשלחת שחלק ממטרת הביקור תהיה בדיקת מצבם של יהודי ברה"מ.⁹⁴ ילין-מור הצהיר שיעשה כל מאמץ להיפגש עם המנהיגים שם וידון באפשרות של חידוש היחסים אך גם ראה בביקור הזדמנות לפרסום עצמי כדי לקדם את הפצת הספר שהתעתד לכתוב.⁹⁵

90 "שני ראשי לח"י מחשידים זה את זה: האם אתה סוכן סובייטי", העולם הזה, 20.6.1973, שער העיתון. הכתבה עצמה מובאת בעמ' 18-19.

91 קורותיה, עמ' 136.

92 "יחסינו עם ברה"מ", הארץ, 14.8.1970, עמ' 10.

93 השאר היו קובה ריפתינ, רות לוביץ מרק"ח, פרופ' דן מירון מהתנועה לשלום וביטחון, מישה אידלברג ממפ"ם וג'יימס יעקב רוזנטל כתב הארץ לשעבר. מחצית מאנשי הקבוצה ייצגו את הגרעין הקשה של תומכי ברה"מ בישראל ומחציתם ייצגו את הציבור הכללי.

94 "הישראלים שהוזמנו למוסקבה: נתעניין גם בבעיות יהודים הרוצים לעלות לישראל", מעריב, 27.8.1971, עמ' 2.

95 "קבוצת ששה הישראלים הגיעו אתמול למוסקבה", הארץ, 27.8.1971, עמ' 2, נ"מ למיטלס, 22.8.1971, סדרה 2 תיק 499, אי"מ.

הביקור נחשב היסטורי בכל קנה מידה ואפילו ה־*New York Times* הקדיש לו מקום בולט בעמודו הראשון.⁹⁶ במהלכו נפגשו חברי המשלחת עם גורמים סובייטים שונים, אנשי רוח ותרבות ופעילים בארגונים שונים אך נמנע מהם מלהיפגש עם אנשי ממשל, בטענה שהמשלחת היא ציבורית ולא פוליטית. מרגשות מכול היו הפגישות עם היהודים המקומיים שעוררו הדים בלתי מבוטלים.

פרטי הביקור סוקרו בהרחבה ניכרת בתקשורת הישראלית. ילין־מור, שהכיר בחשיבות ההיסטורית של הביקור, כתב בפרוטרוט את כל מהלכיו ביומן מיוחד. לדוגמה, ב־29.8.1971 בשעה 9:00, תיאר כיצד הגיעו לבית כנסת ופגשו את מתפלליו: "...ניגשים יהודים ללחוץ את היד. הם משתאים מאוד כשאנו אומרים שבאנו מישראל... היו"ר מרבה לשבח בקול רם את החיים בברה"מ ואת הצורך בשלום בעולם כולו ובמזה"ת, מגנה את ממשלת ישראל... מפצירים שנשאר לשמוע את החזן שלדעתם אין כמוהו בכל ברה"מ..."⁹⁷ הוא גם פרסם בעיתונות בישראל יומן מסע ובו תיאר את הקורות אותם.⁹⁸ רגע של מבוכה נרשם כאשר סוכנות הידיעות הסובייטית הרשמית טא"ס, הודיעה בשם חברי המשלחת שהם השתכנעו שלא קיימת 'בעיה יהודית', טענה שהוכחשה מיידית.⁹⁹ למרות זאת, אישר ילין־מור בריאיון לעיתון הצרפתי *Le Monde*, שלהתרשמותו, אין אנטישמיות בברה"מ.¹⁰⁰ בישראל, התגובות לביקור היו שליליות וחברי המשלחת הותקפו בטענה שהיו "אידייטים שימושיים", ונועדו לספק אליבי לשלטונות שם בעקבות האשמות בדבר רדיפת היהודים.¹⁰¹ נטען גם שמטרת הביקור נועדה לסייע ללחצים הבינלאומיים על ישראל לנסיגה.¹⁰² הגדיל לעשות חיים חפר שהקדיש שיר מושחז ל"ששת המלקקים":

הנה הם חזרו מברה"מ מחייכים ונפעמים. הנקלה זאת בעיניכם? ארחו אותם שם שבועיים ימים... ואתם יודעים מה הם ראו? ניסים ונפלאות וקסמים... ונתן ילין־מור? היכן הוא הלוחם באימפריאליזם ללא חת... מה

96 "Group of Israelis Arrives in Soviet", *The New York Times*, 27.8.1971.

97 היומן נמצא בסדרה 9 תיק 58.1, אי"מ.

98 הארץ, 29.8.1971, עמ' 1, 3.9.1971, עמ' 2, 6.9.1971, עמ' 2, 7.9.1971, עמ' 1 ו־2.

99 ה־6 קיימו מסיבת עיתונאים במוסקבה, חוזרים לישראל, הארץ, 8.9.1971, עמ' 2.

100 "ילין־מור: אין אנטישמיות ברוסיה", ידיעות אחרונות, 22.9.1971, עמ' 4. הריאיון ב־*Le Monde* התפרסם בשני חלקים בימים 19-20.10.1970.

101 לדוגמה, "אגודת הסופרים בגילוי דעת שפורסם השבוע: פרופ' מירון מזדהה בדבריו עם דיכוי היהודים בברה"מ", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 15.10.1971, עמ' 13.

102 "ילין־מור: אין פסול בעובדה שרק"ח השיגה הזמנות לביקור בברה"מ", מעריב, 18.8.1971, עמ' 8.

זה? האיש הפטטי הזה ירד שנית למחתרת? הלא הוא כבר בילה באיזה מחנה ברוסיה והצליח באיזו שהיא דרך מוזרה לצאת. ואנחנו כולנו מחכים לשמוע בחיל ורתת, מה דעתו על רוסיה של עכשיו ועל מחנות ההסגר כעת... אבל מלבד מספר מברקים מן הדרך, אין מנתן ילין-מור כל מענה ותשובה. האיש עדיין איננו ורק תשעשענו התקווה, כי הוא ודאי כותב עכשיו את האוטוביוגרפיה שלו: 'מברלין עד מוסקבה'... (רמז למגיעה של לח"י עם גרמניה).¹⁰³ התקפה זו משקפת את הפער המשמעותי בין תדמיתו של ילין-מור בארץ לתדמיתו בעולם. כדבר שבשגרה היו גם מספר מתלהמים שאיימו על ילין-מור ה"בוגד" ו"מבזה לח"י" וקראו לו לעבור להתגורר בברה"מ, "ולא, אסונות ירדפוך".¹⁰⁴

למרות שדגל במספר נוסחאות קומוניסטיות ובחברה שוויינית וסוציאלית, ילין-מור לא היה קומוניסט. הוא לא קיבל את ההשקפה המרקסיסטית-לניניסטית ונקודת המוצא האידיאולוגית שלו לא נגזרה מהפרדיגמה החברתית-כלכלית אלא הפוליטית. זו הסיבה שלמרות נטייתו הברורה לכיוון הסובייטי, הוא לא שלל את מקומה של ארה"ב כגורם עולמי רב-השפעה, קרא לה ללחוץ על ישראל לסגת מהשטחים ונפגש עם גורמים פוליטיים ואנשי ממשל שם במטרה לקדם את השלום.¹⁰⁵ כנראה שהוא גם לא היה סוכן סובייטי כפי שקבע איסר הראל, הממונה המיתולוגי על שירותי הביטחון וצייד מרגלים סובייטים מדופלם, שדן בשאלה. עם זאת, עצם התייחסותו לשאלת היותו של ילין-מור סוכן, כן או לא, מלמדת שהיה מקום לחשדות אך אלה נשללו, לפחות לבינתיים.¹⁰⁶

בין טרור ערבי לרדיקליות יהודית

מלבד הטפה ופעילות בתחומי החוץ ולמען שלום עם מדינות ערב, המשיך ילין-מור לפעול נגד הסיפוח ולנסיגה מהשטחים, לזכות ההגדרה העצמית לפלסטינים ולהקמת מדינה עצמאית עבורם. הוא ראה בזה כסוגיה המרכזית, נייר הלקמוס המגדיר את הדיכוטומיה בין שמאל וימין ושבלעדיה לא תתכן

103 "ששת המלקקים", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 17.9.1971, עמ' 18. (תגובתו של ילין-מור לדברים אלה ניתנה בידיעות אחרונות, 5.10.1971, עמ' 13).

104 מכתב איום אנונימי שנחתם בשם "הארגון, מלחמת מחץ מול משמיצים מזוהמים", סדרה 2 תיק 799.2, א"מ.

105 לדוגמה, "ילין-מור קורא לארה"ב ללחוץ על ישראל לסגת", דבר, 6.8.1976, עמ' 2.

106 ריגול סובייטי, עמ' 196-205.

מציאות של הסדר אזורי כלשהו.¹⁰⁷ כאנשי שמאל אחרים הוא ראה באש"ף ובעומד בראשו נציגיו הלגיטימיים של העם הפלסטיני וקרא לדיאלוג בין הצדדים.¹⁰⁸ סירוב ישראלי, טען, יוביל אותה לבידוד בינלאומי. מסיבה זו הוא סירב לקבל את החלטת ממשלת ישראל להגדיר את אש"ף כארגון שאינו בר-שיח למו"מ לשלום והצהיר על עצמו בפה מלא כמחוז לקונצנוס.¹⁰⁹ הוא לא הסתפק רק בהטפה בעל-פה ולמרות האיסור הישראלי הוא נפגש עם נציגי אש"ף והשתתף בפורומים בינלאומיים לקידום השלום.¹¹⁰ אולם מסוגיה אחת הוא לא יכול היה להתעלם – מסוגיית הטרור.

בניגוד לסוגיות אחרות שבהן לא חשש להביע את עמדותיו השנויות במחלוקת, את דעתו בסוגיה הרגישה הזאת הוא הביע בעיקר מעל במות בחו"ל או במכתבים אישיים. כמנהיג ארגון שדגל במוצהר בטרור, הוא לא יכול היה לצאת נגד השימוש בו וסבר שדפוס פעולה כזה מהווה אמצעי לגיטימי ואף חובה של כל אומה משעובדת הנלחמת לעצמאותה. אולם הוא סייג, הטרור חסר האבחנה של הארגונים הפלסטינים ורצח חפים מפשע ראוי לכל גינוי ופוגע בהם עצמם ובשאיפתם לעצמאות. הפרקסיס הטרוריסטי מהווה חלק בלבד מפעילות הארגון ועיקר הפעילות צריכה להיות פוליטית, חינוכית ותעמולתית במטרה לעורר את דעת הקהל. רצח חפים מפשע יוצר אפקט הפוך לחלוטין ולכן לח"י מעולם לא פגעה במכוון בנשים וילדים בריטיים ובגורמים אורחיים. לתפיסתו הוא נתן פומבי באקט חסר תקדים, כשפרסם מכתב, נאיבי במקצת אך גלוי לב, ל"לוחם ספטמבר השחור", במטרה לפתוח בדיאלוג כלשהו בין ה"טרוריסט" לשעבר, ממייצגי הגל השני של הטרור, "הגל האנטי-קולוניאליסטי", לטרוריסט בהווה, בן הגל השלישי, "גל השמאל החדש".¹¹¹

בעוד יחסו לפלסטינים ואף לאש"ף היה יחס מכיל עד אוהד, יחסו למפעל ההתנחלויות היה שלילי לחלוטין.¹¹² אדם אחד בפרט ייצג בעיניו

107 ני"מ לשדה, 22.4.1970, סדרה 2 תיק 806, אי"מ, "בלי הפלסטינים לא יהיה שלום", **הארץ**, 24.12.1973, עמ' 14.

108 "Negotiating with the P.L.O", *The New York Times*, 26.1.1975.

109 "הצהרה: אני מחוז לקונצנוס", **הארץ**, 8.9.1977, עמ' 9.

110 לדוגמה, "נתן ילין-מור, חבר 'הוועד לשלום צודק בין ישראל והארצות הערביות' – מגלה: נפגשתי עם יועצו של עראפת – בפריז", **ידיעות אחרונות**, 9.11.1976, עמ' 25 ו-36.

111 "A Letter to a Black September Fighter", *Middle East International*, April 1973, 14.8.1976, "Israeli Terror in a 40's and the P.L.O", *The Washington Star*, 14.8.1976.

לעקיבא ארגנסט סימון, 6.6.1978, סדרה 2 תיק 593, אי"מ.

112 "סכנה: רעל", **הארץ**, 29.11.1972, ר' גם ברגמן לני"מ, 29.11.1972 ותשובתו מיום 12.12.1972, סדרה 2 תיק 133, אי"מ.

את תמצית הרע בימין הלאומני – מאיר כהנא. עוינותו הרבה ל"קדאפי היהודי", כך כינהו,¹¹³ באה על רקע תפיסתו הגזענית של כהנא ומעשיו נגד האוכלוסייה הערבית ופעילותו הפרובוקטיבית לשבירת מסך הברזל.¹¹⁴ ילין-מור התנגד לאופי פעילות כזה וטען שהוא מזיק לאינטרסים של יהודי ברה"מ. את דעתו על כהנא הוא הביע במקומות רבים¹¹⁵ אך שתיים מהן ראויות לציון מיוחד: באחת מהתכתבויותיו עם יוצא לח"י שלימד באחד הקולגים בארה"ב, שלח לו הלה מודעת פרסום על הרצאת זיכרון ליאיר שאותה ארגן. על המודעה, בסמוך לתמונתו של יאיר, הופיע גם סמל האגרוף של כהנא. ילין-מור הנרעש הגיב בחריפות. תמונתו של אברהם שטרן עם הסמל של הליגה להגנה יהודית... הוא דקר בליבי כמו בסכין... איך ניתן להשוות בכלל בין יאיר המדינאי רחב האופקים, לכהנא הקנאי והגזען. האם האמריקאים יזווגו פעם את לינקולן עם טיפוס כמו היטלר? ... אני יודע טוב מאוד שכהנא מעוניין ששמו ייקר עם המחתרות שלחמו נגד השלטון הזה, כדי להיות מקושט בנוצותיהם. הוא לא יזכה לכך כשם שלא יזכה להערכה אם מישוהו ירצח אותו נפש, ניבא ולא ידע מה שניבא.¹¹⁶

הבמה השנייה שבה ראה חשיבות לחשוף את כהנא הייתה באלגעמיינער זשורנאל ("כתב עת כללי"), העיתון הגדול ביותר בידיש בארה"ב, שהיה בעל אוריינטציה ימנית מובהקת. עורך העיתון, גרשון יעקובסון, שם מפורסם באותם ימים, חסיד לובביץ' ממקורבי הרבי ודמות בלתי שגרתית בעליל, הזמין את ילין-מור לכתוב בקביעות בעיתונו. הוא רצה לגוון את אופיו המונוטוני של העיתון בדעות לא שגרתיות שיעוררו פולמוסים וויכוחים. ילין-מור נענה להצעה וכתב בקביעות בעיתון החל משנת 1975 ועד מותו. גם בבמה בלתי שגרתית זו הוא לא הסתיר את דעותיו והטיף למען הערכים שבהם האמין – קידום השלום, תמיכה בברה"מ ועוד.¹¹⁷ גם תיעובו המוחלט כלפי כהנא לא נפקד.

דעותיו המתריסות, שנגדו באופן מובהק את האוריינטציה הימנית והדתית של העיתון, לא עברו בשקט ועוררו כצפוי פולמוסים סוערים ברחוב היהודי האורתודוקסי ומעל דפי העיתון. כך לדוגמה, אחד מהקוראים קבל על כך שהעיתון נותן במה משותפת לחשובי חסידי חב"ד מחד, ולתעמולה

113 ני"מ להרמגל, 17.3.1974, סדרה 2 תיק 259, אי"מ.

114 ני"מ ליעקובי, 18.6.1972, סדרה 2 תיק 355, אי"מ.

115 לדוגמה, "קללת הרב כהנא", הארץ, 28.4.1977, עמ' 11.

116 ני"מ להרמגל, 17.3.1974, סדרה 2 תיק 259, אי"מ.

117 לדוגמה, "ירושלים ומוסקבה", אלגעמיינער זשורנאל, 9.5.1975, "בכנס עם פלסטינים", שם, 23.5.1975.

ארסית של אדם פרו-פלסטיני החותר תחת ביטחון מדינת ישראל מאידך.¹¹⁸ היה גם מי שהפעיל לחצים ואף יותר מכך איומים באלימות כלפי יעקובסון, על מנת להפסיק את פרסום הדברים אך הוא לא נכנע והמשיך לתמוך בו בכל כוחו.¹¹⁹

תומך נלהב נוסף היה לא אחר מאשר הרבי מלובביץ'. בסמיכות לראש השנה תשל"ז (1976) ביקר ילין-מור בניו-יורק ויעקובסון הזמין אותו ל"התוועדות" אצל הרבי. ילין-מור חשש מהמפגש אך נכנע להפצרות יעקובסון שהבטיחו שהרבי הוא אדם פתוח. בסוף הטקס נפגשו השניים ולאחר דין ודברים בענייני אמונה והשקפת עולם, הורה לו הרבי להמשיך ולכתוב בעיתון ולא, המקום יישאר ריק. "אני קורא את כל מאמריך בעיתון ופותח דווקא בהם עוד לפני שאני קורא אפילו את דבר העורך, תדע שהקב"ה העניק לך חוש כתיבה יוצא מן הכלל", אמר לו. כעבור ימים אחדים ביקרו ילין-מור שוב ומסר לו את ספרו על לח"י. הפגישות השאירו רושם רב אצל ילין-מור שעולמו היה רחוק כמזרח ממערב מהרבי. "שיא השיאים" של הביקור בניו יורק, כתב ליעקובסון ואפילו קיווה לכתוב ספר על הרבי אך הדבר לא יצא לפועל.¹²⁰ סיפור הפגישה בין השניים הפך למיתוס בתנועת חב"ד, לא מעט בזכות האפילוג המפתיע לאחר מותו של ילין-מור,¹²¹ אך לא נקדים את המאוחר.

אנקדוטה זו, בכוחה להאיר את המורכבות באשר לדמותו של ילין-מור. הוא היה ממוקם בשוליים הפוליטיים ורחוק מרחק רב מהקונצנזוס. אך למרות זאת ניצב בשורה הראשונה של האינטלקטואלים והפובליציסטים וקולו היה חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית בזירותיה השונות.

בין מהפך למהפך: שנותיו האחרונות של ילין-מור

שנותיו האחרונות עמדו בסימן תמורות מדיניות ופוליטיות מרחיקות לכת, אם בתחום הצר של מחנה השלום, בפוליטיקה הישראלית בכללה ובמעגל הרחב יותר של המציאות האזורית. תהליכי העומק שעברה החברה הישראלית לאחר מלחמת יום הכיפורים השפיעו גם עליו. מבחינה פוליטית הוא נחל אכזבה וייאוש מהמערכת הפרלמנטרית ולקראת בחירות 1977 הוא נחל

118 "מחאה נגד נתן ילין-מור", אלגעמיינער זשורנאל, 15.7.1977.

119 נ"מ ליעקובסון, 25.3.1975, סדרה 2 תיק 356 ושלמה שמיר לני"מ כ"ד בניסן תשל"ה, סדרה 2 תיק 833, אי"מ.

120 נ"מ ליעקובסון, 12.10.1976 ו-18.4.1977, סדרה 2 תיק 356, אי"מ.

121 הסיפור הובא בבית משיח, כ"ג תמוז תשע"ה (מס' 980), עמ' 37-41.

מהתערבות כלשהי ובחר לעמוד מן הצד. להצעת חד"ש להצטרף לרשימתה במקום בטוח, סירב.¹²² על ייאשו תעיד העובדה שעד לרגע הטלת הפתק לקלפי הוא טרם החליט עבור איזו מפלגה להצביע.¹²³ לבסוף, החליט זמן קצר לפני הבחירות ולראשונה בחייו להצביע למערך מתוך תחושה נפשית קשה ומתוך חשש להתחזקות מחנה הימין. את תחושותיו הקשות לאחר המהפך ועליית הליכוד לשלטון, ביטא במרירות: חרף ההרגשה המוקדמת הרעה, לא תפסתי בהכרתי שהמפלגה למערך עלולה להיות כה קשה... אלא שהתוצאה היא מרה. לשלטון הגיעה הריאקציה השחורה... כאשר ראיתי בטלוויזיה באותו לילה את מה שנעשה בבית ז'בוטינסקי, זה היה כ"כ מעורר תיעוב, כ"כ קרתני וחשוק, עד כי היה רצון להאמין שאין זה אלא חלום רע...¹²⁴ מתוך היכרותו רבת-השנים עם בגין, ראש הממשלה הנבחר, הוא קבע שבגין מסוגל להוביל את ישראל למצדה שנייה ולגרום לחיסול ישראל.¹²⁵ בדעה שונה אחז עמוס קינן שהתייחס למהפך מזווית ראייה היסטורית רחבה, ולמרות שסבר שדרכו של בגין היא הרת אסון, הוא ראה בבחירתו תיקון עוול ותחילת תהליך היטהרות מהנורמות הפסולות שאפיינו את שלטון מפא"י עוד מימי הסזון.¹²⁶

למרות תחושותיו המוקדמות, החל ילין-מור לשנות את דעתו בעקבות פתיחת המגעים לשלום עם מצרים, ובפעם הראשונה ראה בחיוב את עליית מחנה הימין לשלטון. נקודת הבוחן מבחינתו הייתה סירובה המתמיד של מפלגת העבודה לפתיחת מו"מ עם מצרים.¹²⁷ מנגד, הוא היה ספקני למדי ביחס לחתימת הסכם שלום ומצב רוחו נע כמטוטלת כתוצאה מהעליות והמורדות הכרוכות מדרך הטבע במו"מ כזה. בביקור סאדאת בירושלים בנובמבר 1977 הוא ראה כמאורע החשוב ביותר בהיסטוריה של ישראל מאז קמה.¹²⁸

חתימת הסכם השלום עם מצרים אושרה בכנסת ב-22 במרץ 1979 ונחתמה בווינגטון כארבעה ימים לאחר מכן. כעבור ימים ספורים, בתחילת אפריל, ביקר בגין בקהיר והתקבל בטקס רשמי. עבור ילין-מור זו הייתה סגירת מעגל היסטורית. לא רק בהיבט האישי, שהרי הוא הטיף זה שנים

122 נ"מ לברנר, 25.4.1977, סדרה 2 תיק 146, אי"מ.

123 "איך אצביע? בעיניים עצומות", טורי שמאל, אפריל 1977 (79), עמ' 8.

124 נ"מ לארנוני, 29.5.1977, סדרה 2 תיק 75, אי"מ.

125 נ"מ להרמן, 31.5.1977, סדרה 2 תיק 260, אי"מ.

126 קינן לבגין, 21.6.1977, מסמך מס' 36046, ארכיון קינן.

127 "הצעדים הראשונים בדרך לתבונה", הארץ, 25.11.1977, עמ' 14.

128 נ"מ להרמן, 12.6.1978, סדרה 2 תיק 260, אי"מ.

רבות לשלום עם מצרים, אלא בעיקר כהוכחה לצדקתה של לח"י וביטוי לניצחון השקפתה האנטי אימפריאליסטית. באופן סימבולי, טען, הנפת דגל ישראל וניגון התקווה במצרים בדיוק ביום שבו הוצאו להורג "שני אליהו",¹²⁹ פעולה שביצעו כשליחי העמים המדוכאים תחת הבריטים, כמו סגרה מהלך מדיני ארוך שנים שבו החלה לח"י לשיתוף פעולה בין העם העברי למצרי. "העם העברי עומד לימין תביעתכם לעצמאות גמורה... בכוחות משותפים יקל לנו לנצח במלחמה הזו למען העצמאות שלכם ושלנו", ציטט מעיתון המחתרת דאז.¹³⁰

העדנה לה זכה בשנותיו האחרונות, מקומו בחזית הפובליציסטית ומעמדו המרכזי במחנה השמאל שהתבטא בפגישות בינלאומיות, השתתפות בכינוסים ובמועצות שלום למיניהן, ביקורים חוזרים בברה"מ ומנגד פגישות עם אנשי ממשל אמריקאים, עמדו בסתירה למצבו הבריאותי. השנים הרבות שבהן נאבק נתנו בו את אותותיהן והוא החל לסבול ממחלות שונות. בתחילת 1979 אושפז לתקופה ארוכה והתגלה שהוא סובל ממחלה קשה.¹³¹ הוא לא הסתיר מידידיו הקרובים את דבר מחלתו אך שמר על אופטימיות יחסית ונשא בגבורה את כאביו. את ההערכה הרבה כלפיו ניתן לראות מתגובתם לבשורה הקשה, כפי שביטא גילן: "בקשתי אליך רק שתשמור על עצמך... לידי רבים מאתנו אתה לא סתם אחד הראשונים ההולכים בדרך, אלא גם מופת אישי... אינני נוהג להשתפך... ואין זה סגנוני הרגיל, אך אמת היא אמת".¹³² אך מצבו הלך והחמיר.

רקוויאם ללוחם

ב-12 בפברואר 1980, במלאות 38 שנה לרצח יאיר ולאחר העלייה המסורתית לקברו, התקיים טקס ממלכתי לחלוקת אות לח"י ליוצאי הארגון. ילין-מור נעדר מהטקס מחמת מצבו הרפואי הקשה. ימים ספורים לאחר מכן הגיעה לביתו משלחת רשמית שכללה את נציג משרד הביטחון, את דוד שטרן, אחיו של יאיר, ואת שותפיו לארגון, מנכ"ל משרד רוה"מ מתתיהו שמואלביץ, ואנשל שפילמן שהעניקו לו את האות באופן פרטי. כשקיבל את האות, זלגו

129 באופן בלתי מוסבר הוא טעה בתאריכים. השניים הוצאו להורג ב-22.3.1945. ביקורו של בגין במצרים התרחש באפריל.

130 "המאבק לא היה לשווא", הארץ, 17.4.1979, עמ' 13-14.

131 רופאיו נהגו ברגישות והסבירו לו את מאפייני המחלה אך ללא ציון השם המפורש.

132 גילן לני"מ, 8.9.1979, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

עיניו של האיש הקשוח וחסר המורא דמעות. זו הייתה סגירת מעגל של חיים שלמים והגעה לקתרזיס. כעבור זמן קצר נפטר.¹³³ הלווייתו שנערכה בחלקת לח"י בבית העלמין בחולון, איחדה את ידידיו ומכיריו משנות פעילותו ומכל קצווי הקשת הפוליטית. מצד אחד נכחו בגין, שמיר ואלדד, ומהצד השני, אבנרי, מאיר פעיל, תופיק טובי, חברי רק"ח ורבים אחרים. גאולה כהן בחרה להיעדר. כמיטב המסורת הושר המנון לח"י בקול חרישי מעל הקבר. תקרית אחת האפילה על האירוע – ההספד שנשא שמיר, שותפו להנהגת המחתרת בעבר ויו"ר הכנסת בהווה. קודם לכן, כשהתראיין בתקשורת, סיפר שמיר על המפגשים ביניהם בשנים האחרונות שהיו כואבים עבור שניהם.¹³⁴ כעת, ולאחר שתיאר את קורות חייו רבי המעש של ילין-מור, בחר להתייחס בפומבי לחילוקי הדעות ביניהם ואמר: "הלב בוכה על הכישרונות הגדולים, השכל החריף וכושר הביטוי אשר לא מצאו את האפיק והביטוי הנכון כדי לשרת את העם".¹³⁵ חוסר הרגישות שבה נאמרו הדברים, למרות שביטאו כאב עמוק על דרך משותפת שנקרעה, עוררו זעם גדול בקרב משפחתו וחבריו של ילין-מור.¹³⁶

אלדד, שלא סלח לשותפו לשעבר על 'בגידתו' וניצל את מותו לסגירת חשבון אחרון, היה בוטה יותר. בטורו הקבוע ב**ידיעות אחרונות**, כתב הספד על "גרא" (כינויו של ילין-מור בלח"י), ובו קבל על עריקתו ממחנה נאמני יאיר ומלכות ישראל והנזק הרב שגרם לישראל בפעילותו המאוחרת. "אתה באמת מתאבל על מותו?", נשאל והשיב: "באמת ובכנות ומכל מעמקי הלב ומעמקי לח"י... כבר שלושים שנה אני מתאבל עליו".¹³⁷ מה שלא העז לומר בפומבי, כתב לידיד יוצא לח"י: מותו של ילין-מור לא ציער אותו כלל וללוויה החליט ללכת אך ורק מטעמים חינוכיים ולא רגשיים, בניגוד גמור לתחושות הצער שחש על מותו של יגאל אלון מספר ימים לאחר מכן.¹³⁸

133 "ילין-מור קיבל את לח"י בביתו", **מעריב**, 18.2.1980, עמ' 15, "מת נתן ילין-מור", **שם**, 19.2.1980, עמ' 2.

134 "נתן ילין-מור – ציוני אמיתי", **הארץ**, 21.2.1980, עמ' 14.

135 "שמיר: 'אנו נפרדים מאחד מטובי הלוחמים לחרות', **מעריב**, 20.2.1980, עמ' 15.

136 "תרבות חיינו", **ידיעות אחרונות** (מוסף לשבת), 22.2.1980, עמ' 17, אורי אבנרי "נתן-משורה שחרר רק המוות", **העולם הזה**, 27.2.1980, עמ' 27-30 ו-48 (להלן: אבנרי, "נתן-משורה שחרר").

137 "גרא ז"ל", **ידיעות אחרונות**, 22.2.1980, עמ' 15.

138 אלדד לאיבינסקי, ר"ח ניסן תש"ם, מס' משלוח 1128/2003 תיק 463, ארכיון לח"י בתה"ש.

בנימה דומה העיד אבנרי ששמע מאלדד בשעת הלוויה שמבחינתו נתן מת לפני 31 שנים והיום רק נקבר.¹³⁹

אולם לדברים היה אפילו מפתיע ויותר מכך, דרמטי. כשנה וחצי לאחר מותו, פרסם אלגעמיינער זשורנאל באופן מפתיע שני מאמרים שכתב ילין-מור ובהם תיאר את רשמיו מפגישתו עם הרבי מלובביץ. לכתבות צורף מכתב שכתב זמן קצר טרם מותו ליעקובסון ובו תיאר את מצבו הקשה ואת הרגשתו שימיו ספורים. בקשתו הייתה לפרסם את הכתבות אך ורק לאחר מותו בתקווה שהם יעמדו לזכותו והיו מליצי יושר עבורו בעומדו לפני כיסא הכבוד, כשיצטרך לתרץ את החטאים שחטא שהרי "אין צדיק בארץ אשר לא יחטא".¹⁴⁰

אך זה לא היה סוף הסיפור. כעשור לאחר מכן, בעצרת היובל להקמת לח"י בהשתתפות נשיא המדינה הרצוג וראש הממשלה שמיר, עלה אלדד לשאת דברים. לאחר מילים אחדות הפתיע ואמר: [ו]אני רוצה לנצל הזדמנות זאת, מי יודע אם עוד אגיע לאיזו הזדמנות אחת כזאת לעשות דבר שאולי יפתיע רבים. זה ממש על מצפוני. ביום חמישים ליובל לח"י אני רוצה להגיד מילים אחדות על מי שהוזכר כאן היום, ובצדק. זהו חבר מרכז לח"י, נתן ילין-מור המנוח – גרא. והמשיך אלדד וציטט את מכתבו ה'מזעזע' של ילין-מור. את דבריו סיים בדברים שנאמרו לאגריפס המלך בימי בית שני: "ואני אומר מפה לגרא: 'אחינו אתה!'".¹⁴¹

בתום השבעה קיימה מליאת הכנסת ישיבה לזכרו. יו"ר הכנסת שמיר פתח את הישיבה והעלה על נס את דמות שותפו לשעבר. אחריו הספידו ראש הממשלה בגין, שסיפר על דרכם המשותפת לאורך השנים. אחרון הנואמים היה ח"כ זרח ורהפטיג, שבחר לצטט מקצת מדבריו בכנסת הראשונה שעסקו בשלמות המולדת ובהתנגדות לחלוקת הארץ. ח"כ שולמית אלוני קפצה ממקומה ושאלה בציניות, "האם בהבאת דברים אלו יש משום כבוד המת?"¹⁴² אנקדוטה זו ממחישה באופן תמציתי את הבעייתיות שבהערכת דמותו של ילין-מור. מחד, עברו ההרואי כאדם שלחם וסיכן את חייו למען עצמאות ישראל, ומנגד, הוא שינה את תפיסותיו האידיאולוגיות באופן חסר

139 נתן – משורה שחרר, עמ' 30.

140 "מתנגד בהתוועדות חסידית אצל הרבי מלובביץ", אלגעמיינער זשורנאל, 25.9.1981, "בין כסה לעשור אצל הרבי מלובביץ", שם, 2.10.1981. במאמר אחר שהתפרסם לאחר מותו הוא תיאר כיצד הוא עובר את שבועת מדורי הגהנום עד שאורו של הרבי מסייע לו. את דבריו חתם "ד"ש מהגהנום".

141 מס' משלוח 1128/2003, תיק 468, ארכיון לח"י בתה"ש.

142 ישיבת הכנסת מיום 25.2.1980. פרוטוקול הישיבה נמצא בסדרה 5 תיק 141, אי"מ.

תקדים ופעל לכאורה למען מטרות הפוכות מאלה הראשונות. לא לחינם דמותו נחשבת חידה שטרם פוענחה.

שותפיו בשמאל שהתרעמו על האופי שבו הוצג, החלו בתהליך גלורפיקציה והעלו על נס את כישוריו החדים והבנתו הפוליטית הפנומנלית, פעילותו למען השלום והיותו ממעצבי פתרון שתי המדינות ומראשוני המטיפים לדיאלוג עם הפלסטינים.¹⁴³ בטורו ב"פתחלנד" הספידו עברון במילים נרגשות וניסה "לפענח" את חידתו ואת סטייתו האידיאולוגית. להבנתו, פרק חייו השני אינו סותר במאומה את תפיסת העולם של "לח" אלא מהווה המשך ישיר ועקבי שלה. יתרה מזו, הוא קבל על עצם השאלה וטען שמקורה באנשי "לח" מהאגף הימני-רדיקלי המנסים לנכס לעצמם את מורשת "לח", עיוות היסטורי מובהק נוכח האוריינטציה השמאלית הברורה של "לח".¹⁴⁴ גם אבנרי נקט בגישה דומה וקבע ש"קשר ישיר מוביל מהתחלותיו כצעיר ציוני-לאומי בפולין... דרך פעולתו במחתרת שהטיפה נגד האימפריאליזם, אל השלב האחרון שבו הטיפ למו"מ עם אש"ף ולכינון מדינה פלסטינית לצד ישראל".¹⁴⁵

חידת ילין-מור

כיצד ניתן לפענח את סוד אישיותו של ילין-מור, שהרי "חידתו" עומדת במקומה בעקבות הפער בין שתי תקופות חייו, שביטא רוויזיה בתודעתו הלאומית ונסיגה מהתפיסות שבהן אחז עד אז. מי שהיה ער לפער, היה הוא עצמו שבגילוי לב ניסה להסביר ליוסי אחימאיר את הקו שהנחה אותו:

... לדעתי חייב כל אדם להילחם תמיד בעד העניין שהוא בעיניו המרכזי בחיי חברתו. לפני עשרים וחמש שנים ויותר, האמנתי בכל ליבי, כי השגת החרות, העצמאות, הריבונות המדינית – היא הקובעת לעתידנו. הייתי בטוח שאם ניכשל במשימה זאת, לא תהיה תקומה לעם. לא בארץ ולא בארצות הפזורה... על כן נכון הייתי לתת את חיי להשגת המטרה הגדולה. השגנו אותה... ע"כ מאמין אני בכל לב, גם הפעם, כי בתקופתנו המטרה הגדולה והקדושה ביותר היא – לרשום את קיום מדינת ישראל כעובדה קיימת, מקובלת על כל העולם... את זאת אנו יכולים להשיג רק על ידי שלום עם שכננו, ע"י התפייסות היסטורית איתם. בשביל השגת מטרה זו, שבה לדעתי,

143 "אילו נכח נתן ילין-מור בהלוויית עצמו", על המשמר, 21.2.1980, עמ' 3.

144 "לזכר אחינו הבכור", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 22.2.1980, עמ' 16 ו-18, ר' גם "תרומת איש הקצוות", הארץ, 26.2.1980, עמ' 11.

145 אבנרי, "נתן – משורה שחרר", עמ' 30.

תלויים חיי עמי ומדינת, אני נכון להקריב הרבה, כמו אז. כי המטרה איננה קדושה פחות. היא יורדת לשורשי הקיום: להיות או לחדול... ע"כ לא אני צריך להשיב על השאלה מדוע אני הולך בדרך שאני הולך. אחרים זולתי חייבים להשיב... מדוע קפאה הבנתם? מדוע אין הם רואים את הנעשה בעולם בעיני בשר בעל כושר אנליטי אלא שוגים באשליות?... אין לי ביטחון כי דברי יהיו סבירים בעיניך. כמעט בטוח אני להיפך... האם גם עתה יאמרו בעוד זמן-מה, הנה היה מי שכתב את האמת לאמיתה, אך לא שעו לדבריו? האם לא יהיה מאוחר מדי?¹⁴⁶

מקורביו לעומת זאת ראו את דרכו הפוליטית כהמשך לפעולתו והשקפת עולמו בלח"י כפי שצוין, ומנגד מתנגדיו מקרב יוצאי לח"י ובראשם אלדד, ראו אותו כבוגד בערכי יאיר ולח"י וכמומר להכעיס. היה גם מי שטען שהקו המשותף בין התקופות הוא ההכרה בעיקרון מרכזי אחד הנכון לכל עם מדוכא והוא מאבק למען העצמאות וזכויות יסוד.¹⁴⁷ מנגד, הרצל רוזנבלום עורך ידיעות אחרונות גרס שאמונתו בהתפשטות הקומוניזם במזרח התיכון הובילה אותו לצד שכנגד, בדומה למשה סנה. "ילין-מור הרגיש צורך להיות קיצוני בכל מחיר", הוסיף. אך למרות הניסיון הפסיכולוגי להבין את מניעיו, גם הוא לא האמין שניתן לדעת באמת מה הרגיש "הציוני הלוחם" בליבו.¹⁴⁸ אולם, בעוד לסוגיות שונות במשנתו המאוחרת ניתן למצוא שורשים בהשקפת לח"י, אין ספק שהמהפך בתודעתו הלאומית דורש ברור. האם יש חוט מקשר בין פרקי חייו השונים?

בבסיס שאלה זו עומדים המניעים הנפשיים המצויים בתחום המטושטש שבין המודע והלא-מודע, או בקיצור "פסיכו-היסטוריה". לדעתי ערך אחד עמד בראש סולם הערכים שלו כערך-על – אתוס ה"חרות". עוד מינקות ונוכח תהפוכות החיים דאז, תקופת מלחמת העולם הראשונה, אחד הרגשות הראשונים שהוטבעו בנפשו היה מאבקם של עמים לחופש לצד היותו זר למאבק זה.¹⁴⁹ רגש זה הוביל אותו לשורות התנועה הלאומית, במסגרתה פעל לחרות ישראל, ובסופו של דבר, לראות במלחמה כנגד האימפריאליזם יעד עיקרי, יעד לו שותפים גם ערביי ארץ ישראל והמרחב. ההתנגשות הבלתי נמנעת בין התודעה הלאומית לבין המאבק האימפריאליסטי, כלומר, שאיפות

146 נ"מ לאחימאיר, 29.9.1974, סדרה 2 תיק 29, אי"מ.

147 פתק בכתב יד של פרופ' עקיבא ארנסט סימון, נמצא בתיק ההתכתבויות ביניהם, סדרה 2 תיק 593, אי"מ.

148 "ילין-מור ז"ל", ידיעות אחרונות, 20.2.1980, עמ' 2.

149 נ"מ לפראנק, סדרה 2 תיק 681, אי"מ.

הערבים להגדרה עצמית, הובילו דיאלקטית לגיבוש מלא של "תודעת החרות" שהלכה וגברה. תרמו לכך הזדהותו האישית עם "מעמד המדוכאים" ולוחמי החרות בצד שכנגד, שלווה בעוונות ארוכות שנים למסד הישראלי והתמורות הגיאופוליטיות האזוריות והעולמיות כפי שפירשן. סיום התהליך הצביע על נטישת ערכי היסוד הישנים. בנימה כזו כתב לידיד בארה"ב, שסייע לו בפרסום מאמריו בעיתוני ארה"ב: "עלה בדעתי שטוב היה אילו הייתה מתפרסמת בראשית הכתוב הקדשה מעין זו: 'ללוחמי החרות, בכל מקום ובכל זמן, הלוחמים לשחרור עמם בלי לשאוף לדיכוי עם אחר'".¹⁵⁰ לתפיסה זו רמזו עברון בהספדו כשקבע שהבסיס לתפיסתו היה בסיס מוסרי ולפיו כל העמים זכאים לחרות ולשוויון.¹⁵¹ תפיסה זו קיבלה ביטוי רב גם כלפי מדיניות הפנים, תמיכה בשוויון זכויות לאוכלוסיות המקופחות, התנגדות לכל סוג כפייה דתית ועוד. עם זאת, מתוך בחירה מודעת הוא בחר לפעול בזירה המקומית ולא בזירה הקוסמופוליטית למימוש מהפכה עולמית.

מה היה מאזן הישגיו? למרות היותו נון-קונפורמיסט, וייתכן דווקא בגלל זה, נזקפו לטובתו הישגים לא מבוטלים. הוא היה ממעצבי חזון שתי המדינות וזכות ההגדרה העצמית לפלסטינים, תפיסה שהיא הדוקטרינה המקובלת בזירה המדינית הבינלאומית והיה שותף להנחת היסודות למגעים עם גורמים פלסטינים. תפיסה שיצרה דפוסי פעולה שהשפעתם על פתרון הסכסוך (או הניסיונות לפתרון) בלתי מבוטלת. מאמריו בעיתונות בארץ ובעולם הפכו אותו לקול בולט בעיצוב דעת הקהל בסוגיית השלום ולשותף בשמאל העולמי. כושר הניתוח המבריק שלו תרם תרומה מכרעת לעיצוב מסגרת קונספטואלית מגובשת לרעיונות שונים, ותדמיתו כלוחם לשחרור לאומי שהפך ללוחם למען השלום הפכה אותו לדמות מופת מעוררת השראה שהשפיעה על מעגלים שונים. לא לחינם הגדיר אותו אבנרי כ"איש שהקדים את רובם", וקבע שבצורה סמלית, קורות מדינת ישראל מתמצות בעובדה ששמיר ולא ילין-מור הוא זה שהפך לראש ממשלה.¹⁵²

מצד שני, בחייו הוא נכשל כישלון אחר כישלון והפך לדמות טראגית. במאמר מאוחר, ביכה מעריצו אדם ברוך את דרכו הפוליטית וניתח את הסיבות לכישלונו: הוא חי ב"אידיאה של השמאל" ולא בחיי היום-יום העכורים, הוא התנתק מהקונפורמיות אפילו במחנה השמאל והדבר הוביל לבידודו, הוא חי במציאות מדומה והתעקש על כך שהיא אפשרית, הוא

150 נ"מ לכהנא, 22.10.1972, סדרה 2 תיק 410, אי"מ.

151 "לזכר אחינו הבכור", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 22.2.1980, עמ' 16 ו-18.

152 "האיש שהקדים את רובם", העולם הזה, 28.2.1990, עמ' 18-19 ו-41.

התקבע בשוליים והפך ליציר שוליים: "ילין-מור הגיע לשלב האנדרטה בגיל צעיר יחסית, עם קום המדינה... אבל הוא יצא מהתור והגיע למדבר. המדבר פיתח אצלו תכונות מדבריות וכך הוא נעשה קול קורא במדבר".¹⁵³ אולם לנקודה חשובה אחת לא התייחס ברוך: השפעת פולמוס מורשת לח"י על עיצוב תדמיתו הציבורית וההיסטורית.

153 "על ילין-מור", ידיעות אחרונות (מוסף 7 ימים), 27.3.1987, עמ' 17.

חלק ד'

מורשת לח"י: העימות

זמן קצר לאחר פרישתו של אלדד מרשימת הלוחמים ובהשפעת הקרע ההולך ומתרחב ביניהם, הביע ילין־מור את חששותיו כלפי העתיד בפני חברו טודי פלאי:

חוששני, כי לא נשאר הרבה משותף, לא רק ביחס להווה, אלא אף בהערכת העבר... אני רואה לפעמים את הוצאתם. יש בה רביזיה של הכל... כיצד אפוא נמצא לשון משותפת לכתיבת דברי ימי העבר. הרי לא רק העובדות חשובות, אלא גם הארתן והערכתן. וזו שנויה כל כך במחלוקת והמפריד הולך ומתרבה (ההדגשה במקור, י.פ.).*

לא חלף זמן רב וכשיצא לאור הכרך הרביעי של האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, התברר שהחשש היה מוצדק. בין שלל הדמויות בלטו מספר יוצאי לח"י שאת הערכים עליהם כתב אלדד. דרך הצגת הדמויות והפרופורציות שהוענקו להן, עוררו שיח סוער בקרב יוצאי הארגון. ילין־מור נזעק להתריע על הסילוף הזדוני שמטרתו שכתוב ההיסטוריה של לח"י, תוך הצגת אלדד כדמות המרכזית כשלצדה דמויות משנה שחשיבותן נקבעה לפי מידת קרבתן אליו.**

אין ערך על אנשי לח"י שבו לא הוזכר שמו של ד"ר שייב... גם סילוף זה לא יצלח. לא ד"ר ישראל שייב יכתוב את ההיסטוריה של לח"י. הוא יכול

* ניי"מ למנחם (כינויו המחתרתי של פלאי), ה' באלול תש"ט, סדרה 2 תיק 652, אי"מ.

** כך לדוגמה, גאולה כהן קיבלה כ-100 שורות לעומת שמיר שקיבל רק 60 שורות. ←

לכתוב ככל העולה על רוחו, אך אלה יהיו סיפורי בדים וכך יתייחסו אליהם. ההיסטוריה של לח"י תיכתב. היא תהיה כתובה בקנה מידה של אמת. לא בסגנון של קריקטורה. וגם חלקו של אלדד לא יקופח בה. אולי זה יציל במקצת את כבודו שהוא עמל כ"כ להרסו...***

מאז נוסדה, נאלצה לח"י להיאבק על דרכה, מקומה ותדמיתה. למאבק היו צדדים רבים והוא הקיף קשת רחבה של תחומים וזירות. לעיתים בעימותים אידיאולוגיים, לעיתים תעמולתיים ולעיתים החרף גם לעימותים פיזיים. לא לחינם תפס החינוך לח"י המחותר ולהזדהות מלאה איתה מקום מרכזי בקרב חבריה. אולם בעוד שבשנות קיומה הפולמוסים כווננו בעיקר כלפי חוץ, לאחר הקמת המדינה הפולמוס, שהפך בינתיים להיסטוריוגרפי, היה כפול – כלפי חוץ, על מקומה בהיסטוריה, ולא פחות חשוב, כלפי פנים, על המורשת. פולמוס שניזון מהקטבים האידיאולוגיים שאליהם פנו יוצאיה, שערבב עבר והווה, תדמית ותדמית שכנגד.

כפי שצוין, שורשי הפולמוס נמצאים בתקופה שלאחר כ"ט בנובמבר, דרך משפט רצח ברנדוט וועידת הלוחמים, וסופו הלא מוחלט עם מותו של ילין מור. פנים רבות היו לו לפולמוס והוא התנהל במספר זירות, חלקן גלויות וחלקן סמויות. שדה הקרב העיקרי היה אמנם מעל דפי העיתונות, שיוצאי לח"י משני הפלגים תפסו בו מקום מרכזי ויצרו את התנאים לקיומו אך הוא גם התנהל בכתביה ביוגרפית, בהתכתבויות אישיות ואפילו בכתביה פרוזאית. הפולמוס עסק בשתי שאלות היסוד: מי היו יאיר ולח"י ומה הזיקה והקשר המהותי בין שניהם? הנגזרת שנבעה משאלות אלה הייתה מיהו היורש ומהי המורשת? לא לחינם העסיקו שאלות אלה את הצדדים החלוקים על תהפוכותיהם והתפתחותם שהרי הם ראו בפעילותם המשך ללח"י ויצרו זיקה בין התקופות. עבורם כתיבת ההיסטוריה של לח"י איננה רק חיטוט בנבכי העבר וניסיון לקבלת המקום הראוי בהיסטוריה אלא שהיא גם בעלת משמעות אקטואלית ממשית, כיוון שהיא עמדה בזיקה לפעילותם בהווה. זו הסיבה שהפולמוס היה כה סוער, רגשי, ולעיתים גם חסר עכבות ומעצורים. זה היה קרב על עצם הקיום.

*** "עוד סלפן נוסף על הסלפנים (מכתב לחבר)", מס' משלוח 1133/2003 תיק 28, ארכיון לח"י בתה"ש.

פרק עשירי:

הקרב על יאיר

יאיר בין ימין לשמאל

באחת התמונות מהאזכרה השנתית הראשונה שנערכה ליאיר לאחר הקמת המדינה נראים בבית הקברות שלושת מנהיגי לח"י עם יאיר שטרן הבן. התמונה יכולה לשמש אילוסטרציה לנושא אחד שאלדד וילין-מור שיתפו פעולה לגביו למרות היריבות רבת השנים ביניהם – זכר האב המייסד. ניסיון ההתקשרות עם גרמניה הנאצית ליווה את יאיר כצל ושימש כלי נשק בידי אלה שביקשו לקעקע את תדמיתו ואת תדמית לח"י. השניים, איש בדרכו ובסגנונו, הגנו במשך שנים ארוכות על החטא הקדמון. ילין-מור, שנשלח כזכור בידי יאיר ליצור קשר עם הגרמנים, פעל בצורה כפולה: מצד אחד הוא דאג להבליט את הצד השני של שליחותו – הצלת יהודים והציג אותה כפעולה העיקרית. מנגד, הוא נתן הכשר עקרוני ומוסרי לניסיון ההתקשרות בטענה שבתקופות משבר מוחלט צריך לנקוט באמצעים מוחלטים, גם אם שנויים במחלוקת.

אלדד, שכזכור האשים את קסטנר בשיתוף פעולה עם הנאצים, היה בבעיה גדולה יותר, שהרי יאיר פעל לכאורה באותה דרך 'קוויזלינגית'. כדרכו הוא פתר זאת בפלפול דרשני ויצר שני מודלים של שיתוף פעולה: יאיר שפעל ממניעים לאומיים תוך ניסיון לנצל סיטואציה מדינית ייחודית להצלת היהודים, ומנגד קסטנר וה'קסטנריזם' האנטי לאומיים, שסייעו לנאצים בהשמדת יהדות הונגריה בתמורה לשחרור קבוצה קטנה ונבחרת.¹

1 "מי ומה היו יאיר ולחי", עמ' 19.

נכונותם להגן על מעשהו של יאיר ללא תנאי ולא לבחון מחדש את הדברים בפרספקטיבה של שנים, הכעיסה את יוצא לח"י זאב איבינסקי, שהקדיש מקום רב לביורו הסוגיה מתוך מטרה 'לנקות את השולחן' ומתוך ביקורת חריפה כלפיהם,² ביקורת שגם הלך היה שותף לה.³

אבל היא הנותנת. דווקא ההגנה על המעשה הבעייתי, בעיקר לאור תודעת השואה שהתפתחה לאורך השנים, מעידה כאלף עדים על מקומו המוחלט, החסין לביקורת, של יאיר בהוויית חייהם. מקום זה, שנמצא מעבר לממד הרגשי, נבע מכך ששניהם ראו בו מקור לביסוס השקפת עולמם ותוצאת הלוואי של הפגיעה במעמדו הייתה פגיעה במעמדם.

המיתוס של יאיר החל עוד בשנות המחתרת ובמיוחד לאחר הכרזת המרד המפורסמת של מנחם בגין בפברואר 1944, שסימלה את חזרתו של האצ"ל למלחמה בבריטים.⁴ לאחר הקמת המדינה התרחב המיתוס והקיף את כלל חברי המשפחה הלוחמת ובשנת 1950 נערכו לו שלושה טקסי אזכרה, של שני הפלגים בלח"י ושל תנועת החרות.⁵ ההזדקקות המורחבת למיתוס מבטאת נרטיבים שונים ומשקפת את תמצית הפולמוס ההיסטוריוגרפי, לא רק אצל יוצאי לח"י פנימה, אלא גם עם הארגון המתחרה שניסה לנכס אותו למטרותיו הפוליטיות. פולמוס שדן בזיכרון ההיסטורי של כל ארגון ובמיוחד בשאלת מקומו של יאיר כמורד הראשון בבריטים, מרד שעבור בגין נקודת הפתיחה האופרטיבית שלו הייתה הצהרת המרד.⁶ מבחינת אלדד הקנאי ליאיר, הנרטיב שהציג בגין היה חציית קו אדום והוא קרא לבגין לעלות לקבר יאיר ולחלוק לו כבוד ראשונים.⁷ גם ילין-מור לא יכול היה לשתוק על העיוות ההיסטורי וסירב להשתתף בעצרת מיוחדת לרגל 20 שנים להכרזת המרד של האצ"ל מאותה סיבה.⁸

מעל דפי סלם הרבה אלדד להאדיר את שמו של יאיר. כמעט כל גיליונות חודש שבט שבו נרצח יאיר הוקדשו לדמותו. בחלקם תמונתו עיטרה את שער העיתון ובחלקם שיריו. מאמרים שונים ניתחו את אישיותו והגותו

2 **צבת ראשונה**, עמ' 341-414. ר' גם נ"מ להרמן, 5.2.1976, סדרה 2 תיק 260, אי"מ. ראו י לציון שלא כל יוצאי לח"י הסכימו עם ניסיון ההתקשרות עם גרמניה.

3 לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, עמ' 151.

4 "Myth and Reality", p. 123.

5 "אזכרה לאברהם יאיר הי"ד", חרות, 13.2.1950, עמ' 4.

6 "מיתוס יאיר", עמ' 96-101.

7 אלדד, "מנחם בגין, עלה לקברו של יאיר", סלם י' (שבט תש"י), עמ' 8-10.

8 "אכסודוס של אצ"ל", אתגר, 20.2.1964 (77), עמ' 3.

ובחנו את מקומו ההיסטורי תוך גלוריפיקציה שלו.⁹ מעבר להיותו של אלדד סוכן זיכרון הוא גם השתמש בשמו להצדקת דרכו האידיאולוגית שאותה ראה כהמשך לדרכו של יאיר, וככלי במערכות הפולמוסיות השונות בעיקר נגד הפלג השמאלי שניסה למזער את קשריו אתו. לשם כך הוא הדגיש את השקפת עולמו של יאיר ואת מקומו כחוליה מרכזית בציר הציונות המשיחית תוך מתן מקום בולט לעיקרי התחייה כדוגמה מחייבת.¹⁰

ביטוי מובהק לתפיסה זו מופיע בדברי ההקדשה שכתב ליאיר הבן כשהגיש לו את ספר שירי אביו, שאותו הוציא לאור:

כשתזכה לראות את מלך משיח ישראל עולה להר הבית, תבוא לפניו... תיתן לו ספר שירים של אביך וכך תאמר: מלך המשיח! הנה זה ספר השירים שלוח לך מאת אבא יאיר, ועד הוא ספר זה, כי אהב אותך מאוד. גם את שיריו וגם את חייו הוא נתן עליך מלך משיח ישראל, תן כבוד לאבי יאיר. ממני אלדד, תלמיד נאמן לאבא.¹¹

ילין-מור מצדו לא יכול היה להפקיר את הזירה התעמולתית ואת השימוש האישי והאידיאולוגי שעשה יריבו בשם האיש שאותו העריץ, והציג באתגר את "יאיר – כפי שהכרתיו". בדברי ההקדמה נכתבו המניעים שעמדו מאחורי הפרסום: ברשימה זו מתאר נתן ילין-מור תלמידו של יאיר ויורשו במנהיגות לח"י את דמות רבו כפי שהכירו. תוך קביעתו בפרספקטיבה היסטורית רציונלית וחילוץ זכרו מידי אנשים הרוצים להפוך אותו מכשיר לקידום תוכניותיהם הפוליטיות המפוקפקות...¹²

הקו היה ברור: ילין-מור הוא תלמידו ויורשו של יאיר בניגוד לאלדד שטען לכתר זה. בנוסף, יאיר שייך לתחום ההיסטוריה הרציונלית ולא לאולימפוס המשיח-מיסטי שאלדד העלה אותו אליו, ובכך נשמט הבסיס שעליו נשענה השקפת עולמו המשיחית של אלדד, שהתבססה על פרשנותו למחשבת יאיר, ולבסוף, אישום כלפיו באופורטוניזם פוליטי ובניצול ציני של שמו של יאיר.

אולם ילין-מור היה במגננה שהרי הטרנספורמציה האידיאולוגית שעבר שללה בצורה שאינה ניתנת לפרשנות את מחשבת יאיר, כפי שהשתקפה בכתביו. משכך, במלאכת מחשבת אפולוגטית, הוא שלל את תורתו הכתובה

9 לדוגמה, אלדד, "אברהם שטרן-יאיר, עברי ללא תסביכים", סלם ל"ה (שבט תשי"ב), עמ' 2-3.

10 כבר בגיליון חודש שבט הראשון הוא פרסם אותם בגרסתם המלאה (סלם י' [שבט תשי"ב], עמ' 2).

11 יאיר שטרן, "אבי", מעריב, 3.2.1967, עמ' 7.

12 "יאיר – כפי שהכרתיו", אתגר, 25.1.1962 (23), עמ' 4-5 (להלן: "יאיר כפי שהכרתיו").

של יאיר ובמיוחד את עיקרי התחייה, המכשול האידיאולוגי העיקרי מבחינתו, וטען שלא ניתן להשתמש במילה הכתובה בצורה אנכרוניסטית ולקבוע שעמדותיו של יאיר שהיו נכונות לזמן תקפות גם בהווה. מחשבתו המדינית של יאיר לא הייתה מקובעת והתפתחה דיאלקטית עם המציאות תוך חיפוש פתרונות חדשים. מי שמבקש השראה והדרכה מדמותו של יאיר צריך לחפש אותה בדרכו הפוליטית ובעיקר במותו ההרואי ולא מהדברים שכתב. זהו הלקח שנלמד ממנו ואלה הערכים שהדריכו את לח"י בשנות פעילותה.

גם ביחסו ליהודי התפוצות, מוקש נוסף מבחינתו, הוא הסתמך על יאיר, שראה לדבריו בנוער היהודי בפולין שהיה מחובר נפשית לארץ ישראל, חלק מהאומה העברית, בעוד אלה שלא הייתה להם זיקה לארץ, נמחקו מתודעתו. אולם יותר מכול הוא ביקש להידמות ליאיר כאדם הדבק בצורה מוחלטת בצדקת הדרך גם במחיר השמצות ופגיעות מצד חבריו לשעבר: היום חוזרים על מלאכת ההשמצה אנשים הרואים את עצמם כפקודיו ותלמידיו של יאיר... רק במקרה הם נתגלגלו אל דגלו של יאיר. מבחינת אופיים היו מתאימים לעמוד מן הצד השני של המתרס. להימנות עם רודפיו, עם המלשינים, עם המבקשים להסגירו לידי האויב.¹³ המסקנה ההיסטוריוגרפית הנגזרת מכך היא שהוא ראה בלח"י תנועת שחרור אנטי־אימפריאליסטית ואת יאיר כמתווה דרך פוליטית שהוא ממשיך ללכת בה. כל זאת מתוך ניסיון שכנוע עצמי, אמיתי או לא, שהשקפתו של יאיר הייתה משתנה בחלוף הזמנים והנסיבות. שלא במקרה, באותם ימים ממש פרסם אלדד מסה ארוכה שמטרתה הייתה "ניסיון לתת היסטוריה אידיאית ופוליטית תמציתית של לח"י מיסודו של יאיר ועד סופו שלא מאיר הוא. על המה והאיך והלמה של מהלך זה..." (ההדגשה במקור, י.פ.).¹⁴ גם הוא כיריבו ניסה לבסס את סמכותו על קרבתו ליאיר עד לימיו האחרונים, וראה עצמו כיחיד המוסמך לפרש את מטרות היסוד כפי שניסח אותן יאיר, מטרות שנשכחו מסיבות שונות. במסה שנפתחה בתיאור הרעיון המשיחי בישראל הכולל קיבוץ גלויות, חידוש המלכות והקמת בית המקדש וקביעתו כמטרת על, בחן אלדד כמבוא את השלבים השונים שהובילו להתפתחות המחשבה האידיאולוגית והמדינית של יאיר ולח"י, שבה ראה גורם ייחודי בתהליך הגאולה המשיחי, החל משלביה הראשונים של התנועה הציונית, דרך תורת אצ"ג וברית הבריונים

13 "יאיר – כפי שהכרתיו". ביקורת נוקבת על דרך הצגתו, ר' צבת ראשונה, עמ' 398-400.

14 "מי ומה היו יאיר ולח"י", עמ' 5.

וכלה באצ"ל ובפילוג. את עיקר דבריו הקדיש לסקירה נרחבת של לח"י תוך הדגשת הנרטיב האידיאולוגי שאותו הציג. הוא שלל לדוגמה את התפיסה שראתה בלח"י כנלחמת באימפריאליזם בכללו וקבע שהמלחמה כוונה אך ורק כנגד האימפריאליזם הבריטי. הוא גם הצביע על כך שהצלחת התפיסה המדינית של לח"י שהובילה לתהליך ההשמאלה, גרמה למרבה הפרדוקס לאובדן דרך אידיאולוגי ולאובדן זהותה כתנועת מהפכה לאומית החותרת לשלטון – מטרתו המוצהרת של האב המייסד. שירת אצ"ג ותורתו של יאיר ניסו להעלות את הציונות על המרכבה המשיחית בדרך לגאולה השלמה, קבע, אך לח"י לא הגשימה את ייעודה ואיבדה את החזון.¹⁵ זה היה הניתוח המקיף ביותר עד אז על לח"י.

הטקטיקה שבה השתמש אלדד לא הסתמכה אך ורק על צידוקים אידיאולוגיים והסתמכויות על האב המייסד אלא כללה גם עימות ישיר עם הצד שכנגד ושלילת טיעוניו. הוא תקף, לא פעם במילים חריפות, את אלה שבגדו בתורת יאיר ובחזון מלכות ישראל, וקרא להם לא לשאת את שמו לשווא.¹⁶ היעד שאליו כוונו הדברים היה ברור. ההזדמנות הגדולה נקרתה לפתחו כאשר ילין-מור פרסם מאמר הערכה לאירוע שבו נקרא גן ציבורי באופקים ע"ש יאיר. במאמר הוא מתח קו לירי בין תקופת ה'גנים', שבה יאיר המבוקש נאלץ לגור מעת לעת בגנים הציבוריים, לבין המאורע המתואר, ותיאר את דמותו ה'אמיתית' ואת הלקח הנלמד ממנה.¹⁷ תגובתו של אלדד לא איחרה לבוא. כדרכו הפולמוסית הוא השתמש בדברי יריבו על מנת לסתור את עמדתו תוך ניתוק הזיקה ביניהם בעזרת שירי יאיר וכתביו וקבע בנחרצות שדמותו ההיסטורית של יאיר היא תוצר האידיאולוגיה שבה דגל, כלומר, עיקרי התחייה, מלכות ישראל ובניין בית המקדש. הוא לא שכח לציין גם שאף לא אחד מתומכי הפעולה השמית יזם הנצחה כזו אלא דווקא ראש מועצת אופקים הנמנה עם קוראי סלם.¹⁸

בתפיסה היסטוריוגרפית רדיקלית יותר נקט עמנואל כ"ץ, מראשוני

15 "מי ומה היו יאיר ולח"י". הגיליון הוקדש ליאיר ולח"י. ר' גם, "יאיר אשר במחתרת 20 שנה לנפילת אברהם שטרן-יאיר", הבוקר, 26.1.1962, עמ' 3.

16 לדוגמה, "באוני העולים לקברו של יאיר", סלם ל"ה (שבט תשי"ד), עמ' 2. ר' גם דבריו בידיעות אחרונות, 30.1.1976, עמ' 15, שהתחילו פולמוס בינו לקינן ("מטמאי ארץ הקודש", ידיעות אחרונות, 5.2.1976, עמ' 10, "תשובה לעמוס קינן", שם, 10.2.1976, עמ' 10).

17 "יאיר שב לגן העיר", אתגר, 13.6.1963 (59), עמ' 3.

18 "בשולי הגיליון: אופקי 'אתגר', סלם קנ"ה (תמוז תשכ"ג), עמ' 32-33. ר' גם דבריו: "אברהם שטרן ולח"י על הערבים", (הארץ, 4.1.1962, עמ' 2), שכוונו כנגד עברון שניכס ליאיר את דעות הפעולה השמית.

לח"י ומהאינטלקטואלים הבולטים בה, שכתב בסלם ובחרות. לדידו, משנתו האידיאולוגית של יאיר אינה חדשנית אלא מושתתת על מורשת ישראל ועל הגות ז'בוטינסקי, אצ"ג ואפילו אליעזר בן יהודה. משנה זו היא התשתית האידיאולוגית של האצ"ל ושל התנועה הלאומית לגווניה השונים, גם אם לא נוסחה בדיוק בסגנון עיקרי התחייה, זאת מתוך תפיסה שלח"י ואצ"ל חד הם, גם אם לא התאחדו באופן פורמלי בזמנו.¹⁹ לדברים שנכתבו לא בכדי בגיליון שהוקדש רובו ככולו ל-20 שנים להכרזת המרד היו גם משמעויות אקטואליות, שנבעו מהחשיבות שאותה ראה כ"ץ בליכוד המחנה הלאומי כחלק מהמערכה על עיצוב דמותה של מדינת ישראל. החשיבות הרבה בה ראה ביאיר מתווה דרך אידיאולוגית-לאומית רחבה, חייבה גם אותו לשלול את זיקתו של ילין-מור ליאיר, וכאלדד תקף אותו בפומבי.²⁰

מתוך מבט חיצוני של אדם שלא היה חלק מהמחנה, הצליח הסופר יורם קניוק לגעת בשורש הסוגיה ולשלב בין התפיסות השונות. בביקורת ספרותית על ספרו של ילין-מור, הוא ניתח את אישיותו של יאיר וקבע שהיא הכילה בקרבה שני קצוות מנוגדים: קיצוניות מוסרית הדבקה בעיקרון שלא ניתן לשרש עוול בעוול אחר אך גם קיצוניות לאומית הנובעת מדאגה לאומה.²¹ גם בדמותו של יוסף טרומפלדור ניתן למצוא שניות זו. תנועות השמאל הבליטו את ממד החלוציות בדמותו והימין הרוויזיוניסטי הבליט וקיבל השראה דווקא מהממד הצבאי.

עד עתה ההתייחסות למיתוס של יאיר הייתה מצומצמת ומגורית, אולם במבט היסטורי נרחב החורג מהפריזמה הצרה של יוצאי לח"י, משמעויותיו של המיתוס חרגו מגבולות הגזרה הצרים ושיקפו תהליכים היסטוריים ופוליטיים רחבים יותר.

התפתחות מיתוס יאיר: ההקשרים הפוליטיים

ניסיון ההנצחה להראות לא פוליטי... רק מסווה את עומק המעורבות הפוליטית שלה... הנצחה תמיד כרוכה במאבק על עוצמה. ההיסטוריונים החוקרים את תחום ההנצחה צריכים לזכור כי כמו בכל צורה של ייצוג, המשמעות האמיתית שלה נמצאת מתחת לפני השטח והיא קשורה להווה ולעתיד לפחות כמו לעבר,²² טען ההיסטוריון דניאל שרמן (Sherman).

19 "יאיר, אצ"ל, לח"י", חרות, 7.2.1964, עמ' 6.

20 לדוגמה, "מחשבות על יאיר", חרות, 26.1.1962, עמ' 3 ו-7.

21 "לוחמי חרות ישראל", דבר השבוע, 17.5.1974, עמ' 11 ו-18.

22 "Bodies and Names", p. 466.

מעל פני השטח, הפולמוס בין הפלגים בלח"י על המיתוס של יאיר היה פנימי, מה גם ששניהם יחד עמדו במערכה ההיסטוריוגרפית מול תנועת החרות, שניסתה לנכס את יאיר לעצמה והפכה גורם חשוב בהנצחתו. עם זאת, העיתוי שבו התלקח הפולמוס במלוא עוצמתו, כלומר בתחילת שנות ה-60, מראה שהוא חרג בהיקפו מהתחום הצר של המשפחה הלוחמת והיה חלק ממערכה ציבורית-היסטוריוגרפית רחבת היקף שעסקה במקומם ההיסטורי של יאיר ולח"י, שבה כל צד ראה חשיבות בהצגת יאיר 'שלו', מתוך הבנה שמדובר ברגע היסטורי מכונן:

בתחילת שנות ה-60, חלה רוויזיה והערכה מחודשת בדמותו ההיסטורית של יאיר, ששיקפה תהליכי עומק שעברה החברה הישראלית ותמורות בזיכרון הקולקטיבי. כיצד הופך מיתוס מגזרי לגיבור לאומי וכיצד הפך יאיר מדמות שנויה במחלוקת לחלק מהפנתאון הלאומי?

המחקר הרב בסוגיות כמו 'זיכרון קולקטיבי', 'מיתוסים', 'הנצחה', 'גבורה', מעידים כאלף עדים על המקום המרכזי, שנודע להם כאבני יסוד בתהליכי הבנייה במעגלים שונים. אולם בתהליכי המעבר הדו-סטריים בין הזיכרון האישי לקולקטיבי, מלבד מושגים כמו 'היסטוריה', 'מקום' ו'זיכרון', ישנם מרכיבים חיוניים נוספים: ה'זמן' כפקטור-על,²³ 'סוכן זיכרון' והפוליטיזציה של הזיכרון. שלושה אלה מרכיבים יחד את תשתית השינוי שעבר יאיר.

השלב הראשון במעבר בין הזיכרון המגזרי לקולקטיבי ובתהליך הפיכתו של יאיר לגיבור, חל בעקבות כניסתם, החל מהמחצית השנייה של שנות ה-50, של סוכני הזיכרון יוצאי לח"י לעיתונות הכללית. מגמה זו מבטאת תהליך ספירלי של סיבה ותוצאה, המלמדת על כניסתם לחיק הקונצנזוס ולמוקדי השיח וההשפעה הציבורי. אם זה אלדד להבוקר,²⁴ אליהו עמיקם ועמוס קינן לידיעות אחרונות, גאולה כהן למעריב ובעוז עברון להארץ. גם אבנרי, למרות שלא היה חבר בלח"י, הרבה במהלך שנות ה-50 לתת מקום ולהאדיר בהעולם הזה את יאיר והמחתרות על רקע תפיסתו האנטי ממסדית.²⁵

יותר מכול, הגורם המשפיע היה ספרה של גאולה כהן סיפורה של לוחמת שראה אור בנובמבר 1961, ופתח דיון ציבורי נרחב במקום ההיסטורי של

23 "Passing of time".

24 גם בהבוקר המשיך אלדד להאדיר את דמותו של יאיר. לדוגמה, "הנבואה שנתנה לשוטים", הבוקר, 19.2.1960, עמ' 3.

25 לדוגמה, "יאיר – האיש שהכריו מלחמה על בריטניה", העולם הזה, 4.2.1954, עמ' 3-6, "דוד רזיאל כפי שאיש לא הכירו", העולם הזה, 3.6.1954, עמ' 3-8, 16.

לח"י. הספר הושק באירוע רב משתתפים בנוכחות רבים מיוצאי המחנות, ביניהם הח"כים בגין ואסתר נאור, שושנה, אלמנתו של דוד רזיאל, אלדד ואחרים.²⁶ יוצא הדופן היה המשורר יוצא הפלמ"ח, חיים גורי, שתיאר מאוחר יותר את רשמיו וקבע שספר זה מאלץ אותנו לחשוב מחדש... על האנשים האלה (אנשי לח"י) ועל מלחמתם. זהו ספר אתגר... הוא... מציג את 'ההם', את החלק ההוא בתקופת הזעם ההיא שקדמה לחרות ישראל, באור חדש. כי חרף כל מה שהיה בינו וביננו – אין לראות את חרות ישראל בלעדיו (ההדגשים במקור, י.פ.).²⁷ בדברים אלה שנכתבו דווקא בלמרחב, עיתון אחדות העבודה שרבים מחבריה היו אנשי הפלמ"ח, מהעוינים ביותר לפורשים (ע"ע הסוון), יש לראות כקו פרשת מים שמשמעותו הרחבת גבולות הגזרה של הזיכרון הקולקטיבי וכניסת הגורמים הדחויים עד כה, לתוכו.

באופן אירוני, דווקא בן-גוריון, אויב מר לפורשים, נתן את ההכשר הפומבי להפיכתו של יאיר לגיבור. זה מכבר חל שינוי מהותי ביחסו ללח"י שנבע מידידותו העמוקה עם יהושע כהן, מבכירי לח"י, שהפך לשומר ראשו ולמקורבו כשגר בשדה בוקר וגרם לו להערכה מחודשת שלהם.²⁸ התוצאה הייתה מכתבו המפורסם לגאולה כהן בעקבות הוצאת ספרה, שבו הגדיר את יאיר כ"אחד האישים היקרים והדגולים ביותר שקמו בתקופת המנדט ואני מכבד ומוקיר בכל ליבי... [ו] מסירותו ללא קץ לגאולת ישראל", למרות ששלל נחרצות את דרכו המדינית-פוליטית וראה בה סטייה שהובילה לניסיון לכרות ברית עם גרמניה הנאצית והוליקה מקצת מיוצאי לח"י לשורות מק"י ואת ילין-מור לחיק אבנרי והפעולה השמית.²⁹

האם היחס המחודש מצד בן-גוריון נבע מ"נדיבות לב של גמלאי שלא שימש עוד בתפקיד אחראי", כפי שבקש הלר לטעון?³⁰ מלבד קשריו ההדוקים עם יהושע כהן שהשפיעו על יחסו ללח"י, יש לבחון את השינוי גם בהקשרים הפוליטיים דאז. בניגוד לדברי הלר, באותם ימים הוא היה עדיין ראש הממשלה אך עמד במוקד פולמוס חריף בעקבות פרשת לבון, שהוביל לתזוזות אישיות דרמטיות ולתמיכתם של אלדד ואצ"ג בו. חזית

26 "מסיבה רבת רושם להופעת ספרה של גאולה כהן – 'סיפורה של לוחמת', חרות, 24.11.1961, עמ' 7.

27 "האדום והשחור", למרחב, 19.1.1962, עמ' 5.

28 "יחסו של בן-גוריון".

29 בן-גוריון לגאולה כהן, 20.1.1962. למכתב זה יש שתי גרסאות. ר' תיק התכתבות 1962 (אמצע ינואר), חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 688, אב"ג ו"יחסו של בן-גוריון", עמ' 341-334.

30 מצוטט בתוך: "מיתוס יאיר", עמ' 105.

נוספת הייתה החזית ההיסטורית, כאשר בגין ניסה למצב את ז'בוטינסקי כאחד מאבות האומה.³¹ על רקע דברים אלה, דומה שיש לראות את תגובתו של בן-גוריון כביטוי לתמיכתם של אלדד ואצ"ג בו וכתגובת נגד ליריביו בשמאל הפוליטי והאינטלקטואלי, ומצד שני גם כנגד תנועת החרות, יריבה מרה הן בפרשת לבון והן ביחס לז'בוטינסקי, שאת דמותו רצה למעט ולשם כך האדיר את יאיר. לא בכדי באותן שנים החריף בן-גוריון את יחסו לבגין וזכור המכתב בו כינה אותו "טיפוס היטלריסטי מובהק. גזעני, מוכן להשמיד את כל הערבים... ואני רואה בו סכנה חמורה..."³²

המכתב לגאולה כהן והמשך הפולמוס ביניהם לא התקבלו בברכה אצל כל יוצאי לח"י, והיה מי שלא יכול היה לשכוח לבן-גוריון את חלקו בסזון ובהטבעת אלטלנה, תוך הבעת מורת רוח ואי שביעות רצון מהפולמוס המתקשר.³³ גם בתנועת החרות לא ראו זאת בעין יפה, ואייזיק רמבה, עורך חרות, טען שהאדרתם של יאיר ולח"י היא פוליטית ונועדה למזער את תנועת החרות, האיום הפוליטי הישיר על שלטון מפא"י. גם בגין מצדו פקפק במניעיו של בן-גוריון וניצל את ההזדמנות לסגור חשבון על מקום האצ"ל במאבק בבריטים.³⁴

באותם ימים ממש חל יום השנה ה-20 לרצח יאיר. מרחק השנים שהקהה את תחושות העבר והתאריך ה'עגול', שמהווה זמן לחשבון נפש ולבחינה מחודשת, תרמו גם הם את תרומתם והובילו לצעד נוסף במיתוג דמותו של יאיר כגיבור לאומי ולכניסתו לפנתיאון. האירוע הבולט ביותר וחסר התקדים עד אז היה כנס לזכרו בהשתתפות בכירי המחתרות לשעבר, בהם בגין ואלדד, אצ"ג וגאולה כהן, שנערך בהיכל התרבות בתל אביב תחת חסות העירייה והעומד בראשה, חבר מפא"י מרדכי נמיר שאף נשא בה דברים.³⁵ ילין-מור בלט בהיעדרו. לשם השוואה, כשהוצב לוח זיכרון ליאיר בפתח הבית שבו נרצח שנים ספורות קודם לכן, היה ילין-מור אחד מהבולטים בטקס, לצד בגין, שמיר, גאולה כהן ורבים מלוחמי המחתרות בעבר.³⁶

31 "מיתוס יאיר", עמ' 105-106.

32 בן-גוריון לגורי, 15.5.1963, תיק התכתבות 1963 (אמצע מאי), חטיבה 12, תת חטיבה 3, תיק 739, אב"ג.

33 "אם קדוש העט – לא יכול להיות קדוש התותח שירה באלטלנה", חרות, 4.2.1962, עמ' 2.

34 "לח"י – אחרי 20 שנה", חרות, 9.2.1962, עמ' 2.

35 "עיריית תל אביב אירחה כנס של לוחמים לזכרו של יאיר", מעריב, 31.1.1962, עמ' 12, "במקומו באו אלפי אחרים", חרות, 1.2.1962, עמ' 2.

36 "נקבע לוח זיכרון לזכר יאיר-שטרן", חרות, 11.2.1953, עמ' 4.

על המהפך בהערכת דמותו של יאיר תעיד גם העובדה שבקול ישראל הוקדשה תוכנית לזכרו³⁷ שגם עלה ב"עיתון העיתונאים" בתל אביב ובירושלים, אירוע תרבותי נחשב ומושך קהל.³⁸ גם כאן בלטו יוצאי לח"י מהאגף הימני שלה. על גודל המהפך תעיד העובדה שאך שנתיים קודם לכן, לקראת יום הזיכרון ה-18 לרצח יאיר, ביקש אלדד מקול ישראל להקציב מספר דקות שידור להעלאת דמותו אך נענה בשלילה בנימוק שאין הרדיו מקדיש תוכניות לימי זיכרון המיעדים ליחידים.³⁹

אולם היה גם מי שיצא נגד מגמת ההאדרה של יאיר, חלקם מסיבות היסטוריות-חינוכיות וחלקם בגלל הפוליטיזציה שעמדה מאחוריה. אליעזר פרי לדוגמה, מעורכי על המשמר, קבל על כך תוך ביקורת חריפה על הניסיון לכריתת ברית עם גרמניה הנאצית ועל תוכניתו ה'הזויה' להעלות מפולין ארבעים אלף צעירים שיכבשו את השלטון. הדרך הנכונה, קבע, היא דרך העבודה וההתיישבות, דרך ההגנה ולא דרך הכיבוש. הוא גם לא נמנע מלהתייחס לפולמוס בין אלדד לילין-מור תוך צידוד באלדד כממשיך המורשת בעוד ילין-מור וחברי אתגר הושפעו מרעיונות דו-לאומיים שלהם הטיפו גורמים שונים. מסקנתו הייתה שלא ניתן לראות ביאיר דוגמה ומורה דרך, אלא אדם שמעשיו וממשיכי דרכו גרמו לא פעם לנזק מהותי במאבק לעצמאות.⁴⁰

גם הסופר משה שמיר, שלימים יכתוב רומן ביוגרפי על יאיר תוך ההערצה לא מוסווית, וישתף פעולה, כזכור, עם אלדד בתנועה למען ארץ ישראל השלמה, לא קיבל את מגמת הטיהור של לח"י. מבחינתו תופעת הפרישה שאפיינה אותה הייתה 'חטא בל יכופר' ושאילת יוצאיה, במיוחד אלדד כמייצג אידיאולוגי של מחשבת יאיר, למלחמה מקפת שתוביל לגאולה השלמה, היא מסוכנת ביותר ואסור לעבור עליה בשתיקה. הריב שלנו עם לח"י ועם אצ"ל לא היה טעות מצערת, אלא צו חיים וצו קיום... השבועות האחרונים הוכיחו כי אין מקום להתפייסות סנטימנטלית... יש לשמור על מלוא ההסתייגות מן הדרכים בהן הלכו ובהן עדיין רוצים יורשיהם להוליד אותנו, קבע.⁴¹

37 "זיכרונות על 'יאיר' הועלו בהקלטת תכנית על חייו", מעריב, 23.1.1962, עמ' 14.

38 "זכרו של יאיר הועלה בעיתון העיתונאים בת"א", חרות, 4.2.1962, עמ' 4.

39 "שקר מדעת 'מנומק' ומרושע", חרות, 14.3.1960, עמ' 2. בתגובה לסירוב, הוגשה שאילתה לראש הממשלה דאז בן-גוריון בידי ח"כ מתנועת חרות.

40 "אברהם שטרן – הלך בראש?", על המשמר, 2.2.1962, עמ' 2.

41 "הקול קול לח"י", מעריב, 9.2.1962, עמ' 7.

אולם למרות הביקורת, המיתוס הלך ותפח. רחובות נקראו על שמו⁴² ומדליה עוצבה לזכרו.⁴³ מבין סוכני הזיכרון בלטו בעיקר אחיו, דוד שטרן איש המחנה הלאומי, ויוצאי הפלג הימני בלח"י כשגאולה כהן בראשם. ילין-מור לא היה שותף לאירועי ההנצחה בטענה שעסקנים יוצאי לח"י משתמשים באופן אופורטוניסטי בשם לח"י כ'נדוניה' לגורמים הפוליטיים שאליהם הם חוברים, גורמים שרדפו בזמנו את יאיר והסגירו אותו לבריטים. הוא לא שכח לציין, כדרכו, שיאיר היה הנון-קונפורמיסט העקבי ביותר שעמד על דעותיו גם במחיר השמצות חבריו לשעבר. "זה מכוון את דרכי ככוכב הצפון בשמיים",⁴⁴ הצהיר.

הפער שחש ילין-מור בין העבר ההרואי לבין ניצולו האופורטוניסטי בהווה, בא לידי ביטוי מוקצן בפרשת קבורת עקיבא ברון, ממייסדי הסתדרות העובדים הלאומית, שהצטרף ללח"י אך לא היה מהבולטים שבפעילים. לאחר הקמת המדינה המשיך בין השאר בעסקנות פוליטית, וכשנפטר דאג מי שדאג לקבור אותו סמוך ליאיר. ילין-מור ראה בכך חילול הקודש ופגיעה בפנתאון לח"י שבנחלת יצחק. מבחינתו, חלקת הקבר הייתה מיועדת לקברם של "שני אליהו" שעלו לגרדום בקהיר ולא לעסקן שנפטר ממחלה. "במעשה זה הם רק העידו על עצמם עד כמה רחוקה נפשם מתחושת ההוד שבתופעות היסטוריות חד-פעמיות. כמה רחוקים הם מהבחנה בין הקיים לעד לבין החולף..."⁴⁵ קבל על ניצחון העסקנות את מוסר ההשכל ההיסטורי. העתיד הוכיח שזה היה אך קדימון...

הדרה מימין: ילין-מור והנצחת יאיר

במלאות 25 שנים לרצח יאיר, בפברואר 1967, נערכה לו בפעם הראשונה אזכרה ממלכתית במשכן הכנסת. היוזמה הייתה של ועד מיוחד שכלל את אריה בן-אליעזר מגח"ל, שולמית אלוני מהמערך, שמעון פרס מרפ"י ואחרים.⁴⁶ האזכרה סימלה את הגושפנקה הסופית לכניסתו של יאיר לפנתאון הלאומי. נאמו בה ח"כ בגין ושני חברי מרכז לח"י לשעבר, שמיר ואלדד. אדם אחד בלט בהיעדרו – חברם למרכז ילין-מור. הדרה זו מבטאת יותר מכול את המהפך שעבר ואת הדימוי שלו זכה מצד חבריו לשעבר: בעוד שלאחר

42 "רחוב 'יאיר' בתל אביב", מעריב, 26.1.1965, עמ' 15.

43 "מדליה לזכר אברהם שטרן", על המשמר, 7.5.1962, עמ' 3.

44 "אכסודוס בע"מ", אתגר, 4.2.1965 (102), עמ' 7.

45 "שורת הנצח", אתגר, 27.5.1965 (110), עמ' 7. ר' גם התכתבות שלו עם הר-זהב,

30.5.1965, ו-8.6.1965, סדרה 2 תיק 256, א"מ.

46 "אזכרה ליאיר נערכה בכנסת", דבר, 21.2.1967.

הפילוג ברשימת הלוחמים אלדד היה הגורם המותקף ו"מפר האיזון", כעת התהפכו היוצרות.

היעדרותו של ילין-מור מהאירוע הייתה צורמת כל כך, שעוררה סערה תקשורתית רחבת היקף שחרגה מהפולמוסים הצרים בין יוצאי לח"י. ברקע עמדה תקופה פוליטית סוערת שבאה לידי ביטוי במספר אירועים בולטים: פרישת תמיר מתנועת החרות והקמת המרכז החופשי, שינוי יחסו של בן-גוריון לתנועת החרות כשקבע שאין מניעה לצרפם לממשלה, מתח הולך וגובר בין רפ"י והמערך, כשמעל הכול ריחף צלו של משבר כלכלי-פוליטי שאיים להפיל את הממשלה. במציאות פוליטית כזו, הדרתו של ילין-מור מטקס האזכרה נוצלה לא בכדי גם ככלי ניגוח פוליטי בידי גורמים שאינם שייכים כלל ועיקר ללח"י וליוצאיה.

בועז עברון היה הראשון שיצא להגן על כבוד רבו וטען שהדרתו של ילין-מור נבעה ממספר מניעים: ברמת המפלגה הלוחמת, תנועת החרות ביקשה להציג עצמה כמייצגת המסורת המשותפת של האצ"ל והלח"י ובכך לקנות לעצמה יוקרה וציודקים היסטוריים, אך לא פחות מזה, גם להשתמש בכך במאבקה הפנימיים מול תמיר מאידך. ברמת יוצאי לח"י, אלדד ביקש להשיג לעצמו מעין אישור רשמי שהוא מייצג את דרך לח"י ופרשנו המוסמך של יאיר לצורך הפצת דעותיו העכשוויות. ברמת הפוליטיקה הארצית, המערך ביקש לייצר הרגשה ולפיה הדרכים השונות של הארגונים השותפים במאבק לעצמאות כוונו למטרה אחת מקובלת – המדינה כפי שהותוותה בידי בן-גוריון ולוי אשכול. ברמת ההיסטוריוגרפיה ומעבר לטענותיו לפוליטיזציה של הזיכרון, הוא פסק בנחרצות ש"יש גניבת דעת בזיהוי המוחלט של דעות יאיר עם דעות לח"י", ותוכיח תפיסתה האנטי אימפריאליסטית של לח"י, שגם אלדד היה שותף לה.⁴⁷

שותפו לעמוד בעיתון, חיים חפר, הקדיש לאירוע טור מיוחד: לא הייתי מעריצו אז ואינני מעריצו היום. ולא אני אבוא לריב את ריבו פתאום... אולם דומני כי כדאי לזכור, בין שיר 'החיילים האלמונים' לבין נאומו הזכור, כי הוא מינה לסגנו הבכור, לא את שייב ולא את שמיר כי אם את נתן ילין-מור. אמנם היום הוא 'שמאלי', עורך 'אתגר', אבל רבותי אנשי לח"י, ככה לסלף את העבר? זה לא יפה, זה לא צודק וזה לא מהוגן. דבר כזה מתאים לישוב המאורגן, ולא לאנשי 'מלכות ישראל' וה'דם ואש'... והעשן.⁴⁸ הדברים

47 "החיים על המת", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 24.2.1967, עמ' 12.

48 "יאיר ומפקד לח"י", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 24.2.1967, עמ' 12.

הכעיסו את כתב דבר מוריק בראלי, שטען שמדובר בניצול אופורטוניסטי כדי לתקוף את תנועת החרות באחד מהנושאים הרגישים מבחינתה – קיפוח זכויות העבר במלחמה נגד הבריטים.⁴⁹

מהצד שכנגד, הגן על ההדרה אליהו עמיקם, שכתב בעבר בסלם ובחרות והפך לכתב בולט בידעיות אחרונות, שכמו אלדד ראה בתורת יאיר ולא במוותו את העיקר וקבע שרק ממשיכי דרכו האידיאולוגית, כלומר נושאי עיקרי התחייה, רשאים לשאת את השם "לוחמי חרות ישראל". מבחינה היסטורית, טען, הקביעה שלפיה ילין-מור כיהן כסגנו של יאיר אינה נכונה כלל.⁵⁰ הדברים עוררו את זעמו של בנימין גפנר, יוצא לח"י ונציגה בארה"ב בשעתו, שלא היה מזוהה עם מי מהצדדים. "ילין-מור היה מקורב אל יאיר יותר מכל איש לח"י אחר", טען והמשיך, "מר ילין-מור היה ראש לח"י בכל השנים שלאחר מות יאיר". הוא זה שהפך את לח"י לתנועת שחרור מפוארת שהייתה השראה גם לתנועות נוספות. והוא המשיך וטען שניסיון הפלג הימני לזהות את יאיר אך ורק עם עיקרי התחייה אינו מקובל, וכדבריו "יורשה לי להעלות סברה כי לו היה יאיר מטיף... לרעיונות של עם סגולה, כיבוש הארץ ובניין הבית השלישי ולא היה אוסר מלחמה על הבריטים, היה זוהי לחיות עד מאה ועשרים", המסקנה מדברים אלה ברורה. הטענה שכביכול ילין-מור בגד בעברו וברעיונות לח"י אינה עומדת במבחן המציאות, ודרכו העכשווית מהווה המשך והתפתחות טבעית לדרכו מימי המחתרת.⁵¹

סוגיית ההדרה, שהפכה כאמור לכלי ניגוח פוליטי, הביאה גורמים חיצוניים להתערב בפולמוס ולהשמיע את קולם. אחד מהם היה כתב דבר משה גלבוץ שיצא נגד הדרתו של ילין-מור וחבריו, "היורשים החוקיים" של יאיר, ותקף את נושאי מורשתו מהצד הימני של המפה, תוך שקבע ש"ציפור נפשו של יאיר חזרה והתהפכה בקברה בשעת המספד-מספח". הוא לא שכח לציין גם את ההקשר הפוליטי שגרם לאלדד ובגין להתקרב וראה בו חלק מהמאבק בתמיר, והאשים את אלדד שהיחסים המפתיעים שנוצרו בינו לבין רפ"י ושבעקבותיהם התחיל לכתוב במבט חדש, הם שגרמו להחרפת הקרע בינו לבין חבריו ללח"י.⁵² יעקב אורנשטיין, מראשוני הראשונים בלח"י ומעורכי ביטאונה הראשון במחתרת,⁵³ הגיב ושלל את הקביעה ולפיה השקפותיהם

49 ח. חפר תוקף כדי להגן, דבר, 16.3.1967, עמ' 3.

50 "קוצם של ראשי תיבות", ידיעות אחרונות, 6.3.1967, עמ' 8 ו-11.

51 "אין יורשים ללח"י", ידיעות אחרונות, 29.3.1967, עמ' 9 ו-15, ר' גם "אליהו עמיקם משיב לבנימין גפנר: היסטוריה בגל הקל", שם, 3.4.1967, עמ' 14.

52 "יאיר נתן – מי לקח?", דבר, 27.2.1967, עמ' 2.

53 הוא ישב שנים ארוכות בכלא ובאפריקה ואח"כ הצטרף למפא"י ולרפ"י וכתב בדבר.

הפוליטיות של יאיר וילין-מור תואמות וכאחד מהמקורבים ביותר ליאיר בשלב ייסוד הארגון, קבע ללא פקפוק שאם היה יאיר חי כיום, היה דבק בהשקפותיו של אלדד ובעיקרי התחייה בעלי האופי הדתי-משיחי.⁵⁴

בפן ההיסטוריוגרפי, הטרנספורמציה שעברה דמותו של יאיר הייתה יריית הפתיחה לתהליך רוויזיה כולל, שעסק בחלקן של המחתרות במאבק לעצמאות ישראל ותרומתן לסילוק האויב הבריטי. תהליך שחיכה עוד זמן-מה עד לפרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה במחצית 1963. יורשו לוי אשכול היה מתון יותר ומיליטנטי פחות ביחסו אליהן. בתקופת כהונתו חלה עלייה בלגיטימיות הפוליטית של יוצאי המחתרות והם החלו להיכנס לשיח הציבורי והפוליטי ובמידה רבה גם לזיכרון הממלכתי.⁵⁵ עם זאת, דווקא בזירה הפנימית העימות הפך להיות פומבי יותר וסוער יותר.

שלב העימות הישיר

במחצית הראשונה של שנת 1966 התקיימה סדרת מפגשים בהשתתפות ראשי הארגונים השונים שנלחמו בבריטים, בהם דנו במבט רטרוספקטיבי בסוגיות מחלוקת היסטוריות, חלקן מדממות, מאותם ימים: ההעפלה, הסזון, תנועת המרי, היחס למוסדות היישוב הרשמיים ועוד. את המפגשים יזמה וארגנה גאולה כהן שכתבה אז **במעריב**, והוא פורסם בסדרת כתבות בעיתון.⁵⁶

בין המשתתפים היו משה סנה, אליעזר ליבנה, שמעון פרס ואחרים מטעם ההגנה, בגין, חיים לנדאו ושמואל כץ מטעם אצ"ל וילין-מור ושמייר מטעם לח"י. אלדד סירב להשתתף בגלל נוכחות יריבו,⁵⁷ אך במבט מאוחר, כ-20 שנים לאחר מכן, כשיצא לאור הסימפוזיון כספר,⁵⁸ הוא פרסם מסה ארוכה, שבה סיכם את חשיבות המפגש והסוגיות שנדונו בו כחלק ממהלך היסטורי רחב היקף שעניינו דרכי הגשמת הציונות וכהפקת לקחים וקריאה לאחדות נוכח מגמות הדה-ציוניזציה שהחלו להתפשט.⁵⁹

בעוד שהמגמה הכללית הצביעה על התקרבות בין יוצאי הארגונים השונים, בקרב יוצאי לח"י הקרע רק החרף. מלבד הפולמוסים האישיים בין אלדד לילין-מור התנהלו פולמוסים תקשורתיים שונים בין יוצאי הפלגים

54 "המורשת של יאיר", דבר, 28.2.1967, עמ' 2.

55 הדרך אל הפנתאון, עמ' 262-265.

56 בתאריכים 4, 10, 15, 24, ו-29 לאפריל 1966.

57 התכתבות במייל עם גאולה כהן, 21.12.2014.

58 מפגש היסטורי.

59 אל שולחן הפנים.

השונים בלח"י בסוגיות רעיוניות ועל מהותה וזהותה של המחתרת.⁶⁰ מדרך הטבע לפולמוסים הייתה השפעה גם על היחסים החברתיים והבין-אישיים בין חברי האסכולות השונות. בעיקר סבל מהם ילין-מור שנתפס כ'בוגד' וכ'עוכר ישראל' בקרב חברי הפלג הימני והחרם על ידם. היו כאלה שהגדילו לעשות והיו חוצים את הכביש כשהיו נתקלים בו.⁶¹ המצב הבלתי סימפטי הוביל לכך שאפילו ידידו הקרוב יהושע כהן, שהיה מקובל על כל יוצאי לח"י וניטרלי בפולמוס, חשש להזמין לחגיגת יום הולדתו ה-50, כיוון שפחד מעימותים במהלך האירוע. "עד היום לא ברור לי בדיוק מהו המושג... 'זה עולה לי בדם'. אך כזו היא במידה מסוימת הרגשותי כשאני כותב את המילים הבאות...", פתח את מכתבו לילין-מור שבו עדכנו על אי הזמנתו לאירוע וייחל ליום שבו "הטרגדיה הבלתי מוצדקת והבלתי נחוצה הזאת תעלם".⁶² אלדד כדרכו לא הסתיר את התחושות כלפיו. כאשר הוזמן לאירוע לציון יום הבריחה מלטרון, הוא הדגיש שאינו יכול לעמוד בצוותא עם מי שבגד בעקרונות לח"י וחתר תחת אושיות המדינה, "חוץ מאשר בבית קברות". "עבורי ילין-מור ודומיו נחשבים כמתים הנגועים בטומאת מת וראויים שיישבו עליהם שבעה ויגידו עליהם קדיש, גם אם בפועל הם חיים", טען.⁶³ הבוטה מכולם היה בנימין גור, מוותיקי המחתרת עוד מימי ברית הבריונים. באחת מההזדמנויות ובתגובה לטור שכתב ילין-מור בהארץ שעצבן אותו, הוא שלח מכתב לפרסום לעורך העיתון ובו סיפר כיצד החביא את ילין-מור כשהיה מבוקש בימי המחתרת והצילו ממאסר וייתכן אף ממוות. הכותרת למכתב הייתה זו: "על חטא שחטאתי – מעשה הכישלון הגדול של חיי", והשאיר לקוראים את האפשרות לנחש כיצד היה נוהג באותם ימים אילו ידע לאילו מחוזות אידיאולוגיים עתיד להתגלגל ידידו ומפקדו דאז.⁶⁴ העימות התפרץ בערב מיוחד לרגל צאת כתבי לח"י ובערב לרגל 20 שנה להגליית חברי המחתרות לאפריקה והתנהלות הדברים שם הובאו במבוא לספר.

למרות היחס העוין כלפיו, ואולי גם בגללו, המשיך ילין-מור להיאבק על דעותיו. שלא כיריביו, הוא לא ניצל את כוחו ומעמדו 'לסגור חשבונות'. זה

60 לדוגמה, "עיקרי התחייה נגנזו ביודעין", ידיעות אחרונות, 21.10.1975, עמ' 10 ו"סתירת לח"י", שם (מוסף לשבת), 31.10.1975, עמ' 15.

61 ריאיון המחבר עם יוצאת לח"י חיה בן דוד, 15.12.2014, רמת השרון.

62 כהן לני"מ 18.6.1972 ותשובת ני"מ לכהן 25.6.1972, סדרה 2 תיק 401, אי"מ.

63 אלדד לחברי לח"י ליום השנה לבריחה מלטרון, י"ד מרחשון תשכ"ד, מס' משלוח 1128/2003, תיק 463, ארכיון לח"י תה"ש.

64 גור לעורך הארץ, 12.9.1970, סדרה 2 תיק 166, אי"מ.

קרה כאשר הוחלט להכיר בשנות חברותם במחתרת של יוצאי לח"י לצורך חישוב הפנסיה. ילין-מור התמנה ליחיד שיכול היה לאשר חברות בלח"י והוא מיילא את מחויבותו ללא טינה וללא משוא פנים גם כלפי אלה שהשמיצו אותו כל השנים.⁶⁵ לדידו, חברותם במחתרת ושותפות הגורל, כיפרה על יחסם אליו. אלדד שנודע כנוטר טינה וראה בחבריו לשעבר שלא הלכו בדרכו "בוגדים ומהרסים",⁶⁶ היטיב להבין עוד קודם לכן את השוני באישיותם, על המשמעויות החברתיות הנלוות לו, ונאלץ להצטדק: "בשיחה... על לח"י ועל גרא אמרתי: אינני יודע לחייך לאנשים כמוהו. מאחורי חיוכו נחש ארסי. אני להיפך. מתנפל על אנשים, מגדף, אך מאחורי גידופי – אהבה להם".⁶⁷ אולם מבחינתו של ילין-מור לכלל היה גם יוצא מן הכלל: אלדד. בדרך כלל הוא נקט כלפיו בטקטיקה של התעלמות מוחלטת אך היו פעמים שכוח הסבל שלו כשל והוא תקף אותו בתגובה, לעיתים בצורה רעיונית ולעיתים אפילו בצורה אישית. כך לדוגמה, לאחר שבעקבות אחד מביקוריו בברה"מ האשים אותו אלדד בבגידה כפולה, במדינת ישראל ובשם יאיר, תוך שכינה אותו "יהודון",⁶⁸ פנה ילין-מור במכתב זועם לעורך ידיעות אחרונות שבו פורסמו הדברים וביקש את זכות התגובה לדברי הזוועה שמהווים לדעתו קריאה לשפיכת דמו. "אני יודע", הדגיש, ש"אם מישהו יושפע מדברי ההסתה ויפגע בי, אלדד יתנער מאחריות כפי שהיה בעבר", רמז לרצח קסטנר, "ואני בטוח שאינך מוכן להיות שותף בכך", סיים.⁶⁹ בתגובתו שאכן פורסמה, הוא ניצל את ההזדמנות להשוות בין פעולתו למען השלום, שבה ראה תנאי לקיום העם ולחרות ישראל כמו גם ליצירת אקלים חדש בארץ שיאפשר לחיות בה וייתן מענה לתופעת הירידה, ובין פעילות אלדד מחרחר המלחמה, שאת זכותו לדבר בשם יאיר שלל בהחלטיות.⁷⁰

בפן האישי הוא מיקד את חיצו בעברו הטרוריסטי של אלדד לאחר הקמת המדינה והאשים אותו בחתרנות ובהסתה שסכנתם עדיין מצויה והזהיר: "... די לשים אקדח בידי בחור אחד ולסמן לו את המטרה... רק... ד"ר ישראל אלדד יכול לשמש להם [למחתרת] מקור השראה... אין גבול

65 <http://blog.nli.org.il/yellin-mor/> נצפה ב-13.9.2018. ר' גם מס' משלוח 1128/2003 תיק 672, ארכיון לח"י בתה"ש. בתיק רוכזו הבקשות והאישורים לחברות בלח"י.

66 איבינסקי על אלדד, מס' משלוח 1128/2003 תיק 475, ארכיון לח"י בתה"ש.

67 יומן אלדד (מחברת מהשנים 1955-1959), ט"ו באלול תשט"ז, (עמ' 81).

68 "לירוקים לתוך הדם", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 11.2.1977, עמ' 15.

69 גי"מ ליודקובסקי, 17.2.1977, סדרה 2 תיק 349, אי"מ.

70 "למען אווירה חדשה ורעננה", ידיעות אחרונות, 6.3.1977, עמ' 26.

למה שעלולה לחולל מיסטיקה המלווה היסטוריה. זהירות!⁷¹ שותפות הגורל והאחריות המשותפת שנצרכו בימים האדומים הומרה בשנאה הדדית יוקדת. מעבר לזירות השונות, הבמות השונות ופרקי הזמן השונים שבהם התנהל הפולמוס, הייתה עוד זירה אחת מרכזית שחשיבותה עלתה על חברותיה – הספרות האוטוביוגרפית. במסגרתה ובעקבות הרגישות המובנת שנבעה מההבנה שהיא מהווה את התיעוד ההיסטורי המכריע, שהרי העיתונות היא זירה עראית חולפת, הן ביחס ללח"י כמסגרת תנועתית והן ביחסים בין איש לרעהו כפרטים, מגמות שלעיתים סתרו זו את זו, התנהל הפולמוס בצורה זהירה הרבה יותר, לעיתים סמויה, לעיתים מרומזת ולעיתים אף מאחורי הקלעים.

71 "מחתרת במסיבת עיתונאים", הארץ, 6.10.1978, עמ' 14.

פרק אחד־עשר:

ראשי לח"י כותבים על עצמם

בספרה שדן בזיכרון הקולקטיבי של צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה, הדגישה יהודית תידור־באומל את חשיבות המרכיב הספרותי בתהליך: "מאז ומתמיד הייתה היצירה הספרותית אחד הכלים המרכזיים להחדרת דמותם של גיבורים לתרבות האנושית... להצגת מוסר ההשכל הטמון בסיפורם ולהעלותו לרמה של ציווי כמעט קנוני".¹ מהעבר השני, ניתן לראות בשדה הספרותי גם זירת התגוששות שאינה כפופה לכללי האמת ההיסטורית, שאינה מתוחמת בגבולות ברורים, שבה כל מתמודד בוחר את הזמן והמקום הנוחים מבחינתו לתקוף את יריביו, ולהעביר מסרים גלויים וסמויים המנציחים את הנרטיב שאותו הוא מבקש להציג. זירה שבניגוד לאלה הארעיות – העיתונות, לדוגמה, שבה מתלהט הוויכוח במהירות אולם גם דועך במהירות ונשכח – היא מקבלת ממד של קביעות ונחקקת כייצוג תודעתי ארוך טווח של הסובייקטים המופיעים בה.

בסוף ינואר 1972 שלח אלדד מכתב חריף לד"ר ראובן הכט, רוויזיוניסט מובהק, תעשיין בולט ומתורמיו כשניסה להיבחר לכנסת, וניסה להניאו מלפרסם בהוצאת הספרים שלו 'שקמונה' את ספרו של ילין־מור יריבו: החלטתי לכתוב אליך כדי שדעתי ואזהרתי יישארו לפניך גם בכתב, לאחר שאזהרתי בע"פ נשכחה או לא זכתה לתשומת לב... הוא בוגד ללא ספק... חושבים שאדם זה 'מקושר' מדי. לא רק שהיה חברו של ישראל בר,² הוא ערך את ספרו וביקר אותו. ואז הגיעה הנקודה המכרעת, מתן הבמה לנרטיב

1 גיבורים למופת, עמ' 241.

2 שנתפס מרגל עבור ברה"מ.

הנגדי בלח"י: הספר ללא ספק יהיה שקר וכזב, הוא מבקש 'להוכיח' שלח"י הייתה תנועה פרו-סובייטית, אנטי-אימפריאליסטית ולא ציונית... לא מובן לי לאחר אזהרת, איך ומה ומי הביא לכך שהוצאתך הועמדה לשרות בוגד וסוכן אנטי-ציוני פומבי. לא יאומן, וחתם: "בכאב עמוק. אלדד".³

הצעד החריג שאותו נקט אלדד משקף את החשיבות הרבה שנודעה לספרות בכלל ולזו האוטוביוגרפית בפרט, כאחד מהכלים העיקריים לעיצוב הזיכרון ההיסטורי, להנחלת המורשת ולתיחום גבולות התודעה.⁴ שניהם, אלדד וילין-מור, הכירו בכוח המילה הכתובה ולאורך שנות פעילותם היא שימשה כלי הנשק העיקרי שבו השתמשו. יעידו על כך שני הכרכים עבי הכרס של כתבי לח"י שאת רובם כתבו השניים, ומאות וייתכן אף יותר מזה טורי הדעה, הפובליציסטיקה, ההיסטוריוגרפיה והאידיאולוגיה שפרסמו בבמות השונות, חלקן המובילות ביותר בתקשורת, בישראל ובעולם.

לכתיבה האוטוביוגרפית יש פן נוסף. היא מהווה כלי ביטוי הפורץ את חומת ההשתקה שנגזרה על כותבה מסיבות שונות ומאפשרת גם לגורמי השוליים המושתקים לספר את סיפורם האישי, לעיתים כנגד או מתוך עימות עם הגורמים המשתקים.⁵

כתיבתם האוטוביוגרפית של יוצאי המחתרות שהדינמיקה הסוציולוגית והפוליטית בשנותיה הראשונות של ישראל לא הוציאה אותם מגדר 'מושתקים ומנוודים', מאששת אבחנה זו. עוד בשנת 1949 יצא לאור ספרו של איש לח"י מתתיהו שמואלביץ, בימים אדומים, לאחריו המרד שכתב בגין, ארוכה הדרך לחרות של יעקב מרידור וספרים נוספים.⁶ גם 'ספריית המרד', מספר ספרונים שיצאו לאור בשנים אלה ותיארו את מבצעי המחתרת, התפתחה באותה שנה. היה זה חלק מהניסיון להתמודד עם ההגמוניה הממסדית של מפא"י תוך ניסיון לעיצוב הנרטיב ההיסטורי ומתיחת גבולות הזיכרון הקולקטיבי במטרה להיכנס לתוכו. בספרות זו בולט ספרו של אלדד, מעשר ראשון, שיצא לאור בשנת 1950 והיה גם הוא ביטוי לקול מושתק בשתי חזיתות:

- 3 אלדד לד"ר הכט, 25.1.1972, אלדד מכתבים, עמ' 183-185.
- 4 לא בכדי השווה ליונתל בין כתיבה אוטוביוגרפית ליצירת מורשת, כדבר משתנה ומתעדכן הקורא תיגר על החוקים ההיסטוריים, ובקיצור, כ"היסטוריה מדומיינת" – "Fabricating Heritage".
- 5 "The Confessions", pp. 153-154.
- 6 על החשיבות הרבה בספרות זו תעיד העובדה שלבקשת קוראיו הכין עיתון חרות רשימה ביבליוגרפית של הספרים שנכתבו על המחתרת והמרד, ("ספריית דור המרד", חרות, 23.4.1958, עמ' 8).

ישראל אלדד: מעשר ראשון – אפולוגטיקה מובחנת

מעשר ראשון נכתב כתוצאה מהשתקתו של אלדד, השתקה ממסדית אך גם השתקה מצד המשפחה הלוחמת ומועדון יוצאי לח"י. אלדד, שיכול לייצג אבטיפוס לדמות אפולוגטית, בחר בכלי האוטוביוגרפי ככלי נשק לסגירת חשבונות עבר והווה בזירה האפולוגטית. מסיבה זו, למרות שמעשר ראשון מוגדר כספר זיכרונות, הרי שניתן לסווגו כספרות אפולוגטית, בולטת בספר התמודדות מול חזית משולשת שאותה תקף בחריפות⁷ ושמולה הציב את הנרטיב שלו: החזית הממסדית שירשה את המוסדות הרשמיים בזמן המנדט, החזית נגד האצ"ל ובעיקר נגד בגין, אך בראש ובראשונה החזית הפנימית כנגד הפלג השמאלי בלח"י. לעיתים האפולוגטיקה באה בצורה גלויה, לעיתים סמויה ולעיתים רק בחינה מדוקדקת והשוואה מילולית בין המהדורות השונות יכולה לחשוף אותה. כיוון שמחקר זה עוסק בפולמוס הפנימי בלח"י, אתמקד רק בחזית זו.

מספר עקרונות ומאפיינים שזורים במעשר ראשון:

בראש ובראשונה דאג אלדד להבליט את האידיאולוגיה של הארגון ואת אופיו המשיחי, וקבע שהיעד שאליו הוא שאף היה "הקמת המלוכה העברית".⁸ לחיזוק סמכותו לפרש את עקרונותיו הרעיוניים של האב המייסד, הדגיש אלדד את קרבתו ליאיר בימי חייו האחרונים והעיד על תפיסתו האידיאולוגית.⁹ מנגד, הוא נדרש לשלול מיריבו את סמכותו שלו לפרש את עקרונותיו של יאיר מתוקף קרבתו אליו ובמהלך התנצחותי מובהק הוא ניסה למעט את הקשרים ביניהם. גם מבחינת תפקידו ומקומו בהיררכיה המחתרתית ניסה אלדד להאדיר את עצמו. בחזית זו הוא היה בבעיה שהרי היה איש ההגות ולא איש המעשה ושלישי בהיררכיה הפיקודית. בניסיון לעקוף את המכשול הוא הבליט את השוויון שאפיין את מרכז לח"י, גם את העובדה ששלושת המנהיגים נאסרו וברחו וגם את העובדה שאין 'מנהיג' מוגדר.¹⁰ הוא גם ניסה לנכס לעצמו בלעדיות על פעולות ומעשים שונים שלהם היו שותפים גם אחרים. הדוגמה הבולטת היא תיאור המשפטים הפוליטיים שניהלו חברי לח"י, שהיוו ניצחון תעמולתי רב ערך לארגון.

7 את המניע מאחורי "קטרוגיו" פרס אלדד בגילוי לב בפני הרב אריה לויין ועיקרם ההסתפקות במה שהושג ואי הנכונות להמשיך להילחם לחרות ישראל (אלדד לרב לויין י"ג אלול תש"י [26.8.1950], אלדד מכתבים, עמ' 104-105).

8 מעשר ראשון (וכן ההערות הבאות) עמ' ק"ז.

9 עמ' ע"ד-ע"ה.

10 עמ' רל"ט-רמ"ב.

בעוד שבמהדורה הראשונה לקח אלדד את הקרדיט לעצמו ככותב הנאומים הבלעדי, הרי שבמהדורות הבאות, ככל הנראה עקב תרעומות שנשמעו מפי חבריו לשעבר, כתיבת הנאומים תוארה כעבודת צוות משותפת.¹¹

מעבר לכך, הוא דאג להבליט את הגדרת המלחמה אך ורק נגד האימפריאליזם הבריטי והעמיד את האוריינטציה כלפי ברה"מ בצורה אינסטרומנטלית כשיתוף אינטרסים הדדי.¹² הוא גם לא נמנע מלחשוף בגלוי את המשבר שעברה לח"י והטיל את עיקר האחריות על ילין-מור תוך שפירט את השגיאות השונות ששגה.¹³ לא לחינם היה מי שניבא ש"לא יסכימו עם ספרו זה של אחד מגזע הקנאים, לא מנהיגי 'ההגנה' לשעבר, ובוודאי לא מנהיגי אצ"ל ופחות מכולם ינעם הספר לצמרת אנשי לח"י".¹⁴

באופן כללי הספר זכה להתעלמות כמעט מוחלטת ולא הצליח לעורר דיון היסטורי רציני. ניתן לראות בכך ביטוי לחומת ההשתקה סביב אלדד באותן שנים. על מגמה זו תעיד העובדה שכאשר מבקר הספרות הנודע ברוך קורצווייל שיבח את אלדד, בהקשר אחר אמנם, כ"סופר פיקח ושנון בעל רמה אינטליגנטית גבוהה", נזעק כתב על המשמר והרגיע את קוראי עיתונו שהספרות לא שכחה לאלדד את תורתו הרדיקלית-פשיסטית ו"התועבה נשארה תועבה כשהייתה בלא שום הסתייגות".¹⁵

למרות זאת, ניתן למצוא מספר תגובות ספורדיות שהתבטאו במספר רבדים: הרובד הבסיסי בא לידי ביטוי בחרות ובו הוכחשו "סילופיו" ההיסטוריים של אלדד, בעיקר סביב הפילוג באצ"ל ודמותו של רזיאל תוך הצגת הנרטיב המתאים.¹⁶ עם זאת, אנשי חרות לא היססו להשתמש בספרו של אלדד כמקור היסטורי כאשר רצו לנגח את בן-גוריון.¹⁷ בדבר, עיתונו של הממסד, התגובה הייתה קטלנית ביותר:

במידה שיש מקום לדבר כאן על הצד הספרותי, מוגבל הוא ביותר ויחסי הוא ביותר. יש כאן הרבה מן הרומנטיקה הבכיינית, מגיבוב תלי תילים של למדנות מפוקפקת... ד"ר שייב מנסה לסנוור את הקורא, לגרוף אותו בזרם האקסטזה המעושה, אלא שהקורא מתעקש, מעשה שטן, ומתאוה לדעת ממה יש כאן להתפעל... אין זה מעניין את הקורא האם ד"ר שייב היה אומלל

11 עמ' קל"ה-קל"ז (בכל המהדורות).

12 עמ' ש"ג-ש"ד.

13 עמ' שכ"א-שכ"ב.

14 כך היו נפגשים במחתרת", מעריב, 4.8.1950, עמ' 4.

15 "פנקס פתוח", על המשמר, 5.5.1950, עמ' 5.

16 "התכחות – בשולי קריאת המעשר הראשון", חרות, 13.10.1950, עמ' 5.

17 "רצח, טרור, מזימות ובגידה", חרות, 19.9.1952, עמ' 10.

או מאושר אלא באיזו מידה צודקות הנחותיו הפוליטיות. שכן... הוא משלח את חיצו זעמו בכל אלו שלא קבלו ממנו ונפשם קצה מדיבוריו הפתטיים על "מלכות ישראל עד נהר פרת"... על אף השטף הדיאלקטי אין הקורא משוכנע כלל וכלל שד"ר שייב הצליח לשכנע אפילו את עצמו... וזו דרכו של האיש: צמא הוא לאימפריה וצמא הוא למעשי גבורה. אלא מאי? ברוב צימאוננו למעשים טובים דורש הוא מאחרים שיקיימום בגופם שעה שהוא מתבטל... ודורש נאה נאה ו"מעמיק את המחשבה הלאומית". אכן חלוקת תפקידים צודקת.¹⁸

ביקורת מסוג שונה השמיע כתב העולם הזה, "מידד" (כנראה מידד שיף), שבאצטלה פסבדו-ספרותית בחר דווקא שלא להתעמת עם העובדות בספר אלא עם תפיסת עולמו של אלדד יליד חוץ לארץ, בעל המנטליות הציונית-פולנית מול התפיסה הכנענית-ילידית שאותה ייצג: וזאת הטרגדיה של הד"ר שייב. בית"ר הפולני איננו. יש אותנו... ואנחנו נהנים הנאה אסתטית למקרא נבואותיו של אורי-צבי, אבל אין הוא משלנו. ישמעאליו הם אחינו למולדת. שיך בלאד ודיר-יאסין מעוררים בנו תועבה... ולא רק גלל (כך במקור) הזוועה האיומה... אלא גלל שבוצעו בבני מולדתנו.¹⁹ ומסקנתו, למרות כישורו הספרותי הבולט של אלדד אין בכוחו להיות גם מנהיג פוליטי מכיוון שהוא שייך לעבר ואינו רלוונטי לתקופה הממשמשת ובאה. למרות הדברים הללו המשיך אלדד לדבוק בהערכותיו ובניתוחיו גם בפרספקטיבה מאוחרת יותר, כפי שכתב 13 שנים מאוחר יותר בהקדמה למהדורה השנייה של הספר, תוך שייחס זאת לתפישה ה'סולמית' המעניקה לו את נקודת המבט הנכונה לבחינת המציאות מראשיתה.²⁰ ספרו של ילין-מור יצא בתקופה שונה, ממניעים שונים ותוך דינמיקה שונה לחלוטין.

נתן ילין-מור: לח", אנשים, רעיונות, עלילות – ריאליזם מפוכח, אפולוגטיקה סמויה

כאמור, ספרו של ילין-מור יצא לאור באווירה שונה לחלוטין והוא נתפס כחלק מז'אנר ספרות הזיכרון. המטרה הייתה לנסות ולספר את סיפורה של לח"י באופן אובייקטיבי, לאור הנרטיב הממסדי כלפיה. הורתו של הספר הייתה כאשר הזמן בשנת 1970 ליום עיון במחנה קיץ של נוער יהודי רדיקלי בארה"ב, וסיפר לחניכים על המחתרת ופעולותיה. החניכים ששמעו בפה

18 "המציאות הקרויה חלום", דבר, 19.1.1951, עמ' 3.

19 "ספרים", העולם הזה, 17.8.1950 (669), עמ' 14-15.

20 בהקדמתו למהדורה השנייה.

פעור את סיפורו, הפצירו בו להעלות זאת על הכתב. בהמשך הוא פרסם סדרת כתבות בעיתונות הכללית, שכללה פרקי זיכרונות מימי המחתרת, וההדים החיוביים שלהם זכה, בעיקר בקרב הדור הצעיר בישראל, עוררו אותו לכתוב ספר מקיף על אותה תקופה. הפניות אליו היו בבחינת 'התפרצות לדלת פתוחה', וכבר קודם לכן הוא החל לכתוב את זיכרונותיו המוקדמים, מהמפגש הראשון עם יאיר בשנת 1937 עד לעלייתו ארצה. ידידו בועז עברון, מבקר ספרות נוקשה, קרא את הטיוטה הראשונית והחמיא לו על כתיבתו.²¹ היה גם מי שניסה לשכנעו לעזוב את כל עיסוקיו לטובת כתיבה ספרותית.²² תהליך הכתיבה שאותו עבר ילין-מור היה ארוך. עוד בטרם התחיל בו חתם עם הוצאות ספרים 'שקמונה' בישראל ועם Random house היוקרתית בארה"ב והתחייב על מועד לסיום הכתיבה, אך הוא לא עמד בו.²³ במהלך הכתיבה הוא ראיין רבים מחברי לח"י והתייעץ אתם בנוגע לסוגיות שונות. מבין אלה היה מי שיעץ לו לכתוב באופן אובייקטיבי ולהתעלות מעל הטינה כלפי יריביו.²⁴ יהושע כהן שהתבקש להעיר על כתב היד, ניסה לבלום דברי ביקורת וקטרוג על חבריו לשעבר, ביניהם שמיר, שבדיעבד התגלתה ביקורת רבה על דרכו הריכוזית בהנהגת הארגון,²⁵ וכמובן על אלדד. "אני מתאר לעצמי באיזה ייסורים תעמוד כשתיגש לכתוב עליהם, אבל עצת ידיד – נסה להתגבר",²⁶ כתב לו. "בטוחתני שלא תפסת אותי אף פעם בניסיון לשכתב את ההיסטוריה", השיב לו ילין-מור והרגיע אותו שנהג במידת ההגינות כלפי שמיר בכך שלא כתב על חסרונותיו ומגבלותיו שאותם הכיר בעבר ועוד יותר בהווה. ביחס לאלדד הוא קבע שאין ספק שייראה סימפטי יותר בספר שלו מכפי שנראה בספרו **מעשר ראשון**.²⁷ ואכן, מהשוואת כתב היד לגרסה הסופית, עולה שילין-מור נהג בצנזורה עצמית ובהוגנות יחסית כלפי יריביו ולמרות שנטה לבקרם ולחשוף את אופיים ה'אמיתי', הרי שזו באה בצורה פחותה ומדודה יותר מאשר בכתב היד.

לימים טען דן מרגלית, על סמך עדות הכט, שהמו"ל מינה את שמואל תמיר לצנזר את הספר ולדאוג שילין-מור לא יקניט את האצ"ל ולא יכתוב

21 בסופו של דבר מסיבות שונות כתב היד יצא לאור שנים רבות לאחר מותו ונקרא **שנות בטרם**.

22 ני"מ לאריאל, 15.3.1971, סדרה 2 תיק 72, אי"מ.

23 ני"מ לגילן, 12.8.1971, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

24 גפנר לני"מ, 19.5.1972, סדרה 2 תיק 189, אי"מ.

25 ביקורת שגם אלדד היה שותף לה (**מעשר ראשון**, עמ' ר"מ-רמ"א).

26 כהן לני"מ, כ"ד כסלו תשל"ב, סדרה 2 תיק 401, אי"מ.

27 ני"מ לכהן, 16.12.1971, סדרה 2 תיק 401, אי"מ.

באנכרוניזם, ומסיבה זו כתב היד קוצר במאות עמודים. פרידה ילין-מור הכחישה זאת, בטענה שהמו"ל התנה את פרסום הספר במספר עמודים מוגבל ולכן נאלץ בעלה לקצר,²⁸ מה גם שהרצון למכור את הספר במחיר שווה לכל נפש ובתפוצה רחבה עמדו גם הם במערך השיקולים.²⁹ בדומה למעשר ראשון, גם ספרו של ילין-מור טעון במטענים פולמוסיים גלויים וסמויים, המבטאים את הנרטיב שביקש להציג. בהציגו את אלדד פעל ילין-מור בשלושה כיוונים: כיריבו, גם הוא ניסה לנתק את הזיקה בין אלדד ליאיר וטען שהאב המייסד לא אהב את כתיבתו של אלדד ולא פרסם ממאמריו בעיתונות המחתרת. מה גם שדחה את פירושו של אלדד לעיקרי התחייה,³⁰ הוא מיעט את חלקו של יריבו בעבודת המחתרת לענייני תעמולה וחינוך בלבד, תוך מידורו מהאופרציה המחתרתית, וגם ביחס לתעמולה, טען ילין-מור שכתיבתו של אלדד עמדה תחת פיקוח וצנזורה בגלל סגנונו המתנגח וחסר הרסן שיכול היה לגרום נזק. ברמה העקרונית הוא שלל את תפיסותיו המאוחרות של אלדד ביחס לערבים וביחס לרעיון הטרונספר, והעלה מנבכי העבר סיפור ישן מימי המחתרת כשאחד ממדריכי הקורסים האידיאולוגיים דיבר על הצורך לפתור את הבעיה הערבית על ידי עקירתם מהארץ, אלדד זעם על האמירה שמקורה ב'תורה מנאצת' שהובילה להשמדת משפחתו בשואה, וטען שאינו יכול להיות חבר בתנועה המטיפה לרעיונות דומים.³¹

מעבר להתייחסות לאלדד, בולטים מספר מאפיינים עיקריים בספרו של ילין-מור, שנועדו ליצור זיקה בין לח"י לבין תפיסותיו המאוחרות: מתוך ניסיון ליצור זיקה בין הרעיונות הכנעניים ללח"י הוא הדגיש את השפעתו של רטוש על יאיר,³² וציין שמבין הכנענים או כאלה שאחזו ברעיונות כנעניים למחצה, לשליש או לרביע היו כאלה שעברו ללח"י.³³ הוא גם הבליט את ההתפתחות המדינית של לח"י בעיקר סביב המלחמה באימפריאליזם, האוריינטציה כלפי ברה"מ והניטרליזציה,³⁴ את הצטרפותם של צעירים ממחנה השמאל שהאידיאולוגיה האנטי אימפריאליסטית

28 "עמידה אמיצה וחוסר פשרנות", הארץ, 11.11.1981, עמ' 14.

29 נ"מ לגילן, 16.1.1973, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

30 לח"י, עמ' 139-140.

31 לח"י, עמ' 359. ר' עדות עודד קוראל (מס' משלוח 1128/2003, תיק 348, ארכיון לח"י בתה"ש).

32 לח"י (וכן ההערות הבאות), עמ' 60.

33 עמ' 146-147.

34 עמ' 344-351.

ושלילת הציונות של לח"י הביאו אותם לארגון,³⁵ ואת השינוי שנוצר אצלו ביחס לערבים מאז ראה בהם אויב לאומי ועד שנפגש איתם מפגש בלתי אמצעי, כשהגיע לארץ והבין שהם גורם קבוע שצריך להתחשב בו.³⁶ ברמה האישית הוא ניסה להרחיק מעצמו אירועים בעלי תהודה שלילית. לפני שתיאר את פרשת דיר-יאסין לדוגמה, הקדים ותיאר את דלקת הריאות הקשה שתקפה אותו באותה עת ונטרלה אותו מעבודתו במחתרת. האריכות היחסית שהקדיש לתיאור המחלה (כמעט עמוד שלם) בעיקר כשיועיים שהוא קיצץ חלק ניכר מכתב היד, מעידה בבירור על מגמה זו.³⁷ עם פרסומו הפך הספר לרב-מכר ונמכר בתפוצה גדולה. בתוך זמן קצר אזלו המהדורה הראשונה והשנייה שכללו כ-8,000 עותקים והחלה הדפסת המהדורה השלישית.³⁸ הספר זכה לביקורות רבות בעיתונים המרכזיים ורבים היללו אותו ואת כותבו.³⁹ הבולט ביותר היה הסופר יורם קניוק שחלק מדבריו צוינו לעיל, ששיבח בפאתוס עד כדי הערצה לא מוסווית את הספר ונושא, קרי לח"י ומלחמתה, וציין את ההגינות הרבה שנהג מחברו בכך שלא ניכס תפיסות אנכרוניסטיות לכתיבתו ההיסטורית. קניוק, שלאורך הביקורת בולטת התייחסותו לפולמוס ההיסטורי והאישני בין ראשי לח"י לשעבר, השווה בין סגנון כתיבתם וציין בהשלמה שקורותיה של לח"י היו צריכים להיכתב במשותף בידי שניהם. בכוחו של אלדד היה לתרום את הממד הסוער, היצרי, הלא רציונלי, וילין-מור מצדו היה נותן את המבט הרחב, ההגינות והניסיון להבין את העבר כפי שהיה ללא שיקולים עכשוויים.⁴⁰ גם חוקר הספרות פנחס גינוסר השווה בין כתיבתו ה'מכלילה' של אלדד לכתיבתו ה'מקיפה' של יריבו וניתח במבט מפוכח את ההבדלים ביניהם. יתרונו של גינוסר היה כפול: מחד הוא ניחן במבט מקצועי ומצד שני הכיר היטב את הנפשות הפועלות ועמד על מניעיהם הסמויים. כשניתח את ספרו של אלדד, הוא ציין לטובה את היושרה הפנימית שלו ואת חוסר ההיסוס למתוח ביקורת על לח"י ועל גורמים בתוכה, אך זו אוזנה בידי הסובייקטיביזם הקיצוני שלו. כלומר, מי שהלך איתו כשפרש, זכה לביקורת חיובית ומי שהלך נגדו, זכה לשלילית. פן נוסף הנגזר מסובייקטיביות זו הוא ניתוק מהמציאות. לדוגמה, את תנועת המרי דחה אלדד כאפיזודה חסרת

35 עמ' 360-365.

36 עמ' 180-181.

37 עמ' 465-466.

38 ני"מ לגילן, 30.5.1974, סדרה 2 תיק 173, אי"מ.

39 לדוגמה, "לזכר ימים של פרעות ודמים", דבר, 13.5.1974, עמ' 8.

40 "לוחמי חרות ישראל", דבר השבוע, 17.5.1975, עמ' 8 ו-11.

ערך לעומת פרשת דיר-יאסין שבלעדיה, טען, לא היה קיום למדינת ישראל. ספרו של ילין-מור ריאליסטי ומפוכח יותר, קבע גינוסר, אך חסר את יצר הביקורתיות בפרספקטיבה של הזמן מתוך נטייה לשמש 'כתב הגנה' מוחלט ללח"י.⁴¹ לימים הודה אלדד בגילוי לב שספרו של ילין-מור הוא ספר טוב משלו אך בתגובה אופיינית הוסיף שגם על זה אינו מסוגל לסלוח לו...⁴²

תופעה מעניינת שבלטה מבין שלל הביקורות הייתה שכל אחד מהכותבים מצא בה מנטייתו הפוליטית ומהאג'נדות הקרובות לליבו. אמנון קפליוק, פעיל שמאל בולט, הבליט את יחסה החיובי של לח"י לשאיפות העצמאות של מדינות ערב תוך שהתייחס גם לבעיית הטרור האקטואלית.⁴³ מהצד השני, אפרים אבן, אינטלקטואל ימני, כן נטה לייחס לילין-מור אנכרוניזם, לכל הפחות ביחס לז'בוטינסקי, אלדד ובמיוחד לבגין, שקצפו של ילין-מור יצא עליו. הוא גם השווה בין יחסו המגמגם של ילין-מור לבעיה הערבית כפי שעלתה מהספר לעומת התוכנית הסדורה שהייתה לאצ"ל בנושא זה.⁴⁴ מכיוון אחר לגמרי בא כתב בטאון אפיקים של יוצאי תימן, שהעלה על נס את נטיותיו ההומניות והמוסריות של ילין-מור, והדגיש את המקום הרב שניתן בספר לגבורת יוצאי עדות המזרח ובפרט לבני תימן.⁴⁵

ביקורת אחת בולטת מעל השאר והיא עוסקת בנקודה אקטואלית החשובה לכל המחקר ההיסטורי בלח"י: ההפרדה בין הנהגת הארגון לבין חברי השורה שלא עסקו בשאלות האידיאולוגיות אלא במלחמה לגירוש השלטון הזר. הבחנה זו צריכה להדריך את ההיסטוריון העוסק באידיאולוגיה ובמדיניות של לח"י ולהכניסו לפרופורציות הנכונות, טען הכותב, שחתם בראשי תיבות ב.ט., והוסיף שספרו של ילין-מור כמסמך היסטורי אינו בעל ערך רב.⁴⁶

ביקורת מפתיעה מסוג אחר באה מצדו של יאיר סבוראי, בנם של משה וטובה סבוראי, מוותיקי לח"י שבביתם נתפס ונורה יאיר. סבוראי, שנקרא על שמו, נטש במהלך השנים את העמדות הלאומיות של הוריו והפך לפעיל שמאל אנטי-ציוני רדיקלי מחוגו של אורי דייויס. בתקופה מסוימת בחייו ראה בילין-מור כתובת רעיונית קרובה לליבו וניהל איתו מעת לעת

41 "לוחמי חרות ישראל", עמדה (ספטמבר 1974), עמ' 10-11 ו-17.

42 ריאיון איבינסקי עם אלדד, מס' משלוח 1128/2003 תיק 475, ארכיון לח"י בתה"ש.

43 "Lehi, With Hindsight", *New Outlook*, September 1975, pp. 55-57.

44 "זיכרונות נתן ילין-מור", ארץ ישראל (יוני 1974), עמ' 14 ו-30, "גרא גומר את החשבונות",

העולם הזה, 8.5.1974, עמ' 28-30.

45 "זיכרונות ורשמים של מנהיג מחתרת", אפיקים, (מאי 1974), עמ' 6-7.

46 "לוחמי חרות ישראל", קשת ס"ד (קיץ 1974), עמ' 166-167.

חלופת מכתבים. בעקבות הוצאת הספר, כתב לו ביקורת חריפה והאשים אותו בניתוק העבר ההיסטורי מההווה הפוליטי, במיוחד בהקשר לערבים וליחסים עמם. לטענתו, הספר משכתב את ההיסטוריה ונגוע ביחס מתון עד שלילי לגבי הערבים, לדוגמה, התבטאויותיו המתונות כלפי דיר-יאסין. מנגד, הספר מלא דברי הוקרה לז'בוטינסקי וליאיר, דמויות בולטות בפנתאון הלאומי שאותו תיעב. פגמים אלה מונעים ממנו להגדיר את עצמו כ"איש תנועת שלום". ילין-מור לא נשאר חייב. "מכתבך גרם לי צער. הוא הוכיח לי שגם אתה הפכת לדוקטרינר חסר תקנה שלא יניב פירות, לכל היותר עלול הוא להצמיח קוץ ודרדר", והמשיך להסביר את המניעים והמגמות שעמדו מאחורי כתיבתו, את יושרתו האינטלקטואלית השוללת כתיבה אנכרוניסטית וכמובן את תפיסתו ביחס לסכסוך העברי-פלשתינאי ואת מקומו בחזית השלום.⁴⁷ סבוראי לא נותר חייב וניסה להשחיר את פניו בקרב מחנה השמאל, כששלח למערכות כתבי עת שונים כתבי אישום נגדו, בהם חשף את פרצופו ה'אמיתי' ואת "מקומו הטבעי על המפה הפוליטית השמור לו עוד מימי נעוריו", תוך שהביא אסמכתאות מהספר לטענותיו.⁴⁸

שני הספרים, של אלדד ושל ילין-מור, מהווים סוגה אחת של כתיבה היסטורית-אוטוביוגרפית. שותפם להנהגה, יצחק שמיר, שבחר באפיק הפעולה הפוליטי-ממסדי ולא עסק בחיטוט בנבכי העבר, לא ראה צורך לפרסם את זיכרונותיו ואלה פורסמו עשרות שנים לאחר מכן, לאחר שכינה כראש הממשלה. עם זאת, על חשיבותו הרבה של הנושא, מעבר לכתיבתם של ראשי לח"י המתפלמסים, יעידו עוד שני חיבורים מסוגה ספרותית שונה, העוסקים ישירות בסכסוך בין השניים:

נרטיב "מדומיין": השתקפות הפולמוס ביצירות פרוזאיות

הראשון שכתב על פולמוס מורשת לח"י בסגנון ספרותי היה ד"ר יהושע ייבין, מהבולטים בהוגי הימין הרדיקלי ומנאמני אצ"ג ואלדד. הוא נהג להשתמש בז'אנר הרומן היסטורי למטרות אינדוקטרינציה וככלי להפצת הרעיונות שבהם האמין, וגם כעת נהג כך. החיבור נקרא "ציבא ורכב" והוא פורסם במספר חלקים בסלם.⁴⁹ השמות "ציבא" ו"רכב" הם שמות

47 התכתבות סבוראי וני"מ, 12.5.1975 ו-29.5.1975, סדרה 2 תיק 576, אי"מ.

48 סבוראי למערכת *New Outlook*, 20.10.1975 וטורי שמאל, 15.11.1975, סדרה 2 תיק 576, אי"מ.

49 הסיפור פורסם בין גיליונות ל'-ל"א (אלול-תשרי תשי"א-תשי"ב) לגיליון שבט ל"ה (תשי"ב) למעט גיליון כסלו.

מקראיים, וראוי להזכיר שייבין זכה בחידון התנ"ך השני בשנת 1959 כשהוא עיוור כמעט לחלוטין. שמות אלה שימשו בסיפור ככינויים לילין-מור ולא לדד ולא לחינם. ציבא המקראי הוא דמות שלילית, תכנית ובוגדנית במקרא ואילו "רכב" או ביתר דיוק בניו הם דמויות חיוביות. יהונדב בן רכב סייע למלך יהוא במהפכה שביצע נגד בית אחאב עובדי האלילים ו"בני רכב" הם סמל לשמירת המורשת שבזכותה הם זוכים לקרבת האל. כבר מבחירת השמות ברורה הדיכוטומיה שיצר ייבין. בעוד ילין-מור הוא גורם תככן, דיפלומט המשתמש בחלקלקות לשונו וסופו שגרם לפילוג המחתרת, אלדד הוא מהפכן אידיאליסט המשמר את מורשת אבותיו הרוחניים.

לאחר שפרס את הדינמיקה שאותה עברו השניים תוך הקצנת הנרטיב הימני, ולפיו ילין-מור, מתוך צרות עין ולא מתוך מניע אידיאולוגי, עבר משיתוף פעולה ליריבות שתוצאותיה היו פילוג, נלמד בסוף הסיפור הלקח שאותו ביקש ייבין להנחיל. אלדד, בהשפעת ספר הקטרוג והאמונה של אצ"ג, מוצא את דרך הפעולה להמשכת הפצת הבשורה המשיחית בהוצאת סלם, בעוד יריבו שאיבד את הרוח המהפכנית, כשל בדרכו הפוליטית, נדחה בידי חבריו וסופו שהפך ל'בר מינן מהלך'.⁵⁰

יוצא לח"י ברוך נאדל היה בוטה יותר. נאדל שהתהדר בזקנקן, משקפי קרן ורעמת שיער בולטת, התגייס ללח"י לקראת הקמת המדינה לאחר ש'ערק' ממחנה השמאל והפך למקורב לאלדד. הוא התחיל לכתב במברק ואח"כ היה מכותבי סלם בתחילתו לפני שהפך לכתב בולט בידיעות אחרונות והעולם הזה וחרת על דגלו את המלחמה בשחיתות הציבורית. בשנת 1976 פרסם ספרון קטן-ממדים בשם פרשת הלוחם יונתן שנכתב בגוף ראשון ושמר על דרמטיות מראשיתו. "תחביבי שלי למשל, הוא איסוף מסמכים בעלי ערך פוליטי", שם נאדל דברים בפי המספר, והמשיך, "אוסף זה שמור... כיאות למסמכים שכל אחד מהם אוצר בתוכו כוח נפץ הדומה לכוחה של פצצה גרעינית". בין הדוגמאות שנתן היה מסמך התקשרות בין "ארגון מחתרת אנטי-בריטי" ונציגים מזויפים של הרוזן האיטלקי מוסוליני (מסמך הידוע בשם 'מסמך ירושלים' שנכתב בידי גורמים יהודים שעבדו עבור המודיעין הבריטי במטרה להבאיש את ריחה של לח"י) ומסמך שבו מפורט הרכוש הרב שיהודי הונגריה מסרו לקצין נאצי בכיר ככופר נפש, רכוש שנמסר בידי

50 "ציבא ורכב", סלם ל"ה (שבט תשי"ב), עמ' 25.

הקצין הנאצי ל"אותו אדם שהוקע ונרצח לימים" והוא העבירו למפלגה שבה היה חבר. הכוונה כמובן לקסטנר ולמפא"י.⁵¹

את הבסיס לסיפור טווה נאדל מהביורפיה שלו עצמו ומאירועים שאירעו במציאות והשתמש בהם כפלטפורמה עלילתית. גיבור הסיפור שעבר ללח"י ("המחתרת האנטי-בריטית") מהפלמ"ח עולה בדרגות הפיקוד ומתמנה לתפקיד מודיעיני בכיר. לאחר פיתולים בעלילה הוא הופך לבעליו של ארכיון הארגון וברשותו מסמכים רבים שבהם הוא נובר שנים רבות לאחר הקמת המדינה. בין המסמכים שברשותו נמצא גם דו"ח שכתב "הלוחם יונתן", לוחם שחוסל לאחר מכן בידי חבריו באשמת בגידה,⁵² עבור ראשי המחתרת (שכינויים בספר היה אותיות הא"ב, א' היה אלדד, ב' – שמיר, ג' – אליהו גלעדי שחוסל בהוראת שמיר וד' – ילין-מור). הפרשה מסקרנת אותו והוא מתחיל לחקור אותה. במהלך החקירה עולה הסברה שד', הוא ילין-מור, היה סוכן סובייטי וייתכן שאף סוכן בריטי שהיה מעורב בפרשת "מסמך ירושלים", מתוך כוונה לטמון פח למנהיג המחתרת המיתולוגי (המכונה 'אבשלום' בסיפור) ולהסגירו לידי הבריטים. הוא לא מצליח לשלול חשדות אלה ובכך מסתיים הסיפור.

למקרא הדברים, עמוס קינן לא יכול היה להבליג ותקף את נאדל שאם האשמה מבוססת אין כל צורך לכסותה בלבוש ספרותי ובכך לסתום כל ניסיון לוויכוח. לדעתו, הסיבה שבגינה נאדל בחר לכתוב את סיפורו בגוף ראשון הוא הרצון לעשות אידיאליזציה של עצמו ולייחס לעצמו משקל מכריע במחתרת, דבר שהיסטורית אינו נכון.⁵³ ילין-מור עצמו קרא את פרשת הלוחם יונתן וראה בו 'פורנוגרפיה פוליטית', שהמסופר בה רחוק מהמציאות.⁵⁴

עמוס קינן לא היה היחיד מבין אנשי השמאל יוצאי לח"י שקם להגן על כבוד מפקדו. גם המשורר האקסצנטרי יב"י (יונה בן יהודה), שהספיק כנער צעיר להיות בלח"י בימיה האחרונים, המשיך כקומוניסט ושיתף פעולה עם ילין-מור וקינן במאבק נגד הכיבוש ולמען זכויות הפלסטינים, נהג כך. ברעמת שיער מתולתלת, שפם מברשת וסיגריה נצחית בפיו, נהג יב"י, שהיה אורח קבוע בבתי הקפה המזוהים עם הבוהמה, למכור ברחובות את ספרי

51 הלוחם יונתן, הציטוטים מעמ' 6-7.

52 הבסיס לעלילה הייתה הוצאתו להורג של ראש החולייה הטכנית בלח"י, יהודה אריה לוי ("שמואל" בכינוי המחתרתי) בחשד שרצה לערוק להגנה ולמסור את הנוסחה לחומר הנפץ שפיתח. הוא הוצא להורג בינואר 1948.

53 "פרשת הלוחם נאדל", ידיעות אחרונות, 21.10.1976, עמ' 20.

54 נ"מ לד"ר מתן, 2.7.1979, סדרה 2, תיק 529, א"מ.

השירים שהוציא בהוצאה עצמית. למרות שלא היה משורר גדול הוא היה דמות אהודה בחוגי השמאל ואישים רבים נהגו לכתוב הקדמה לספרוניו. שנים רבות הוא פרסם טור קצר **בהארץ** וניסה לשמר את הנטייה האנטי אימפריאליסטית של לח"י ולקבע את מעמדו של ילין-מור כממשיך דרכו של יאיר. "משורה משחרר רק המוות", כתב לדוגמה, שנים ארוכות לאחר מותו של ילין-מור, "לזכר שני ענקי המעש יאיר שטרן ונתן ילין-מור שהנהיגו את לוחמי חרות ישראל (לח"י) ועשו מדינה..."⁵⁵

55 **הארץ**, 8.3.1989, עמ' 2.

סוף דבר:

מורשת לח"י – שלב ההכרעה

אחר שהוגש נגדו כתב האישום בעקבות רצח קסטנר, החליט אלדד
זכור, לנצל את הבמה ולהפוך את המשפט לפוליטי. כתב האישום
בוטל לבסוף, אך ביומנו נותרו ראשי הפרקים לנאמו המתוכנן. ביניהם ישנה
התייחסות לסוגיה העקרונית עבורו: אני מצטער שנמצאו אנשים אחדים
מצמרת לח"י אשר בהתנהגותם נתנו יד לאלה הטוענים שלח"י הייתה כנופיה
של טרוריסטים אשר כל תפקידם הייתה 'לדפוק' גויים ועל כן נגמר תפקיד
לח"י. לא זה היה יאיר. אני מרשה לעצמי להצהיר שאני ממשיך בלח"י
המקורי של יאיר.¹

מאז הקמת המדינה עמדה סוגיה זו במוקד פולמוס עז בין שני פלגים
שפעלו בקרב לח"י. הפלג הימני שאותו ייצג אלדד והשמאלי שאותו ייצג
ילין-מור. ככלל, רוב יוצאי לח"י, הארגון שהתאפיין באינדיוידואליזם קיצוני,
לא עסקו בסוגיה ופנו איש לדרכו. גם מבין אלה שנשארו בזירה הציבורית,
בדגש על זו הפוליטית, לא כולם עסקו בה. היא הייתה נחלתם של בודדים
שלא התנתקו מהוויית העבר וזו הדריכה את דרכם גם בהווה. של מי שבחרו
לפעול בשולי המחנה, סירבו להיכנע לתכתיבי המציאות וניסו לעצבה לפי
השקפת עולמם מתוך התנגחות עם המיינסטרים, אך גם מתוך דיאלוג
מתמיד אתו.

הפולמוס הנוקב בין הצדדים לא היה רק פולמוס היסטורי שנבע מפרשנות
העבר. הוא גם לא היה רק פולמוס פוליטי-אקטואלי שעסק בסוגיות ההווה.
זה היה פולמוס שנע הלך וחזור על ציר הזמן ויצר זיקה בין הזמנים.
מבחינתם, פעילותם הפוליטית לאחר הקמת המדינה עמדה בזיקה ישירה
והיותה המשך מובהק לעקרונות הארגון שבראשו עמדו. משכך, הפולמוסים

1 יומן אלדד (מחברת משנים 1958-1965), ללא תאריך.

השונים שניהלו, בין בסוגיות פוליטיות-אקטואליות ובין בסוגיות היסטוריות, לא היו מנותקים זה מזה אלא יצרו מעין תנועה דיאלקטית ספירלית שאיננה פוסקת.

מה עמד בשורשי הפולמוס? במפגש היסטורי שהתקיים לרגל ארבעים שנים לישראל, התעמתו אלדד ועמוס קינן, שלאחר מות ילין-מור הפך לדובר הפלג השמאלי בלח"י, בשאלה "מדוע נפרדו דרכינו?". השניים, שלמרות היריבות האידיאולוגית שמרו על יחסי ידידות והערכה הדדיים, בבחינת יוצא מהכלל שאינו מעיד על הכלל, ערכו חשבון נפש ביחס ללח"י. מבחינת אלדד, לח"י התפרקה בגלל סטייה אידיאולוגית שהחלה אי-שם בשנת 1946. הבסיס שעליו הצטרפתי ללח"י, חידד אלדד, היה תורת יאיר שכללה את מלכות ישראל, בית המקדש וגבולות ההבטחה ולא רק מלחמה בבריטים. קינן חלק על דעתו. "דרכינו נפרדו ביום שאני נכנסתי ללח"י", והוסיף שברור היה לו שלאחר גירוש הבריטים, דבר שהיה המכנה המשותף של כולם, כל אחד ילך לדרכו. בהמשך השיחה העלה קינן אנקדוטה מאותם ימים שבכוחה להסביר את המרחק הרב בין שתי התפיסות. באחד הקורסים האידיאולוגיים שהעביר אלדד, התווכחו השניים על ההיסטוריוגרפיה היהודית כשלפתע הרגיש קינן שאלדד טופח בידדותיות על גבו ואומר לו, "יוחנן (כינויו המחתרתי)... אין דבר, אתה עוד תהיה יהודי".²

דוגמה נוספת: בריאיון שערך איבינסקי עם אלדד כשניסה להתחקות אחרי כותבי ספרות המחתרת, טען אלדד שבעוד יריבו השתמש במושגים 'עברי' ו'העם העברי' כתוצאה מנטייתו הכנענית, השתמש הוא במילה 'יהודי'. איבינסקי בדק זאת בכתבים אך לא מצא סימוכין לדברים. ייתכן וילין-מור שצנזר את כתביו של אלדד שינה זאת וייתכן שמדובר בטענה אסוציאטיבית אנכרוניסטית של אלדד.

בכוח דוגמאות אלה לשקף את שורש ההבדל בין הפלגים: השקפת עולמו של אלדד שראתה במלכות ישראל יעד, נבעה מראייה תרבותית שבבסיסה ה'יהדות' או 'מסורת ישראל' כערך מוחלט, כחלק ממהלך דטרמיניסטי בן אלפי שנים שמתפתח ומתעצב בצורה דיאלקטית. אלדד לא היה אדם דתי ולא ראה בתורת ישראל בעלת תוקף מטא-פיזי מחייב, אך היהודות על מרכיביה הייחודיים כ'נבואה' ו'משיח' כתופעה היסטורית-תרבותית פרטיקולריסטית, השתלבה בהגותו הפילוסופית ויצרה תפיסת עולם החותרת לחזור לטבע המקורי של האומה היהודית שהתעמעם במהלך ההיסטוריה,

2 "מדוע נפרדו דרכינו", ידיעות אחרונות (מוסף 7 ימים), 29.4.1988, עמ' 12-15.

במיוחד בעקבות האמנציפציה. הרעיון הנגדי, הריאקציוני לאמנציפציה הוא רעיון המשיחיות, שאלדד היה אחד ממוביליו ושעוצב בידי אצ"ג ויאיר. עם זאת, הביטוי המוחלט והשלם לזרם המשיחי מצא את ביטויו רק אצל שב"ד, שהיה חף מסתירותיו הפנימיות של אלדד.³

הרעיון המשיחי הוביל את אלדד והוא ראה ביאיר ובלח"י את נושאו. למרות שגם הוא הושפע מהנטייה שמאלה, הקמת מדינת ישראל החזירה אותו לאידיאולוגיה המשיחית והוא לא סבר שתפקיד הארגון הסתיים. כאידיאולוג 'מהותני' השואף ליעדים אוטופיים ולשינוי המציאות בשורשה, בדומה לאבותיו הרוחניים, הוא ייסד את סלם כביטוי מובהק להפצת הבשורה המשיחית וראה בעצמו ממשיך הדרך. ביטוי מובהק לכך ניתן לראות במכתב לחבריו שרצו להקים אנדרטה לחללי לח"י. "לעולם לא אסלח למי שאחראי לכך שלח"י מתה וצריך להקים לה מצבה", כתב. לבסוף התרצה אך בתנאי שקודם יוקם מפעל ספרותי להנצחת תולדות הארגון.⁴ ברמה המדינית ופוליטית, השקפת עולמו נבעה מנקודה אחת: האינטרס של האומה הישראלית ומאוחר יותר, של מדינת ישראל. זהו המדד היחיד לבחינת היחסית הבינלאומיים והמהלכים הפוליטיים.

השקפת עולמו חסרת הפשרות הובילה לעימות מתמיד עם השלטון וליחס שלילי, אפילו עוין, למדינה שקמה אך בחלוף השנים חל שינוי מהותי אצלו והוא החל לרדת מהסולם תוך שהפך לדובר "הציונות הטוטלית" ונסוג מעמדות יסוד שבהן דגל בעבר.

ילין-מור אחז בתפיסה שונה לחלוטין. בניגוד לנמסים שלו, הוא לא ראה בתרבות היהודית בסיס זהות מוחלט ויסוד מכונן ובוודאי שלא קיבל את התפיסה המשיחית של אצ"ג ויאיר. כאדם אנליטי הוא ראה ביאיר מנהיג פוליטי מבריק שתובנותיו יצרו אפיק פעולה מתבקש ומותו ההרואי הפך זאת למיתוס מכונן. מבין מנהיגי לח"י השפיע ילין-מור יותר מכול על דרכה הפוליטית שזנחה את עקרונותיו האידיאולוגיים של יאיר. תהליך ההשמאלה בשילוב הנטייה האנטי אימפריאליסטית, היחס לערבים ואימוץ עקרונות כאילו-כנעניים, הובילו אותו לבסוף ליצירת תפיסת עולם שונה לחלוטין מזו של יאיר והוא זנח את תפיסתו הימנית-לאומית.

כאידיאולוג פוליטי הוא פיתח השקפת עולם מחודשת שבבסיסה עומדות תפיסות הומניות שינקו מהמוסר האוניברסלי, בשיתוף עקרונות פוליטיים

3 סלם, עמ' 236-241.

4 אלדד לאגודה להקמת אנדרטה לחללי לח"י (ע"ש יאיר), ח' באדר תשט"ז, מס' משלוח 1128/2003, תיק 463, ארכיון לח"י בתה"ש.

שאותם התאים למציאות המתפתחת. יותר מכול השפיע רעיון ה"חרות" כאדיאה-פיקס על השקפת עולמו למרות שמבחינה פוליטית פעל בזיקה ישירה אך ורק לזירה המקומית ולהשפעתה על מדינת ישראל. בפעילות זו ראה המשך לפעילותו בזמן לח"י כשאותו קו מנחה אותו: הדאגה לחרות העם ואח"כ לקיומה של ישראל.

בתהליך הפוך לאלדד, הוא הפך בחלוף השנים לדמות שהשפעתה ומעמדה הלכה ופחתה למרות שתפסה מקום מכובד בפובליציסטיקה ובתקשורת. בראייה היסטורית, השפעתו הייתה רבה והוא הניח את האדנים לתפיסות המקובלות כיום על השמאל בישראל. ניתן לומר שהוא, ביחד עם אורי אבנרי, תיווכו את הלאומיות הפלסטינית לציבור הישראלי. דא עקא, מותו המוקדם ומנגד פעילותו הנרחבת ורבת התהודה של אבנרי למען השלום השכיחו כמעט לחלוטין את דמותו.

הדרכים הפוליטית הקוטביות שבהן הלכו השניים העצימו את הפולמוס על מורשת לח"י. היוזמה לפולמוסים השונים יצאה לרוב מצד אלדד, שלא יכול היה לתת ליריבו לפגוע בשם לח"י ובשם יאיר, ואופיו הסוער והפרובוקטיבי, משולח הרסן לעיתים, ליבה את הפולמוס. הפולמוס נגע בהגדרת זהותה של לח"י ובעיצוב דמותו ההיסטורית של יאיר והוא הושפע רבות מההפרדה בין מחשבת יאיר ותורת לח"י: בעוד אלדד ראה ביאיר אב רעיוני וחולייה מרכזית בציונות המשיחית שתורתו אינה תלויה במקום ובזמן, ילין-מור ראה בו מודל אישי והוגה פוליטי מבריק שעקרונותיו שהתפתחו לאור הנסיבות המשתנות התוו את דרכו. מנקודה זו המשיכו השניים את פעילותם הפוליטית לאחר קום המדינה בשני קווים שהתרחקו זה מזה בחלוף השנים: אלדד בהטפה לרדיקליות ימנית וילין-מור לשמאלית.

מבין שני הנרטיבים שעיצבו את דמות לח"י, איזה נרטיב גבר על משנהו וכיצד התקבעה לח"י בהיסטוריה?

בשנת 1978 פרסם משרד החינוך חוברת על לח"י שהייתה אחת משלוש חוברות שנכתבו על המחחרות ונועדה למחנכים ולתלמידים בישראל. לפרסום החוברת קדם פולמוס עז שראשיתו עוד באוקטובר 1972, כשמשרד החינוך הוציא חוברת על הפלמ"ח. בסיומו התחייב שר החינוך יגאל אלון להוציא חוברות גם על האצ"ל ולח"י⁵ אך בעוד שלשניהם היו היסטוריונים מוסמכים, התלבט משרד החינוך מי הראוי ביותר לכתוב את החוברת על

5 "השתוללות של צעקות בכנסת בדיון על החוברת על הפלמ"ח", מעריב, 26.10.1972, עמ' 4.

לח"י.⁶ הבחירה הראשונה נפלה על ילין-מור, אך המינוי לא צלח מסיבות פוליטיות.⁷

לבסוף נבחר למשימה צבי צמרת ממקורבי יהושע כהן, שכתב בעבר מחקר על לח"י. החוברת נבנתה משני חלקים: הראשון כלל תמצית היסטורית ואילו השני עסק בסוגיות מפתח בתולדות לח"י: יאיר המשוור והלוחם, היסודות האידיאולוגיים, הטרור האישי ומוסר המחתרת, קבלת מרות הרוב או נאמנות למטרה ועוד. בשולי החוברת הסביר צמרת את בחירת הנושאים: מגמתה החינוכית של העבודה הינה בהצגת שאלות היסטוריות-אידיאיות עקרוניות לצורך דיון ומחשבה... לא הסתפקתי בדרך הקלה של כתיבת תמצית היסטורית-כרונולוגית של תולדות לח"י אלא השתדלתי דווקא לעלות על 'מוקשים' ולהבליט בעיות יסוד ערכיות-מוסריות המטרידות צעירים ומבוגרים בקשר ללח"י גם כיום...⁸

כראוי לנושא הנפיץ, עברה החוברת בדיקה מדוקדקת של מנכ"ל משרד החינוך ושל יוצאי לח"י. אחד מהראשונים שאליהם נשלחה החוברת לחוות דעה היה ילין-מור, שביקר בחריפות יוצאת דופן ובסרקזם חד את הנכתב בה. לדבריו, רמתה של החוברת נמוכה מאוד והנושאים שנבחרו בידי צמרת אינם משקפים נאמנה את אופי ותולדות הארגון. בעיקר יצא קצפו על המקום הרב וחסר הפרופורציה שניתן להשקפת לח"י בגלגולה הראשון בתקופת יאיר ולעיקרי התחייה, שהיו לדעתו אך ורק "אפיוזדה בתולדות לח"י" לעומת השקפתה המאוחרת, שהוא היה הבולט שבמעצביה. לסיכום הוא המליץ לגנוז את החוברת וניסה להפעיל גורמי לחץ שונים במטרה למנוע את פרסומה,⁹ ביניהם היה גם יהושע כהן שאף הוא לא היה מרוצה מהכתוב בה. במשך קרוב לשנתיים עברה החוברת תיקונים, שינויים והוספות ואושרה לפרסום רק לאחר שאלדד וגאולה כהן אישרו אותה, למורת רוחו של ילין-מור.¹⁰

בסכמו את הסאגה, טען צמרת שילין-מור טעה ולא הבין את גודל התקדים והלגיטימציה בכתיבת חוברת על לח"י בהיקף דומה לחוברת על ההגנה, דבר המצביע על ההכרה בתרומתה למען הקמת המדינה וכל זאת

6 את החוברת על ההגנה כתב מרדכי נאור ועל האצ"ל כתב דוד ניב.

7 קדר לני"מ 14.6.1976, סדרה 2 תיק 698, אי"מ.

8 צמרת, לח"י, עמ' 66.

9 ני"מ לצמרת, 24.4.1976 ו-7.6.1976, סדרה 2 תיק 698, אי"מ.

10 התכתבות ני"מ וכהן, 11.5.1976, י"ג באייר תשל"ו וד' בטבת תשל"ז, סדרה 2 תיק 401, אי"מ.

בימי שלטון המערך.¹¹ דא עקא שהתייחסותו של צמרת, שלא היה בקי בנבכי הפולמוס, מקורה בחוסר הבנתו את החשיבות הרבה שנודעה לחוברת בפולמוס על מורשת לח"י. עבור ילין-מור זו הייתה החלטה גורלית שהרי פרסום החוברת כמסמך היסטורי רשמי מהווה ניצחון לנרטיב הימני.

למרות זאת, הפלג השמאלי עוד השיב מאבק: בעקבות חתימת הסכמי השלום בין ישראל ומצרים בקמפ דייוויד בספטמבר 1978, החל הימין החוץ-פרלמנטרי, גוש אמונים ומתיישבי חבל ימית, במאבק נגד הנסיגה הצפויה. בין התומכים במאבק הייתה קבוצה מיוצאי לח"י שבמסיבת עיתונאים מתקשרת הכריזו מלחמה על ההסכמים ותמכו במאבק אלים, אפילו מזוין, בנסיגה. מבחינתם, פינוי המתנחלים מימית הוא לא פחות מאשר חידוש הסוון והפעם נגד אנשי גוש אמונים, והם הזהירו שהפעם ייתכן ואנשי בגין הם אלה שיעמדו מאחורי "התותח הקדוש".¹²

לשמע הדברים ובמיוחד בגלל השימוש בשם "ותיקי לח"י", נזעק ילין-מור וטען שלמרות הבמה הפומבית שבה הושמעו הדברים, שסביר שכוונתה הייתה לעורר הד ציבורי, אין להקל ראש באיום בהקמת מחתרת. ניסיון העבר הוכיח שמחתרת אינה זקוקה לפעילים רבים ומספיק אדם בודד מכון מטרה, שיעשה מעשה ויגרום למלחמת אחים. מבין מנהיגי לח"י, הדגיש, רק אלדד יכול לשמש השראה למחתרת כזו והוא צריך לדעת שהוא יהיה האחראי היחידי במקרה שמישהו יפעל בצורה אופרטיבית. ברמה העקרונית, ובזו חשיבותה, הוא שלל מהם את התואר "ותיקי לח"י" בטענה שחברי הארגון התפזרו על פני כל הספקטרום הפוליטי ואין מישהו שיכול להתהדר בכינוי זה.¹³

נימה אחרת השמיע חברו שלמה בן שלמה, שפנה במילים נרגשות לחבריו לשעבר: ... אינני יודע מי קבע שאתם דווקא הנכם ממשכי דרכו של יאיר... אבל עליכם להבין... לח"י הייתה, לח"י היום אינה קיימת. אין 'ותיקי לח"י' כשם שאין 'צעירי לח"י', כי אין לח"י... דברו בשמכם חברים. אני ורבים כמוני, הנמצאים בעמדה מנוגדת לחלוטין לעמדתכם, אף פעם לא השתמשנו בהדגשת העבר המשותף... תנו לתקופה היפה שעברנו במשותף להישאר כאפופיאה...¹⁴

11 ריאיון המחבר עם צמרת, 19.4.2015, בית שמש. לדבריו, החוברת עברה את אישורו של כהן אך מהתכתובת עם נ"מ עולה תמונה הפוכה.

12 "ותיקי לח"י רומזים שלא יירתעו ממאבק אלים נגד הסכמי קאמפ דייוויד", הארץ, 27.9.1978, עמ' 4.

13 "מחתרת במסיבת עיתונאים", הארץ, 6.10.1978, עמ' 14.

14 בן שלמה (ללא נמען מפורש), 1.10.1978, סדרה 2 תיק 119, אי"מ.

למרות קרב המאסף, המשיך הנרטיב הימני על לח"י להתקבע וגם קינן נאלץ להודות בכך כשתיאר את פרשנות ילין-מור ביחס ללח"י כ"כישלון מהבהב, הבהוב ההולך ומתרחק, הולך ודועך".¹⁵ מדוע גבר הנרטיב הימני על השמאלי?

עד למלחמת ששת הימים, המינוח "ימין" ו"שמאל" הובחן על-פי תפיסות חברתיות-כלכליות. משכך, לח"י שדגלה במקסימליזם טריטוריאלי עדיין כלה להתקרא תנועה 'שמאלית' לאור התמהיל האידיאולוגי שלה שכלל סוציאליזם חברתי ותפיסה אנטי אימפריאליסטית מגובה באוריינטציה כלפי ברה"מ. "נציונל-בולשביזם", כהגדרת הלר או "קומוניזם לאומי" כהגדרת גינוסר.¹⁶ תפיסות אלה לא היו חריגות (ע"ע אחדות העבודה) אולם הפכו בחלוף השנים לסנתזה לא מובחנת שאיבדה את מקומה בשיח הרעיוני והפוליטי. מלחמת ששת הימים יצרה דיכטומיה ברורה בין "שמאל" ל"ימין" כשמוקד היחס עמד כולו בזיקה לסוגיה הטריטוריאלית: תמיכה בסיפוח השטחים ששוחררו במלחמה מול תמיכה בהחזרתם ובמו"מ לשלום. עמדותיה הלאומיות של לח"י היו מרכיב דומיננטי באידיאולוגיה שלה יותר מאלו החברתיות-כלכליות והן עמדו בבסיס זהותה ותדמיתה. לא לחינם שלל הלר את הניסיון של גינוסר להקדים את הקומוניזם בלח"י ללאומיות והדגיש שלח"י עצמה נתנה את הבכורה למרכיב הלאומי.¹⁷ כאשר ילין-מור החל לדבוק בהשקפת עולם שמאלית בזיקה לסוגיה הטריטוריאלית, היה בכך סתירה להגדרות לח"י שלאור המינוח החדש שדחק את זה הישן, הוגדרה כלאומית או "ימנית".

עם הזמן, נוצרו שני מנגנוני תודעה מקבילים שקיבעו את תדמית לח"י לאור הנרטיב הימני: ראשית, הזיהוי המוחלט של יאיר וממילא של משנתו האידיאולוגית ועיקרי התחייה עם לח"י, ואימוצו בידי הפלג הימני. אלה עמדו בראש מפעל ההנצחה שלו ושימשו כדובריו ההיסטוריוגרפיים. גם גורמים נוספים שזוהו עם מחנה הימין כבגין, תנועת החרות ודוד שטרן, אחיו של יאיר שפעל רבות להנצחתו, תרמו למגמה זו.

שנית, כניסתם של יוצאי לח"י למפלגות הימין הפוליטיות, כולל אלה שהלכו בפילוג עם ילין-מור. לא לחינם כשהודיע בגין על הצטרפותם של יצחק שמיר וישקא אליאב לתנועת החרות הם זוהו בעיתונות כ"ראשי

15 "מנוצחי בן-גוריון, משה סנה, יגאל אלון, נתן ילין מור – קיצור תולדות המדינה", ידיעות אחרונות (מוסף 7 ימים), 4.4.1986, עמ' 9.

16 "בין בולשוויזם ו'מלכות ישראל'", הארץ (מוסף תרבות וספרות), 1.9.1989, עמ' ב' 8.

17 "הערות לביקורת", עמ' 79.

לח"י לשעבר" והתקבלו במחיאיות כפיים סוערות.¹⁸ הצטרפותם ביטאה סגירת מעגל היסטורית, מעין איחוד מחודש בין אצ"ל ולח"י וחזרת הבנים הפורשים לתנועת האם. כששמיר מונה לראש הממשלה, המעגל ההיסטורי נחתם סופית ועמו הזיהוי ה"ימני" של לח"י. עמוס קינן הבין את המשמעויות ההיסטוריות וניסה לצאת או לכל הפחות להמעט, כנגד הזיהוי המוחלט בין לח"י למחנה הלאומי. כך, כששמיר החליף את בגין בראשות הממשלה, כשהלה פרש לביתו באוגוסט 1983, כתב קינן טור לרגל המאורע והשווה בין שמיר לילין-מור, "הנשר הגדול", שהיה הראוי ביותר מבין מנהיגי לח"י לכהן כראש הממשלה, אלא שעמד על עקרונותיו וסירב לכופף אותם. בניגוד אליו, שמיר זכה בכהונה הרמה כיוון שהתכופף, ואלמלא עשה כך, היה כיום איש עזוב ונשכח.¹⁹ ממשיכי הדרך מקרב הדור השני של יוצאי לח"י, כמו צחי הנגבי, לימור לבנת, פרופ' אריה אלדד ואחרים חיזקו מגמה זו ותרמו גם הם את חלקם בהנצחת המורשת הימנית.

בנוסף, מאז ימיה הראשונים של ישראל נוצר חיבור בל-יינתק בין אצ"ל ולח"י כארגונים פורשים ויחס הממסד המפא"ניקי כלפיהם היה זהה: הדרה ממוקדי הכוח והתעסוקה, פגיעה בזכויותיהם ודחיקתם מההיסטוריוגרפיה הרשמית. היה בכך מן הצדק ההיסטורי, שהרי בסיס האם של שני הארגונים היה התנועה הרוויזיוניסטית ורוב מוחלט של חברי לח"י הגיע ממנו. בנוסף, למרות תהליך ההשמאלה, רוב החברים המשיכו לדגול בתפיסות ימניות ולא עברו את תהליך הטרנספורמציה האידיאולוגי, שאותו עברו חלק מראשיו. מנגנונים נוספים שתורמו תרומה מכרעת לזיהוי לח"י כתנועה לאומית, היו "בית יאיר" ו"העמותה להנצחת מורשת לח"י", שבראשם עמד אנשיל שפילמן כסוכני זיכרון ו"המדרשה הלאומית" שהוקמה בידי גאולה כהן בשנת 1972, כסוכנת אינדוקטרינציה. המטרה המוצהרת שלה הייתה להעמיק את התודעה הלאומית "באמצעות הכרות עם שורשיו של העם היהודי, ההיאחזות בארץ ישראל ואנשי המופת שהלכו לפני המחנה, וההיסטוריה של המלחמה לעצמאות ישראל ושרידותו".²⁰ חלק מהפעילות כלל ימי עיון לבני נוער ולתלמידי תיכון, שהוקדשו ללח"י והאינדוקטרינציה המופגנת התבססה על שלל מרכיבים שייצגו נאמנה את "לח"י הימנית".²¹ עד כדי כך שח"כ אורה

18 2" מראשי לח"י לשעבר הצטרפו לחרות", מעריב, 8.3.1970, עמ' 5.

19 "יצחק שמיר", ידיעות אחרונות (מוסף לשבת), 30.9.1983, עמ' 17.

20 מתוך אתר האינטרנט של המדרשה <http://www.global-report.com/midrasha/> נצפה ב-5.11.2018.

21 כגון, עלון עם תמונת יאיר, עיקרי התחייה והמנון לח"י ונאומים של אלדד, גאולה כהן ואחרים.

נמיר הציגה שאילתה לשר החינוך מעל בימת הכנסת במטרה לברר את זיקת משרדו לאירועים אלו. השאילתה הסתיימה בלא כלום, אך היא מלמדת על הדומיננטיות שנודעה למדרשה בהנחלת המורשת ועל מאפייניה.²²

ביטוי ציבורי נוסף המשקף את תדמיתה הימנית של "לח" ניתן למצוא באזכרות השנתיות לזכר יאיר. אחד מכללי הפסיקה התלמודית גורס שבמקרה שישנן שאלות שההכרעה ההלכתית בהן לא מחוורת, "צא וראה כיצד העם נוהג". ניתן לקחת כלל זה גם לענייננו וללמוד מזהות המשתתפים ושיוכם הפוליטי כיצד התקבעה תדמיתו של יאיר וממילא של "לח".

מאז ומתמיד היו האזכרות ליאיר בעלות ערך הצהרתי ושיקפו תהליכים שונים שעברה החברה הישראלית. בחלוף הזמן, עבר מוקד ההנצחה באופן טבעי מהדור הראשון של "לח" לדור השני והשלישי. המשתתף בעשורים האחרונים באזכרות יכול להבחין בנקל בכמות המשתתפים הגדולה יחסית, במיוחד בהשוואה לדמויות היסטוריות אחרות ולמקומם הבולט של אנשי ימין ממסדי, חוץ-ממסדי ורדיקלי, בני נוער חובשי כיפה ובנות אולפנה, בעיקר מיישובי יהודה ושומרון. אלה האחרונים, כמו פעילי הימין הרדיקלי, שואבים מיאיר השראה ורואים בו מופת לחיקוי. חוויותיהם האישיות שכוללות בין השאר תחושת רדיפה מצד הממסד כמו גם קורבן אישי על מזבח האידאולוגיה, מוצאות ביטוי מובהק בדמותו ובייחוד בסופו ההרואי, כבצואה לא כתובה.

האזכרות, שמאמצע שנות השמונים קיבלו גוון ממלכתי,²³ שימשו לא אחת לזירת התגוששות ומחאה פוליטיים, בעיקר מצד אנשי הימין הרדיקלי, שניצלו את המפגש הבלתי אמצעי עם הפוליטיקאים שכיבדו בנוכחותם את זכר יאיר, למחות על מדיניות שלא הייתה לרוחם. תופעה זו חזרה על עצמה שוב ושוב. מימי עקירת חבל ימית,²⁴ דרך מלחמת המפרץ ותגובתו ה'הססנית' של שמיר כלפי שיגורי הטילים לעבר ישראל²⁵ וכלה בהתנתקות מרצועת עזה בשנת 2005.²⁶ מעבר לפן האנקדוטי, תופעה זו קיבעה את תחומי השיח אך ורק בתוך גבולות המחנה הלאומי, כשמיתוס יאיר מהווה מרכיב מניפולטיבי בשיח הפנימי.

22 ישיבה מ' 22.3.1982, דברי ימי הכנסת העשירית, עמ' 1804.

23 Stern, p. 227.

24 "התפרעו ועלבו בגין באזכרה ל'יאיר'", מעריב, 13.2.1980, עמ' 16, ר' גם "מיתוס יאיר", עמ' 112.

25 ריאיון המחבר עם נעם פדרמן, פעיל בולט לשעבר בכ"ך, 20.1.2017, קריית ארבע.

26 "פעילי ימין גירשו את לבנת מהאזכרה ליאיר שטרן", Ynet, 6.2.2005 –

https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3042167,00.html נצפה ב-6.11.2018.

הפולמוס שהתנהל באוקטבות משתנות לאורך השנים לא הסתיים עם מות השניים והדיו צצים מפעם לפעם, למעשה, עד ימינו: במלאות מאה שנים להולדת ילין-מור יזמה העמותה להנצחת מורשת לח"י בשיתוף ילדיו, אירוע פומבי לציון האירוע. סוכם שהתוכנית תקיף את כל התחנות בחייו ואורי אבנרי נבחר לספר על תקופת הפעולה השמית ואתגר. למרות ההסכמות, מקצת מחברי ועד העמותה שאחזו בדעות ימניות הטילו וטו על השתתפותו של אבנרי. התוכנית נגנזה והאירוע התקיים במסגרת אלטרנטיבית.²⁷

אך זה לא נגמר שם. בשנת 2020 הוציא אריה אלדד את ספרו העצים והשבבים – הפרק האחרון של לח"י, שעסק במשבר שעברה לח"י. שלא במפתיע הספר זכה להצלחה רבה, סוף סוף כישרון הכתיבה נשאר במשפחה, אך ההיסטוריון יחיעם ויץ הבין את הסאבטקסט: "אפשר בהחלט לומר כי ספרו של אלדד מרתק ביותר ומתאר בבהירות את אוירת הדמדומים ששררה בימי פירוק המחתרת. הוא מצליח להציג גרסה משלו, בעייתית אם כי מתוחכמת למדי, לסכסוך המר בין אביו לנתן ילין-מור".²⁸ מהמערכה על מורשת לח"י, גם המוות לא שיחרר.

27 ריאיון עם אלישע ילין-מור, 31.12.2013, הוד השרון.

28 התכתבות במייל עם ויץ, 9.11.20.

ביבליוגרפיה

ארכיונים

ארכיון לח"י בתל השומר, ארכיון לח"י בתל אביב, ארכיון מכון ז'בוטינסקי בתל אביב, ארכיון יד טבנקין ברמת אפעל, ארכיון מפלגת העבודה בבית ברל, ארכיון ההגנה בתל אביב, ארכיון בן-גוריון בשדה בוקר, ארכיונים אישיים, הספרייה הלאומית, ארכיון משה שמיר, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית בתל אביב, ארכיון עמוס קינן, מכון גנזים בתל אביב, ארכיון פרטי של מנחם ליבמן בירושלים.

עיתונים

אלגעמיינער זשורנאל, אפיקים, ארץ-ישראל, אתגר, בית משיח, הארץ, הבוקר, העולם הזה, הצופה, חרות, טורי שמאל, ידיעות אחרונות, ישראל היום, לחבר, למרחב, מבט חדש, מברק, מוניטין, מעריב, מקור ראשון, נקודה, סלם, על המשמר, עמדה, קול העם, קשת, רימון, שער, כותרת ראשית.

Middle East International, New Outlook, The Bridge, The Guardian, The Jewish Herald, The Jerusalem Post, The New York Times, The Washington Star.

ריאיונות

אריה אלדד, 6.11.2013, כפר אדומים.
יעקב חרותי, 4.5.2011, תל אביב.
גאולה כהן, 5.9.2011, ירושלים, והתכתבות במייל 21.12.2014.
אלישע ילין-מור, 31.12.2013, הוד השרון.
נעם פדרמן, 20.1.2017, קריית ארבע.
צבי צמרת, 19.4.2015, בית שמש.
התכתבות במייל עם יחיעם ויץ, 9.11.20.

מקורות

אופטימי: אבנרי אורי, אופטימי א-ב, תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשע"ד ותשע"ו.
צבת ראשונה: איבנסקי זאב, צבת ראשונה, עיונים בנפתולי תקופה ודרך, תל אביב: יאיר, תשס"ג.

אל שולחן הפנים: אלדד ישראל, אל שולחן הפנים – דברי סיכום למפגש ההיסטורי בין מפקדי ההגנה, האצ"ל ולח"י בהנחיית גאולה כהן בשנת 1966, תל אביב: יאיר, תשמ"ו. הגיונות יהודה: אלדד ישראל, הגיונות יהודה, תל אביב: המדרשה הלאומית ויאיר, תשמ"א.

הגיונות ישראל: אלדד ישראל, הגיונות ישראל, תל אביב: יאיר, תשמ"ח. "כמהלך בין הכיסאות": אלדד ישראל, "כמהלך בין הכיסאות", ספר השנה של העיתונאים – תשמ"ג, תל אביב: אגודת העיתונאים, תשמ"ג. "לא פשיסטים": אלדד ישראל, "לא פשיסטים ולא בולשביקים אלא לוחמי חרות ישראל", נתיב 11 (נובמבר 1989), עמ' 62-68.

מעשר ראשון: אלדד ישראל, מעשר ראשון, תל אביב: יאיר, תשנ"ט (מהדורה רביעית). מדינת ישראל: אלדד ישראל, מדינת ישראל ראש גשר למלכות ישראל, ירושלים: סלם, תשי"ח.

זיכרונות: אליאב בנימין, זיכרונות מן הימין, תל אביב: עם עובד, תש"ן. סמבטיון: אמיכל-יבין עדה, סמבטיון, בית אל: ספריית בית אל, תשנ"ה. ילקוט אריאל: אמיר אהרון, ילקוט אריאל- האיש של אלטלנה, תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשנ"ד.

שמיכת טלאים: אקשטיין זאב, שמיכת טלאים, ירושלים: כרמל, תשע"ד. בלי מורא: אראל ניצה, בלי מורא בלי משוא פנים – אורי אבנרי והעולם הזה, ירושלים: מאגנס והאוניברסיטה העברית, תשס"ו.

המרד: בגין מנחם, המרד, תל אביב: אחיאסף, תשמ"ד. אבנרי: בכר אהרון, הנדון: אורי אבנרי, דיוקן פוליטי, תל אביב: יפעת, תשכ"ח. יומן מלחמה: בן גוריון, יומן מלחמה, תל אביב: משרד הביטחון, תשמ"ג. שב"ד: בן דב שבתאי, כתבים, ירושלים: סולמות, תשס"ו. יצירתיות בעבודה: בנסון, ג'רלאת פ., יצירתיות בעבודה עם קבוצות, קרית ביאליק: אה, תשנ"ב.

מה נשמע בבית: ברוך אדם, מה נשמע בבית, אור-יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, תשס"ה.

"מלחמת הפדות והישע": גולדשטיין אמיר, "מלחמת הפדות והישע": מנחם בגין במלחמת ששת הימים ולידתו המחודשת של הימין בישראל", קתדרה 163 (ניסן תשע"ז), עמ' 131-162.

"מנחם בגין": גולדשטיין אמיר, "מנחם בגין ורעיון שלמות המולדת עד מלחמת ששת הימים", קתדרה 126 (טבת תשס"ח), עמ' 103-128. אלדד מכתבים: גולן זאב, (עורך), ישראל אלדד מכתבים נבחרים 1944-1995, תל אביב: יאיר, תשע"ה.

בית קפה: גילן מקסים, משולחנו של בית קפה, תל אביב: מטען, תשע"ד. בצאת לח"י: גינוסר פנחס, בצאת לח"י מהמחתרת – הוועידה הארצית הראשונה של לח"י, רמת גן: בר אילן, תשמ"ה. "מחקר חלוצי": גינוסר פנחס, "מחקר חלוצי על לח"י – אורות וצללים", חלק א', קתדרה 64 (יולי 1992), עמ' 140-171, חלק ב' – קתדרה 65, (ספטמבר 1992), עמ' 137-158.

בלכתך בשדות אימה, גלבוע יעקב (פולני), בלכתך בשדות אימה, תל אביב: יאיר, תשמ"ו.

"מיתוס יאיר": גראוויס-קובלסקי אופירה, "החיים אחרי המוות: המיתוס של 'יאיר' (אברהם שטרן) בחברה הישראלית", **ישראל** 26 (אביב 2020), 93-114.

"על הוכחה מאהבה": גראוויס-קובלסקי אופירה, "על הוכחה מאהבה: יחס של הכותבים בכתב העת **סלם** למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות 1949-1955", **קשר** 50 (סתיו 2017), עמ' 89-99.

על דעת עצמו: גרץ נורית, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, תל אביב: עם עובד, תשס"ח.

אדומים: דותן שמואל, **אדומים בארץ ישראל**, כפר סבא: שבנא הסופר, תשנ"ו.
מלכות ישראל: דסקל אברהם, התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטרית בראשית המדינה, ברית קנאים ומלכות ישראל (עבודה לקבלת תואר מוסמך), בר אילן, תש"ן.
לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה: הלר יוסף, לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949, ירושלים: מרכז שזר וכתר, תשמ"ט.

"הערות לביקורת": הלר יוסף, לח"י בין שמאל לימין – הערות לביקורת", **קתדרה** 71 (מרץ 1994), עמ' 74-111.

המנשר: המנשר העברי, תל אביב: מרכז הפעולה השמית, תשי"ח ותשי"ט (2 מהדורות).
רצח קסטנר: הראל איסר, האמת על רצח קסטנר, ירושלים: עידנים, תשמ"ו.
ריגול סובייטי: הראל איסר, ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ-ישראל, ירושלים: עידנים, תשמ"ז.

הפציפיזם הפרגמטי: הרמן תמר, 'מברית שלום לשלום עכשיו: הפציפיזם הפרגמטי של מחנה השלום בישראל בהיבט השוואתי' (עבודה לקבלת תואר דוקטור), אוניברסיטת תל אביב: תשמ"ט.

חזית המרכז: ורד אברהם, ירושלים זו חזית המרכז, תל אביב: יאיר, תשנ"ח.
ישראל עושה חיל: ורד אברהם, ישראל עושה חיל – לוחמי חרות ישראל במלחמת העצמאות, תל אביב: יאיר, תשנ"ח.

הצעד הראשון: ויץ יחיעם, הצעד הראשון לכס השלטון – תנועת החרות 1949-1955, ירושלים: יד יצחק בן-צבי ומוסד הרצל, תשס"ז.

"יחסו של בן גוריון: ויץ יחיעם, "יחסו של בן גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו", **עיונים בתקומת ישראל** 19 (2009), עמ' 318-323.

"תנועת החרות": ויץ יחיעם, "תנועת חרות ומשפט קסטנר", **יהדות זמננו** 8 (תשנ"ג) 243-265.

גאון ונדיב: בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, תל אביב: מילוא, תשנ"ב.
טבנקין: חזן יעקב, מן הים עד המדבר – טבנקין והקיבוץ המאוחד באמונה ובמאבק לשלמות הארץ, ירושלים: יד בן צבי ויד טבנקין, תשע"ו.

אמת אחת: חרותי יעקב, אמת אחת ולא שניים, תל אביב: יאיר, תשס"ח.
לח"י: ילין-מור נתן, לוחמי חרות ישראל: אנשים, רעיונות, עלילות, ירושלים: שקמונה, תשל"ד.

שנות בטרם: ילין-מור נתן, שנות בטרם, תל אביב: כנרת, תש"ן.
"הורים נגד שת"קה": חיה צוקרמן-בראלי וטובה בנסקי, "הורים נגד שת"קה: תנאים

ותהליכים המובילים לצמיחת תנועת מחאה", מגמות ל"ב גיליון 1 (מרץ 1989), עמ' 27-42.

סיפורה של לוחמת: כהן גאולה, סיפורה של לוחמת, תל אביב: קרני, תשכ"ב. העולם הזה: כהן שלום, העולם הזה, תל אביב: טפחות, תשל"ב. גבולותינו: כץ עמנואל, גבולותינו: מהפרת עד הנילוס, תל אביב: חזית הנוער הלאומי, ללא שנה.

כובשים במצוקה: כצנלסון קלמן, כובשים במצוקה, תל אביב: אנך, תשמ"ג. אלתרמן: לאור דן, אלתרמן, תל אביב: עם עובד, תשע"ג. הדרך אל הפנתיאון: לבל אודי, הדרך אל הפנתיאון – אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, ירושלים: כרמל, תשס"ז. קורותיה: לוביץ רות, קורותיה של ידידות, תל אביב: תנועת הידידות ישראל-ברה"מ, תשמ"ד. מפגש היסטורי: מפגש היסטורי – מפקדי ההגנה, האצ"ל ולח"י מסביב לשולחן המרובע, תל אביב: יאיר, תשמ"ו. "ההיסטוריוגרפיה: מרגלית דן, "ההיסטוריוגרפיה של לח"י בראי ביקורת", כיוונים 15 (מאי 1982), עמ' 83-116.

הלוחם יונתן: נאדל ברוך, פרשת הלוחם יונתן, תל אביב: ספריית תרמיל, תשל"ו. ארץ ישראל השלמה: נאור אריה, ארץ ישראל השלמה, חיפה ולוד: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן, תשס"א.

אתונה: עברון בועז, אתונה וארץ עוז, בנימינה: נהר ספרים, תש"ע. פד"ע: פסקי דין עליון, משרד המשפטים, ירושלים. שלח: פורת יהושע, שלח ועט בידו: סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש), תל אביב: מחברות לספרות, תשמ"ט.

הנני מתתיהו: פלאי טודי, הנני מתתיהו, תל אביב: יאיר, תשע"ג. לח"י מאין ולאן: פרנק צבי, לח"י מאין ולאן – הערות והארות לספרו של י. הלר: לח"י 1940-1949, תל אביב: יאיר, תשנ"ב.

צמרת, לח"י: צמרת צבי, לח"י, ירושלים: משרד החינוך והתרבות – אגף הנוער – המחלקה לחינוך חברתי, תשל"ח.

הבטחה והגשמה: קסטלר ארתור, הבטחה והגשמה, ירושלים: אחיאסף, תש"י. לוחם חרות ירושלים: רגב עופר, לוחם חרות ירושלים – זיכרונותיו של יהושע זטלר, צור-יגאל: פורת, תשס"ז.

נסיך ירושלים: רגב עופר, נסיך ירושלים – פרשת ההתנקשות ברוזן השוודי פולקה פון-ברנדוט, צור-יגאל: פורת, תשס"ז.

סלם: פלח ברוך, כתב העת 'סלם' למחשבת חרות ישראל – בין פואטיקה לפוליטיקה (חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה), רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תש"ע. הפשיזם: פקסטון רוברט, האנטומיה של הפשיזם, תל אביב: ספרי עליית הגג, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשס"ט.

"חבלי הפרישה": רוניק שלמה, "חבלי הפרישה מהפרישה" בתוך: אברהם דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחרות לליכוד, ירושלים: כרמל ומרכז מורשת בגין.

תנועת מחתרת: רוניק שלמה, תנועת מחתרת בחברה סקטוריאלית: דיוקן חברתי של לוחמי חרות ישראל (חיבור לקבלת תואר מוסמך), רמת גן: בר אילן תשמ"ו.
"משיחיות בשנות החמישים": שביט יעקב, "משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים – עיון בביקורת על המדינה הבן גוריונית", *עיונים בתקומת ישראל* 2 (1992), עמ' 56-78.

"בין אידיאליזם לאפורטוניזם": שביט יעקב, "לח"י בין אידיאליזם לאפורטוניזם. לבירור דיוקנו של לח"י כארגון מחתרת וכקבוצה אידיאית" בתוך: הנ"ל, *המיתולוגיות של הימין*, צופית: בית ברל ומכון משה שרת, תשמ"ו, עמ' 153-179.
"לח"י והכנענים": שביט יעקב, "לח"י והכנענים: אידיאולוגיה של שוליים, פוליטיקה של שוליים", בתוך: *הציונות ט"ו* (1990), עמ' 237-248.

מחתרת מאונס: שומרון דוד, מחתרת מאונס, תל אביב: יאיר, תשמ"א.
"מפלגה": שטרן ענת, "מפלגה בצל משפט: רשימת הלוחמים בבחירות לאספה המכוננת", בתוך: מרדכי בראון ומאיר חזן (עורכים), *פוליטיקה במלחמה – קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות*, ירושלים ותל אביב: יד בן צבי, המכון לחקר הציונות וישראל באוניברסיטת תל אביב והעמותה לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי.

אשמת ירושלים: שילוח צבי, אשמת ירושלים, תל אביב: קרני, תשמ"ט.
לנגב: שלם חיים, לנגב – נווה יאיר, סיפורה של ההתיישבות, תל אביב: יאיר, תשמ"ח.
חרב היונה: שפירא אניטה, חרב היונה, תל אביב: עם עובד, תשנ"ב.
ניצני פוליטיקה: שפרינצק אהוד, ניצני פוליטיקה של דה-לגיטימציה בישראל 1967-1972, ירושלים: האוניברסיטה העברית ומכון לוי אשכול, תשל"ג.

יומן אישי: שרת משה, יומן אישי, תל אביב: מעריב, תשל"ח.
גיבורים למופת: יהודית תידור-באומל, גיבורים למופת – צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה והזיכרון הקולקטיבי הישראלי, קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון ואוניברסיטת בן גוריון, תשס"ד.

בן הארץ: תמיר שמואל, בן הארץ הזאת, לוד: זמורה ביתן, תשס"ב.
ספר לח"י, בן תור נחמיה, ספר תולדות לח"י, תל אביב: יאיר, תש"ע.
לח"י כתבים, הוועד להוצאת כתבי לח"י, תשי"ט.

Leadership: Burns James M., Leadership, New York: Harper and Row, 1978.

"The Ideological-Conflict": Brandt Mark J. (and others), "The Ideological-Conflict Hypothesis: Intolerance Among Both Liberals and Conservatives", *Current Directions in Psychological Science*, 23:1(2014), pp. 27-34.

"Dark Side": Conger Jay A., "The Dark Side of Leadership", *Organizational Dynamics* 19:2 (September 1990), pp. 44-55.

"Was the Stern Gang Radical?": Davis Uri, "Was the Stern Gang Radical?", *Journal of Palestine Studies* 4:2 (Winter 1975), pp. 115-119.

Documents: Documents on Israeli-Soviet Relations 1941-1953, London: Frank Cass, 2000.

"The Problem with Identity": Fishcer-Rosenthal Wolfram, "The Problem with Identity: Biography as Solution to Some Modernist Dilemmas", *Comenius* 1995:3, pp. 250-265.

- Social Protest*: Gamson William A., *The Strategy of Social Protest*, Homewood: The Dorsey Press, 1975.
- Stern: Golan, Zev, *Stern: The Man and his Gang*, Tel Aviv: Yair Publishing, 2011.
- A Geography of Heritage: Graham Brian (and others), *A Geography of Heritage, Power, Culture and Economy*, London And New York: Routledge, 2016.
- “Heritage Pasts”: Harvey David C., “Heritage Pasts and Heritage Presents Temporality Meaning and the Scope of Heritage Studies”, in: *International Journal of Heritage Studies*, 7:4, (2001), pp. 319-338.
- “Myth and Reality”: Heller Joseph, “Avraham (‘Yair’) Stern (1907-1942): Myth and Reality”, *The Jerusalem Quarterly* 19 (Winter 1989), pp 121-144.
- “The Confessions”: Hess Tamar, “The Confessions of a Bad Reader: Embodied Selves, Narrative Strategies, and Subversion in Israeli Women’s Autobiography”, *Prooftexts*, 27:1 (Winter 2007), pp. 151-187.
- Israel Divided*: Isaak Real Jean, *Israel Divided Ideological Politics in the Jewish State*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1976
- Impasses of Divorce: Johnston Janet R. and Campbell Linda E.G., *Impasses of Divorce – The Dynamics and Resolution of Family Conflict*, New York and London: The Free Press, 1998.
- Collective Behavior*: Locher David A., *Collective Behavior*, Upper Saddle River New Jersey: Prentice Hall ,2002, pp. 39-54.
- “Fabricating Heritage”: Lowenthal David, “Fabricating Heritage”, *History and Memory*, 10:1, (Spring 1998), pp. 5-24.
- Jewish Fundamentalism*: Lustick Ian S., *For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel*, New York: Council on Foreign Relations, 1988.
- A Death*: Marton Kati, *A Death in Jerusalem*, New York: Arcade Publishing, 1996.
- “The Populist Radical”: Mudde Cas, The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy, *West European Politics* 33:6 (November 2010), pp. 1167-1186.
- “Passing of Time”: Nets-Zehngut Rafi, “The Passing of Time and Collective Memory of Conflicts – The Case of Israel and the 1948 Palestinian Exodus”, *Peace and Change* 37:2 (April 2012), pp. 253-285.
- “Bodies and Names”: Sherman Daniel j., “Bodies and Names: The Emergence of Commemoration in Interwar France”, *American History Review* 103, 2 (1998), pp. 443-466.
- Brother Against*: Sprinzak Ehud, *Brother Against Brother*, New York: The Free Press, 1999.
- Radical Right*: Sprinzak Ehud, *The Ascendance of Israel’s Radical Right*, New York: Oxford University Press, 1991.
- “Small-Group”: Tuckman Bruce W. and Jensen Mary Ann C., “Stages of Small-Group Development Revisited”, *Group and Organization Studies*, December 1977, 2:4, pp. 419-427.

מפתח שמות

א

אפשטיין ישראל 85
אקשטיין זאב 109-105
אראל ניצה 173
אריאל ד"ר שמואל 149, 147
151-152, 164
אריאלי פרופ' יהושע 189, 193
ארלוזורוב חיים 18, 85
אשד (אידלשטיין) חגי שלמה 64
אשכול לוי 228, 230

ב

בגין מנחם 10, 19, 21, 27, 34, 39, 76
83-85, 97, 100, 105, 107, 119
122, 129, 134-136, 140, 148
153, 154, 168, 194, 207, 210-209
218, 224-225, 227, 229, 230
235-236, 242, 252-254
בדיאן זאב 99
בדר יוחנן 101
בוס סאבאס צ'אנדורה (Bose) 26
בית צורי אליהו ("שני אליהו") 77, 162
196, 198, 208, 227
בכר אהרון 175
בכר שמעון 99
בן אליעזר אריה 227
בן אמוץ דן 185
בן ארי מירה 27
בן בלה אחמד 173
בן ברכה אל-מהדי 193
בן גוריון דוד 50, 63-64, 88, 93, 95, 98
127, 141, 147, 150, 152, 160
179-180, 224-225, 228, 230, 237
בן דב שבת (שב"ד) 76, 142-143, 249

אבן אבא 121
אבן אפרים 242
אבנרי אורי 9, 96, 104, 107, 112
115, 131, 154-161, 166-170
173-179, 181, 184-187
190-194, 196, 198, 200-201
209-211, 213, 223-224, 250
256
אברהם אבינו 88, 122
אבריאל אהוד 106, 152
אגמון יעקב 185
אגריפס 210
אגרנט שמעון 111
אורן מרדכי 150
אורן רם 27
אורנשטיין יעקב 229
אחימאיר אב"א 19, 85, 97, 171, 179
אחימאיר יוסי 211
איבינסקי זאב 162, 218, 248
אייכמן אדולף 90, 178, 180
אלדד הדני 14
אלדד (שייב) ד"ר ישראל
אלדד פרופ' אריה 254, 256
אלון יגאל 121, 209, 250
אלון עזריה 126
אלוני שולמית 210, 227
אלמוג שמואל 157
אלתרמן נתן 107-108, 124-125, 127
132, 163
אמיכל-יבין עדה 130
אמיר אהרן 125, 177
אמפר אברהם 17, 19, 21-22

גראוויס-קובלסקי אופירה 84
 גרונר דב 101, 149
 גרינברג אורי צבי (אצ"ג) 9, 19-21, 24,
 36, 38, 40, 54-55, 58-60, 75,
 78-80, 84, 86-88, 91-92, 97,
 113, 117, 119-120, 122-124,
 126, 138, 143, 150, 220-222,
 224-243, 244, 249
 גרינברג ראובן (רומק) 61
 גרינוולד מלכיאל 61, 103
 גרנק (דב) יעקב 46

ד

דה בובואר סימון 170
 דה גול שארל 147, 172
 דיוויס אורי 190
 דיין משה 180, 194
 דיסנצ'יק אריה 167
 דסקל אברהם 102
 דרומי יפה 99

ה

הגלילי יוסף 9
 הורוביץ יגאל 39
 היטלר אדולף 26, 89, 205
 היליארד דייוויד 196
 הכט ד"ר ראובן 234, 239
 הלוי בנימין 100, 104
 הלפרין ירמיהו 97
 הלר ד"ר פנחס פאול 20, 35, 65-66,
 76, 218, 224, 253
 הנגבי עמנואל 130
 הנגבי צחי 254
 העצני אליקים 139-140
 הפנר ד"ר 61
 הראל איסר 50, 93, 99, 101, 104-105,
 109, 203
 הראל ישראל 138-139
 הרמתי מולה 153
 הרצוג הרב יצחק אייזיק הלוי 101
 הרצוג חיים 210
 הרצל בנימין זאב 119

בן הרוש דוד 167
 בן יאיר שאלתיאל 152
 בן יהודה אליעזר 222
 בן יהודה יונה (יב"י) 245
 בן יוסף שלמה 19
 בן עמי ד"ר אהרון 130
 בן צבי רחל ינאית 124
 בן ציון יהושע 130
 בן שלמה שלמה 252
 בנאי יעקב 46-47, 142
 בנטוויץ נורמן 197
 בנסון ג'ארלאט פ' 56
 בר ישראל 234
 בר הלל פרופ' יהושע 189
 בראלי (ברודנר) מאיר (מוריק) 158, 229
 ברון עקיבא 227
 ברזני משה 77, 138
 ברנד יואל 178
 ברנדוט פולקה (הרוזן ברנדוט) 40, 44,
 48-50, 57, 65-66, 99-101, 110,
 151, 153, 216
 ברנס ג'יימס (Burns) 28
 ברש משה 173

ג

גהתיה מתתיהו (גזונטהייט תיאודור)
 ("בית-הלחמי") 45
 גולומב אליהו 33-34
 גור בנימין 231
 גורי חיים 122, 124, 224
 גילן (גולדנהירש) מקסים 53, 105-106,
 152, 190, 193-194, 197, 208
 גינוסר פנחס 35, 51, 64, 66, 241-242,
 253
 גינס וולטר אדוארד (הלורד מוין) 48
 גינצברג אשר צבי (אחד העם) 93
 גלבוע יעקב 28
 גלבוע משה 229
 גלזמן יוסף 21-22, 199
 גלעדי אליהו 27, 29, 245
 גמסון ויליאם (Gamson) 176
 גפנר בנימין 30, 168, 229

ן

וולך יונה 106
ויץ פרופ' יחיעם 57, 148, 256
ויצמן עזר 119
ורד אברהם 41, 47
ורפהפטיג זרח 210

ז

זאבי רחבעם ("גנדי") 135
ז'בוטינסקי זאב 17, 19-21, 24, 56-57,
63, 83-85, 118, 165, 222, 225,
243-242
ז'בוטינסקי ערי 64, 168
זוהר אורי 185, 191, 194
ז'ורבין אליעזר 183
זטלר יהושע ("מאיר") 37-38, 46-47,
49, 61, 63, 96
זמיר צבי 198
זקס סולי 197

ח

חוסיין (מלך ירדן) 131, 141
חכים אליהו ("שני אליהו") 77, 196,
198, 208, 227
חממי סעיד 196
חפץ יאשה 100
חפר חיים 202, 228
חרותי יעקב 98-101, 105-106,
109-111, 117
חשין שניאור זלמן 95

ט

טבנקין יוסף 124
טבנקין יצחק 89, 124-125,
128
טבנקין משה 124
טבת שבתאי 163
טובי תופיק 209
טוקמן ברוס (Tuckman) 56
טיטו יוסיפ ברוז 159
טלמון פרופ' יעקב 189, 191
טרומפלדור יוסף 222

י

ייבין ד"ר יהושע 19, 58, 76, 96-97,
108, 110, 119-120, 243-244
ייבין מרים 108
ילין-מור (פרידמן) נתן
ילין-מור פרידה 50, 148, 240
יעקובי שלמה 62
יעקובסון גרשון 205-206, 210
יערי מאיר 199
יציב ד"ר גדי 190-193
ירדור עו"ד (רשד"ל) 152, 157-158,
171, 195

כ

כהן אהרן 159, 180, 187
כהן גאולה 9, 53, 76, 96, 103, 130,
134-136, 209, 223-225, 227,
230, 251, 254
כהן חיים 100, 105
כהן יהושע 26-27, 150, 224, 231,
239, 251
כהן שלום 157, 196
כהנא מאיר 136-137, 205
כ"ץ עמנואל 25, 65, 76, 165, 221-222
כץ שמואל 230
כצנלסון ברל 127
כצנלסון קלמן 78

ל

לבון פנחס 127, 224-225
לבנת לימור 254
לבשטיין אליאב יעקב (ישקה) ("אביאל")
253
לובוצקי (אליאב) ד"ר בנימין 39
לובינצ'יק נפתלי 25-26, 29
לוונתל דייוויד (Lowenthal) 10
לוי יהודה ("שמואל") 39
לויין אריה 114
לוינגר משה 137-138
ליבנה אליעזר 130, 168, 230
ליבוביץ' פרופ' ישעיהו 134, 168
לינקולן אברהם 205

לנדאו חיים 88, 230
לנין ולדימיר איליץ' 31

מ

מאיר גולדה 173
מוֹדָה קאס (Mudde) 132
מוסוליני בניטו 98, 244
מוקד גבריאל 177
מינץ בנימין ("רספוטין") 148
מנקס יוסף ("ינאי") 98-101, 106, 110
מס דני 27
מסיס אלכס 168
מרגלית דן 239
מרידור יעקב 235
מורלין שמואל 18, 64
מורקס קרל 53
מרשק בני 124
משה רבנו 95

נ

נאדל ברוך 244-245
נאור אסתר 224
נהרו ג'והרלל 159
נורדאו מקס 19
ניטשה פרידריך וילהלם 36, 113, 144
נמיר אורה 254-255
נמיר מרדכי 225
נתן אברהם (אייבי) 191, 196
נתניהו בנימין 74

ס

סאדאט אנואר 197, 207
סארטר ז'אן פול 160, 170, 179
סבוראי טובה 242
סבוראי יאיר 242-243
סבוראי משה 242
סגל משה צבי 140
סטבסקי אברהם (אברשה) 18
סלמן אברשה 63-64, 115-116
סלע אורי 168
סנה משה 40, 148, 150, 173, 191, 212, 230
סרטאווי עיסאם 196

ע

עבד אל נאצר גמאל 89, 155, 166, 173
עבדאללה (מלך ירדן) 82, 148
עברון (המבורגר) בועז 35, 138, 157,
162, 164, 175-177, 181, 211,
213, 222, 228, 239
עגנון ש"י (שמואל יוסף) 124
עומרי בנימין 157
עמיקם אליהו 39, 63, 76, 165, 223,
229
עציון יהודה 142-143
רבי עקיבא 116-117

פ

פאגלין עמיחי 136
פארוק (מלך מצרים) 148
פוטולסקי 116
פורת חנן 137-138
פיינשטיין מאיר 77, 138
פלאי מתתיהו טודי 215
פלגי יואל 106
פלד מתי 196
פלפן שמחה 177
פנקס דוד צבי 152
פעיל מאיר 209
פרי אליעזר 226
פרנק יעקב 153
פרנק צבי 66
פרס שמעון 180, 227, 230
פרץ משה 105, 109

צ

צבי שבתאי 153
צוקרמן יצחק 124
צוקרמן צביה 124
צמרת צבי 251-252

ק

קולק טדי 106
קוק הלל 64
קוק הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה)
137

243-242, 240-239, 236, 232
 255, 253-246
 שטרן דוד 208, 227, 253
 שטרן יאיר (בנו של אברהם) 217
 שטרן ענת 52
 שטרן רוני 96
 שטרסמן גבריאל 197
 שטרסמן הנריק 197
 שטרסמן לילי 18, 197
 שילוח צבי 125, 127, 129, 134
 שילנסקי דב 101
 שיף מידד 238
 שלו מרדכי 76
 שמואלביץ' מתתיהו ("צור") 50, 52,
 168, 208, 235
 שמיר (יזרניצקי) יצחק 10, 27-30, 34,
 37, 41, 49, 52-55, 58, 62-63,
 65, 110, 128, 130, 134-135,
 209-210, 213, 215, 225
 227-228, 230, 239, 243, 245,
 253-255
 שמיר משה 124-125, 128, 226
 שמר דן 106
 שניאורסון יהודה לייב ("סבא") 54
 שניאורסון רבי מנחם מנדל (הרבי
 מלובביץ') 122, 205-206
 שפילמן אנשל 41, 44, 54, 62, 65, 208,
 254
 שפירא יעקב שמשון 148
 שפרינצק אהוד 112
 שפרינצק יוסף 149
 שרמן דניאל (Sherman) 222
 שרת משה 105

ת

תבור אלי 157-158
 תהומי אברהם 56
 תידור-באומל יהודית 234
 תמיר (כצנלסון) שמואל 64, 100,
 103-105, 107, 168-170,
 228-229, 239

קוק הרב צבי יהודה הכהן (הרצי"ה)
 117, 124, 126, 137

קוריאל אנרי 170, 196-197
 קורצווייל ברוך 237
 קייסמנט רוג'ר (Casement) 26
 קינן (ליוין) עמוס 34, 146, 152, 157,
 164, 170, 186, 190-192, 207,
 223, 245, 248, 253-254
 קלויזנר פרוץ' יוסף 92
 קלעי חנוך 25
 קניוק יורם 222, 241
 קסטלר ארתור 58, 63
 קסטנר ד"ר ישראל (רו'ו) 61, 93, 100,
 102-107, 109-113, 167, 217,
 232, 245, 247
 קפליוק אמנון 242

ר

רגב עופר 49
 רזנבלום ברוך מאיר (אדם ברוך) 178,
 213-214
 רזנבלום הרצל 212
 רושפור כריסטיאן 170
 רזיאל דוד 23, 224, 237
 רזיאל שושנה 224
 רזניק שלומי 43
 רטוש יונתן 240
 רמבה אייזיק 225

ש

שביט יעקב 78
 שדה יצחק 40-41, 47, 60
 שומרון דוד 57
 שטראוס ריכרד 100
 שטרן אברהם ("יאיר") 9, 11, 17-18,
 20-26, 28, 31, 33, 35, 37,
 39, 41, 44, 46, 52-57, 60,
 75, 78-80, 84, 86-87, 96,
 101, 104, 115, 117, 126, 144,
 162, 165, 172, 184, 197, 200,
 205-208, 209-212, 216-230

במוקד ספר זה, המבוסס על עבודת הדוקטורט של המחבר, עומדת מערכה ארוכת שנים בין שניים ממנהיגי לח"י שהתנהלה לאחר הקמת מדינת ישראל ועסקה במורשת לח"י. השניים, ד"ר ישראל אלדד שייצג את הפלג הימני בלח"י ונתן ילין-מור שייצג את השמאלי, המשיכו לפעול גם לאחר הקמת המדינה בזירה הפוליטית והתקשורתית, זה בימין הרדיקלי וזה בשמאל הרדיקלי ושניהם ראו בפעילותם זאת כהמשך לדרכם בלח"י. במשך עשרות שנים הם ניהלו מערכה חריפה, רעיונית אך גם אישית, שלוותה ברגשות עזים ושעסקה בסוגיות הליבה של לח"י, בדמותה ובזהותה: מה היה אופי הארגון ומה היו יעדיו? מה הייתה האסטרטגיה ומה הטקטיקה? מה היה מקומו של האב המייסד אברהם (יאיר) שטרן בגלגולה המחודש של לח"י לאחר מותו ומהו הלקח ההיסטורי שנלמד מדמותו? כל אחד מהם הציג נרטיב שונה משל יריבו בסוגיות אלו והציג את לח"י "שלו". הספר מציג מהלך היסטורי ארוך שנים הבוחן את דרכם הרעיונית והפוליטית של השניים בהקשרים רחבים ובמקביל גם תהליכים היסטוריים והיסטוריוגרפיים שעברה החברה בישראל ביחס ללח"י וליוצאיה. הספר מסתיים בשלב ההכרעה, שבסופו מסתמן מנצח ברור ומפסיד ברור.

*

ד"ר יצחק פס הוא בוגר המחלקה לתולדות עם-ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטת בר-אילן. הוא מתמחה בחקר מחתרת לח"י ותנועות רדיקליות במדינת ישראל ופרסם מאמרים בתחומים אלו. כיום ד"ר פס הוא חוקר בפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר-אילן, אחראי מנהלי-אקדמי של מכון פינקלר לחקר השואה והמרכז לחקר האיש ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר. חבר מערכת כתב העת "האומה".

מוט"ב: 978-965-92683-6-8 ISBN

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה